

นารายน์สิบปาง
ลิลิต
สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์

คณะพนักงานเทศบาลนครกรุงเทพ
พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ
คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิ่ง สรลิลิต - ชูโต) ต.จ.
ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม
วันที่ ๒๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔

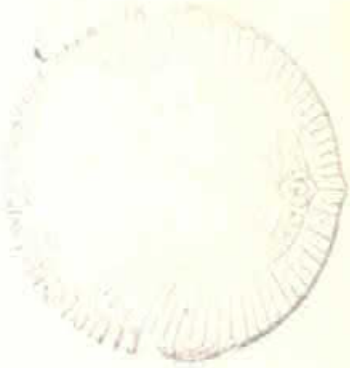

เจ้าภาพขอขอบพระคุณ

ท่านที่ได้กรุณามาร่วมในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์-ชูโต) ต.จ.

352249

ด้วยอภินันทนาการจากคุณหญิงนันทกา สุประภาตะนันทน์ ปลัดเทศบาลนครหลวง
ที่ทำการเทศบาลนครหลวง
เสาชิงช้า นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

ลิลิต

พายัพสิบปาง

พระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

คณะพนักงานเทศบาลนครกรุงเทพ
พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ

คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์-ชูโต) ต.จ.

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๙

ลิลิตนารายน์สิบปาง

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

เลขหมู่หนังสือ ๘๙๕.๙๑

พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖

สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศรี พระวรราชชายาในรัชกาลที่ ๖

โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาครบ ๒๑ พรรษาบริบูรณ์

พิมพ์ครั้งที่เจ็ด ๘๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๑๕

ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์—ชูโต)

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์–ชูโต) ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม กำหนดวันที่ ๒๓ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔ คณะพนักงานเทศบาลนครกรุงเทพ ได้ติดต่อกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือลิลิตนารายน์สิบปาง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์ในงานนั้น กรมศิลปากรยินดีอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามความประสงค์

หนังสือลิลิตนารายน์สิบปาง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ เนื้อเรื่องกล่าวถึงการอวตารปางต่าง ๆ ทั้ง ๑๐ ปาง ของพระนารายน์ พร้อมทั้งพระราชนิพนธ์อธิบายและอภิธาน ท่านผู้อ่านจะศึกษาความเป็นมาและหลักฐานต่าง ๆ ของหนังสือเรื่องนี้ได้จากพระราชนิพนธ์คำนำในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้อัญเชิญมาพิมพ์ไว้ตอนต้นเรื่องแล้ว

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุปทาน ซึ่งคณะพนักงานเทศบาลนครกรุงเทพ ได้จัดบำเพ็ญอุทิศแด่ คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์-ชูโต) และได้ให้พิมพ์หนังสือวรรณคดีสำคัญเรื่องนี้แจกจ่ายเป็นกุศลสาธารณประโยชน์ ขออำนาจกุศลทั้ง

ปวงน้ำของเป็นพลวบัจจัยคลบันดาลให้ คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์ – ชูโต) ผู้วายชนม์ ประสบแต่อิฏฐคุณเมนุญผลตามควร แก่คติวิสัยในสัมปรายภพ สมดังมโนปณิธานของเจ้าภาพทุก ประการ เทอญ.

กรมศิลปากร

๓ พฤศจิกายน ๒๕๑๔

คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์-ชูโต) ต.จ.

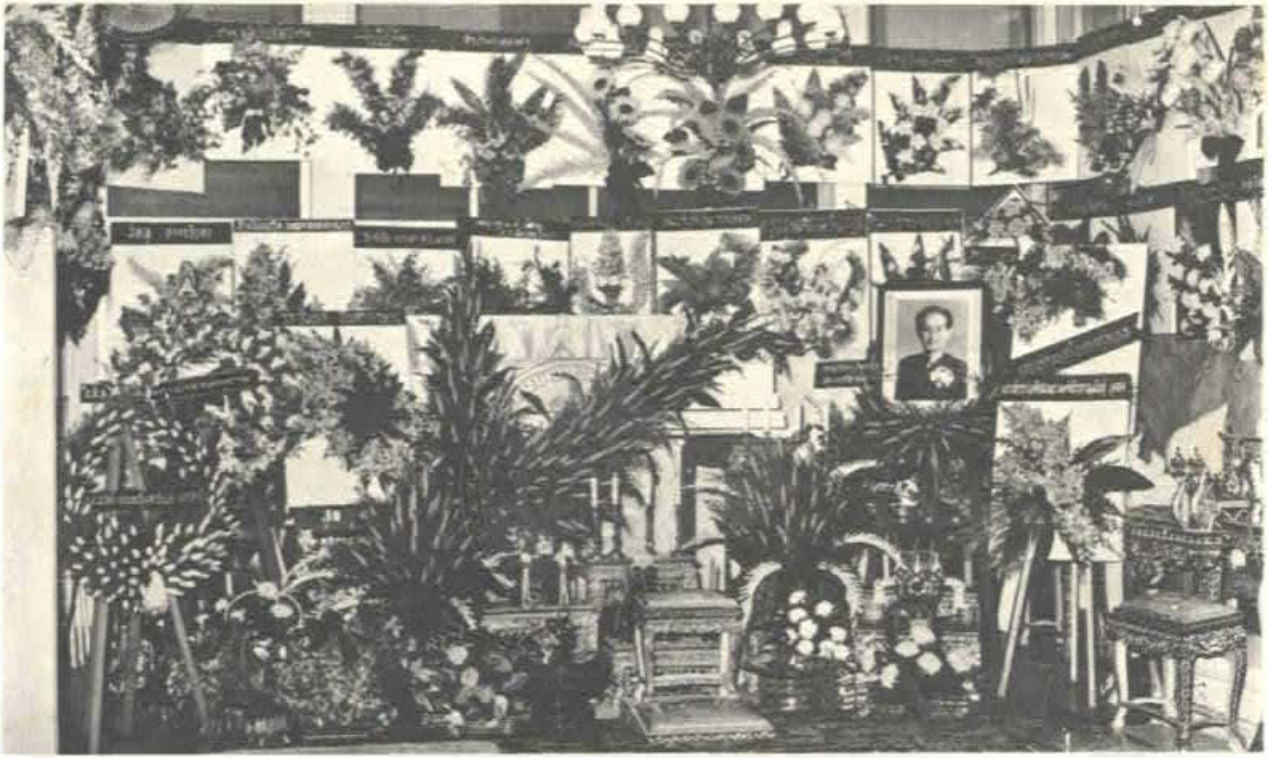
ชาตะ ๒๒ กรกฎาคม ๒๔๓๐

มรณะ ๖ สิงหาคม ๒๕๑๕

ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) ฉบับปรับปรุง (ปี ๒๕๖๑-ปัจจุบัน)

การบำเพ็ญกุศลสัตตมวารศพคุณหญิงอนุชิตชาญชัย

เมื่อวันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๑๔

ณ วัดมกุฎกษัตริยาราม

ประวัติ

คุณหญิงอนุชิตชาญชัย (อิง สวัสดิ์-ชูโต) เกิดเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นบุตรีพระตำรวจเอก เจ้าพระยาราชศุภมิตร (อ๊อด ศุภมิตร) และนางทรัพย์ มีพี่น้องร่วมบิดา ๒ คน คือ

๑. มหาเสวกตรี พระยาสมบัติบริหาร (เอื้อ ศุภมิตร) ซึ่งเป็นพี่ (ถึงแก่กรรมแล้ว)

๒. นางวิมลา บุรานนท์ (ภริยานายประจวบ บุรานนท์) ซึ่งเป็นน้อง

และมีน้องร่วมมารดาอีก ๑ คน คือนายคาด สมัครไทย (ถึงแก่กรรมแล้ว)

นอกจากนั้นยังมีพี่และน้องร่วมบิดา ซึ่งถึงแก่กรรมตั้งแต่เยาว์วัยอีกหลายคน

เมื่อคุณหญิงอนุชิตชาญชัย มีอายุได้ประมาณ ๖ ปี บิดาได้ส่งไปเรียนหนังสือกับจมื่นทิพยรักษา (เนตร บุณยรัตพันธ์) ซึ่งเป็นญาติสนิทข้างบิดา และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งเจ้าพระยาราชศุภมิตร ซึ่งขณะนั้นมียศเป็นพันโท พระยาราชวัลภานุสิษฐ ไปเป็นราชองครักษ์ทำหน้าที่พระอภิบาลประจำพระองค์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นยังทรงเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ณ ประเทศอังกฤษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชอุปการะแก่ครอบครัว กล่าวคือให้คุณหญิงอนุชิตชาญชัยเข้าไปถวายตัวเป็นข้าหลวงสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และโปรดเกล้า ฯ ให้เรียนหนังสือกับคุณท้าวพันธสาร (เพิ่ม) ในพระบรมมหาราชวังจนพออ่านออกเขียนได้ ต่อมาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ส่งคุณหญิงอนุชิตชาญชัยเข้าเรียนในโรงเรียนสุนันทาลัย ซึ่งตั้งอยู่ ณ โรงเรียนราชินีในปัจจุบัน และเป็นโรงเรียนซึ่งเดิมพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งเป็นโรงเรียนชาย แต่ภายหลังโปรดเกล้า ฯ ให้เปลี่ยนเป็นโรงเรียนหญิงเพื่อเป็นสถานศึกษาของกุลสตรีซึ่งหาได้ยากยิ่งในสมัยนั้น ในโรงเรียนนี้มีทั้งครูสตรีชาวต่างประเทศและครูไทยสอน พระอาจารย์ที่ควรระบุพระนามเพราะได้ทรงประสิทธิประสาทความรู้แก่คุณหญิงอนุชิตชาญชัยโดยใกล้ชิด ได้แก่ ม.จ. หญิงมัณฑารพ กมลาสน์และ ม.จ. หญิงพิจิตรจิราภา เทวกุล

เมื่อคุณหญิงอนุชิตชาญชัยอายุได้ประมาณ ๑๓ ปี ระยะนั้น เจ้าพระยาราชศุภมิตรผู้บิดาก็ยังมิได้กลับจากราชการที่ยุโรป (เจ้าพระยาราชศุภมิตรรับราชการอยู่ในยุโรปประมาณ ๙ ปี) สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดพิธีโกนจุกให้คุณหญิงอนุชิตชาญชัยที่วังพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นปราบปรปักษ์ และเมื่อตัดจุกแล้วก็ยังไปเรียนหนังสือต่ออีก จนกระทั่งเมื่อสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งโรงเรียนราชินี โดยชั้นแรกอาศัยอยู่ที่ตึกแถวซึ่งเป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ที่ปากคลองตลาดเป็นการชั่วคราว คุณหญิงอนุชิตชาญชัยก็ได้ถูกส่งเข้าศึกษารุ่นแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ และได้รับเลขหมายประจำตัวเลข ๑ ของโรงเรียนราชินี ต่อมาอีกหลายเดือนโรงเรียนจึงย้ายไปตั้งที่ตึกริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตรงปากคลองหลอดฝั่งเหนือ การศึกษาในครั้งนั้นนอกจากในตำหนังสือแล้ว ยังเรียนการเย็บปักถักร้อย และการประดิษฐดอกไม้เทียม โดยได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งครูสตรีจากประเทศญี่ปุ่นมาสอน คุณหญิงอนุชิตชาญชัยได้ศึกษาอยู่พอสมควร สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ลาออกเพราะทรงพระราชดำริห์เห็นว่าโตเป็นสาวแล้ว เมื่อออกจากโรงเรียนแล้วก็ยังคงรับราชการสนองพระเดชพระคุณเป็นข้าหลวงอยู่ต่อไป

ในระยะที่ออกจากโรงเรียนแล้ว สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถมักจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้คุณหญิงอนุชิตชาญชัยทำหน้าที่อ่านหนังสือถวายในเวลาเสด็จเข้าที่พระบรรทม นอกจากนั้นก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สอนหนังสือเจ้านายชั้นหม่อมเจ้าหญิงบางพระองค์ที่อยู่ในพระราชอุปการะ ณ พระตำหนัก และซึ่งยังทรงพระเยาว์ยังมิได้เข้าโรงเรียน คุณหญิงอนุชิตชาญชัยได้ปรารภกับครอบครัวเสมอว่าเป็นโชคดีที่มีชีวิตเป็นข้าหลวงของพระองค์ท่านผู้ทรงมองเห็นการณ์ไกลถึงการจัดการศึกษาให้แก่กุลสตรี ฉะนั้น การอยู่ในวังหลวงในสมัยนั้นกลับมีโอกาสได้ศึกษาเล่าเรียนมากกว่าสตรีหลายคนที่อยู่นอกวัง ทั้งนี้นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้า ฯ

เมื่อคุณหญิงอนุชิตชาญชัยมีอายุได้ ๒๕ ปี คือใน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้สมรสกับพระตำรวจโท พระยาอนุชิตชาญชัย (พงษ์ สวัสดิ์-ชูโต) บุตรพันโท พระยาสุรนาถเสนี (เปา สวัสดิ์-ชูโต) ในครั้งนั้นพระยาอนุชิตชาญชัยซึ่งยังมียศเป็นพระปราบพลแสน ได้ทำหนังสือกราบบังคมทูลพระกรุณาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ ขอพระราชทานคุณหญิงอนุชิตชาญชัยในฐานะที่เป็นข้าราชบริพารฝ่ายในเพื่อทำการสมรส พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ส่งพระยาบำเรอบริรักษ์ (สาย ณ มหาชัย) จางวางมหาดเล็กไปกราบบังคมทูลขอพระราชทานจาก

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระราชชนนีของ พระองค์อีกต่อหนึ่ง เมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ประกอบพิธีสมรสให้โดยได้พระราชทานน้ำสังข์เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๔๕๕ ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน เมื่อโปรดเกล้า ฯ พระราชทานน้ำสังข์แล้ว ยังได้พระราชทานเข็มพระบรมนามาภิไธย "วชิราวุธ ป.ร." ประดับเพชรล้วนแด่คุณหญิงอนุชิตชาญชัย และเงินกันถุงอีก ๕ ชั่งด้วย ในงานพระราชทานสมรสนี้มหาอำมาตย์นายกเจ้าพระยายมราช (ปั๊น สุขุม) และท่านผู้หญิงเป็นผู้ปูที่นอนให้แก่คู่สมรส สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเงิน ๕ ชั่งแก่คู่สมรสอีกด้วย

ต่อมาเมื่อพระยาอนุชิตชาญชัย ซึ่งขณะนั้นมี บรรดาศักดิ์เป็นพระยาศรีสุริยพาหะ ได้รับพระราชทาน เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ทุติยจุลจอมเกล้า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตติยจุลจอมเกล้าฝ่ายในแก่คุณหญิงอนุชิตชาญชัยด้วย

คุณหญิงอนุชิตชาญชัย มีบุตรี ๔ คน ดังนี้

๑. คุณหญิงศุจิกา เศรษฐบุตร (สมรสกับ นายวิชา เศรษฐบุตร)

๒. อาจารย์มณฑนา นวรัตน์ ณ อยุธยา (สมรสกับ ม.ร.ว. ปราณเนาวศรี นวรัตน์)

๓. เด็กหญิงอุษา สวัสดิ์–ชูโต (ถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ ๑๑ เดือน)

๔. คุณหญิงนันทกา สุประภาตะนันทน์ (สมรสกับนายธวัช สุประภาตะนันทน์ ซึ่งถึงแก่กรรมแล้ว)

คุณหญิงอนุชิตชาญชัยได้พยายามกวดขันอบรมให้บุตรีทุกคนหมั่นศึกษาเล่าเรียน เพื่อนำเอาวิชาความรู้ ไปประกอบอาชีพ ให้เป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมืองและให้สามารถพึ่งตนเองได้ แม้ว่าลูกทุกคนจะเป็นหญิง และเมื่อลูก ๆ ต่างมีอาชีพรับราชการเป็นหลักฐานแล้ว คุณหญิงอนุชิตชาญชัยก็ยังห่วงใยคอยอบรมสั่งสอนให้ยึดมั่นในความสุจริตและเที่ยงตรงในการปฏิบัติงานอยู่เสมอ

เมื่อย่างเข้าวัยชราแล้ว คุณหญิงอนุชิตชาญชัยได้พำนักอยู่กับบุตรีคนเล็ก คือคุณหญิงนันทกา สุประภาตะนันทน์ พร้อมด้วยพระยาอนุชิตชาญชัย ณ บ้านเลขที่ ๙ ซอยศรีกาญจนา ถนนสุขุมวิท ๗๑ ตั้งแต่ต้นปี ๒๕๑๔ คุณหญิงอนุชิตชาญชัยมีอาการป่วยกะเสาะกะแสะและเมื่อก่อนถึงแก่กรรมสองเดือนเศษ คุณหญิงอนุชิตชาญชัยได้เข้ารักษาตัวอยู่ที่ วชิรพยาบาลภายใต้ความดูแล ของนายแพทย์และ

พยาบาลเป็นอย่างดียิ่ง แต่เพราะความสูงอายุจึงไม่อาจเอาชนะความบ่วยเจ็บได้ ในที่สุดได้ถึงแก่กรรมเมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๑๔ เวลา ๑๔.๐๐ น. ณ วชิรพยาบาล สิริรวมอายุ ๘๔ ปีเศษ พระยาอนุชิตชาญชัยและลูก ๆ ได้เชิญศพมาตั้งบำเพ็ญกุศล ณ วัดมกุฏกษัตริยารามจนถึงวันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๑๔ เวลา ๒๑.๐๐ น. จึงบรรจุไว้ ณ สุสานบริเวณวัดมกุฏกษัตริยาราม จนกระทั่งถึงวาระที่ขอพระราชทานเพลิงศพ คือ วันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๑๔

พระราชนิพนธ์

คำนำ

เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม, พ.ศ. ๒๔๖๕, ข้าพเจ้าได้จัดให้เล่นระบำแบบหลวง เรื่อง "ศุภลักษณ์วาดรูป" ที่นาฏศาลาสวนศิวาลัยในพระบรมมหาราชวัง. ในระบำนั้นมีตอน ๑ ซึ่งพระนารายน์แสดงอวตารปางต่าง ๆ แปดปางให้นางศุภลักษณ์ดู. สมเด็จพระนางเจ้าอินทรศักดิศจี พระบรมราชินี ได้เอาใจใส่ในเรื่องอวตารต่าง ๆ นั้นเปนอันมาก, อยากจะใคร่ทรงทราบเรื่องโดยพิสดารกว่าที่ได้แสดงในระบำที่กล่าวนั้น. ข้าพเจ้าได้รับปากแก่เธอไว้ตั้งแต่ในคืนวันนั้นว่าจะตรวจสอบค้นหาเรื่องนารายน์สิบปางแล้วและแต่งขึ้นให้เธออ่าน.

ใคร ๆ ที่ได้เคยเข้าไปในวัดพระศรีรัตนศาสดารามคงจะได้เคยเห็นภาพนารายน์สิบปางที่เขียนไว้ในนั้นแล้ว. ข้าพเจ้าได้สอบถามดูว่า ได้เรื่องมาจากตำหรับใดก็หาได้ความชัดไม่, เปนแต่ข้าพเจ้าจำได้ว่า ได้เคยอ่านเรื่องนารายน์สิบปางในสมุดเล่มหนึ่ง ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ได้ทรงจัดพิมพ์ขึ้นตั้งแต่เมื่อพระองค์ท่านทรงดำรงตำแหน่งผู้กำกับราชการกรมอักษรพิมพการ. ในหนังสือนั้นมีเรื่องนารายน์สิบปางกล่าวไว้แต่ย่อๆ, และไม่ปรากฏว่าได้มาจากตำหรับใด, อีกทั้งในจำนวนสิบปางนั้นก็เรียงลำดับไม่ตรงกับตำหรับข้างศาสนาพราหมณ์, และมีปางย่อยเช่นเรื่อง

ปราบนนทุกเข้าไปปนอยู่ด้วย. ข้าพเจ้าจึงตกลงใจว่า ในการที่จะแต่งเรื่องนารายน์สิบปางขึ้นใหม่ จะไม่ดำเนินความตามหนังสือที่กล่าวข้างบนนั้น.

ข้าพเจ้ามีหนังสือภาษาอังกฤษอยู่เล่ม ๑ เรียกว่า "ฮินดูมิทอลอจี", โดย เจ. ดับลยู. วินกินส์ ("Hindu Mythology," by J. W. Wilkins.), ซึ่งมีเรื่องนารายน์สิบปางอันผู้แต่งได้เก็บข้อความโดยสังเขปจากคัมภีร์ต่าง ๆ ในไสยศาสตร์. ข้าพเจ้าตกลงใจใช้หนังสือเล่มนี้เป็นหลัก สำหรับแต่งเรื่องนารายน์สิบปางของข้าพเจ้าต่อไป, โดยเข้าใจว่าคงจะได้ความใกล้ข้างถูกตามของเดิมพอประมาณ. แต่ผู้ที่เป็นปริญญารอบรู้ในทางวรรณคดีย่อมทราบอยู่ว่า คำแปลหนังสือแห่งมัธยมประเทศ ตามที่นักปราชญ์ชาติยุโรปได้กระทำไว้ มักมีความสันนิษฐานตามอัตตะโนมัติของเขาระคนอยู่ด้วย. และข้าพเจ้าเองหรือก็ไม่รู้ภาษาสันสกฤต, จำใจต้องอ่านคำแปล, ฉนั้นก็อาจจะได้ข้อความคลาดเคลื่อนอยู่บ้าง, จึงขอออกตัวไว้ในที่นี้.

ก่อนที่จะกล่าวถึงนารายน์สิบปาง, ข้าพเจ้าขอกล่าวถึงข้อความอื่น ๆ บางอย่าง, มีลักษณะแบ่งยุคเป็นต้น, เพื่อช่วยความเข้าใจของผู้อ่านโดยสังเขป.

ยุค มี ๔, ซึ่งรวมกันเปนเวลาหมื่นสองพันปีสวรรค์. ๑ ปี มนุษเท่า ๑ วันสวรรค์, และปี ๑ คิดเป็น ๓๖๐ วัน (ตามตำหรับ), ฉนั้นกำหนดแห่งยุคต่าง ๆ จึงมีดังต่อไปนี้:–

กฤตะยุค = ๔,๘๐๐ ปีสวรรค์ = ๑,๗๒๘,๐๐๐ ปีมนุษ.

ไตรดายุค = ๓,๖๐๐ ,, = ๑,๒๙๖,๐๐๐ ,,

ทวาบรยุค = ๒,๔๐๐ ,, = ๘๖๔,๐๐๐ ,,

กลียุค = ๑,๒๐๐ ,, = ๔๓๒,๐๐๐ ,,

สี่ยุคที่กล่าวนี้ รวมกันเปน ๑ มหายุค, คือ ๑๒,๐๐๐ ปีสวรรค์, หรือคิดเปนปีมนุษ ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี. ๑,๐๐๐ มหายุคเปน ๑ วันของพระพรหมา, และคืนของพระพรหมาก็ยาวเท่ากัน. วันของพระพรหมาเรียกว่า "กัลป."

ในกัลป ๑ มีพระมนูบังเกิด ๑๔ องค์, และสมัยของพระมนูเรียกว่า "มานวันตร." ในกัลปของเรานี้ ได้มีพระมนูบังเกิดมาแล้ว ๗ องค์; ในกาลบัดนี้เรายังอยู่ในมานวันตรของพระมนูองค์ที่ ๗ ทรงนามว่าไววัสวัต (ลูกพระวิวัสวัต = พระอาทิตย์). ข้อนี้ปรากฏอยู่ในโองการแช่งน้ำ, ซึ่งพระมหาราชครูอ่านอยู่ในเวลาถือน้ำพระพิพัฒนสัจจา, ความว่า:

"สมมติแกล้วอาทิตย์ เดอมกาล"
"สายท่านทรงธรณี เรื่อยหล้า."

เมื่อสิ้นกัลป, หรือที่เรียกว่าเวลาบรรลัยกัลป์ โลกทุกโลกจะแตกสลาย, และทั่วไปจะมืดมลอนธะกาล, เป็นคืนของพระพรหมา อันเปนเวลานานเท่าวันของพระพรหมา. และในระหว่างเวลานี้โลกทั้งหลายจะกลายเปนมหาสมุทรใหญ่, และพระพรหมาจะบรรทมหลับอยู่เหมือนพญาเศษนาค. เมื่อหมดคืนของพระพรหมานี้แล้ว พระพรหมาจะตื่นบรรทมและทรงสร้างโลกใหม่.

ปี ๑ ของพระพรหมามีจำนวนวันและคืนอย่างปีมนุษ (คือ ๓๖๐ วันและคืน), และพระชนมายุของพระพรหมามี ๑๐๐ ปี. พระชนมายุของพระพรหมาเรียกว่า "ปะระ", และกึ่งพระชนมายุเรียกว่า "ปะรารท์ธะ." บัดนี้ปะรารท์ธะ ๑ ได้ล่วงไปแล้วเมื่อสิ้นปัทมะกัลป. ส่วนกัลปอันเป็นสมัยของเราบัดนี้เรียกว่า "วราหะกัลป" เปนกลปที่ ๑ ในปารท์ธะที่ ๒ ของพระพรหมา.

ยุคทั้ง ๔ ที่กล่าวแล้วข้างบนนี้ มีลักษณะต่างกัน, ดังปรากฏในคัมภีร์มหาภารตะ เช่นนี้:-

กฤตะยุค-เปนยุคซึ่งมีสัตยธรรมมั่นคง, จึงมีนามเรียกด้วยว่า "สัตยยุค" ในยุคนั้นกรณียะทั้งปวงได้กระทำไปสำเร็จเสร็จสิ้น

(กฤตะ), ไม่มีสิ่งใดบกพร่อง. ในยุคนั้นมิได้มีเทวดาต่าง ๆ (คือมีแต่พระปรพรหมองค์เดียวเป็นที่เคารพบูชาของนรชน), ไม่มีทานพ, คนธรรพ, ยักษ์, รากษส, หรือปั่นนาค (งูร้าย); ไม่มีการค้าขายและซื้อกันในระหว่างนรชน; ผลทั้งปวงแห่งพิภพย่อมได้โดยความปราถนาเท่านั้น; กุศลกรรมบถและความไม่เห็นแก่โลกย่อมมีอยู่ทั่วไป โรคาพาธและความคร่ำคร่าแห่งอวัยวะทั้งปวงอันบังเกิดแต่ชราภาพหามีไม่; ชนย่อมปราศจากโทร์มนัส, โศก, โมหะ, หรือทุจริต; ปราศจากวิวาท, เกลียดชัง, โกรธ, ภัย, พยาธิ, ฤศยาและพยาบาท. พระปรพรหมเป็นที่พึ่งแห่งโยคีทั้งหลาย. ในยุคนั้นพระนารายน์, อันเป็นวิญญาณแห่งสิ่งทั้งปวง, มีพระกายสีขาวบริสุทธิ์. ในยุคนั้นมีกำเนิดแต่ชนผู้ตั้งมั่นในกรณียะ, และเหมือนกันทั้งหมดในทางสัตยธรรม, ในความปฏิบัติ, และในความรอบรู้. ในยุคนั้นชนทุกชาติมีน่าที่เหมือนกัน, ประกอบกรณีย์, ไม่ลดละในความเลื่อมใสในองค์พระปรพรหม (พระนารายน์) องค์เดียว, ใช้มนตร์อย่างเดียว, วินัยอย่างเดียว, พิธีอย่างเดียว. เขามีพระเวทแต่เพียง ๑ เท่านั้น (คือ "ฤคเวท").

ไตรตายุค (เต็รตายุค)–ในยุคนี้เริ่มมีพลีกรรม, สัตยธรรมได้เสื่อมถอยลง ๑ ส่วนใน ๔, พระกายแห่งพระนารายน์กลาย

เปนสีแดง; และนรชนดำรงสุจริตธรรม, และเอาใจใส่ในทางธรรมะวิธี. ในยุคนั้นมีพลีกรรมต่าง ๆ, พร้อมด้วยธรรมศาสตร์และพิธีการต่าง ๆ. ในไตรดายุคชนย่อมปฏิบัติด้วยความมุ่งแสวงผล, หวังผลานิสงส์จากพลีกรรมและบำเพ็ญทาน, มิได้พอใจในการบำเพ็ญตะบะหรืออวยทานโดยมุ่งต่อกรณียะอย่างเดียวเช่นในกฤตะยุค. แต่ในไตรดายุคนั้นนรชนก็ยังมุ่งอยู่ที่จะประกอบกรณียะของตนและอุสาหะมากในยัญญะกรรม.

ทวาบรยุค–สัตยธรรมเสื่อมถอยลงไป ๒ ส่วนใน ๔ พระกายแห่งพระนารายน์กลายเปนสีเหลือง, และพระเวทเกิดมีขึ้นเปน ๔ คัมภีร์ (คือฤคเวท ๑ ยัชุร์เวท ๑ สามะเวท ๑ อถรรพเวท ๑). นรชรบ้างก็ศึกษา ๔ พระเวท, บ้างก็ศึกษาเพียง ๓, บ้างก็ศึกษาเพียง ๒, และบ้างก็ไม่ศึกษาเลย. เมื่อพระเวทได้แบ่งออกมากเช่นนี้, พิธีการต่าง ๆ ก็ได้กระทำกันต่าง ๆ นานา. โดยเหตุที่มิได้รู้จริงในพระเวท ๑ (คือพระเวทเดิม) นั้นเอง, จึงได้เกิดมีพระเวทมากขึ้นดังนั้น. โดยเหตุที่สัตยธรรมเสื่อมถอยลง จึงมีนรชรดำรงสุจริตธรรมน้อยลง. เมื่อชนเสื่อมถอยลงในทางสัตยธรรมเช่นนั้น, พยาธิหลายประการ, ตัณหาทั้ง ๓ (คือกามะตัณหา, ภวตัณหา, วิภวตัณหา), และภัยนานา, ซึ่งล้วนเปนผลกรรม, ก็ได้บังเกิดเบียดเบียฬนรชน, ทำให้เขาทั้งหลายต้องเสวยทุกข์, และแนะให้เขาบำเพ็ญตะบะ. บาง

คนที่ประสงค์สุขในภพนี้และภพน่าก็ทำพลีกรรมต่าง ๆ. ดังนี้เมื่อถึง. ทวาบรยุคชนจึงได้เสื่อมถอยลงในทางสัตยธรรม.

กลียุค–สัตยธรรมคงเหลืออยู่เพียง ๑ ส่วนใน ๔ เท่านั้น. พระกายแห่งพระนารายน์กลายเปนสีดำ บรรดาปฏิบัติทั้งปวงอันมีในพระเวท, อีกทั้งกุศลกรรมและยัญญะกรรมเสื่อมถอยไป. อุบัทวะ, พยาธิ, ความระอา, และโทษะ, ทุกข์, ทุรนทุราย, อดอยาก, และภัยต่าง ๆ ได้มีขึ้นเปนลำดับ, นรชนเสื่อมลงเปนลำดับ.

ผู้อ่านคงจะสังเกตแล้วว่า ในข้อความที่กล่าวถึงยุคทั้ง ๔ ข้างบนนี้ พระนารายน์เปนพระเปนเจ้าอันใหญ่ยิ่ง, ที่ควรนับถือยิ่งของคนทั้งหลาย. ซึ่งไม่น่าประหลาดอะไรเมื่อคำนึงว่า ผู้ที่แต่งมหาภารตะเปนพวกไพษณพ, คือผู้นับถือพระพิษณุเปนเจ้า. ตำหรับต่าง ๆ แห่งไสยศาสตร์ที่ยังคงมีผู้นิยมอ่านอยู่มากที่สุดในอินเดียโดยมากเปนหนังสือของพวกไพษณพแต่ง. และชนในอินเดียนับถือพระนารายน์มากกว่าพระเปนเจ้าใด ๆ. พวกไพษณพเขาสอนว่า เดิมทีมีพระเปนเจ้าแต่องค์เดียว, เรียกว่า "ปรพรหม," เปนผู้สร้างสิ่งทั้งปวง. ได้ความตามคัมภีร์ "วราหะปุราณะ," ว่า พระนารายน์ผู้เปนพระปรพรหมเมื่อได้ทรงรำพึงถึงการที่จะสร้างสกลโลกขึ้นแล้ว, จึงได้ทรงคำนึงด้วยว่าจำเปนที่จะต้องบำรุงรักษาโลกไว้ต่อไปด้วย. แต่พระปรพรหมนั้นเปน

อะรูปะกะเทพ, คือหาตัวตนมิได้. จึงไม่สามารถที่จะกระทำกิจนั้นได้, จึงทรงแบ่งภาคของพระองค์เองสร้างขึ้นเปนรูปะกะเทพ, เปนเทวราช อันมิได้มีกำเนิดอย่างเทวดาหรือมนุษทั้งหลาย, แล้วพระนารายน์องค์เดิมจึงประทานพรแด่พระนารายน์องค์ใหม่นั้นว่า:— "ดูกรวิษณุ, ท่านจงเปนผู้สร้างสิ่งทั้งปวง, คือให้เปน "พรหมา" หรือ "หิรัณยครรภ"), ท่านจงเปนผู้บริหารโลกทั้งสาม ("หริ"), และเปนที่นับถือแห่งชนทั้งปวง, ท่านจงเปนผู้รอบรู้ทุกสิ่งสรรพ์ และมีอานุภาพใหญ่ยิ่ง; และท่านจงปฏิบัติตามปราถนาแห่งพระพรหมและเทวดาทั้งปวงเปนนิตย์เทอญ." แล้วพระปรพรหมก็คืนเข้าสู่ความเปนธรรมดาแห่งพระองค์. ฝ่ายพระวิษณุ, เมื่อทรงรำพึงถึงการที่ได้ทรงกำเนิดมา, จึงบรรทมหลับไป, และในเวลาบรรทมหลับอยู่นั้นได้ทรงพระสุบินถึงการสร้างสิ่งต่างๆ, และได้บังเกิดมีดอกบัวหลวงผุดขึ้นจากพระนาภี. ในกลางดอกบัวหลวงนั้นพระพรหมา (ธาดา) ได้บังเกิดขึ้น และ, พระพรหมาองค์นั้นเปนผู้สร้างมนุษ, อมนุษ, และสัตว์ทั้งปวงในโลกทั้งสาม. เรื่องกำเนิดของพระพรหมธาดานี้ มีปรากฏในต้นหนังสือรามเกียรติ์ของเราด้วย.

ในคัมภีร์ "บัทมะบุราณะ" กล่าวไว้ว่า:— "เมื่อแรกเริ่มการสร้างสกลโลก, พระวิษณุเปนเจ้ามีพระประสงค์ที่จะสร้างโลก, จึง

ทรงแบ่งภาคเป็นสามส่วน; เป็นพระผู้สร้าง ๑, พระผู้บริหาร ๑, พระผู้สังหาร ๑. เพื่อสร้างโลกนี้ พระมหาสวายัมภูวได้ทรงสร้างพระพรหมาจากพระปรรศวะ (สีข้าง) เบื้องขวา; แล้ว, เพื่อบริหารโลก ได้ทรงสร้างพระวิษณุจากพระปรรศวะเบื้องซ้าย; และ เพื่อล้างโลก ได้ทรงสร้างพระศีวะมหากาลจากบั้นกลางแห่งพระองค์. บางคนย่อมบูชาพระพรหมา, บ้างก็บูชาพระวิษณุ, บ้างก็บูชาพระศีวะ, แต่พระวิษณุเป็นเจ้านั้นเอง, เป็นองค์หนึ่งแบ่งสามภาค, ทรงสร้าง. ทรงบริหาร, ทรงล้าง: ฉนั้นสาธุชนจงอย่าได้ถือว่าสามองค์นั้นต่างกันเลย

ในคัมภีร์ "วิษณุปุราณะ" มีคำสอนไว้ว่า:– "โลกนี้กำเนิดจากพระวิษณุ; คงอยู่ในพระวิษณุ; พระองค์เป็นเหตุแห่งความคงอยู่และความสูญแห่งโลก; พระองค์เทียวคือโลก." ในคัมภีร์เดียวกันนี้มีคำสอนว่าผู้นับถือพระนารายน์อาจที่จะรอดพ้นอำนาจแห่งมฤตยู (พระยม), คือไม่ตกนรก.

ที่จริงในมนตร์ต้นโองการแช่งน้ำของเราออกจะเก็บความสรรเสริญพระนารายน์ไว้ได้ดีพอใช้. มนตร์นี้มีว่า:–

"โอมสิทธิสรวงศรีแกล้ว แผ้วมฤตยู เอางูเปนแท่น แกว่นกลืนฟ้ากลืนดิน," แล้วจึงกล่าวถึงพาหนะและสิ่งที่ถือในพระหัตถ์ต่อไปว่า: "ปีนเอาครุฑมาขี่ สี่มือถือสังข์ จักร์คทาธรณี," ตรงตามตำหรับช้างไสยศาสตร์.

สวรรค์ที่พระนารายน์สถิตเรียกว่า "ไวกุณฐ์," ปรากฏลักษณะตามที่มีในมหาภารตะว่า แผ่นดินเป็นทองทั้งแผ่น, วัดโดยรอบได้สองหมื่นโยชน์. วิมานทั้งปวงล้วนแล้วไปด้วยแก้วมณี. เสาและเครื่องประดับในวิมานนั้น ๆ ทำด้วยพลอยต่าง ๆ. น้ำใสแห่งคงคามหานทีตกจากสวรรค์ชั้นสูงมายังศีรษะแห่งธรุวะ (ดาวเหนือ); จากนั้นไหลลงไปสู่เกศาแห่งพระสัปตะฤษี (ฤษีเจ็ดตน, คือดาวเจ็ดดวงที่รวมเรียกทั้งหมู่ว่า "ดาวจระเข้" ในภาษาไทยเรา); และจากที่นั้นน้ำไหลลงมาเป็นมหานที. ในสวรรค์นี้มีสระ ๕ สระ, เต็มไปด้วยดอกบัวสีน้ำเงิน, แดง, และขาว. บนบัลลังก์อันโอภาสราวพระอาทิตย์เวลาเที่ยง, พระวิษณุประทับอยู่บนอาสนะบัวขาว; ข้างขวาพระองค์คือ พระลักษมี, ซึ่งมีพระฉวีเปล่งปลั่งราวแสงฟ้าแลบอันไม่เสื่อมถอย, และจากพระองค์แห่งเทวีนั้นมีกลิ่นหอมเหมือนดอกบัวฟุ้งขจรไปถึงสองร้อยโยชน์.

เมื่อใดบังเกิดมีเหตุภัยใหญ่หลวงขึ้นในโลก, หรือเมื่อมีความชั่วร้ายของผู้ใดผู้ ๑ ทำให้โลกเดือดร้อน, พระนารายน์, ในน่าที่ผู้บริหาร (หริ) ต้องอวตารลงมาเพื่อดับเข็ญ. และเมื่อสำเร็จกิจแล้วก็เสด็จกลับคืนขึ้นสู่ไวกุณฐ์. จำนวนแห่งอวตารมีกล่าวไว้ต่าง ๆ กัน, มีสิบสี่ปางบ้าง, ยี่สิบปางบ้าง, และบางทีก็ว่ามากจนเหลือ

คณา. ตามความนิยมโดยมากว่ามีสิบปาง, เป็นปางที่สำคัญ ๆ ที่สุด. ในสิบปางนี้ได้มีมาแล้วเก้า, ยังคงเหลืออีกปาง ๑ ซึ่งจะมีมาในอนาคต, สิบปางนี้ลำดับดังต่อไปนี้:–

ในกฤตะยุค : ๑. มัตสยาวตาร, เป็นปลา.

๒. กูรมาวตาร, เป็นเต่า.

๓. วราหาวตาร, เป็นหมู.

๔. นรสิงหาวตาร, เป็นนรสิงห์ (ครึ่งคนครึ่งสิงห์)

ในไตรดายุค : ๕. วามนาวตาร, เป็นพราหมณ์เตี้ย.

๖. ปรศุรามาวตาร, เป็นพราหมณ์ถือขวาน (ปรศุ = ขวาน)

ในทวาบรยุค : ๗. รามาจันทราวตาร, เป็นพระรามจันทร, กษัตร์สุริยวงศ์.

๘. กฤษณาวตาร, เป็นท้าวกฤษณะ, กษัตร์จันทรวงศ์.

ในกลียุค : ๙. พุทธาวตาร เป็นพระสมณโคดมพุทธเจ้า.

๑๐. กัลกยาวตาร, เปนพระกัลกิ (ซึ่งจะมาในปลายกลียุค)

ตามความเห็นของนักปราชญ์ยุโรปที่ได้ศึกษาและพิจารณาเรื่องเหล่านี้ อวตารบางปางเปนปะกรณเปรียบเทียบแถลงด้วยความเปลี่ยนแปลงในธรรมชาติ, และบางเรื่องมีเค้าความจริงในประวัติการ. เรื่องแห่งมัตสยาวตาร (ปางที่ ๑) ซึ่งแสดงถึงท้าวสัตยพรต, หรือพระมนูไววัสวัต, รอดพ้นจากอุทกภัยได้โดยอาศัยพระมัตสยาวตารเปนที่พึ่งนั้น, นัยว่ากล่าวถึงมหาอุทกภัยที่ได้บังเกิดมีขึ้นครั้ง ๑ ในโลกนี้ ข้อควรสังเกตมีอยู่คือ ในคัมภีร์ศาสนาต่าง ๆ หลายศาสนามีกล่าวถึงน้ำท่วม, และมีผู้รอดจากอุทกภัยนั้น ได้อยู่เปนมหาชนกของชนต่อมาทั้งนั้น. คล้าย ๆ กัน: เช่นในคัมภีร์ไบเบลของยิวและคริสเตียนมีเรื่องโนอาห์รอดจากอุทกภัย, และในคัมภีร์โก้หร่านก็กล่าวถึงโนเยเช่นเดียวกัน: ในโบราณสมัยแห่งกรีซมีเรื่องน้ำท่วมใหญ่และมหาทวีปอัตลันติสจมหายไปในมหาสมุท, มีคนรอดตายมาคนเดียวชื่อ เดอู คาลิโอน, ซึ่งได้ลงเรือของพระเปนเจ้าลอยจากแผ่นดินนั้นเมื่อเวลาน้ำท่วม. ส่วนเรื่องพระมัตสยาวตารรบและสังหารอสูร, ตามที่ปรากฏในตำหรับของไทยเรานั้น, ได้ความว่าได้มาจาก "ภาควัตปุราณะ," ซึ่งมีข้อความแถลงไว้แห่ง ๑ ว่า:–

"เมื่อปลายกัลปก่อนนี้ได้บังเกิดมีมหาประลัย, อันบังเกิดขึ้นเพราะ

หอสมุดกระทรวงศึกษาธิการ

พระพรหมาเปนเจ้าบรรทมหลับ, บรรดาสัตว์ทั้งหลายในโลกจึงได้จมตายอยู่ในมหาสมุทอันกว้างใหญ่. โดยเหตุที่พระพรหมาเปนเจ้ามีความง่วงบรรทม, ทรงปรารถนาที่จะพักผ่อนพระกายเมื่อยุคทั้งหลายได้ล่วงไปแล้ว, อสูรผู้แรงฤทธิ์ชื่อหยัครีพจึ่งได้มาใกล้พระองค์, และลักเอาพระเวทซึ่งหลั่งไหลจากพระโอษฐของพระเปนเจ้านั้นไป." ต่อนี้จึงเล่าถึงพระหิริเทวราช, ว่าเมื่อพระองค์ได้ทรงทราบกิจการของพญาทานพตนนั้นแล้ว, จึ่งได้ทรงจำแลงพระองค์เปนปลาตัวเล็ก, เรียกว่า "ศะผะริ." มหากษัตร์ผู้ทรงนามว่า สัตยพรต, เปนโอรสของพระสุริยาทิตย์ จึ่งปรากฏพระนามด้วยว่า "ไววัสวัต" ("วิวัสวัต" คือพระอาทิตย์). เปนพระเจ้าทรงธรรมเสวยราชย์อยู่ในแคว้นทระวิระ, เปนพระมนู (มหาชนกของชนทั้งหลาย) ในกัลป์นี้, ช้อนได้ปลานี้ไป, แล้วเลยนำไปปล่อยในมหาสมุท, เมื่อน้ำท่วมโลก, ท้าวสัตยพรตได้ลงสู่เรือลำใหญ่, เอาหางล่ามเรือนั้นผูกกับเขาแห่งปลา, ซึ่งบัดนี้ได้เติบโตขึ้นแล้ว, และปลาพาไปพ้นอันตราย. ครั้นน้ำลดลงแล้ว, พระนารายน์กับพระพรหมาก็ผุดขึ้นพร้อมกันจากมหรรณพ, พระนารายน์ปราบหยัครีพและแย่งพระเวทกลับคืนได้. ในปุราณะนี้เรียกนามอสูรผู้ลักพระเวทว่า "หยัครีพ" แต่ในตำหรับของไทยเราเรียกว่า "สังขะอสูร," ซึ่งได้ความว่าเปนนามอีกนาม ๑ ของหยัครีพนั้นเอง. ดังนี้นับว่าข้างฝ่ายไทยเราได้เรื่องมัสยาวตารมาดีพอใช้.

เรื่องกุรมาวตารในฉบับไทยมีเรื่องน้อย, และดูไม่เป็นปางสำคัญเลย. เรื่องวราหาวตารข้างฝ่ายเรามีอยู่ไม่สู้พิสดารนัก, แต่ก็นับว่าไม่เลว. เรื่องนรสิงหาวตารข้างไทยเราได้มาไว้ออกจะละเอียดลออดี, เป็นแต่นามแห่งอสูรผู้ถูกปราบนั้นผิดเพี้ยนอยู่. ในเรื่องวราหาวตารอสูรที่แย่งแผ่นดินกับพระนารายน์ ฝ่ายเราเรียกว่าหิรันตยักษ์, แต่ที่ถูกควรเป็น "หิรัณยากษะ" (สันสกฤต, หิรณฺย=ทอง + อกฺษ = ตา); และอสูรที่รบกับพระนรสิงหาวตาร ฝ่ายเราเรียกว่าหิรันตปะกาสูร, แต่ที่ถูกควรเป็น "หิรัณยกศิปุ." เรื่องวามนาวตาร, ซึ่งข้างไทยเราเรียกว่า "ทวิชาวตาร", ตำหรับของเราได้เรื่องมาไม่พิสดารพอ จึงทำให้ผู้อ่านแลไม่ใคร่เห็นประโยชน์ของปางนั้น. แต่ในลิลิตของข้าพเจ้าต่อไปนี้ จะได้แถลงเรื่องตามที่มีมาในปุราณะ, คงจะทำให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่องดีขึ้น. ปรศุรามาวตาร, ที่จัดเป็นปางที่ ๖ ในที่นี้, ในหนังสือนารายน์สิบปางของเราไม่มีทีเดียว. ไทยเราพบปะพระปรศุรามาวตารแต่ในเรื่องรามเกียรติ์, ซึ่งว่าเป็นยักษ์มีนามว่ารามสูร, และได้พบกล่าวถึง ๒ แห่ง; แห่ง ๑ คือเมื่อไปพยายามชิงแก้วของนางเมขลา แล้วและไปรบฆ่าพระอรชุนตาย, กับอีกแห่ง ๑ เมื่อไปลองฤทธิ์กับพระรามและแพ้พระราม. เรื่องของรามสูรทั้ง ๒ ตอนนี้ มีมาจริงในทางคัมภีร์ไสยศาสตร์, แต่ไม่ตรงกับที่มีอยู่ในรามเกียรติ์; ข้าพเจ้าจะได้แถลงเรื่องตามที่ถูกไว้ในลิลิต

ข้างน่าต่อไป. ปรศุรามนั้นที่จริงเปนพราหมณ์, และนักปราชญ์สันนิษฐานว่า อวตารปางนี้แท้จริงคงเปนปะกรณแสดงถึงการแก่งแย่งแข่งอำนาจกันระหว่างชาติพราหมณ์ กับชาติกษัตริย์ในยุคโบราณแห่งมัธยมประเทศ, และในยุคนั้นกษัตริย์คงได้แพ้พราหมณ์.

เรื่องรามจันทราวตารกับกฤษณาวตาร มีข้อควรสันนิษฐานได้ทั้ง ๒ เรื่องว่าเปนส่วน ๑ แห่งตำนานของภารตะวรรษ (อินเดีย). เรื่องรามจันทราวตารมีอยู่พิสดารในคัมภีร์ "รามายณะ", ซึ่งไทยเราคงได้มาจากพราหมณ์ในโบราณสมัย แล้วและมาแต่งขึ้นใหม่เรียกว่า "รามเกียรติ์" เรื่องสงครามระหว่างพระรามจันทร์กับพลวานรฝ่าย ๑ ราพณาสูรกับรากษสฝ่าย ๑ นั้น สันนิษฐานว่าเปนเรื่องแถลงการสงครามที่ได้กระทำกันจริงๆ ระหว่างคนจริงๆ; พระรามและชาวอโยธยาเปนต้น, ที่เรียกว่า "มนุษ", คงเปนเชื้อสายชนผิวขาวที่เรียกว่า "อารยะ"; "วานร" สันนิษฐานว่าเปนชนที่อยู่ในดินแดนริมเทือกเขาวินธยะ, ซึ่งจนกาลบัดนี้ก็ยังมีเหลืออยู่, เปนชนผิวดำ, ผมหยิกและริมฝีปากหนา, ใกล้ชิดเจาะบำของเรา, และชนเหล่านี้มิได้ถือศาสนาพราหมณ์เลย แต่ก็มีตำนานเล่าต่อๆ กันมาหลายชั่วคนในพวกนั้น เนื่องด้วยประวัติการของพระรามจันทร, ซึ่งทำให้น่าสันนิษฐานว่าคงได้เคยเกี่ยวข้องกันมาในสมัยโบราณสมัยจริง: ส่วน "รากษส" นั้น ก็คือชนชาวเกาะลังกา, ซึ่งเปนชนผิวดำ, ผม

หยก และร่างใหญ่อย่างคนดำในทวีปอาฟริกาในกาลบัดนี้. พวกอารยะชนเกลียดชังจึงตั้งชื่อว่ารากษสหรือยักษ์.

เรื่องกฤษณาวตารมีอยู่ในมหาภารตะและปุราณะหลายคัมภีร์, แต่น่าประหลาดที่ไม่ได้มีใครแปลหรือเก็บมาแต่งขึ้นเป็นภาษาไทยอย่างเช่นรามเกียรติ์นั้นเลย. ที่ได้เอามาแต่งขึ้นเป็นเรื่องลครก็มีอยู่แต่เรื่อง "พระอุณรุท", คือ อนิรุทธ ผู้เป็นโอรสของพระปรัทยุมน์, โอรสของท้าวกฤษณะผู้ทรงราชย์ในนครทวารกา (หรือทวาราวตี). ในลิลิต ต่อไปนี้ข้าพเจ้าจะได้แถลง ประวัติของพระกฤษณาวตาร โดยสังเขป, เพราะถ้าจะแถลงโดยพิสดารจะต้องแต่งเป็นหนังสืออีกเล่ม ๑ ต่างหากทีเดียว. พระกฤษณะนั้น กำเนิดในสกุลกษัตริย์ยาทพ, อันเป็นสาขา ๑ แห่งจันทรวงศ์. จันทรวงศ์นั้น, ตาม "วิษณุปุราณะ" กล่าวว่า ต้นวงศ์คือพระอัตริพรหมฤษี, โอรสของพระพรหมา. พระอัตริมีโอรสคือพระจันทร, โอรสพระจันทรคือพระพุธ, โอรสพระพุธคือปุรูรวัส, โอรสปุรูรวัสคืออายุส โอรสของอายุสคือนะหุษ และโอรสของนะหุษคือยะยาตี. ยะยาตีมีโอรสสององค์ที่ได้เป็นกษัตริย์, คือยะทุ, ผู้เป็นต้นสกุลยาทพ, กับปุรุผู้เป็นต้นสกุลโปรพ. สกุลยาทพครองนครต่าง ๆ, มีทวาระกาเป็นที่สุด; สกุลโปรพครองนครประดิษฐานและหัสดินาปุระตลอดมา. ยังมีจันทรวงศ์อีกสาขา ๑ ซึ่งครองแคว้นกาศี (พาราณสี), สืบสกุลลงทางท้าวกษัตริย์ระพฤทธะ, โอรส

ของท้าวอายุส. ในสกุลโปรพมีกษัตริย์อันบรรฦาเทียรติอยู่หลายองค์, เช่นท้าวทุษยันต์ผู้เปนพระสามีของนางสกุนตลาเปนต้น, และมหาภารตะก็กล่าวถึงเรื่องสงครามซึ่งท้าวยุธิษเฐียรได้มีชัย; ในสกุลยาทพมีกษัตร์อันบรรฦาเทียรติอยู่มากที่สุดก็คือท้าวกฤษณะ, ซึ่งเรียกว่าพระกฤษณาวตาล; เปนมหากษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งสกุลนี้. นอกจากนี้มีพระพลราม, หรือพลเทพ, ผู้เปนเชษฐาของท้าวกฤษณะ, ซึ่งบางตำหรับก็จัดเอาเปนพระนารายน์อวตารปางที่ ๘ แทนท้าวกฤษณะซึ่งจัดเอาเปนองค์พระนารายน์แบ่งภาคทีเดียว. ด้วยเหตุนี้เองบางทีพราหมณ์จึงออกพระนามพระนารายน์ว่า "กฤษณะ" ซึ่งเปนเหตุทำให้ชาวเราผู้มิรู้ต้นสายปลายเหตุพลอยหลงตามไปด้วย, ดังปรากฏอยู่ในกวีนิพนธ์ของไทยเราหลายแห่ง.

ส่วนการที่พวกพราหมณ์ จัดเอาพระสมณโคดม พุทธเจ้าเปนอวตารของพระนารายน์นั้น ก็เพราะรู้สึกว่าได้บังเกิดมีผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามากขึ้น, จนเหลือที่จะคิดกำจัดได้แล้ว; จึงเลยผสมผเสรับเอาพระพุทธเจ้าเปนอวตารของพระนารายน์ทีเดียว. แต่ครั้นว่าจะรับรองว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเปนของที่ถูกต้องก็ไม่ได้, เพราะจะต้องสารภาพว่าคำสั่งสอนของพวกพราหมณ์เองผิด. จึงต้องกล่าวแก้ไปว่าพระนารายน์อวตารมาเปนพระพุทธเจ้าเพื่อหลอกลวงชน

ที่ชั่วร้าย, อีกทั้งอสูร, แพศย์, ทานพ, ฯลฯ เพื่อให้หลงเชื่อในสิ่งที่ผิด แล้วจะได้ต้องรับผลร้ายแห่งมิจฉาทิฏฐิกรรมนั้น ๆ.

ส่วนกัลกยาวตาร, ปางที่ ๑๐ ของพระนารายน์, อันกล่าวว่าจะได้มีมาในปลายกลียุคนั้น, ตามคำทำนายว่าจะมีรูปเป็นคนขาวขี่ม้าขาว, และจะเป็นผู้บำราบปราบปรามคนชั่วร้ายทั้งหลายและจะบันดาลให้มี สัตยธรรม ขึ้นใหม่ โดยบริบูรณ เหมือน เช่น ในกฤตะยุค- สรุปความก็คือ กัลกยาวตารนี้เป็นปะกรณแสดงความหวัง ในอนาคต, เช่นเดียวกับพุทธศาสนิกชนบางหมู่บาง.หล่าหวังได้พบพระศรีอารยะเมไตรย, และพวกถือศาสนายิวหวังได้พบเมสไสยาห์, นับว่าเป็นส่วน ๑ แห่งธรรมดามนุษที่จำจะต้องหวังได้พบเห็นความสุขยิ่งไปกว่าที่ตนได้รับอยู่แล้ว.

ตามตำหรับต่าง ๆ กล่าวไว้ว่า พระวิษณุนั้นมีพระนามพัน ๑, ซึ่งถ้าผู้ใดท่องได้นับว่าได้บุญ. นามที่มักใช้บ่อย ๆ ในพันนามนี้คือ:- อัจยุต (ไม่มีตกหรือเสื่อม); อนันต์ (ไม่มีที่สุด); อนันตศัยนะ (นอนบนหลังอนันตะนาคราช); จัตุรภุช (สี่แขน); ทาโมทร (ผู้ถูกคาดด้วยเชือก, คือกฤษณะ); โควิน หรือ โคบาล (ผู้เลี้ยงโค คือ กฤษณะ); หิริ (ผู้บริหาร); หฤษิเกศ (เจ้าแห่งสิ่งซึ่งทำให้รู้สึกรูป, เสียง, ฯลฯ); ชลไศยิน (นอนบนน้ำ); ชนาร์ททะนะ (ผู้ที่ชนนับถือ); เกศวะ (ผมงาม); กิรีติน (ผู้ทรงเครื่องแต่งตัว); ลักษมีบดี (ผัว

ของลักษมี); มทุสูทน์ (ผู้ฆ่ามธุ, อสูรที่พยายามทำร้ายพระพรหมา ซึ่งเกิดขึ้นในดอกบัวอันผุดจากพระนาภีของพระนารายน์); มาธพ (เกิดแต่มธุหรือหวานเหมือนน้ำผึ้ง); มุกุนทะ (ผู้ช่วย); นร (คน); นารายน์ (ผู้กระดิกในน้ำ); บัญชายุธ (มีอาวุธห้าอย่าง); บัทมะนาภะ (สดือดอกบัว); บีตาพร (นุ่งเหลือง); บุรุษ (ผู้ชาย); บุรุโษตม (ชายสูงสุด เทวราช); วาสุเทพ (ลูกวสุเทพ, คือกฤษณะ); ไวกุณฐะนาถ (จอมไวกุณฐ์); ยัญเญศ หรือ ยัญเญศวร (เจ้าแห่งยัญญะกรรม).

อาวุธของพระนารายน์ คือ (๑) สังข์ ชื่อปัญจชันยะ; (๒) จักร ชื่อสุทรรศนะ หรือวัชระนาภะ (๓) คทา ชื่อเกาโมทะกี; (๔) ธนู ชื่อสารณคะ; (๖) ดาพ ชื่อนันทะกะ เทวรูปพระวิษณุเป็นเจ้าโดยมากมักถือสังข์ ๑ จักร ๑ คทา ๑ ดอกบัว ๑.

พระลักษมี, หรืออีกนัย ๑ เรียกว่าพระศรี, ซึ่งเปนพระมเหษีของพระนารายน์นั้น, ได้อวตารตามเสด็จพระสามีลงมาหลายปาง, พระลักษมีได้กำเนิดขึ้นมาจากเกษียรสมุทเมื่อเทวดากวนทะเลนั้นทำอมฤต, จึงได้นามว่า "กษีราพธิตะนยา", คือลูกสาวแห่งเกษียรสมุท. เมื่อพระนารายน์อวตารเปนพระวามนาวตาร, พระลักษมีได้ลงมากำเนิดในดอกบัว, จึงมีนามว่า "บัทมา" และ "กมะลา". เมื่อ

พระนารายน์เปนพระปรศุรามาวตาร, พระลักษมีเปนนางธรณี. เมื่อพระนารายน์เปนพระรามจันทราวตาร. พระลักษมีเปนนางสีดา. เมื่อพระนารายน์เปนพระกฤษณาวตาร, พระลักษมีเปนนางรุกมิณี. นอกจากนี้พระลักษมียังมีนามเรียกกันอีกด้วยว่าอินทิรา; ชลธิชา (เกิดแต่ชลธี); ขัญจลา หรือ โลลา (ไม่แน่นอน, เปนนามใช้ในน่าที่ผู้เปนเจ้าแห่งโชค); โลกะมาตา (แม่ของโลก).

พญาครุฑ, ผู้เปนพาหนะของพระนารายน์ ก็มีกล่าวถึงบ่อย ๆ ในประวัติการของพระเปนเจ้าองค์นั้น, จึงควรกล่าวถึงในที่นี้ด้วยโดยสังเขป. พญาครุฑเปนโอรสของพระกัศยปประชาบดีกับนางวินะตา. ที่เปนอริกับงูทั้งหลายก็เพราะนางวินะตาได้มีสาเหตุวิวาทกับนางกัทรุ, มเหษีของพระกัศยป และมารดาแห่งนาคทั้งหลาย. เรื่องที่วิวาทกันเนื่องด้วยสีม้าที่เทียมรถพระอาทิตย์. นางกัทรุชนะได้โดยกลอุบาย, นางวินะตะจึ่งต้องยอมเปนทาสาของนางกัทรุ. พวกนาคผู้เปนลูกนางกัทรุเรียกเอาน้ำอมฤตเปนค่าตัวนางวินะตา, พญาครุฑจึงไปลักเอาน้ำอมฤตจากเทวดาได้. พระอินทร์ติดตามแย่งน้ำอมฤต, รบกับพญาครุฑก็พ่ายแพ้และวัชระแตก, ต้องร้อนถึงพระวิษณุเปนเจ้าเสด็จมารบ. แต่แม้พระวิษณุก็รบกับพญาครุฑให้แพ้ไม่ได้, จึงตกลงทำสัญญาสัมพันธไมตรีต่อกัน, คือในเวลานั่งพระนารายน์ยอมให้พญาครุฑนั่งสูงกว่า, แต่เวลาจะเดินทางต้องให้พระนารายน์ขี่.

พญาครุฑนั้นมีหัว, ปีก, และเล็บเหมือนนกอินทรีย์, แต่ตัวเหมือนมนุษ. หน้าสีขาว, ปีกแดง ตัวเปนทอง. มีเมียชื่อ อุนนะตี หรือ วินายะกา, มีบุตรชื่อสัมปาตี (ที่เรียกในรามเกียรติ์ของเราว่า "สัมพาที). พญาครุฑมีฉายาต่าง ๆ เก็บมากล่าวถึงในที่นี้แต่บางนามดังต่อไปนี้ :— กาศยะปี (ลูกกัศยป); ไวนะเตยะ หรือ เวนไตย (ลูกวินะตา); สิตานน (หน้าขาว); รักตปักษ์ (ปีกแดง); เศวตะโรหิต (ขาวแดง); สุวรรณกาย (ตัวทอง); สุบรรณ (มีปีกงาม); คะรุฑมาน (เจ้าแห่งนกทั้งหลาย); นาคานตะกะ และปันนคะนาศนะ (ผู้บำราบงู); สรรปาระตี (ข้าศึกแห่งงู); ตระรัสวิน (รวดเร็ว); วสายน (แล่นเหมือนปรอท); กามะจาริน (ไปตามใจตนเอง); กามายุส (อยู่สบาย); จิรายุ (กินนาน); วิษณุรถ (รถของพระวิษณุ); อมฤตาหรณ และ สุธาหร (ผู้ลักอมฤต); สุเรนทรชิต (ผู้ชำนะพระอินทร); วัชระชิต (ผู้ชำนะวัชระ).

อนันตะนาคราช, หรือที่ในปุราณะโดยมากเรียกว่า เศษะนาคราช, ก็ได้ตามเสด็จพระนารายน์มาบังเกิดในมนุษโลก, เช่นเปนพระลักษมณ์ในปางที่ 7 และพระพลเทพในปางที่ ๘ เปนต้น. อนันตะนาคราชนั้นมีพันหัว, เปนบัลลังก์ที่พระนารายน์บรรทมในระหว่างกัลป. โลกของเรานี้วางอยู่บนหัวอนันตะนาคราช, ฉนั้นเมื่อใดนาคนั้นกระดิกแผ่นดินไหว. (ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อเด็ก ๆ เคยได้ยินผู้ใหญ่เล่าให้

พึงว่า แผ่นดินของโลกเรานี้วางอยู่บนหลังปลาตัวใหญ่, เรียกว่า "ปลาอนนต์." ทำไมนาคจึงกลายเป็นปลาไปก็ไม่ทราบ.) นาคตัวนี้เป็นเชือกที่เทวดาใช้เมื่อกวนเกษียรสมุท, ดังจะได้แถลงต่อไปในเรื่องกูรมาวตาร. ไฟที่นาคนี้พ่นออกมาเป็นไฟบรรลัยกัลป์ที่ล้างโลกเมื่อสิ้นกัลป์. พญานาคตอนนี้ อีกนัย ๑ ว่าเป็นคนเดียวกับพญาวาสุกี, ผู้เป็นใหญ่เหนือนาคทั้งหลายในบาดาล. ปุราณะบางคัมภีร์ว่าอนันตะนาคราชนี้เป็นโอรสใหญ่ของพระกัศยปประชาบดีกับนางกัทรุ, ฉนั้นเป็นพี่น้องร่วมบิดากับพญาครุฑ. การที่พระวิษณุเอาผู้เป็นอริแก่กันมาใช้ได้ทั้ง ๒ คนนับว่าเป็นพยานแห่งอานุภาพของพระเป็นเจ้าองค์นั้น.

ข้อความทั้งปวงที่ได้กล่าวมาแล้วเนื่องด้วยพระนารายน์และบริวารของพระองค์นั้น. ข้าพเจ้าได้พยายามที่จะตัดทอนลงมากที่สุดที่จะทำได้อยู่แล้ว แต่กระนั้นยังยืดยาวถึงปานนี้. ข้าพเจ้าจึงต้องขออภัยแก่ท่านผู้อ่าน, แต่ยังมีความหวังใจอยู่ว่าการอ่านคำนำอันยาวนี้ท่านจะไม่รู้สึกว่าเป็นการเปลืองเวลาเปล่า.

ในที่นี้ข้าพเจ้าขอขอบพระหฤทัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระคำรงราชานุภาพ ในการที่ได้ทรงช่วยค้นหาเรื่องและภาพที่มีอยู่ ณ หอพระสมุดวชิรญาณเพื่อประกอบเรื่องนี้

อนึ่ง ภาพต่าง ๆ ที่แซกอยู่ในหนังสือนี้, ที่เป็นภาพเทวรูปอินเดียจำลองมาจากหนังสือตำหรับเทวรูปชื่อ "Elements of Hindu

Iconography, by T. A. Gopinatha Rao"; รูปพระนารายน์ทำแพงเพ็ชรโดยห้องฉายานรสิงห์; รูปพระพุทธชินราชข้าพเจ้าได้ฉายเองที่พิษณุโลก. ส่วนภาพที่เขียนขึ้นใหม่สำหรับหนังสือเรื่องนี้เป็นฝีมือจางวางตรี พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จัน จิตรกร), และข้าพเจ้าขอขอบใจข้าราชการผู้นี้ที่ได้ช่วยประดับหนังสือนี้ด้วยฝีมือ.

ในที่สุดข้าพเจ้าขอขอบใจจางวางตรี พระยาราชสาสนโสภณ (สอาด ชูโต) ที่ได้เอาใจใส่ตรวจทานหนังสือนี้เมื่อจัดการพิมพ์ขึ้น.

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท, ในพระบรมมหาราชวัง.

วันที่ ๗ มกราคม, พระพุทธศักราช ๒๔๖๕.

ปัจฉิมลิขิต

สมเด็จพระนางเจ้า อินทรศักดิศจี พระบรมราชินี จะมีพระชนมายุครบ ๒๑ พรรษาบริบูรณ ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๖. จึงมีพระประสงค์ที่จะแจกหนังสือลิลิต "นารายน์สิบปาง" นี้แก่ญาติมิตร์ของเธอ, ข้าพเจ้าก็เต็มใจอนุญาต และอนุโมทนาด้วยโดยความยินดี.

ข้าพเจ้าหวังใจว่า บรรดาผู้ที่ได้รับหนังสือนี้เป็นของแจกก็ดี หรือแม้ผู้ที่จะได้ซื้อหาหนังสือนี้ไปก็ดี, จะมีไมตรีจิตช่วยกันอำนวยพรถวายแด่สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินี พระองค์นั้น.

ทีฆายุกา โหตุ, อโรคา โหตุ, ทีฆายุกา โหตุ,
อโรคา โหตุ, สุขิตา โหตุ, อินฺทสกฺติสจี
ปรม ราชินี;

สิทฺนิ กิจฺจ, สิทฺธิ กมฺม สิทฺธิ ลาโภ ยโส นิจฺจ
อินฺทสกฺติสจี ปรม ราชินฺยา ภวตุ สพฺพทา ฯ

วันที่ ๑๐ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๖.

คำอำนวย

๏ เรื่องน้ีข้าแต่งให้ ราชินี
อินทรศักด์ิศจี นีมน้อง
โดยเธอกล่าววาที เชิญแต่ง
ซึ่งฉะเพาะเหมาะต้อง จิตข้าประสงค์

๏ เรื่ององค์วิษณุไท้ อวตาร
เคยชอบมาแต่กาล เมื่อน้อย
ครั้นใหญ่ก็เพียรอ่าน ค้นเรื่อง
จึงอาจจะเรียงร้อย เรื่องข้ึนดังใจ

๏ ใครเปนกวีแล้ว คงเห็น ใจนา
ยามแต่งต้องใจเย็น แน่แท้
ต้องวายสิ่งลำเค็ญ เคืองจิต เจียวนอ
จึงจะนิพนธ์แล้ ส์ิทธ์ิได้โดยดี

๏ เทวีที่รักแก้ว กลอยใจ
เธอช่วยกล่อมหฤทัย พี่แผ้ว
เสริมสุขดับทุกข์ใน ดวงจิต พี่เอย
ด้วยสิเน่ห์ดังแก้ว ก่องพ้ินเพหา

๏ อ้าน้องจงรับด้วย ใจดี
ลิลิตเปนพลี รักล้ำ
พยานรักซึ่งมี ห่อนเหือด หายเลย
จนจวบสิ้นดินน้ำ ฟากฟ้าคลาสูญฯ

นารายน์สิบปาง

ภาคเผดิม

วิษณุมนตร์ (๑)

(อนุษฎุภฉันท, ภาษาสันสกฤต.)

๏ สุขกร ทุะขนุต ศูกษุมาสูกุษุม
มิหิร ปทุม วุฤษภ ปราปร ฤษภาธิโรหก
ธีร รกุโษยกุษปราถมัก อลีกกต
อาสาทิตชนุโมทย โกฏิเทวเทว
เสามนสโชยติษก เตโชคต อเนก
คหุวราภิราม ทิวิษทุธิ ปรนิคม
ปรินิษุน ศุรทุธิต ปุณุย ปรนิกรุษ รเณศ
ศุรีวตุสลาญุจน อตุลธน ปริณามานุตร
ปรพุรหุม อานนุทคณก อนาสว อีศ
วสุเทวสูโน ศุรีสกุต ลสนุนยเน ฯ

(๑) เมื่อพบเลขหมายเช่นนี้ โปรดดูคำอธิบายและอภิธาน ซึ่งพิมพ์ประกอบกับนารายน์สิบปาง

(ร่ายคำแปล)

๏ อ้าองค์พระพิษณุ ผู้ประทานความสุข รำงับทุกข์โยคี ศรีสุขุมสุขุมเลิศ เพริดดังดวงตวันฉาย เพราพรายเพียงบัวบาน ท่านคือเอกพฤษภ เปนภพนี้ภพน่า อ่าเอาโคเปนอาสน์ แสนฉลาดเลิศไกร เปนใหญ่ยิ่งรากษส ยักษ์มวลหมดสยองเกล้า เปนพระเจ้าประเสริฐ กำเนิดหลายปางไซร้ เปนใหญ่เหนือเทวา คณนานับโกฏิโรจน์รุ่งในฟากฟ้า สง่าด้วยแสงฉัน ทุกสิ่งสรรพ์เนาองค์ ดำรงในคูหา ห้องหัทยาโยคี มีพระญาณเลอสรวง รอบรู้ปวงพระเวท แสนวิเศษนักหนา เสริมศรัทธาค้ำชู กอบบุญยิ่งยืนนาน เจ้าแห่งการรณวิธี ศรีวัตสะเด่นดวง[๒] แก้วกลางทรวงงามสรรพ ท้าวมีทรัพย์หลากหลาย กลายรูปได้นานา เปนมหาปรพรหม อภิรมย์สุขใหญ่หลวง สละปวงโลกีย์ ยศะเหนือสิ่งสิ้น ปืนมาเกิดปรากฏ เปนโอรสวสุเทพ[๓] เสพย์สุขรักศรีแพร้ว นัยนะดังแก้ว ตระการ ฯ

(คำเสกท้าย, ภาษาสันสกฤต.)

๏ หริ: โอมฺ พฺรหฺมาณฺฑวิลย สตฺปาตร ปรมราช ฯ

(โคลง ๓ คำแปล)

๏ โอมพระผู้บริหาร เสวยพรหมาณฑ์เลิศล้อม[๔]
เปนที่ควรนอบน้อม บรมราช นั่นแล ฯ

ขอพรพระเปนเจ้า.

โคลง ๔

๏ วิษณุนาถกาจแกล้ว สรวงทรง ฤทธิ์แฮ
แผ้วปลอดมฤตยู เดชห้าว
งูเปนอาสนะองค์ ผทมสุข
เทพแกว่นกลืนฟ้าต้าว แด่นดิน

๏ ปืนเอาครุฑขี่ดั้น เมฆี
กรลี่กุมสังข์จักร์ เพริดแพร้ว
คทาอีกธรณี ถือเหมาะ
บำราบอสูรแล้ว แหลกลาน

๏ อวตารเทพนั้น สิบปาง[๕]
ข้าจะแถลงพจน์ ที่นี้
ขอเทวะราชพลาง ดลจิต
ดุจมัคคุเทศชี้ เที่ยงเทอญ ฯ

๏ อีกเชิญเทวราชเจ้า คชเกศ
ผู้ปราบพิฆนะภัย หมดถ้วน
ทรงนามพระคเณศ สิทธิ บดีแฮ
สุดประเสริฐลักษณ์ล้วน เลิดดี

๏ กวีใดตั้งจิต ประพนธ์
เดารพคเณศร ก่อนแล้ว
อาจแต่งตั้งกมล มุ่งมาตร์
จิตสว่างดั่งแก้ว ก่องตา

๏ ข้าจึงขอพระเจ้า ศิวบุตร์
ทรงช่วยเสริมบัญญา เฉิดไท้
ยามแต่งเรื่องทรงครุฑ ทั้งสิบ ปางนา
จงสฤษดิ์ลิลิตได้ ดั่งจินต์ถ้วนเทอญ ฯ

ปางที่ ๑

มัตสยาวตาร [๖]

ร่าย

๏ จักดำเนินดำนาน ตามโบราณคัมภีร์ อันมีนามภาคะวัต จัดเปนตำหรับเลิด กล่าวกำเนิดวิษณุ ผู้ผดุงโลกนี้ มีข้อความกล่าวชัด ว่าเมื่อปั่นมะกัปป์ ลับล่วงลงแล้วนั้น อันเทวะพรหมา เหนื่อยกายาใคร่นิทร์ เพื่อบพิตร์ผ่อนกาย หมายให้กำลังมี คงคืนดีดังเดิม แล้วจะเริ่มเทวะกิจ ประดิษฐโลกขึ้นใหม่ ดังนั้นไซร้พรหมา ก็นิทราหลับไหล บัดนั้นไตรโลกสลาย สัตว์วายวายชนม์ ทั่วสากลระทมจมอยู่ในมหรรณพ กว่าจะครบกำหนด ปรากฏพรหมะราตรี เมื่อนั้นมีฤๅ ผู้เป็นทานพราช สามารถฤทธิเรืองรอง มีนามว่าหัยครีพ ยังชีพอยู่ในสมุท ผุดขึ้นจากมหรรณพ พบองค์พระพรหมา นิทราสนิทแน่ แลกระแสพระเวท วิเศษล้ำโลกัย หลั่งไหลจากโอษฐท่าน ขุนยักษ์หาญสมปอง รองรับพระเวทไว้ จบเสร็จสำเร็จได้ สิทธิ์สรรพ์ ฯ

โคลง ๓

๏ กุมภัณฑ์แสนเปรมใจ ได้พระเวทเลิศล้ำ
จึงรีบประดาน้ำ กลับพลัน ฯ

โคลง ๔

๏ ปางนั้นหริราชเจ้า โลกา
ทราบกิจทานพทำ ชั่วไชร้
พระทรงพระเมตตา แด่สัตว์
หวังอนุเคราะห์ให้ สุขสานต์

๏ อวตารทรงรูปแม้น มัตสยา
คือตะผะริตน ตีบน้อย
แหวกสายว่ายคงคา คอยท่วง ทีแฮ
เมื่อถับโอกาศคล้อย ถูกกาล ฯ

ร่าย

๏ ในสถานถิ่นชน มณฑลทระวิระ ณ สมัยกาลนั้น มีทรงธรรม์ทรงราชย์ นามประกาศปรากฏ สัตยพรตราชา ลูกสุริยาทิตย์ไท้ ได้ฉายาเรียกกษัตร์ ไววัสวัตจอมภพ ธเคารพนารายน์ มุ่งหมายในทางธรรม บำเพ็ญตะบะฌาณ บ่ใฝ่การโลกีย์ บ่มีโลภโกรธหลง ทรงสันโดษมักน้อย บ่เสื่อมถอยศรัทธา เปนมหามหาฆม์ล้ำ เสวยแต่น้ำทุกวาร เปนอาหารเนืองนิตย์ บพิตร์กอบยัญญการเชี่ยวชาญปานเทวา ราชาจึ่งได้นาม ตามปรากฏประกาศ ว่าศราทธะเทพเจ้า เปนนาถะร่มเกล้า ชนานันท์ ฯ

โคลง ๓

๏ วันหนึ่งธอยู่ยัง ผึ้งกฤตะมาลากว้าง
หวังจะชำระล้าง บาปปวง
๏ พระข้วงวักธารา ในหัดถากอบไว้
พอพระพินิจไซร้ จึ่งเห็น
๏ เปนปลาศะผะรี อันกายีกระจ้อย
ธก็ปล่อยปลาน้อย สู่ธาร ฯ

โคลง ๒

๏ ภูบาลยินมัจฉะน้อย กล่าวเสนาะเพราะถ้อย
ดุจคน ดังนั้น ฯ

โคลง ๔

๏ จุมพลกษัตร์โอ้ ฉันใด
พระย่อมเมตตาปวง สัตว์แล้
จึ่งจะปล่อยข้าไป ในน่าน น้ำนอ
ข้าอ่อนคงต้องแพ้ พ่ายเขา
๏ เอารสสุริยะไท้ ยินสาร
ศะผะริกล่าวพ้อ เช่นนั้น
จึ่งช้อนมัจฉ์จากธาร โดยด่วน
เอาใส่ในหม้อหมั้น เหมาะดี

๏ ราตรีล่วงลับแล้ว เพียงหนึ่ง
ขอมภพเห็นมัจฉา นั่นไซร้
กายาเต็บโตผึ่ง เต็มภาชน์
แสนประหลาดบ่ได้ นึกฝั่น

๏ ครานั้นมัตสยะร้อง ทูลไท
ข้าอยู่หม้อน้ำคับ แคบแท้
ขอขอมภพฦๅชัย จงโปรด
ให้ที่อยู่ใหญ่แล้ เหมาะตน

๏ ขุมพลธก็ช้อน ศะผะรี
ไปใส่ลงในอ่าง ใหญ่กว้าง
ภายในเขตนาที ห้าสิบ
ปลาก็โตติดข้าง อ่างศรี

๏ ศะผะรีร้องว่า ราชะ
พระก็ทรงการุณย์ มาทไซร้
แต่อ่างนั้นแสนจะ คับแคบ จริงนอ
ขออยู่ที่ใหญ่ให้ เหมาะใจ

๏ ภูวนัยมากด้วย เมตตา
นำมัตสยะสู่สระ ใหญ่ล้ำ
แต่ว่ามีนานปลา โตเต็บ
เต็มติดขอบสระน้ำ จุขัง

๏ เสียงดังสนั่นฆ้า ปลาทูล
อ้าพระผู้ทรงธรรม เที่ยงแท้
สระที่นเรนทร์สูร ให้อยู่
บ่มีพอเพื่อแม้ ว่ายวน

๏ จอมคนจงโปรดข้า อีกครา
ให้คนูได้มี ที่กว้าง
เพื่อว่ายแหวกในธา ราเล่น
เปนสุขสนุกบ้าง เถิดหนอ

๏ พอขาดคำว่าเว้า แห่งปลา
องค์พระสัตยพรต ผ่านเผ้า
ก็ตรัสสั่งเสวกา มาช่วย
ช้อนมัศสยะนำเค้า คะบึง

๏ ครั้นถึงซึ่งผึ่งกว้าง ทเล สาปแช่
วัดรอบขอบชลธี โยชน์ร้อย
จึ่งตรัสสั่งให้เท ปลาปล่อย
แต่บัดนั้นปลาน้อย มหิมา

๏ ราชาบมิท้อ ถอยใจ
นำมัศสยะสู่ชาย สมุทกว้าง
พอปล่อยถับที่ใน คลื่นสมุท
มัศสยะก็ลอยคว้าง อยู่ดี

๏ แล้วมีวาทะพ้อ ราชา
อ้าสมุทสาคร นี่ไซร้
มีนาคและเหรา เที่ยวท่อง
สามารถพิฆาฏได้ สุดชีว์
๏ อ้าวีระราชเจ้า ทรงศร
ขันชื่อว่าเมตตา เลิศล้ำ
ทั้งช้า ณ สาคร ณบัด นี้ฤๅ
พหุภัยในน้ำ มากมี ยิ่งนา ฯ

โคลง ๓

๏ ภูบดีถูกปลา ลวงหลอกมามากไซร้
ธระลึกนึกให้ ฉงน ฯ

โคลง ๒

๏ จุมพลอยากใคร่รู้ จึ่งตรัสแก่มัจฉ์ผู้
มหิมา ฯ

ร่าย

๏ อ้ามัตสยาเรืองฤทธิ์ ข้านี้คิดสงสัย โดยท่านไซร้จำแลง แปลงรูปได้หลากเหลือ เผือบ่ได้เคยเห็น หรือยินเช่นมัตสยา อันมหิมาโตใหญ่ เต็มในทเลนั้น อันวัดรอบบ่น้อย กว่าร้อยโยชน์ปรากฏ ในกำหนดวันเดียว ข้าเฉลียวใจตรึก นึกว่าท่านมั่นคง เปนองค์พระภควัต

มาถนัดต่อหน้า ดูข้าบาทบัดนี้ อ้าหะรีเรืองฤทธิ์ ผู้สถิตเหนือคลื่นสมุท จัตุรภุชนารายน์ พระกลับกายแปลงมา เปนมัตสยาเรืองเดช เพราะเมตตาข้าบาท อีกนรชาติทั้งหลาย ข้าถวายบังคม บุรุโษดมสยมภู ผู้เปนพรหมธาดา สร้างโลกาสัตวชาติ เปนหรินาถยศยง ผู้ทรงเลี้ยงโลกตรี เปนศีวะมเหศวร ล้างมวลสิ่งมลทิน พระเปนปิ่นเทวา ทรงมหามหิทธิศักดิ์ เปนที่รักภักดี ปรียะของข้าเจ้า ผู้เอาใจใฝ่จงรักพระองค์ทุกกาล ทรงอวตารครั้งใด มาในโลกแห่งนี้ ย่อมมีประโยชน์สานต์ บันดาลบังเกิดสุข ช่างบุทุข์นานา บัดนี้ข้าใคร่รู้พระสยัมภูเหตุใด จึงครรไลเสด็จลง ทรงรูปมัตสยานี้ อ้าหะรีราชะกมะเลกษณะน่านิยม ข้าบังคมแทบบาท แห่งเทวราชทรงคุณ เกื้อการุณย์ทั่วผู้ ขอประทานรั่วรู้ สักครา ฯ

โคลง ๓

๏ พระมหาโลกนาถ พึ่งนรราชกล่าวไชร้
จึ่งตอบพจนะไท้ ปุจฉา ฯ

โคลง ๔

๏ อ้าสัตยะพรตเจ้า ประชา
เราเสด็จอวตาร บัดนี้
เพื่อกู้ซึ่งโลกา ไว้เพื่อ เธอแล
อีกช่วยแนะนำชี้ ช่องทาง

๏ ระวางแต่นี้อีก เจ็ดวาร
จะเกิดอุทกภัย ท่วมท้น
ทั่วไตรโลกสถาน มิดหมด
บ่มีมีใครพ้น รอดภัย
๏ เธอไชร้ผู้อาจล้าง อรี
จงมุ่งมองดูใน คลื่นคลั่น
เราจะส่งนาวี ลำใหญ่
มารับเธอจากพ้น หาดทราย
๏ ฦๅสายจงเก็บต้น โอสถ
อีกพืชพรรณเพฤกษา ใหญ่น้อย
ชวนสิทธะทรงพรต ทั้งเจ็ด คนแล
ทั้งพวกบริพารคล้อย สู่เรือ
๏ และเพื่อเพาะสัตว์ไว้ ต่อไป
จงจัดเตรัจฉาน จุ่งได้
อย่างละคู่ครรไล ลงสู่ เรือนา
แล้วและบำรุงไว้ เพศพรรณ
๏ อันนาวาใหญ่นั้น จะพา
เธออีกบริพาร รอดพ้น
จากอันตะรายา น่าสยด
แห่งอุทกถั่งท้น แน่นอน

๏ จะจรณน่านน้ำ ชลธี ใหญ่นา
ปราศจากดวันเดือน มืดแท้
คงมีแต่รัสมี เปล่งปลั่ง
แห่งพระฤษีแล้ เจ็ดตน (๗)
๏ เมื่อยลเรือใหญ่นั้น สั่นคลอน
เพราะถูกมหาวา ยุกล้า
ข้าจะแหวกสาคร มาถับ
เธอจุ่งไว้ใจข้า อย่ากลัว
๏ คร่าห์ตัวนาคน้ำจาก สาคร
ปลายหนึ่งผูกหัวเรือ มั่นไว้
ปลายหนึ่งผูกที่หงอน เราเฉิด
เราจะจูงเรือให้ ปลอดภัย
๏ เราไซร้จะอยู่ใกล้ จอมนรา
จนหมดพรหมราตรี นั่นแล้ว
บัดนั้นแหละราชา จักทราบ
ชัดว่าเราศรีแกล้ว สิทธิสรวง
๏ ปวงข้อที่ท่านท้าว สงสัย
เมื่อนั้นแลจงถาม ถี่ถ้วน
เราจักตอบคำไข ครบเสร็จ
เธอจะรอบรู้ล้วน สิ้งสรรพ์ แน่นา ฯ

โคลง ๒

๏ ครั้นตรัสเสร็จคติเค้า องค์พระหริเจ้า
เสด็จหาย
๏ ฤๅสายสัตยพรตไท้ นัยทศประณตไหว้
มัตสยา
๏ ทอดหญ้าคาเพริดแพร้ว ปรายสู่บุรพะแล้ว
นั่งลง
๏ จึงจิตสมาธิหมั้น ณ พระหริน้ัน
ไป่ลด เลยนา ฯ

ร่าย

๏ ครั้นกำหนดดับยึง ซึ่งกัลปะประลัย อันคลื่นในสาคร สูงสลอนเร็วรวด ใหญ่ยวดยิ่งเคยมา ซัดซ่าๆสู่ผึ้ง ดังพิลึกกึกก้อง ฟูฟองชลล้นหลั่ง ถั่งท้นท่วมหาดทราย แผ่สยายขึ้นผึ้ง จนกระทั่งทุ่งดอน สาครคว้างกว้างใหญ่ บ่ได้มีผึ้งฝา สุดสายตาแลไป บ่มิได้เห็นดิน บ่ถพินทั่วไป มิได้มีที่แห้ง บางแห่งลึกหลายวา นานาสัตว์สยดสยอง ทั้งผองก็ตรีตรู ขึ้นสู่โขดเขาเนิน บินเขาเขินหนีไป หวังให้พ้นอุทก บ้างก็ตกภูผา กายาก็ลงลงน้ำ เหราซ้าคร่าห์ไป อีกทั้งในกาลนั้น อันมหาเมฆลอย ทั้งใหญ่น้อยในฟ้า บังสุริยามืดมล อนธะการทั่วภพ จบทั่วแคว้นแดนดิน สิ้นแสงสว่างใดๆ ในไม่ช้า

วลาหก ก็ตกลงพสุธา หลายโกฏิห่าบ่มิหาย บ่มิวายว่างเว้น เปนที่น่าสยดสยอน สัตว์บนดอนสท้าน คลานเข้าหาที่ร่ม ทั้งกลัวฆมน้ำทเล กลัวฝนเทถูกหนาว อกราญร้าวทั่วกัน เมื่อนั้นสัตว์นานา หากลัวกันเองไม่ ต่างตนใฝ่หนีพ้น กระแสชลฉ่ำฉาว กวางตาวนอนแนบสิงห์ เสือสมิงเคียงโค ช้างตัวโตเคียงหมี หนูอยู่คีกับแมว นกแก้วเนาแนบเหยี่ยว กระจอกเปรียวเคียงแร้ง สุนักแฝงกับคน ปะปนกันทั่วไป เพื่อพ้นภัยพิบัติ อันประหัดโดยพลัน บ่มิทันรู้ตัว ความกลัวภัยใหญ่หลวง ปวงลืมภัยส่วนตน ต่างสับสนอลหม่าน พลุกพล่านหนีขึ้นดอน บ้างนอนในคูหา บ้างขึ้นค่าคบไม้ สุดแท้แต่จะได้ ทางหนี ฯ

โคลง ๓

๏ เมื่อนั้นสัตยพรต ราลึกพจน์เทพไท้
ธจึงบ่มิได้ สยอน
๏ ภูธรนั่งภาวนา ด้วยศรัทธาแน่นแฟ้น
จนนาวิใหญ่แหล่น ถับถึง ฯ

โคลง ๔

๏ ธจึงให้เก็บต้น โอสถ
อันอาจบำบัดปวง โรคล้วน
อีกพฤกษะพืชหมด มวลมาก
ทุกทุกชนิดถ้วน ถึนไผท

๏ อีกให้เชาจัดต้อน เดรัจ ฉานแฮ
อย่างละคู่ครันครบ หมดแล้ว
สังเสวกต้อนสัตว์ โดยด่วน
ลงสู่นาวาแก้ว เสร็จสรรพ์
๏ ทรงธรรม์จึ่งนอบน้อม วันทา
เชิญพระสัปตะฤษี เกียรติก้อง
ลงสุระนาวา ลำใหญ่
แล้วแล่นออกสู่ท้อง สมุทไท
๏ แลไปฉะ พ่างพื้น คิ้นคอน
เห็นอุทกขึ้นเร็ว รวดแท้
ปลายพฤกษะชาติสลอน แลสลับ
ไป่ช้าก็มิดแม้ สุดปลาย
๏ แลหลายคีรีเงื้อม แง่งอน
สูงตระหง่านปานยวน ยั่วฟ้า
คู่เดียวกีสาคร ทันท่วม
ถึงยอดไศละอ้า อนาถใจ
๏ แลในน่านน้ำพ้อง ฟองฟู
เห็นศพคนสัตว์ลอย เกลื่อนแล้
ราชาธยิ่งดู อ่อนอก พระเอย
โอ้สุดสงสารแท้ สุดทน

๑ ทั้งคนทั้งสัตว์สิ้น โลกา
วายชีพเพราะอุทก ท่วมท้น
เหลือแต่คนูมา แสนเปลี่ยว
แทบมิอยากรอดพ้น อุทกภัย
๑ เหลือบในนาวินั้น แลเห็น
บริวารมาเพื่อน แต่น้อย
โอ้อุระล้ำเกิญ ระคายจิต
ยิ่งคิดยิ่งละห้อย โศกศัลย์ ยิ่งนา ฯ

โคลง ๓

๑ คราน้นสัปตะฤษี เห็นภูมีละห้อย
จึ่งกล่าวสุนทรถ้อย ทะดา
๑ ราชะจงคำนึง ถึงพระเกศพไท้
เพื่อพระเทวะได้ เสด็จพลัน
๑ ช่วยทรงธรรม์นฤนาถ ปราศจากภัยปลอดพ้น
อันตรายะล้น หลากหลาย ฯ

โคลง ๒

๑ ฤๅสายก็สร่างเศร้า นบพระสิทธะเจ้า
เจ็ดตน

๏ กะมลธแน่วน้อม อีกพระกายะค้อม
นมัสการ
๏ ภูบาลยอหัตถ์ไหว้ วอนพระพิษณุไท้
เทพทรง ศักดิ์แล ฯ

โคลง ๔

๏ อ้ายงค์สิทธิแกล้ว กลางสวรรค์
แผ้วผาดมฤตยู ทาจกล้า
เอางูใหญ่เปนบรร ยงก์โอ่
กลืนหมดทั้งฟากฟ้า และดิน
๏ ปืนเอาครุฑขี่ล้น อัมพร
ทวีล้ำแดงเดช อะคร้าว
สังข์จักรคทาธร ธรณิ
กุมเหมาะพระหัตถ์ท้าว ตระการ
๏ ประทานความสุขทั้ง ดับทุกข์
พระสุขุมสุขุม เลิศล้น
งามดังดวันสุก แสงแจ่ม
พระเปรียบปี่ทมะพ้น บุษบา

๏ อ้าพระพฤษภผู้	เก่งกาจ
เปนภพนี้รวมกับ	ภพหน้า
เอาพฤษภเปนอาสน์	โสภิต
แสนฉลาดเลิศหล้า	แหล่งไตร
๏ ใหญ่ยิ่งราศษสทั้ง	หมู่ยักษ์
เทเวศร์กำเนิดหลาย	ชาติแล้ว
ใหญ่เหนือเทพทรงศัลย์	นับโกฏิ
โรจน์ ณ อัมพรแพร้า	เฉิดฉัน
๏ สิงสรรพ์รวมอยู่พร้อม	ในองค์
สถิต ณ จิตโยคี	ดุจถ้า
พระเวทวิเศษทรง	รู้รอบ
เสริมศรัทธาเที่ยงล้ำ	เลิศบุญ
๏ เปนสุนทรเทพเจ้า	รณการ
ศรีวัตสะเด่นกลาง	อกไท้
พระมีซึ่งธนสาร	มวลมาก
กลายกลับพระรูปได้	หลากเหลือ

๏ อ้าเผือประณตท้าว ปรพรหม
ผู้อภิรมย์สุข ใหญ่แท้
พระบ่มินิยม โลกียะ
เปนพระอีศะแล้ เลิดไกร
๏ ไท้วาสุเทพผู้ พีระ
พระอภิรมย์ศรี เสริฐหล้า
งามเลิศพระนัยนะ ปานรัตน์
เปรมจิตเปนนิตย์อ้า เอกโฉม ฯ

โคลง ๓

๏ หริโอมเทวเทพ เสพย์พรหมาณฑ์ใช่น้อย
เปนที่ควรกล่าวถ้อย ประณาม ฯ

โคลง ๒

๏ ขอความบำราศแผ้ว อันตรายาแคล้ว
คลาดปวง ภัยเทอญ ฯ

ร่าย

๏ ผ่ายจอมสรวงทรงสดับ ศัพท์ราชาทูลวอน ก็เสด็จขจรโดยด่วน ทเลบั่วนเปนคลื่น ระลอกครั่นเครงคัง ราวน้ำคลั่งขรมราวลมคึกคึกพัด เปนมหัศจรรย์เหลือ ชนในเรือไม่ช้า เห็นมัศสยาแล่นล่อง พ่องฟองพูเฟื่องฟ้า จ้าแจ่มกลางสาคร งอนงามน่าพิศวง

องค์ดังทองเนื้อเก้า ครีบนั้นเล่าเปล่งปลั่ง ดังราชาวดี แหวกชลธี ว่องว่าย น้ำกระจายราวเพ็ชร์ คละเม็ดพราวพรรณ อันกายาปลาไชร้ ใหญ่ยาวราวล้านโยชน์ เยี่ยมยิ่งโขดเขาหลวง ทั้งปวงในโลกน้ำ อีกมีหงอนมหิมา ชูร่าเหนือฟองสมุท สูงสุดยิ่งค้นยาง ตั้งอยู่กลางศีระ จึงพระเจ้าสัตยพรต ประณตพระมัตสยา แล้วพลันคว่าห์เอานาค ขึ้นมาจากสาคร ภูธรเอาข้างหัว แห่งนาคตัวใหญ่เหลือ ผูกหัวเรือมั่นไว้ ข้างหางไชร้ภูธร ผูกกับหงอนมัตสยา ครานั้นพระอวตาร ท่านก็จูงเรือใหญ่ ลัวแล่นไปในสมุท บ่มิหยุดละลด ผ่ายสัตยพรตภูมี ปรีดีเพราะพ้นภัย ให้องค์พระภควัต ประนมหัตถ์ราชา เล่ามนตราสรรเสริญ เยินยอเกียรติเทวราช ประกาศเกียรติอีกครั้ง ทั้งท่องสหัสสนาม เต็มตามแบบครบพัน อันองค์พระอวตาร พึ่งภูบาลสรรเสริญ เพลิดเพลินเพราะเสนาะโสต พระปราโมทย์เบิกบาน บริหารชลพาหนะ แห่งองค์พระสัตยพรต อีกตาบสเจ็ดตน และสกลบริพาร พลางอวตารแถลง แสดงคติเลิศ ประเสริฐสุนทรพจน์ ดังได้จดลงไว้ ในคัมภีร์นามถนัด เรียกมัตสยะปุราณะ แจ้งสังขยะวรวิท อันบพิตรสัตยพรต โอรสสุริยะขลัง ผู้นั่งพร้อมฤษี เจ็ดตน มีฌาณกล้า ในนาวาล่องลอย สดับถ้อยหรินาถ ประศาสน์สอนให้รู้ว่าสยัมภูแน่ชัด เปนมนัสซึ่งสิง อยู่ในสิ่งทั่วไป ให้ความสุขสวัสดี

ในภพนี้ภพหน้า ราชาค้อมคำนับ รับเทวะโองการ ประทานเหนือศีระเกล้า เพิ่มภักดิ์ค่ำเช้า ไป่วายเลยนา ฯ

โคลง ๓

๏ ถึงปลายพรหมราตรี วารีซึ่งท่วมท้น
ค่อยลดคลงสู่ท้น สมุทไท
๏ อันคลื่นในสาคร ค่อยหย่อนแรงลดบ้าง
พายุที่พัดคว้าง ค่อยถอย ฯ

โคลง ๒

๏ เรือลอยเข้าสู่ท้น มีเนื้อทั้งพื้นพสุธา
๏ มัศยาสังท่านให้ คอยอยู่แห่งนี่ไซร้
เถิดหนอ
๏ รออยู่อีกไม่ช้า เราจะกลับสู่หน้า
ท่านพลัน ท่านเอย ฯ

โคลง ๔

๏ คราน้ำครัสเสร็จแล้ว อวตาร
สลัดนาคที่พัน ศีระไว้
แล้วดำสู่ชลธาร ทีลึก
เพื่อจะกู้เวทได้ กลับคืน

๑ ครืนครืนสนั่นท้อง ชโลทร
อวตารว่ายวน แหวกคั้น
จนพบที่เนานอน หัยครีพ
พระก็ยินดีพัน คณนา

๒ มัดสยาตรงเข้าคาบ ขุนยักษ์
ซึ่งสดุ้งตื่นนอน บัดนั้น
ยักษ์ตื่นอยู่อะดัก อะเดิด
แต่มัดสยะคาบหมั้น เหมาะจัง

๓ ยักษ์ขลังก็ฟาดด้วย ตะบอง
ตุบตีกอชักใน น่านน้ำ
สาครคลื่นฟูฟอง ยามต่อ กันแฮ
ทั้งขบทั้งถีบปล้ำ มัดสยา

๔ ฝ่ายปลาบได้เจ็บ อินทรีย์
พันเขบขุนยักษ์พลาง ฟาดซ้ำ
มิใยยักษ์จะตี ตุบตุบ
บ่มิได้เจ็บช้ำ ชอกกาย

๕ ยักษ์ร้ายโลหิตโอ้ อาบองค์
อีดอัดดั้นเท่าใด สุดดั้น
ก็ลังก็อ่อนลง เหลือที่ ทนนา
ที่สุดก็สุดสั้น ชีพพลัน

๏ บัดนั้นพิษณุเจ้า อวตาร
ค้นพระเวทอุดม เลิดไซร้
ได้ที่ศพยักษ์พาล ผู้พ่าย
แล้วเทวะราชไท้ กลับพรรณ

๏ พลันคืนพระรูปแม้น นารายน์
ไปสู่พระพรหมา นั่นแล้ว
เชิญพระเสด็จผาย ผันสู่
ยังทิพยะสถานแคล้ว คลาคภัย ฯ

โคลง ๓

๏ แล้วพระไวกูณฐนาถ เหิรอากาศไปช้า
เสด็จจำเพาะหน้า นฤบาล ฯ

โคลง ๒

๏ มีโองการแด่ท้าว ตติยพรดอะคร้าว
ต่อไป ดังนี้ ฯ

โคลง ๔

๏ ภูวนัยนฤนาถเจ้า จอมภพ
ผู้สัตยธรรมธร เที่ยงแท้
ท่านจงประเสริฐสบ สรรพะสุข
ปวงศัตรูพ่ายแพ้ เดิกกษัย

๏ เราให้พรท่านนี้ จงเป็น
พระมนูชนก โลกล้วน (๗)
ร่วงรับดับทุกเข็ญ ในโลก
จงประดิษฐานถ้วน สิ่งสรรพ์
๏ เพาะพรรณพฤกษะพร้อม ไพบูลย์
เพาะผลาผลเอม โอชแล้
เพาะธัญญะพืชพูล เพิ่มเพียบ
เพาะพืชโอสถแก้ โรคภัย
๏ จงให้ทำเนิดทั้ง หญิงชาย
เพื่อช่วยผดุงดิน นี้ไซร้
ผสมสัตว์ทั้งหลาย มากมาก
เพื่อมนุษย์ได้ใช้ สิทธิ์ถ้วน
๏ ภูมินทร์จงหมั่นตั้ง หฤทัย
สอนเหล่าประชาชน ลูกท้าว
ให้คงมั่นอยู่ใน ธรรมะ
บำราบความก้าวร้าว แก่กัน
๏ อันสันติสุขนั้น อยู่ดี
โดยรักษาสัตย์ธรรม เที่ยงแท้
อีกสามัคคีมี ใจรัก กันนา
อาจปลอดพิบัติแม้ อริราญ

๏ การกุศลอย่าเว้น บำเพ็ญ

ทรณียะบ่วง อย่าค้าง

ถึงแม้จะล้าเต็ญ คับจิต

ก็อย่าได้ราร้าง เร็ดงาน

๏ โองการพอจบซ้ำ อวยชัย

แต่พระมนูองค์ ยะคร้าว

แล้วเสด็จกลับไว กุณฑ์เทพย์ สถานแฮ

ทวยเทพบ้าเรอท้าว จักรี

๏ แต่นั้นฤนาถเจ้า ภพ

ไววัสวัตขึ้นทรง ราชย์เรือง

ทั่วพื้นถิ่นชมพู ทวีปใหญ่

แสนสุขทุกข์ปลดเปลื้อง ปลอดเข็ญ

๏ เย็นเพราะพระครอบคุ้ม ชนบ่วง

ดุจร่มโพธิ์ทอง ปกเกล้า

พระเดชก็เด่นดวง ปรากฏ

ดังบิตุราชเจ้า แจ่มสวรรค์

๏ ปางนั้นนับว่าตั้ง กฤตะยุค ใหม่แฮ
นรชาติถือธรรม สัตย์หมั้น
ทั่วทุกชาติอยู่สุข ร่มย์รื่น
ราวกับอยู่ช่วงชั้น สิริสรวง

๏ ปวงบาปสิ้นหยาบช้า ประลัย
ยามเมื่อโลกสถาน ดับแล้
และโลกเกิดใหม่ไส บริสุทธิ์
สิ้งชั่วบ่กล้ำแม้ เลยอัน

๏ ข้าพรรณเรื่องพระเจ้า อวตาร
เปนมัศสยะมาปาง ก่อนเก่า
เพราะเพื่อบริหาร โลกล้ำ
จบเรื่องเพียงเท่านี้ ท่านเอย ฯ

ปางที่ ๒

กุมารวตาร[๙]

ร่าย

๑ ขอไขขานต่อไป ในเรื่องพระนารายน์ กลายพระองค์เปนเต่า ตามเค้าเรื่องมีมา ในตำราไสยพิท ชื่อวิษณุปุราณะ ประกอบกับข้อความ ตามที่เก็บต่อเติม เพิ่มคติบรรยาย ขยายความพอควร ประมวลพอได้เรื่อง ว่าในเบื้องก่อนนั้น วันหนึ่งพระมุนี ผู้มีนามทุรวาส[๑๐] ไปประพาสหิมพานต์ พบนงคราญวิไลย นางนั้นไซร้ศรัทธา กลยาระยอบกาย ถวายมาลัยเรืองรอง ร้อยกรองด้วยบุษบา อันเก็บมาจากสวรรค์ ครั้นมุนีเธอรับ มาลัยฉับมาใส่ ทันใดกลิ่นบุบผชาติ ดาลทุรวาสยินดี มุนีปานคนบ้า เต้นรำร่าไปกลาง หว่างวิถีอากาศ ทุรวาสบมิช้า มาพบท้าวศักรินทร์ ทรงคชินทร์ไอราพต ดาบสก็ยินดี ยื่นมาลีวิไลย ให้แด่ท้าวเทวราช ประสาทโดยยินดี ท้าววัชรีรับไว้ พาดมาลัยบนหัว คชสารตัวสำคัญ ทันใดกลิ่นมาลา แรงนักหนาตระหลบ อวลอบทั่วคัคนานต์ สารสูดกลิ่นมาลัย ทำให้เปนบ้าคลั่ง ผึงผังฟาดงวงเงื้อม เอื้อมมาลีร้อยกรอง จากกะพองขว้างลง ตรงหน้าแล้วเหยียบย่ำ มาลาช้ำฉับพลัน ครานั้นทุรวาสโกรธ ถือโทษว่าองค์อินทร์ ดูหมิ่นเธอให้ช้าง ขว้างมาลัยขยี้ มุนีกายาสั่น พลันเผยพจนะพร้อง สาปพระศักระก้อง เกษตร์สวรรค์ ว

โคลง ๓

๏ อันว่าท้าวศักรินทร์ ดุหมื่นกูแน่แล้ว
ขอศักระอย่าแคล้ว ฉิบหาย
๏ ฤทธิ์ขจายโลกสาม จงกลับทรามทรุดน้อย
สิทธิสมดังถ้อย สาปสรรพ์
๏ อันหมู่อสุรา เคยแพ้มาก่อนไซร้
จงกลับชำนะได้ ดังถวิล แน่เทอญ ฯ

โคลง ๒

๏ ศักรินทร์ก้มศิระเกล้า กราบพระคาบสเจ้า
กล่าววอน
๏ โปรดก่อนอย่าโกรธข้า ดาษบ้าจึงร้อง
บูบผา
๏ อ้าจงสดับถ้อย โปรดเมตตาสักน้อย
หนึ่งเทอญ ฯ

โคลง ๔

๏ มุนีเมินพักตร์แล้ว ตอบไป
ตัวท่านขี้ไอรา พดไซร้
ก็ท่านเหตุไฉน นั้งนึ่ง
ไม่ข่มคชสารให้ อยู่มือ

๑ ถือดีว่าครอบทั้ง โลกสาม
เมาอิศริยะ มากแท้
จึงบังอาจทำหยาม ดาบส
การจะรับโทษแล้ แหละควร
๒ ทั้งมวลเทวะผู้ บริวาร
รบอสูรมีชัย ทุกครั้ง
จึงกำเริบเสิบหาญ เหิมศักดิ์
กูจะต้องรังรั้ง ศักดิ์ลง
๓ ทนงฤทธิ์ว่าล้ำ โลกา
จึงบ่เคารพแม้ แก่เถ้า
เก่งแล้วก็อย่ามา เยื้อนออด กูเลย
ขอเทวะราชเจ้า ช่วยตน
๔ จะพ้นกาลสาบได้ ทางใด
ก็ค่อยคิดดูเยง เถิดเน้อ
จะวอนต่อกูใย เปลืองปาก
เหมือนทับพุดเพ้อเจ้อ บ่วยการเปล่านา ๆ

โคลง ๒

๑ บรรหารพยจบถ้อย ทุรวาสก็คลาดคล้อย
คระไล

๏ สหัสสะนัยน์ขุนข้อง ขับคชะท่องท้อง
นภา ฯ

โคลง ๓

๏ ถึงอมราวดี ท้าวอัชรีโศกเศร้า
เสด็จลีลาศเข้า วิมาน ฯ

ร่าย

๏ นับแต่กาลนั้นมา เทวราชาข้องจิต ฤทธิ์เริ่มถอยน้อยลง ทั้งองค์ก็ซูบเซา กำลังเล่าก็ถอย บริพารพลอยฤทธิ์หย่อน แรงอ่อนกว่าเดิมมา รบอสุรสงครา ปมิโครชิตะ ยักษ์เกะกะกำเริบ อีมเอิบฤทธิ์แรงรณ เพียงระงมสวรรค์ มวลสุรแมนแสนเข็ญ บมิเป็นที่สราญ สานติสุขเสื่อมถอย เทพไทแต่ย่อยพร้อมใจ ไปเฝ้าองค์วาสพ เดารพทูลเทพไท้ ขอให้ทรงฤทธิ์หนุน ค้ำจุนเช่นเคยมา ด้วยฤทธานุภาพ ปราบอสุรเหิมหาญ มัฆวานฟังข่าว แสนร้อนร่าวหฤทัย จึงซานไขเรื่องจริง ทุกสิ่งที่เป็นมา ทวยเทวาราบมูล จึงทูลท้าวเทเวศร์ เชิญอมเรศร์อย่าช้า เข้าธาดาธิบดี วัชรีธเห็นควร จึงชวนทวยเทวา จากอมราวดี ขี่เร็วสู่พรหมสถาน เข้าท่านท้าวพรหมา ทูลกิจจาทั้งมวล ถ้วนถี่ตามมีมา ท้าวธาดาพังสาร ท่านก็ตอบเทวาว่าตัวเรานี้ไซร้ ไม่สามารถถอนแช่ง ร้ายแรงของฤาวาส อันผู้อาจแก้ไข เราไซ้เห็นมีอยู่ แต่พิษณุนารายน์ ท่านทั้งหลายจงไป เฝ้า

พระไวกูณฐนาถ วอนเทวราชช่วยแก้ คงสัมฤทธิ์เทียงแท้ ดังถวิล ฯ

โคลง ๒

๑ องค์อินทร์พังพรหมา ก็ปรีดาไม่น้อย
ลาจากพรหมโลกคล้อย เคลื่อนไป
๑ ไม่ช้าถึงไวกูณฐ วัชรียุรยาตร์เต้า
พร้อมทวยเทวะเผ้า พิษณุ ฯ

โคลง ๔

๑ อ้าสยมภูวนาถเจ้า จอมเศียร
หริราชบำรุง โลกล้วน
ข้าบาททุกคนเพียร บูชิต พระเอย
ทุกค่ำและเช้าถ้วน ทิศา
๑ เหล่าข้าบัดน้ำหนัก ใจแสน สุดแล
เพราะพวกอสุรา ฤทธิ์ห้าว
รบกวนเหล่าสุรแมน มวลมาก
แสนจะเดือดร้อนร้าว ทั่วไป
๑ ข้าไทเคยรบร้า รากษส
ชำนะมาทุกครา ก่อนก็
แต่ว่าบัดน้ำหมด แรงฤทธิ์
แพ้รากษสต้องลี้ หลบภัย

๏ เหตุไฉร้เกิดแต่ข้า ศักระ
วันหนึ่งขี่ไอรา พลช้าง
ไปพบกับองค์พระ ทุรวาส
เธอยื่นมาลัยสล้าง แด่คนู

๏ ตูข้ารับพาดไว้ บนเกศ
แห่งคชเอราวัณ นั้นไซร้
พาหนะทำเหตุ โดยคลั่ง
งวงจับพวงดอกไม้ จากหัว

๏ บ่กลัวข้าบาทห้าม ปรามมัน
เหยียบซึ่งมาลัยยับ บ่นปั้
พระทุรวาสเธอพลัน พิโรธ
หาว่าข้าบาทนั้น หยาบหยาม

๏ ความที่โทษะกลุ้ม กลัดทรวง เธอแล
เธอเปล่งพจนะ แช่งให้
ตูข้าอีกทั้งปวง ทวยเทพ
เสื่อมศักดิ์อีกทั้งไร้ ฤทธี

๏ ข้านี้ได้กล่าวถ้อย วอนขอ โทษนา
แต่พระฤษีเมิน พักตร์ค้อ
เธอบมิรีรอ รีบจร
ส่วนสาปมิยอมร้อ เลิกถอน

๏ อมรตั้งแต่นั้น ตอมา
รบอสูรคราใด พ่ายแพ้
เกรงจะวอดชีวา วายทั่ว
ขอพระหริแก้ กลับดี พระเอย ฯ

โคลง ๒

๏ พระสิทธิสรวงศ์รีแกล้ว พึ่งคติทราบแล้ว
ไตร่ตรอง

๏ มองหาทางจะแก้ อุบัติวะนั้นแล้
สิทธิ์ถวิล

๏ จักรินปีนปกต้าว จึ่งดำรัสแต่ท้าว
มัฆวา ฯ

โคลง ๔

๏ ดูราศักระผู้ เพื่อยศ
เราจะให้แรงคืน จึ่งได้
ขอทวยเทพทั้งหมด เอี่ยโสต
จะบอกอุบายให้ ดั่งประสงค์

๏ จงชวนเหล่ายักษ์ผู้ อรี
เลิกยุทธะสงคราม สักครั้ง
ผูกพันธะไมตรี และร่วม มือนา
ร่วมจิตและคิดตั้ง พิธี
๏ ทั้งสี่ทิศแยกย้าย กันไป
เที่ยวเก็บโอสถเภ สัชพร้อม
โยนลง ณ ที่ใน เกษียรสมุท
แล้วขุ่งมาแวดล้อม อยู่พลัน
๏ เอามันทรโขดล้ำ โลกา
มาเถิดเปนไม้กวน น่านน้ำ
เอาวาสุกีมา เปนเชือก
ข้าจะไปช่วยค้ำ โขดหลวง
๏ ปวงกวนสมุทด้วย วิริยะ
คงจะได้อมฤต เลิศแล้ว
ซึ่งใครดื่มแล้วจะ เรืองฤทธิ์ มากแฮ
อีกจะได้คลาดแคล้ว มฤตยู

๏ ตูข้าจะช่วยแท้ อย่าฉงน
อริจะออกแรง ช่วยแล้
แต่ส่วนศุภะผล จะตก
อยู่แก่ทวยเทพแท้ แน่นอน

๏ ตัสกรจะต้องออก แรงเปลือง เปล่านา
จะบ่ได้ดื่มอัม ฤตน้ำ
ฝ่ายเทพจะประเทือง เทอดศักดิ์ ยืงฮา
จะประสิทธิ์ฤทธิ์ล้ำ ต่อไป

๏ ไวไวเถิดอย่าช้า รอนาน
ทำดังที่เราสอน เสร็จแล้ว
อันพวกอสูรหาญ เหิมฮึก
จะพ่ายฤทธิ์สุรแกล้ว แกว่นไกร แน่นา ฯ

โคลง ๓

๏ สหัสสนัยน์ยินดี โอนโมลีอ่อนเกล้า
กราบพระพิษณุเจ้า จักริน

๏ เทวินทร์และเทวา ลาพระหริแล้ว
ออกจากปราสาทแก้ว กลับพลัน ฯ

ร่าย

๏ ต่อนั้นโดยฉับไว ท้าวสหัสสนัยน์เทวราช ก็ประกาศบัญชา แด่เทวาทั้งหลาย ให้แยกย้ายกันไป ในทิศานุทิศ ปลิดโอสถเภสัช สรรพัตมีสรรพคุณ สุนทรเทพกำแหง แต่งทูตานุทูตไปพูดจาไมตรี ปรองดองดีกับอสูร ชวนพร้อมมูลร่วมงาน ทำการกวนเกษียรสมุท ตามจตุรภุชบัญชา เพื่อหาอมฤตเลิศ จะได้เกิดสิริสวัสดิ์ สุขะวัฒน์ต่อไป อสูรไซร้ประนอม ยอมช่วยงานอมรา ครั้นถึงวาระดิถี ที่นัดกันไปกวน เทพทั้งมวลไปยัง ฝั่งเกษียรสมุทธาร อสูรหาญครันครบ แทตย์ทานพแข่งขัน ก็พร้อมกันด่วนไป ในที่ชุมนุมนั้น อันหริทรงเดช อีกมเหศร์ทรงชัย ทั้งเทพไทธาดา มาพร้อมกันสามองค์ เพื่อทรงเป็นประธาน ในการกวนสมุท ทวยเทพรุดเร่งกัน ให้พลันโยนโอสถ ทั้งหมดลงทเล แล้วก็เชยพร้อมกัน ไปมันทรสิงขร ถอนคีรีรี่มา พากันเอาเขาวาง ลงที่กลางสมุท แล้วฉุดตัววาสุกี พันคีรีหลายทบ จนคำรบห้าเปลาะ มั่นเหมาะดีดังหมาย และนารายน์ทรงบั่น น่าที่พลันบ่มิช้า ให้อสุราด้วนหัว ทั้งทางหัวนาคใหญ่ ให้เทวารั้งรั้ง ทั้งทางหางนาคี พอได้ที่พร้อมพรัก ให้ชักเขาหมุนเวียน ในเกษียรสาคร ชโลทรบ่วนบั่น เป็นควันราวน้ำค้าง ฝ่ายบรมจักรี เห็นคีรีคลอนแคลน ไม่ตั้งแน่นตามควร เกรง

การกวนทเลวน ผลจะไม่เสร็จดี จักรีเดชกำแหง จึ่งแบ่งภาคออก ไป ภาคหนึ่งไชร้เปนเต่า เพราเพริดสุพรรณพรรณ พลันลงสู่สมุท อุตลุดไล่มัจฉา อันกายาใหญ่โต โยโสว่ายเบียดโดน โคนมันทร ภูผา ขับมัจฉาพ้นฐาน แล้วอวตารเชิดช้อน สิงขรใหญ่ขึ้นตั้ง บน หลังเอากระดอง รองภูผานั้นไว้ ให้ตั้งมั่นบ่มิคลอน แล้วอมรและ ยักษ์ ชักตัววาสุกี ให้คีรีหมุนไป หวือได้ดุจเครื่องกลึง อีกภาค หนึ่งนารายน์ ผันผายขึ้นยอดเขา ดอยเบ่าเมฆฝนพลาง ไปทาง สุรคณา คราน้ันฝนปรอยโปรย โรยรวยรื่นรมย์เริง เทพบรรเทิง เย็นคน กมลก็ชื่นบาน ฝ่ายยักษ์พาลเพลียใจ เพราะถูกไฟอันพุ่ง พลุ่งจากปากนาคราช เพลิงกาฬผาดเผาร้อน ระอาอ่อนหย่อนเดช เทเวศร์เบ่าเมฆเคลื่อน เลื่อนลอยไปเสียพ้น ฝนมิได้ตกต้อง อสูร ผองผ่าวมาก แต่เพราะอยากจะได้ อมฤตไชร้นักหนา เหล่าอสุรา เขม้น บ่มิเห็นแก่ยาก รังรังนาคบ่หยุด ฝ่ายเทพฉุดด้วยเล่า เขาก็ หมุนจี้ จี้ กวนวารีแหล่งน้ัน เสียงอึกอึกชั้น โลกมวล ฯ

โคลง ๒

◎ การกวนสมุทไชร้ ปรากฏผลแผกได้
บ่มีหึง ฯ

โคลง ๔

๏ หนึ่งคือโคเอกอ้าง ออกนาม
สุรภีที่เคา รพแล้
มีนมและเนยตาม จิตมุ่ง เสมอนา
วิสุทธิ์วิเศษแท้ ที่ปอง

๏ ที่สองซึ่งผุดพ้น ชลธี
คือสุราซึ่งแรง ฤทธิ์กล้า
นามวารุณีมี ลักษณ์ยั่ว
ยวนจิตม้วเมาบ้า หยาบหยาม

๏ สามมีพฤกษะขึ้น จากสมุท
ชื่อว่าปาริชาต เฉิดฟ้า
นางฟ้าเมื่อเห็นสุด ชอบพฤกษ์ นั่นแล
หอมดอกตระหลบหล้า แหล่งตรี

๏ ที่สี่ที่ขึ้นจาก ชลา ลัยฤๅ
คือคณาอัปศร เฉิดแฉล้ม
รูปโฉมสุดโสภา หาเปรียบ ไม่เลย
งามเนตร์งามเกศแก้ม ก่องฉวี

๏ ท่วงทีมรรยาทล้วน ยวนใจ
เสียงเสนาะขับลำ ร่ำร้อง
แต่หาสุรเทพใด รับบ่ มีเลย
เหตุฉนั้นจึงต้อง อยู่ลอย
๏ คอยบำเรอเทพให้ เปรมปรีย์
ยามเทพใดมีทุกข์ ช่วยแก้
เปรียบโสภิณีนาง ในโลก มนุษแล
เปนแบบแต่นั้นแล้ สืบมา
๏ ที่ห้าขึ้นจากน้ำ คือจันทร์
รังสิสกาวเย็น เนตร์ไชร้
องค์พระศิวะพลัน ฉวยฉับ
ทรงทัดแทนปีนไว้ แทบศีร์
๏ ที่หกพิษผุดขึ้น จากสมุท
ทวยเทพบ่อยากชิม อยากได้
แต่ฝูงนาคเร็วรุด รีบสูบ ไว้แฮ
งูจึ่งมีพิษไชร้ สืบมา
๏ จากสาครผุดขึ้น ที่เจ็ด
คือดอกกมลบาน แจ่มจ้า
มีเทวเลศ็จ กลางดอก
งามประเสริฐเลิดหล้า แหล่งสาม

๏ มีนามปรากฏก้อง พระศรี
ศุภลักษณ์ใดปาน เปรียบได้
งามยิ่งสุรนารี มวลหมด
จินตะกวีไร้ พจน์ชม

๏ รื่นรมย์ไปทั่วพื้น ภูมสวรรค์
ปวงมุนีตลึง เนตร์จ้อง
คราน้ันเหล่าคนธรรพ์ ขานศัพท์ ชมแซ
อีกอับศรพ่องท้อง นภา

๏ คงคาอีกน่านน้ำ ในสรวง
ก็หลั่งมาอวยพร พรั่งพร้อม
เทวะคชเอางวง จับภาชน์ ทองแซ
ข้วงตักวารีล้อม รดถวาย

๏ ฝ่ายเกษียรสมุทนั้น ยินดี
เชิดทิพยมาลัย เลิศล้ำ
ร้อยด้วยสุรมาลี หอมรื่น
บ่มิเหี่ยวฤๅช้ำ สักวัน

๏ อันสุรเทพผู้ ศิลปี
วิศวะกรรมาเอก ช่างนั้น
นิรมิตรเครื่องทรงศรี สุวรรณรัตน์
แววววับจับช่อชั้น นภา

๏ ครานั้นทรงเครื่องแล้ว พระศรี
เสด็จไปเฝ้าวิษ ณุไท้
บังคมพระจักรี กายยอบ
วิษณุรับกอดไว้ กับทรวง
๏ ปวงเทพเห็นชอบพร้อม ใจกัน
เว้นแต่พระศิวะ นั่นแล้
แต่นางก็บ่ผัน พักตร์สู่ พระเลย
พระก็จนจิตแท้ แน่นา
๏ ผ่ายว่าอสุระไชร้ ทูลวอน
ขอพระศรีทรงผัน พักตร์บ้าง
แต่ศรีสุรบังอร เมินพักตร์
พวกอสูรต้องร้าง เริดไป
๏ ในที่สุดจากท้อง ทเลเลิค
เทวะแพทย์ธันวัน ตริไชร้
ผุดขึ้นและชูเชิด ผะอบ
อมฤตทูลเทอดไว้ ณหัว
๏ พอตัวผุดพ้นจาก ทเลนม
เหล่ากสูรตรูกัน จะไกล้
บัดนั้นจึ่งบรม เทวะราช
วิษณุนาถะได้ สติพลัน

๏ เทวันกลายรูปแม้น นารี
รูปลักษณะวิไลย เลิดล้น
ลวงล่อเหล่ายักษี หวังสวาท
นำออกไปจนพ้น ผึ้งธาร
๏ หมู่มารไปพ้นหมด สมจิต
เทวะคณานันท์ แน่นล้อม
ต่างองค์คืมอมฤต เอมโอช
อมฤตเอกรสย้อม จิตอมร
๏ นิกรเทวะทั้ง เหล่าหลาย
ฤทธิ์เดชกลับคืนคง ดั่งก่
กำลังณร่างกาย กลับมั่น คงนา
เพราะคืมอมฤตน้ำ สิทธิ์สรรพ์
๏ พร้อมกันเปล่งศัพท์ซ้อง สรรเสริญ
พระวิษณุนารายน์ ก็กก้อง
ขอพระใหญ่ยิ่งเทอญ เปนนิตย์
พร้อมเปล่งศัพทะร้อง ชโย ฯ

ร่าย

๏ เสียงโห่อึกอึง จึ่งอสูรต่างหัน มาพลันเพื่อมองดู เห็นหมู่อมรคึก ต่างก็นึกเข้าใจ ว่าตนไซร้เสียที อสุรีรีบกลับ มาถับ

ถึงทเลนม หวังคมคืมอมฤต ครั้นพิศเพ่งเล็งดู เห็นโถอยู่เหมาะมั่น ณ มือธันวันตรี ต่างวิ่งจี้จะฉวย แต่ทวยเทพกั้นกาง ขวางทางมิให้จร อสูรร้อนแรงโกรธ ทลึ่งโลดต่อกร ฝ่ายอมรบ่มิย่อ ต่อสู้ศึกบ่มิหย่อน แรงบ่มีอ่อนจนนิด ฤทธิ์ก็แรงแขงนัก ศักดิ์ก็ยังกายา เดช สง่าทั่วคณะ อสูรจะถาโถม จู่โจมเท่าใด ๆ เทพบ่ได้ถอยถด ทนทรหดแขงขัน แม้ถูกพั่นถูกแทง ถูกตี่แรงทั่วกาย แผลก็หายฉับพลัน กุมภัณฑ์อ่อนระอา แย้งยุทธนาย่อหย่อน กำลังอ่อนลงไป เพราะมิได้สมจิต ชวดอมฤตอันหวัง ดังนั้นรู้สึกแน่ ว่าต้องแพ้เทวา อสุราพิโรธ เกรี้ยวโกรธร้องตวาด ยามาฏจองเวรไว้ ว่าจะไม่ละความพยายามหาทาง ล้างเทวาขงราบ ปราบเทวาขงลาน แล้วหมู่มารล่าถอย คล้อยเคลื่อนควรไลรุด จากเกษียรสมุทพลัน แล้วกุมภัณฑ์พวกร้าย ต่างตนก็แยกย้าย กลับสถาน ตนแล ฯ

โคลง ๓

๏ ครั้นหมู่มารปราชัย ทวยเทพก็ผ่องแผ้ว
๏ ปลื้มเปรมจิตเทวัน มานอบศีระน้อม
๏ บังคมพระพิษณุ พระศรีประเสริฐไร้

ล่าถอยไปหมดแล้ว จิตเกษม
จึงพากันพรั่งพร้อม ประนม
กับโฉมตรูคู่ไท้ สิ่งทราม

๏ อีกประณามปรเมศร์ ศิวะเดชอะคร้าว
อีกประณตท่านท้าว พรหมา
๏ บูชาเทพสามองค์ ขอให้ทรงครอบเกล้า
เป็นสุขทุกค่ำเช้า ต่อไป ฯ

โคลง ๔

๏ จึงไทเทเวศร์ผู้ สี่พักตร์
ตรัสว่าจงเชื่อพิษ ณุไท้
หริสิพิทักษ์ ทวยเทพ
ช่วยกิจสัมฤทธิ์ได้ ดั่งถวิล
๏ จักรินธ์พรั่งพร้อม อยู่เสมอ
ที่จะช่วยระงับ เหตุร้อน
บำรุงรักษ์เหล่าเธอ ราวบุตร์ ท่านนา
หวังจะให้สุขซ้อน สุขถนอม
๏ ฝ่ายจอมไกลาศไท้ มเหศวร
ก็ตรัสช่วยส่งเสริม เพิ่มถ้อย
ว่าวิษณุสิควร ท่านรัก
และประณตไม่น้อย กว่าเรา

๏ พระเจ้าที่แท้ก็ อีศะ นั่นเอง (๑๑)
หริเธอบำรุง โลกเลี้ยง
ผ่ายเราสิหะระ ล้างบาป
เปนใหญ่เสมอเพี้ยง ภาคกัน
๏ ดังนั้นใครไหว้พระ หริรา ชาฤๅ
เหมือนหนึ่งไหว้ศิวะ เทพพร้อม
อีกไหว้พระพรหมา โลเกศ
คำรบสามเทพน้อม นมัสการ
๏ บรรหารสอนเทพแล้ว ศิวะ
และพระพรหมธาดา ท่านไท้
สององค์ก็อวยพระ พรสวัสดิ์
ขอวิษณุจุ่งได้ สุขเกษม
๏ เปรมใจได้คู่เคล้า เคียงสมร
ศรีศุภเทวี เพริดแพร้ว
ผู้โลกะมารดร ทรงโชค
สุขสวัสดิ์วัฒนแผ้ว ผ่องใจ
๏ อรไทยจงช่วยท้าว สวามี
เสริมสุขเทวะอีก มนุษไชร้
ทั่วทั้งถิ่นโลกตรี เคารพ
ประสาทสิทธิโชคให้ นิกร

๏ อวยพรสวัสดิ์สัน สารศัพท์
ศิวะและพรหมา เสด็จต้น
ทลถีนที่ประทับ เทวโลก
ทวยเทพทุกช่วงชั้น กลับสถาน

๏ ภูบาลพิษณุไท้ พาศรี
เสด็จสู่ไวกูณฐ์ ก่องแก้ว
สองสมภิรมย์ปรีย์ เปรมจิต
สวามิชายาแผ้ว บ่จาง

๏ แถลงปางกูรมะไท้ อวตาร
เพื่อประโยชน์เทวา ทั่วผู้
ได้แรงปราบหมู่มาร มวลพ่าย
กล่าวเรื่องตามที่รู้ จบลง นี่แล ฯ

ปางที่ ๓

วราหาวตาร[๑๒]

ร่าย

๏ จำนงกล่าวต่อไป ในเรื่องราวปางสาม ออกนามปรากฏ ว่า วราหาวตาร ตามนิทานเล่าไว้ เป็นสองนัยด้วยกัน นัยหนึ่งนั้น กล่าวว่า พระประชาบดี ที่เรียกโดยมากกว่า พระพรหมานั้นไซร้ ใน ชั้นแรกสากล มีแต่ชลธารา แล้วประชาบดี กลายอินทรีย์อมเรนทร์ เป็นวราห์เลิดล้ำ ดำลงไปใต้คลื่น ฟันแผ่นดินขึ้นพลัน แต่นั้นจึงมีดิน บัดพินงอนงาม อันว่าความข้อนี้ มีมาในตำรา ปรากฏนามขานไข ไตต์ติริยะสันหิตา รวมคาถาแถลง แจ้งพระยัชุรเวท แห่งไตรยเพท พิสัย[๑๓] อีกนัยหนึ่งมีมา ในรามายณะ ว่าพระนารายน์ไซร้ ใน ภาคที่เป็นพรหม บรมประชาบดี แปลงอินทรีย์ศักดา เป็นวราห์ ประเสริฐ ช่วยเชิดดินจากน้ำ อีกมีคำเล่าไว้ ในปุราณะคัมภีร์ ใน ที่นี้เก็บมา จากนานาสถาน รวมตำนานมาเล่า พอเป็นเค้าเรื่องไว้ เพื่อผู้อ่านจะได้ รู้คดี บ้างนา ฯ

โคลง ๓

๏ เมื่อโลกนี้ประลัย ในกัลปะก่อนโน้น
อันแผ่นดินหักโซ้น จมหาย

๏ โลกหลายมีแต่ธาร ทุกสถานท่วมทน้
บ่ถวิลมอยู่กัน สมุทไท
๏ จึงเทพไท้นารายน์ มุ่งหมายจะใคร่เลี้ยง
โลกให้ศรีสุขเพี้ยง ก่อนมา ฯ

โคลง ๔

๏ นารายน์หริไท้ อวตาร
เอารูปเปนวราห์ เลิคล้ำ
เนตร์พระดั่งนิลกาน ดารัตน์
แววว้บจับสีน้ำ สมุทไท
๏ กายใหญ่สิบโยชน์สว้าง ประมาณ
สูงตระหง่านประมวล โยชน์ร้อย
สีกายพระคำปาน เมฆหมอก
เสียงพระดังไม่น้อย ครั่นครืน
๏ พ่างพื้นสมุทท้อง โดยเสียง พระแฮ
เขี้ยวเศวตแหลมยาว น่าหยั้น
แสงเนตร์แปลบปลาบเพียง พ้าแลบ
แสงพระกายท่านนั้น ดั่งตวัน

๏ ไหล่นั้นกลมอ้วนใหญ่ สมองค์
ยูรยาตร์ปานสิงห์ สง่าแท้
โสณีอวบอีกชงค์ สมส่วน
ปรรศวะเรียบแล้ เลิศโฉม

๏ โครมโครม พระท่องท้อง สาคร
เที่ยวแสวงบัถพี แมกน้ำ
พอพบแผ่นดินดอน เปรมจิต
พระก็เอาเข้ยวค้ำ คัดพลัน

๏ บัดนั้นขุนแทตย์ผู้ ใจพาล
นามหิรัณยากษะ ฤทธิห้าว
ร้องห้ามวราห์หาญ มึงอย่า
มาลักซึ่งแผ่นด้าว ด่วนไป

๏ กูไซร้บ่อยากให้ มนุษ
มีแผ่นดินอาศัย สักน้อย
อันกูฤทธิรุท แรงมาก
หมู่จุ่งอย่าขัดถ้อย ทักปราม

๏ พังความที่แทตย์ร้าย พาที
จึ่งพระอวตาร ตอบถ้อย
กรูจักมึงดี แทตย์โหด
มึงนั้นบาปไม่น้อย แต่บรรพ์

๏ อันมึงชาติก่อนนั้น เคยอยู่
เผ้าทวารนิเวศน์ เทพไท้
ทรงนามพระพิษณุ เรืองเดช
มึงสิบ่รับใช้ ถูกทาง
๏ กีดขวางทางห้ามเหล่า มุนี
ผู้ที่จะไปยัง ที่เผ้า
หยามหยาบจึงฤษี เธอสาป
เปนโทษเพราะเหตุเจ้า จิตพาล
๏ ถึงกาลจุติแล้ว มาเกิด
เปนแท้ตย์อันทารุณ หยาบช้า
มึงจงเชื่อกูเถิด อย่าอวด ดีเลย
จงอย่ายืนกั้นหน้า กีดกู
๏ วามว่าโทษะร้อน เริงลาม
ขุนหิวัณยากษะ ตอบไท้
เหม่หมูอวดดีหยาม กูหนัก
กูจะต้องสอนให้ หมดหาญ

๏ ขุนมารตรงเข้าต่อ ยุทธนา
ฟาดตุบตีดับโถม ถีบซ้ำ
ผ่ายองค์พระวราห์ ไป่ถด ถอยเลย
เสียงสนั่นน่านน้ำ ฟองฟู

๏ สู้พลางทางหลบลี้ เอาเชิง
ขุนแทตย์กระโจนเลย เทพไท้
พระเตะยักษ์บ่นเบิ่ง ปรรศวะ เหวอะแฮ
กว่าจะลุกขึ้นได้ อีกนาน

๏ เดือดดาลโทษะพ้น พันทวี
ขุนแทตย์ทนงกลับ ต่อต้าน
กวัดแกว่งตะบองดี หวือหวิด
เสียงสะเทือนสะท้าน สมุทไท

๏ ทันใดหริเจ้า อวตาร
แล่นโลดกระโดดชน แทตย์ขว้ำ
ยามขุนแทตย์ยังกราน ลุกบ่ ทันแล
พระขวิดด้วยเขี้ยวซ้ำ สวบไป

๏ เขี้ยวใหญ่ทลุพ้น ทรวงยักษ์
จนถับถึงหทัย ปรุด้วย
โลหิตก็ทลัก พุ่งพล่ง
และหิรัณย์มอดม้วย ชีพพลัน

๏ บัดนั้นจึ่งพระเจ้า วราห์
เอาพระเขี้ยวเสียบดิน อีกแล้ว
ชูขึ้นจากชลา ลัยฉับ
น้ำตกดังสายแก้ว ก่องไหล ฯ

โคลง ๓

๏ เมื่อนั้นไชร้มุนี คณะที่อยู่ชั้น
เทวโลกโห่ลั่น สรรเสริญ ฯ

ร่าย

๏ มุนีเยินยอองค์ หริพรงรูปแผลง แปลงเปนวราหะ ว่า เทวะเทวะไท้ ธมีชัยชำนะ อีศะเกศวะราช โลกะนาถเรืองเดช พระเปนเหตุประเสริฐ แห่งความเกิดความดับ กับทั้งความยืนยง พระองค์คือโลเกศ อันปรเมศร์ใดๆ ไม่มีเหนือหริ พระองค์ สิยัญเญศ พระเวทคือบาทา เขี้ยววราห์คือหลัก บั่กเพื่อมัดสัตว์ใช้ ในกิจบูชายัญ อันพระโอษฐแสนดี คือเวทีแท่นขลัง ที่ตั้งของบูชา พระชิวหาคือไฟ โลมาไชร้หญ้าคา ปูเวลาพลีกรรม์ อันพระเนตร์ นั้นฤๅ ข้างหนึ่งคือทิวา ข้างหนึ่งราตรีกาล เศียรของท่านวิศิษฏ์ คือภัทรบิฐประทับ สำหรับองค์พรหมา อันว่านามทานนั้น คือบรรดา มนตร์ดี อันมีในไตรเพท นาสิกเศรษฐสองศรี คือพลีทั้งหลาย อัน ปลายนาสิกงอน คือช้อนตักโภชะ พระสุรเสียงเพราะยวด คือเสียง

ปางที่ ๔

นรสิงหาวตาร[๑๔]

ร่าย

๏ จักสรรเสริมดำนาน แห่งอวตารปางสี่ ตามมีในวิษณุปุราณะขยาย เรื่องนารายน์ฤทธิรงค์ ลงมาปราบขุนยักษ์ ติทธิศักดิ์แขงขัน ชื่อหิรัณยกศิปุ อสูรคุเหลือร้าย เปนน้องชายฝาแฝด แห่งแทตย์ผู้โมหัน นามหิรัณยากษะ ซึ่งแพ้พระวราห์ ดังกล่าวมาแล้วไซร้ ในปางสามก่อนนั้น อสูรมีจิตโกรธ พิโรธพระนารายน์ เพราะทำลายเชษฐา จึ่งอนุชาอาฆาฏ มุ่งมาตร์ชีตชงชัง ตั้งจิตเกลียดท่านครัน และหิรัณยกศิปุ มุทสุมุ่งร้าย ล้างนารายน์เลิดธรรม บำเพ็ญซึ่งตะบะ เพื่อให้พระพรหมา ทรงเมตตาปราณี แล้วอสุรีทูลวอนขอพรธาดาไท้ ว่าอย่าให้เทพมนุษ สุดจนเดรัจฉาน สังหารตนตายได้ อีกอย่าให้ม้วยมุด ด้วยอาวุธใดใด อย่าให้ตายกลางวัน อันกลางคืนไม่ตาย ภายในเรือนให้รอด ปลอดภัยภายนอกเรือน ครั้นเพื่อนได้พรตรง ตามจำนงหมดแล้ว เปรมจิตดั่งยึดแก้ว มณีจินดาแล ฯ

สวดทำนอง ทั้งผองแต่งสามะเวท กายทรงเดชคือสถาน พิธีการยัญญะ อวัยวะหลายหลาก คือภาคแห่งการยัญ พระกรรณมีลักษณะ ประคุจพิธีการ สองสถานกำหนด ปรากฏในตำรา อ้าพระอมรรตัย ผู้ใหญ่ยิ่งศรี โปรดปราณีเหล่าข้า จงเชิดหล้าแหล่งนี้ ขึ้นเป็นที่อาศัยแห่งสัตว์ในกัปป์นี้ ดังเคย ณ กัปป์ก่อน ก่อนมา แม่นเทอญ ฯ

โคลง ๔

๏ วราหะเทพไท้ อวตาร
พ้งมุนีทูลวอน เสนาะล้ำ
ก็ยกแผ่นดินผ่าน พ้นสมุท
วางฉับบนยอดน้ำ ตั้งขอ

๏ พอเสร็จเทวกิจแล้ว วราห์
กลับรูปเปนนารายน์ เลิดแล้ว
เสด็จคืนสู่ปรา สาทรัตน์
เนาว ณ ไวกูณฐ์แผ้ว ผ่องศรี

๏ เท่านี้หมดเค้าเรื่อง โบราณ
ดังแถลงเล่ามา แต่น้อย
ตูข้าเล่านิทาน ไป๋นอก ครูเลย
ขออภัยแต่ข้อย อย่าหยัน ข้อยนอ ฯ

โคลง ๔

๏ อสุรินทร์ฉกาจห้าว เหิมหาญ
หวังจะได้ครองตรี โลกล้วน
เกณฑ์พลพยุหมาร มวลมาก
ขนนับบ่มิถ้วน ทัพชัย

๏ ได้ฤกษ์เลิกทัพเย้ยง ยาตรา
ไปสู่เทวโลก บัดนั้น
เข้าโจมยุทธนา เมืองศักร์
สัประยุทธแย่งชั้น ช่อสรวง

๏ ปวงเทวะรบป้อง กันเมือง
อมราวดี ที่หมั้น
แต่สู้แทตย์ผู้เรือง ฤทธิ์ห่อน ได้เลย
จำล่าทั้งถิ่นนั้น เร็ดหนี

๏ ยักษีกำเริบห้าว เหิมครัน
เข้าสู่เวียงพระอินทร์ นั่นแล้ว
อยู่ในวิชยันต์ วิมานรัตน์
เปรมจิตสถิตแผ้ว ผ่องกมล

๏ ตั้งตนเปนที่ท้าว เทวินทร์
เปนสุริยะจันทร์ แจ่มหล้า
เปนผู้ครอบพ้ำดิน อากาศ
เปนอัคนิเดชจ้า แจ่มแสง
๏ แย่งเปนเจ้าน่านน้ำ แทนพระ วรุณแฮ
แย่งกุเวรเปนเจ้า ทรัพย์ล้วน(๑๕)
แย่งยมเทพธรรมะ เจ้ามฤต
แย่งรับพลีถ้วน ทุกหน
๏ คนธรรพ์ต่างแซ่ซร้อง สรรเสริญ
ยอเกียรติโดยสอพลอ ยิ่งแท้
ขุนแทตย์ก็เพลิดเพลิน พังศัพท์
หลงว่าตนเลิศแล้ กว่าใคร
๏ แม้ไท้ศิวะทั้ง นารายน์
ขุนหิรัณย์ไป่เกรง สักน้อย
กำเริบบ่รู้วาย อวดอิทธิ์
บ่มิวายกล่าวถ้อย ทนง ฯ

โคลง ๓

๏ ฝ่ายองค์ท้าวสหัสนัยน์ เมื่อปราชัยแทตย์แล้ว
และจำต้องคลาดแคล้ว จากนคร

๏ ชาวอมรน้อยใหญ่ ไปไกลาศและเผ้า
พระมหาเทพเจ้า จอมดี รีแล ฯ

โคลง ๒

๏ ทูลคดีแด่ไท้ อีกขอพระจุ่งได้
ดับเข็ญ

๏ พระเปนเจ้าจึ่งได้ ตรัสตอบว่าท่านไซร้
ทุกข์เหลือ

๏ อยากเอื้อและช่วยแท้ แต่เรานี้สุดแก้
พรพรหม

๏ อันบรมราชผู้ เปนหริสิรู้
อุบาย

๏ จงผันผายและเผ้า วอนพระวิษณุเจ้า
หริพลัน เถิดนา ฯ

โคลง ๔

๏ เทวันพึ่งพระเจ้า บัญชา
กัมเกศกรประนม นอบไท้
บังคมพระบาทลา เร็วรีบ
ไปสู่ไวกูณฐ์ไซร้ ฉับพลัน

๏ ชวนกันเข้าเฝ้าพระ นารายน์
ทูลแถลงคดี ถี่ถ้วน
ขอทรงออกอุบาย ปราบแทตย์ นั้นเทอญ
ระงับดับทุกข์ล้วน หลากเหลือ

๏ พังเช้อเชิญแห่งไท้ เทวินทร์
สมเด็จพระไวกูณฐ์ นาถไท้
ตรัสตอบว่าองค์อินทร์ อีกเทพ
เชื่อเถิดเราจะได้ ดับเข็ญ

๏ เราเห็นทางจะแก้ ร้ำคาญ ได้นา
โดยจะคลจิตแทตย์ ยึกห้าว
ให้วิปริตหาญ เหิมหนัก ขึ้นแฮ
คงจะยิ่งก้าวร้าว หยาบหยาม

๏ ทำความทุกข์เดือดร้อน ทดขี่
แม้แต่บริพารตน จักช้ัง
พากันเบื่ออสุรี ทุจริต
เดินอุบายลึกซ้ัง ประหาร

๏ ท่านจงทำท่าแสร้ง เปนกลัว
อย่าแสดงใจดี กาจกล้า
ต่างตนต่างแปลงตัว เปนมนุษย์
เที่ยวอยู่ณแหล่งหล้า และคอย ช้าเทอญ ฯ

โคลง ๓

๏ พึ่งถ้อยพิษณุสอน เทพนิกรยอบเกล้า
และประพฤติดั่งเค้า อุบาย ท่านแล ฯ

ร่าย

๏ ขอขยายข้อความ ตามมีเรื่องต่อมา ว่าหิรัณยกศิปุ ผู้มุทลุทรหด มีโอรสตนหนึ่ง ซึ่งมีนามประกาศ ว่าประหลาทเกียรติไกร แทตย์น้ำใช้ไร้ใจบุญ สุนทรลักษณ์รักธรรม น้ำจิตมั่นศรัทธา ในมหาหรินาถ บิตุราชขึ้งจิต เห็นลูกผิดนักหนา เพราะว่าตนใจร้าย เห็นนารายน์วิษณุ เปนศัตรูของตน จึงกมลกริ้วโกรธ พิโรธลูกชายใหญ่ เพราะคิดไม่ตรงกัน กุมภัณฑ์มอบโอรส ให้นักพรตพราหมณ์เถ้า เอาไปสอนวิทยา ทั้งให้ว่ากล่าวเตือน อย่าให้เชือนแชคิด ผิดกับบิดาไป แต่บุตร์ไซร้คงขืน ยังยืนความจงรัก ภักดีแด่นารายน์ ครูทั้งหลายกล่าวเตือน เหมือนยิ่งยุยิ่งเติม เสริมศรัทธาส่งซ้ำ เชื่อว่าวิษณุล้ำ กว่าใคร สิ้นแล ฯ

โคลง ๓

๏ วันหนึ่งไซร้ประหลาท ลีลาศพร้อมครูเถ้า
ถึงวิมานและเผ้า บิตุรงค์
๏ กราบลงแทบพระบาท แห่งบิตุราชแทตย์ไซร้
คอยสดับพจน์ไท้ เถลิงถวัลย์ ฯ

โคลง ๔

๏ หิรัณยกศิปุท้าว อสุรา
เห็นพระลูกมาหมอบ นอบเกล้า
ด้วยรักจึ่งตรัสปรา ไสยบุตร
ว่าอย่างไรนะเจ้า จอมขวัญ

๏ อันการเรียนรอบรู้ เพียงใด ลูกเอย
จงนั้งขั้นเล่าความ เถิดน้อ
อาจารย์ท่านผีกใจ ลูกรัก
สัมฤทธิ์แล้วทุกข้อ ละฤา

๏ โดยชื่อประหลาทแจ้ง กิจจา
ตอบว่าข้าได้เรียน รอบรู้
และมีจิตศรัทธา เที่ยงถนัด
ในพระนารายน์ผู้ เสริฐสรรพ์

๏ พระนั้นปราศจากทั้ง ต้นกลาง ปลายแฮ
ปราศจากเพ็มฤาลด แน่แท้
พระเปนยอดนภางค์ จอมโลก
เปนอมรรตยะแล้ เลิศไกร

๏ พระไชร้กลืนฟ้าอีก กลืนดิน
เปนเหตุแห่งปวงเหตุ หลากล้วน
อันองค์พระหรินทร์ คือโลก นั้นเอง
อีกพระเปนสิ่งถ้วน ทุกอัน

๏ หิรัณย์สดับถ้อย แห่งบุตร
พิโรธตาปานอัค นิกล้า
ปากสั่นเพราะแสนสุด กริ้วโกรธ
กระทืบบาทราวหล้า จะไหว

๏ หันไปและชี้พักตร์ ครูบา
เหม่ เหม่ พราหมณ์สามาญ มากแท้
ไยสอนศิษย์ให้มา พูดพลอด
ยอเกียรติศัตรูแล้ เลอะหลง

๏ ทนงจงจิตแล้ว ประมาท
ดูถูกผู้เรือง ฤทธิ์ล้ำ
สอนให้ลูกบังอาจ ดูหมิ่น พ่อแย
เพื่อจะให้กูช้ำ จิตราญ

๏ อาจารย์ประหม่าแม้น ชีพมลาย
ทูลตอบว่าอันอาจ มะน้ำ
ยังบ่มิเคยหมาย มุ่งหมิ่น ท่านเลย
เคยแต่คอยช่วยชี้ เชิดคุณ

๏ อันบุญราชะคุ้ม ข้าสราญ
ได้สุขสวัสดี ค่ำเช้า
ฤๅข้าจะเปนพาล หลบหลู่ คุณนอ
เปนกิจอันผิดเก้า คดิครัน
๏ ครานั้นประหลาทกัม เกศทูล
ว่าพระอย่าทรงติ ครูเถ้า
แท้จริงพิษณุกูล เกื้อกอบ
กรุณาข้าเจ้า บ่วาย
๏ นารายน์เลิศล้ำกว่า ครู ใดนา
ใครจะเรียนฤๅสอน อื่นได้
นอกจากพระพิษณุ ประสาท
ประสิทธิ์วิทยะให้ ทุกตน
๏ จุมพลจอมแทตย์กล้ำ กราดดุ
มึงนี่โง่ระย่ำ ยิ่งบ้า
คือใครนะพิษณุ ทีออก ชื่อแช
บังอาจอวดต่อหน้า กูฤๅ
๏ กูคือจักรพรรดิ์เจ้า จอมตรี โลกยา
ทั้งเทพมนุษยอม ยอบเกล้า
อันพิษณุจะดี ได้กว่า ฉันใด
มึงอย่ามาแกล้งเร้า จิตกู

๏ พังภูธรกรัวกราด โกรธา
ประหลาทบ่มิกลัว สักน้อย
ทูลตอบว่าราชา จอมเกศ
จงโปรดพังคำข้อย สักที
๏ บารมีพิษณุไท้ ปรากฏ
อยู่แทบใจโยคี ทั่วถ้วน
สุดที่จะหาพจน์ แถลงลักษณ์ พระแล
พระแหละโลเกศล้วน เลิดสรวง
๏ ปวงสิ่งในโลกล้วน อยู่ใน
องค์พระพิษณุนาถ นั่นแล้
ไม่ว่าสิ่งใด ใด ในโลก
พระประสาทให้แท้ จึงมี
๏ อสุรีดาลเดือดแม้น เพลิงวาม
ร้องว่าทูจะปลง ชีพม้วย
แม้มีงมิถอนความ พูดผิด
อีกกลับความคิดด้วย ฉับไว
๏ ทันใดโอรสน้อม เศียรลง ตอบนา
ว่าพิษณุทรงสร้าง อีกเล้ยง
เราหมดและพระองค์ บิตุราช ด้วยนา
พระก็โปรดปรานเพ้ยง บุตรา

๏ อสุรายืงกร้าว กราดใหญ่
ตวาดพระโอรส ก็กก้อง
ไปเร็วลูกจัญไร กูเกลียด
ขืนอยู่กูจะต้อง ประหาร มึงแฮ ฯ

ร่าย

๏ พราหมณาจารย์รับพจน์ พาโอรสรีบจร กลับไปสอนกันใหม่ เพื่อให้ถูกบัญชา แห่งอสุราเทตย์ราช แต่ประหลาทนั้นฤๅแสนจะด้อบ่ยอม พร้อมใจเรียนตามครู ขืนคงอยู่ดังเก่า จะเล่าบ่นมนตร์ใด บ่ได้เว้นท่องบ่น วิษณุมนตร์ขึ้นก่อน ครูเพียรสอนแก้ไขสักเท่าใดบ่มิจำ ซ้ำกล่าวโทษครูบา ว่าลืมคุณพิษณู ผู้สยมภูจอมภพ ผู้เลิดลบใครๆ ทั้งในสรวงและดิน ครูก็สั่นบัญญา มาวันหนึ่งถึงคราว ควรเผ้าท้าวบิตุราช จึ่งประหลาทไปเผ้า ก้มเกล้ากราบเช่นเคย บิดาเชยพักตรา แล้วตรัสว่าลูกรัก หมั่นเรียนนักฤๅไฉน ยาใจของท่องฉันท์ พึ่งเล่นกันสักบท โอรสไหว้บิดา แล้วหัดถาประสาน ขุนมารพลันตั้งต้น ท่องมนต์ขึ้นชัดว่า "อ้าองค์พระพิษณู ผู้ประทานความสุข รำงับทุกข์โยคี ศรีสุขุมสุขุมเลิด เพริดดังดวงดวันฉาย เพราพรายเพียงบัวบาน ท่านคือเอกพฤษภ เปนภพนี้ภพน่า" บิดาฟังเพียงนั้น โกรธเต็มทีเหลือกลั้น ตวาดลั่นวังใหญ่ อ้าย

จัญไรอหังการ์ ควรฆ่าเสียโดยพลัน อันมึงไม่ควรมี ชีวิตอยู่ต่อไป เพราะมึงไซร้ขบถ คดต่อปวงญาติมิตร์ คิดร้ายต่อสกุล แสนทารุณ ชั่วช้า เหวยเสนาไวๆ ฆ่ามันให้วายปราณ เสนามารรับสั่ง ก็พร้อมพรั่งกันเข้า เอาสาตราฟอนพื้น รวมกันนับตั้งร้อย ต่างสับซอยพื้นฟาด แต่ประหลาทนั้นหนอ บ่มีหยุดท่องมนตร์ ทนความเขาประหาร บ่มิคาลโทษะ จิตมั่นพระนารายน์ ร่างกายแขงราวเพ็ชร์ เสนาเขีดขยาด พื้นบ่มีบาดสักน้อย แต่เสนานับร้อยอ่อนใจ ยิ่งนา ฯ

โคลง ๓

๏ บัดนั้นไซร้ทีรัณย์ พลันตรัสว่าลูกน้อย
ขอเถิดจงงดถ้อย สักที
๏ ที่เจ้ายอพิษณุ พ่อหนวกหูมากแล้ว
หยุดทีเถิดลูกแก้ว อย่าดัน ดื้อเลย ฯ

โคลง ๒

๏ ประหลาทพลันตอบถ้อย อันว่าข้าบาทน้อย
บ่กลัว
๏ ฝากตัวฝากชีพไว้ ณ พระหริไท้
ปลอดภัย สิ้นแล ฯ

โคลง ๔

๏ ขัดใจเปนยิ่งพ้น คณนา
จึ่งหิรัณย์กสิปุ สั่งให้
เหล่านาคะนาคา มีพิษ
กัดลูกผู้บ้าไซร้ เผด็จชน

๏ นาคผจญขบเขี้ยว คายพิษ
นาคผลัดกันเข้ารัด รวบรึง
นาคน้อยนาคใหญ่ฤทธิ์ แรงช่วย กันแฮ
นาคคุนาคร้ายทึ้ง ทั่วกัน

๏ อัศจรรย์ประหลาดไซร้ นั่งเฉย
นาคสิกลับแรงถอย อ่อนแท้
ร้องว่ากระไรเลย ราวเพ็ชร์
เหลือกัดเหลือรัดแล้ ระอา

๏ เขี้ยวซ้ำหักหมดสิ้น ทั้งปาก
หงอนรัตนะแยกแยะ หมดสิ้น
ทั้งคอก็แห้งผาก พิษหมด
เจ็บปวดดังจะดิ้น ดักตาย

๏ แต่กายโอรสไท้ ไป่มี แผลเลย
จงโปรดเฉิดราชา แทตย์ไท้
พวกข้าหมดฤทธี หมดเดช
ขอพระจงโปรดใช้ อื่นพลัน
๏ หิรัณย์สั่งเรียกช้าง แดนสรวง
สูงใหญ่ราวคีรี ยอดง้ำ
และให้คชาปวง แทงบุตร
ดูจะมีฤทธิ์ล้ำ เท่าใด
๏ ควานใสช้างเข้าชู่ โจมแทง
ประหลาทก็พลันหก ล่มขว้ำ
มิทันพลิกตะแคง ช้างเหยียบ
แล้วก็ลงงาซ้ำ อีกพลัน
๏ กุมภัณฑ์ประหลาทไซร้ บ่กลัว
คงบ่นมนตร์วิษณุ บ่เว้น
งาช้างที่แทงตัว งากลับ ทู่แฮ
ช้างเหยียบขยี้เค้น บ่แบน
๏ กริ้วแสนจึ่งแทตย์ท้าว สั่งไป
จงจัดเอาเพลิงสุม อย่าช้า
วายุเร่งเป่าไฟ แรงจัด ขึ้นนา
เพื่อแผดเผาอ้ายบ้า บัดตาย

๏ แทตย์หลายคนรีบร้อน รนขน พืนชา
กองรอบล้อมพระกาย ลูกไท้
หาเชื้อก่อเพลิงลน ลามลุก
เพลิงคุระอุไหม้ ฉับพลัน
๏ คราน้นประหลาทร้อง ทูลความ
ไฟนี่แม้พายุ เบ่าแล้ว
บ่มิลวกร้อนตาม ตัวสัก น้อยเลย
เห็นแต่แสงเพราแพร้ว เพลิดตา
๏ ข้ามองโดยรอบแล้ว แลเห็น
พ่างนภาผ่องงาม ทั่วพืน
ราวสินธุใสเย็น ในสระ
หอมปะทุมชุ่มชื้น ชอบใจ ยิ่งนา ฯ

โคลง ๓

๏ ทำอย่างไรไม่ตาย พราหมณ์ทั้งหลายแก่เถ้า
จึ่งทูลยักษะเจ้า หิรัณย์
๏ อันองค์พระกุมาร ท่านก็อดันหนักไซร้
อาตมะขอรับไว้ อีกครา
๏ ข้าจะลองสั่งสอน ให้ผ่อนทิฏฐิร้าย
โดยวิธีโยคย้าย ทางสอน ฯ

โคลง ๒

๏ พั่งสุนทรทวิชไชร้ ชุนยักษ์มอบบุตร์ให้
แด่พราหมณ์ ฯ

ร่าย

๏ มีข้อความไขขาน ในตำนานต่อมา ว่าคณาครูเถ้า เผ้าสั่งสอนวอนนาน แด่กุมารนั้นไชร้ บ่อได้เชื่อพั่งคำ ค่ำเช้าเผ้าแต่บ่น วิษณุมนตร์วิเศษ อีกเผ้าเทศนา แด่บรรดาข้าไท้ อีกผู้ไปเยี่ยมเยือน เตือนให้เขารู้จัก คุณหริรักษ์กำแหง อีกแสดงว่าผู้ ที่หมั่นบูชาไท้ ด้วยน้ำใจศรัทธา จะแสนผาสุกจัง อีกทั้งแผ้วมฤตยู พวกขรัวครูเคืองจิต มีรู้คิดฉันใด จึงไปเผ้าหิรัณย์ ทูลกุมภัณฑ์แทตยราช ว่ามิอาจคัดใจ ให้ประหลาทกลับจิต คิดเห็นตามบัญชา ฝ่ายอสุราใจพาล พั่งคณาจารย์ป่านคลั่ง สั่งพ่อครัวทันใด ให้จัดหายาพิษ อันแรงฤทธิ์ซ่าสร้าน ปนอาหารส่งไป ให้โอรสธเสวย ประหลาทเฉยบ่ตาย ร่างกายยงคงเก่า ฝ่ายครูเถ้าหลายตน วนเวียนเปลี่ยนเวรวอน สอนให้ประหลาทคิด ตั้งจิตตรงกรณีย์ อันมีเปนข้อใหญ่ ให้เคารพบิดา แต่เทศนาใดๆ บ่มิได้เปนผล พราหมณ์ทุกตนขัดจิต สิ้นคิดกล่าวโดยตรง ว่าบิดุรงค์ตรัสใช้ ให้เล่ามนตร์แรงร้าย เพื่อทำลายตัวท่าน แต่กุมารกลับเฉลย ว่าท่านเอยสัตว์ใด

จะฆ่าได้ดังหมาย ฤๅอาจตายดังหวัง สัตว์ใดตั้งจิตถนอม ฤๅยอมให้ใครเล็ยง ไม่มีเยี่ยงอย่างเลย ท่านเอยสัตว์ทั้งหลาย ย่อมทำลายตนแท้ และถนอมตนอยู่ โดยรู้จักกระทำ กรรมเปนบาปและบุญคุณและโทษคือผล แห่งกรรมตนนะท่าน อาจารย์พั่งขัดจิต จึ่งคิดกันร่ายเวท วิเศษทางมายา ในไม่ช้ามนตร์เลิด ทำให้เกิดนางหนึ่ง ซึ่งน่ากลัวพ้นไป กายเปนไฟส่งแสง เปลวร้อนแรงเหลือทน ยามจรดลแห่งใด แผ่นดินไซร้แห้งผาก นางนั้นกรากเข้าหา อสุราประหลาทตบฉาด ๆ ทันที ผาง ๆ ตีทรวงซ้ำ แต่จะทำฉันใด กุมารไม่เจ็บเลย เฉยอยู่บ่นำภา นางมายาขัดใจ หวลกลับไปหาพราหมณ์ตามติดไล่ทุบตี พวกพราหมณ์หนีบ่พ้น ไฟลามลนตามเผา นางนั้นเล่าตามราญ ทวิชาจารย์ทั้งหลาย วอดวายชนม์จนหมด นางทรหดนั้นไซร้ ผลาญเสร็จแล้วจึ่งได้ ดับสูญ ไปนา ๆ

โคลง ๓

๏ สมบูรณด้วยกตัญญู เห็นคณครูมอดม้วย
ประหลาทจิตมากด้วย เมตตา

๏ วันทาไวกุณฐนาถ อภิวาทนบไหว้
วอนพระหริไท้ ขอพร

๏ ขออมรวิษณุ ช่วยครูทั้งหมดให้
กลับฟื้นคืนชีพได้ อย่าตาย เลยนา ๆ

โคลง ๒

๏ พราหมณ์ทั้งหลายก็ฟ้น ส่งเสียงสนั่นครั้น
อวยพร

๏ แล้วขรสู่แทตย์เจ้า ทูลแถลงคดิเค้า
ไบ่พราง

๏ ทุกอย่างลองหมดแล้ว แต่กุมารก็แคล้ว
คลาดภัย ถ้วนแล ฯ

โคลง ๔

๏ พังไขขุนแทตย์ร้าย แรงหาญ
ให้เรียกพระโอรส รีบเผ้า
ชี้หน้าว่ามึงพาล อีกอวด ดีนา
มึงต่อสู้ครูเถ้า ฤหวา

๏ โยคาใดใช้จึ่ง กำแหง
จนประทุษแทงพ้น ไบ่ม้วย
มนตร์ใดนะให้แรง ฤทธิรุท
อาจปราบผู้อื่นด้วย ฉันใด

๏ ไหว้พลางโอรสไท้ ทูลภู ธรแฮ
ว่ามิใช่มายา เลิดล้น
เหตุเพราะพระพิษณู สิงสถิต
ข้าบาทจึ่งรอดพ้น พหุภัย

๏ ทันใดขุนแทตย์ร้อง ตวาด
เหม่ ๆ ดูหมีนกู ฤทธเรือง
ผลักมันจากปราสาท สูงเยี่ยม นั้นเทอญ
ให้ตกลงสู่เบื้อง บัดพี
๏ เสวีนำลูกไท้ ไปพลัน
ผลักตกลงไปหลาย โยชน์แท้
ภายใต้ก็ยอดบรร พตแกร่ง
กอบศิลาแหลมแล้ สลับสลอน
๏ กรประนมไหว้พระ จักรี
ประหลาทนึกถึงคุณ ท่านคุ้ม
จึงแม่พระธรณี เธอผุด
ขึ้นรับองค์และอุ้ม เหมาะครัน
๏ หิรัณยกศิปุร้าย แลเห็น
ลูกตกบ่เจ็บกาย สักน้อย
กลับรู้สึกแน่เปน ลูกอวด ดีนา
สั่งให้จับตัวต้อย กลับมา
๏ แล้วบัญชาสั่งให้ สังวร
ผู้เอกมายาวี ยิ่งผู้
ให้ลองวิทยากร เก่งกาจ
ทั้งหมดที่รอบรู้ กระทำ

๏ รับคำขุนแทตย์ไช้ จึ่งหมอ เผ้าเธอ
ประกอบกิจมายา ยิ่งล้ำ
เท่าใดบ่มิพอ เพียงปราถ นาเลย
เล่าบ่นมนตราซ้ำ หนักหนา
๏ แต่ว่าประหลาทไซร้ ไบ่สยอน
ไขมั่นอยู่ในพิษ ณุเจ้า
ในที่สุดสังวร ย่อมพ่าย
เหมาะหมดความรู้เศร้า สลดใจ
๏ ท้าวไทจอมแทตย์ต้อง สั่งตา
และตรัสแก่พวกพราหมณ์ ทวิชเถ้า
ท่านจงรับโอรส ไปอีก ครั้งเทอญ
สอนสั่งให้รู้เค้า คติดี ฯ

ร่าย

๏ คณชีรับสั่ง บ่มิรั้งรอนาน รับกุมารกลับไป และตั้งใจสั่งสอน ให้สุนทรโอวาท รัฐประศาสน์วิทยา ทุกสาขาอนุสาสน์ ฝ่ายประหลาทไวว่อง ศึกษาคล่องคลองธรรม จำได้ทุกประการ อาจารย์ต่างสรรเสริญ เยินยอเกียรติกุมาร และทูลการเข้าไป ให้องค์ท้าวอสุรา ทราบกิจจาเสร็จสรรพ์ ฝ่ายหิรัณยกศิปู พึ่งข่าวครูแถลงไข แสนดีใจเต็มประดา จึงให้หาโอรส แล้วเผยพจน์ถามไถ่

เปนอย่างไรลูกรัก เจ้าหมั่นนักพากเพียร เรียนรู้รัฐประศาสน์ สามารถมากเพียงใด จงเล่าให้พ่อบ้าง ไหว้พลางทางโอรส เฉลยพจน์บิตุราช รัฐประศาสน์วิทยา อันอาจารย์พร่ำสอน เปนสุนทรธรรมแท้ แต่ตูข้ายังเห็น เปนการบกพร่องไป ที่มิได้เทศนา ว่าอันการปกครอง เพื่อผองชนผาสุข นิรทุกข์ยืยำ จำจะต้องมีหลัก เหมือนบั๊กเสาเคหา ให้แน่นหนาก่อนไซร้ แล้วจึ่งให้สร้างเรือน แต่ครูเชือนแชหลง ลืมกล่าวตรงสำคัญ อันหลักแห่งธรรม คือศรัทธาเที่ยงไซร้ ในพิษณุบพิตร์ สิทธิสรวงศรีแกล้ว แผ้วพ้นมฤตยู ผู้เอางูเปนแท่น แกว่นกลืนฟ้าดินดิน เปนปึ่นภพปรภพ เลิดลบเทพใด ๆ เปนใหญ่ยิ่งรากษส ยักษ์มวลหมดสยองเกล้า พึ่งลูกเว้าเช่นนั้น จึ่งหิรัณย์ตวาด มึงบังอาจสรรเสริญ เยินยอเกียรติพิษณุ ผู้เปนเพียงเทพบุตร์ กฤตธิรุทธอนุภาพ ปราบได้ทั่วไตรภพ ต้องเคารพกูหมด ผ่ายโอรสกลับทูล จอมอสูรทรงเห็น เปนข้อผิดแน่ชัด ทรงรัชโปรดเชื่อลูก สิ่งใดถูกเปนธรรม จึ่งนำทูลผ่านเผ้า พระเปนเจ้าประเสริฐ กำเนิดหลายปางไซร้ เปนใหญ่เหนือเทวา คณนานับโกฏิ โรจน์รุ่งในฟากฟ้า ส่ำด้วยแสงฉัน ทุกสิ่งสรรพ์เนาองค์ ขอบิตุรงค์นาถไท้ โปรดเชื่อข้าบาทไซร้ สักที ฯ

โคลง ๓

๏ พึ่งคดีเท่านั้น ขุนหิรัณย์คุขบ้า
โกรธดังไฟลวกฟ้า ลนลาม

๏ เห็นห้ามลูกมิพ้ง ร้องเสียงดังว่าเย้ย
กูมิให้มึงเย้ย ต่อไป
๏ ไว ๆ มัดจงมั่น เอามันทิ้งสมุทกว้าง
ผู้กระเดื่องกระด้าง เผด็จชนม์ เหมาะแฮ ฯ

โคลง ๔

๏ หลายตนแทตย์จึ่งกลุ้ม รุมจับ
มัดประหลาทไว้อย่าง แน่นแท้
พาตัวรีบไปถับ ถึงผึ่ง
มหาสมุทแล้ ผลักลง
๏ พอองค์ประหลาทต้อง ชลธาร
ลอยล่องพ้องอยู่ใน น่านน้ำ
อัศจรรย์ก็บันดาล ปรากฏ
เห็นประจักษ์ฤทธิล้ำ สุดสยอน
๏ สาครสนั่นก้อง ฟองฟู
เปนระลอกครืน ๆ ทั่วท้อง
ราวกับจะท่วมภู วดลทั่ว ไปแฮ
เสียงอธึกก็กก้อง เขตคัน

๏ หิรัณย์เห็นเช่นนั้น จึงสั่ง
ทวยแทตย์หาศิลา มากก้อน
และให้ทุ่มลงยัง สมุท
ก้อนใหญ่ ๆ ให้ซ้อน แน่นไป
๏ ให้ถมทับบุตร์ผู้ อวดดี
ซึ่งมิอาจสังหาร มอดม้วย
แทตย์ถมซึ่งวารี เร็วรวด
กตศิลาแน่นด้วย เดชฉกรรจ์
๏ หิรัณย์ดวาดเว้า วาที
จะฆ่ามันมิตาย แน่แล้ว
ให้มันอยู่พันปี ใต้สมุท
หินทับอยู่ฤาแคล้ว คลาดไฉน
๏ แต่ใจประหลาทนั้น บ่มี กลัวเลย
หินทุ่มบ่เจ็บกาย สักน้อย
ใจจอดพระหรี มุ่งมั่น
ปากก็บ่นแต่ถ้อย สรรเสริญ
๏ เพลินสมาธิแท้ แน่วใจ
ในพระพิษณุจอม เทพเจ้า
บ่เกรงซึ่งโพยภัย พาลอย่าง ใดเลย
ตั้งจิตคิดแต่เค้า คติงาม

๏ ปวงทามที่รัดรึง กายา
ขาดปุดประหนึ่งใย แห่งกล้วย
อีกทั้งสิขรผา ทลายหมด
ประหลาทผุดขึ้นด้วย ฉับไว

๏ ตีใจขึ้นจากท้อง สมุท
และกล่าววิษณุมนตร์ อีกแล้ว
ประหลาทก็รีบรุด เร็วรวด
เข้าสู่ประสาทแก้ว บิตุรงค์

๏ องค์หิรัณย์แทตย์ครั้น เห็นบุตร์
ก็กอดและจุมพิต ลูกแก้ว
พ่อนึกว่าลูกสุด สิ้นชีพ
ลูกกลับมาอีกแล้ว พ่อเกษม สุขชา ฯ

ร่าย

๏ โดยความเปรมหฤทัย ที่ได้ลูกคืนมา อันบิดากับบุตร์หยุดโต้แย้งแก่กัน เกษมสันต์สำราญ บุตร์ช่วยการงานเมือง บ่ให้เคืองเบื้องบาท บิตุราชรังสรรค์ แต่วันหนึ่งสนทนา ด้วยกิจจานุกิจเริ่มเกิดผิดใจกัน อันประหลาทแถลง แสดงความเห็นว่า ที่ทั่วหล้าเปนสุข นิรทุกข์ทั่วไป เพราะอาศัยพระคุณ การุญแห่งพิษณุ ผู้ประสาทสิ่งสรรพ์ จึงหิรัณย์กศิปู ว่าดูดู่พูดได้ พ่อเองไซร้ครอบ

ครอง โลกทั้งผองจึ่งสุข ทุกข์ภัยปวงจึ่งมลาย อันนารายน์เทพบุตร์ มีฤทธิรุทปานใด จึ่งจะใหญ่กว่ากู ผู้เปนจอมโลกตรี บุตร์อัญชลี ทูลตอบ ว่าชอบแต่พระองค์ จะทรงพระดำริห์ ไตร่ตริดูด้วยพลัน อันวิษณุเปนเจ้า เข้าสิงอยู่ทั่วไป อยู่ในองค์บิตุราช จึ่งสามารถ ทรงครอง ผองเทวามนุษ สุดสิ้นดินแดนไตร วิษณุไซร้สิงอยู่ ในตูข้าพระเจ้า อีกเข้าสิงถนัด ในสรรพสัตว์ทั่วแท้ ธสิงอยู่มั่นแม้ ในของ หมดนา ฯ

โคลง ๒

๏ กึกก้องหัวเราะเร้า หิรัณย์หมายยั่วเย้า ลูกชาย
๏ นารายน์อยู่ทั่วแท้ คงจะสถิตแม้ ในเสา นี่นา
๏ แต่เราแลอยู่นี้ บ่เห็นวิษณุซ้ ให้กัน เถิดแฮ ฯ

โคลง ๓

๏ ลูกพลันตอบบิตุรงค์ ถึงบ่ทรงเห็นแล้ ธสถิตอยู่แท้ แน่จัง
๏ หิรัณย์พั่งวจี ไกรธเต็มทีซ้หน้า ว่ามึงอ้ายถ่อยบ้า ฉิบหาย

๏ นารายน์อยู่ในเสา เราจะฆ่ามอดม้วย
แล้วจึ่งฟาดเสาด้วย คทา ฯ

โคลง ๔

๏ คราน้ันเสาแตกเปรี้ยง เสียงดัง
ปราสาทราชมณเฑียร ก็กก้อง
พระอวตารพัง เสาออก
และโลดออกสู่ห้อง หอทอง
๏ ยักษ์มองเห็นท่านแล้ว ใจหาย
เพราะบ่เคยเห็นเลย เช่นนั้น
เศียรสิงห์แต่พระกาย เปนอย่าง มนุษนา
เล็บทรดดูน่าหยั้น ขยาดจริง
๏ นรสิงห์ชู่ก้อง แล้วกราก
ไปจับท้าวหิรัณย์ แทตย์ร้าย
จับมั่นและพลันลาก ไปแทบ ทวารแฮ
แทตย์สุดจะยักย้าย โยกหนี
๏ จึ่งมีพระกระทู้ ถามยักษ์
ทูนี่อะไรหนอ จุ่งแจ้ง
คนหรือสัตว์ประจักษ์ แจ้งชนิด ใดยือ
มึงอย่าได้คิดแกล้ง เกลื่อนความ

๏ พึ่งถามแทตย์ร้ายตอบ คำไป
ว่าบ่มิเคยเห็น แต่ก็
มิเปนสัตว์มิใช่ มนุษ
สองอย่างรวมเช่นนี้ เหอทาย

๏ นารายน์ชูหัตถ์ชี้ นชา
ถามว่าอาวุธใด เล่าแย้
ยักษ์ตอบมิใช่อา วุธอย่าง ใดเลย
ดูก็เบื่นเล็บแล้ แหลมจริง

๏ นรสิงห์ว่าบัดนี้ เวลา ใดยือ
ยักษ์เพ่งดูตวัน เคลื่อนคล้อย
ตอบว่าระหว่างรา ตรีกับ วันนา
เพราะตวันต่ำต้อย แต่มี

๏ นรสิงห์ว่าที่นี้ บอกมา
อยู่นอกฤๅอยู่ใน จุ่งแจ้ง
ยักษ์ตอบว่าอยู่คา แค่ช่อง ทวารแฮ
ข้าบ่อยากโต้แย้ง ต่อไป

๏ ท่านไชร้มีฤทธิ์ล้ำ เลอปวง
มนุษและสัตว์ใน โลกนี้
ยิ่งเทพณแดนสรวง ทั้งหมด
ข้าอยากทราบจงชี้ ชื่อพลัน
๏ คราน้ันสมเด็จเจ้า อวตาร
ตรัสว่ากูคือพิษ ณุแล้
ซึ่งมึงอหังการ ท้าอยู่ เสมอนา
อ้ายถ่อยจะคิดแก้ ฉันใด
๏ อ่อนใจสิ้นฤทธิ์ทั้ง สิ้นแรง
จึ่งหิรัณย์ตอบคำ ท่านไท้
ว่าท่านสุดกำแหง หาญหัก
ข้าสุดจะสู้ได้ อย่าถาม
๏ คำรามสนั่นอื้อ แสนอึง
นรสิงห์ฉีกอก ยักษ์ห้าว
ทลวงแหวะพุงรึง ไส้หลุด
จึ่งหิรัณย์แทตย์ท้าว มอดมรณ
๏ เสร็จรอญอริร้าย แรงฦๅ
พระหริกลายรูป บัดนั้น
ถนัดหัตถ์สี่ถือ อาวุธ สี่แฮ
ผ่องรัสมีทั่วชั้น แมนสรวง

๏ ปวงแทตย์ทานพน้อม นอบกลัว เดชธือ
ประหลาทค่อยคลานไป กราบไท้
กราบทูลถวายตัว เปนทาส
สุดแต่จะทรงใช้ ต่อไป

๏ พระไวกูณฐ์นาถยิ้ม พลางตรัส
ดูก่อนประหลาทเรา รักเจ้า
ถือธรรมเที่ยงถนัด วิริยะ
ขุนแทตย์จงอย่าเศร้า หลดใจ

๏ จงไปครองเขตแคว้น บาดาล
เปนสุขเกษมเพียง ฟากฟ้า
ตรัสเสร็จเสด็จผ่าน กลีบเมฆ
ยังถิ่นไวกูณฐ์อ้า เอี่ยมแสง

๏ แถลงปางที่สิ้น จบลง
ตามเรื่องแต่โบราณ เท่านี้
พราหมณ์มีจิตจำนง เพาะศรัท ธาพ่อ
ในพระหริชี้ คติตาม เรื่องเอย ฯ

ปางที่ ๕

วามนาวตาร[๑๖]

ร่าย

๏ ขอไขความตามต่อ พอเปนเรื่องแสดง แถลงปางที่ห้า ตามสืบมาได้จาก ภาคะวัตปุราณ มีตำนานกล่าวว่า เดิมอสุราตัวดี ชื่อพลีฤทธิรุท บุตร์วิโรจน์เรืองยศ ผู้โอรสประหลาท ซึ่งประกาศประวัติ ถนัดในปางสี่ ขุนพลีนี้ไซร้ ได้ไปช่วยเทวา คราวกวนเกษียรสมุท ที่สุดได้อมฤต สมดังคิดมุ่งไว้ แต่มิได้ดื่มกิน เช่นถวิลหวังทุกตน เพราะเสียกลเทวา ดังเล่ามาก่อนไซร้ ในตำนานปางสอง บ่สมปองจึ่งพลัน ประยุทธกันนักหนา อสุราปราชัย พลีไซร้วายชนม์ อสุรพลพาศพ หลบหนีพ้นแดนสวรรค์ พลันกลับสู่บาดาล แล้วหมู่มารไปตาม คณะพราหมณ์ภาร์คว อสูรวอนพราหมณ์ไซร้ ให้ชุบชีพพลี คณชีโดยพลัน ถอบการยัญบมิหึง จึ่งพลีกลับฟื้นคืนชีพได้ดังเดิม แล้วเริ่มกิจพิธี อันมีคุณวิเศษ เสริมฤทธิ์เดชแทตย์ไซร้ หลายฉนำจึ่งได้ ดังประสงค์ ฯ

โคลง ๒

สมจำนงแน่แล้ว พลีก็ผ่องแผ้ว

กมล

๏ เกณฑ์พลแทตย์ทั่วท้อง ถีนอธึกกึกก้อง
เขตมาร ฯ

โคลง ๓

๏ เลือกล้วนหาญการเศิก เออกเกรอกฤทธิ์กันกล้า
เคยชำนะทั่วหล้า แต่เพรง
๏ ล้วนเก่งล้วนกำยำ ล้วนกายล่ำใหญ่แท้
ศัสตราอาวุธแปล้ ไปล่มือ
๏ เสียงอ้ออหังการ พวกพลมารกึกก้อง
ต่างตนต่างโห่ร้อง เอาชัย ฯ

โคลง ๔

๏ ได้ฤกษ์เลิกทัพด้วย โกลา หลแฮ
ยกจากแดนบาดาล ต่ำใต้
ทยานผ่านเมฆา เหิรเหิจ
ไป่เนิ่นเดินทัพได้ ถับถึง
๏ จึงเทพผู้เที่ยวท้อง ธาตรี
เห็นทัพอสูรมา แค่แล้ว
รีบเหาะสู่คีรี เมรุมาศ
ทูลพระผู้ถือแก้ว ฉับพลัน

๏ อันท้าววัชรีได้	พังสาร
รีบเรียกชุมนุมพล	เทพเจ้า
จัดแจงแต่งปราการ	คูค่าย
ต่างเร่งต่างรุกเร้า	เร่งงาน
๏ มินานทัพแทตย์ร้าย	มาถึง
อมราวดี	นั่นไซร้
พลันโห่อึกอึง	โจมจู่
ครั้งแรกหักมิได้	เวียงอินทร์
๏ อมรินทร์กำชับให้	รักษา มั่นแฮ
แล้วรีบไปสำนัก	เทพเถ้า
พฤหัสบดีอา	จารย์เอก
เคารพนบศีระเกล้า	กราบลง
๏ อ้าองค์ครุเจ้า	เทพา จารย์นา
จงโปรดช่วยดับทุกข์	เดือดร้อน
อันแทตย์ที่ยกมา	แรงฤทธิ์
สุดที่จะตีต้อน	แตกไป
๏ พ่งไขจึ่งเทพเจ้า	พฤหัส บดีแฮ
เล็งทิพยญาณเห็น	แจ่มแล้ว
ตอบว่าพระทรงพัช	ระแกว่น
ถูกเคราะห์เหมาะไม่แคล้ว	คลาดภัย

๏ แทตย์ไชร้มีเดชล้ำ
เพราะเหตุอำนาจยัญ
แห่งภาร์ควะคณา
อิทธิฤทธิ์จึ่งแปล้
๏ พลีจะครอบด้าว
อีกมนุษยะโลก
ต่อไปพลีนั้น
ดูหมื่นพราหมณ์จะต้อง
๏ บัดนี้เคราะห์เทพร้าย
ถึงจะสู้ก็คง
ขอเทวะราชศักร์
แล้วจึ่งค่อยคิดแก้
๏ เสียใจเปนยิ่งพ้น
จึ่งมัฆวานถาม
จะได้กลับคืนอา
ขอโปรดท่านแนะเค้า
๏ พึ่งถามจึ่งเทพเจ้า
เห็นอยู่ก็แต่ทาง
คือท่านจุ่งวอนวิษ
ให้โปรดช่วยจักได้

โลกา
แน่แท้
พราหมณ์ช่วย
ไปล่ดี
แดนสวรรค์
ถิ่นท้อง
อีมอิทธ์
เสื่อมศรี
แรงหนัก
จักแพ้
ทั้งถิ่น เสียเทอญ
ต่อไป
พรรณนา
คุรุเถ้า
นุภาพ ฉันใด
คดิความ
ปุโรหิต ตอบแช
หนึ่งไชร้
ณุนาถ
ดั่งถวิล

๏ องค์อินทร์จึ่งกราบท้าว เทพครู
ลับกาลสู่วิมาน ก่องแก้ว
ชุมนุมเทพทุกผู้ แถลงข่าว
จำจะต้องคลาดแคล้ว ถิ่นไป
๏ ทันใดศักระนั้น จำแลง
เปนมยุรบ่กษี เตรีจฟ้า
ทวยเทพก็ล้วนแปลง กายหมด
แล้วต่างตนบ่ายหน้า จากสถาน
๏ ทัพมารยามยกปล้น ธานี อีกฮา
เห็นบ่มีผู้ใด อยู่แล้ว
โห่เออกเกรอกแดนตรี สนั่น
ตรูสู่บุระแก้ว เกษตร์สวรรค์
๏ คราน้นพลิเจ้า ทานพ
ตั้งอภิเษกการ พรั่งพร้อม
ขึ้นเปนราชครองภพ สามสง่า
บริวารแวดล้อม สุขสันต์
๏ กอบยัญญะกิจก้อง ฉลองชัย
อีกเพื่อผดุงอา นุภาพ
แต่นั้นครอบครองไตร ภพทั่ว
ทุกถิ่นเกรงเดชราบ บ่ทนง สู้เลย ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายองค์ท้าวศักระ กับเทวะคณา คลาไคลเร็วเร่งรี่ สู่คีรีเหมะกูฏ วิสูทธ์อาศรมรัตน์ แห่งกัศยปมุนี ประชาบดีทรงพรต เข้าประณตนมัสการ แล้วมัฆวานทูลว่า อ้าพระเทพบิดร ข้าเดือดร้อนเหลือแสน ทวยสุรแมนลำเค็ญ เห็นแต่พระบิดา และมาตุทรงศรี จะเปนที่พึ่งได้ บัดนี้ไซร้พลี แทตยบดีเหิมหาญ ยกไปราญรบเมือง มันกระเดื่องเดชา ข้าทั้งหลายพ่ายมัน จึงต้องผันพรากมาจากอมราวดี ทั้งนี้แสนเดือดร้อน พระบิดรมารดา โปรดเมตตาลูกด้วย ช่วยหาทางชำนะ จึ่งองค์พระอทิติ วิสูทธิเทพมารดร ประนมกรอัญชลี ทูลสวามีทรงญาณ ข้าสงสารลูกยา อ้าประชาบดี คราน้ีโปรดรำพึง คำนึงหาหนทาง ช่วยลูกบ้างสักครา ฝ่ายประชาบดีพั่งเทวีวิงวอน เทพบิดรเมตตา จึ่งตรัสว่าดูก่อน หล่อนเองจงตั้งจิตอธิษฐานทันใด น้อมใจวอนวิษณุ ผู้เปนเจ้าเลี้ยงโลก เผื่อบุญโศลกเทพไท้ จะโปรดประทานให้ อุบาย ฯ

โคลง ๓

๏ พั่งอภิปรายสวามี เทพชนนีนบเกล้า
แล้วเริ่มบูชิตเจ้า ไวกูณฐ์
๏ พูนเพิ่มพลีการ นงคราญพร่ำกล่าวถ้อย
เชิญพระพิษณุคล้อย เคลื่อนมา

๏ อ้าองค์เทวฤทธิ์ สิทธิสรวงศรีแกล้ว
หริราชะแผ้ว มฤตยู

๏ เอาขุนงูเปนแท่น แกว่นกลืนดินอีกฟ้า
เอาครุฑมาขี่อ้า เอกขลัง

๏ มือถือสังข์จักร์สง่า คทาธรณิสล้าง
พีระเดชะล้าง เศิกมลาย ฯ

โคลง ๒

๏ เชิญนารายน์เทพไท้ เสด็จมาเถิดให้
บูชา

๏ ลูกข้าขุกข์โศกเศร้า เชิญพระหริเจ้า
ดับเข็ญ ด้วยเทอญ ฯ

โคลง ๔

๏ พระเปนเจ้าทราบด้วย ทิพยญาณ
จึ่งเรียกขุนเวนไตย แกว่นแกล้ว
ขึ้นทรงเสด็จผ่าน นภากาศ
มาสู่เหมกูฏแก้ว บัพพตา

๏ มายังถิ่นที่ตั้ง	พลีการ
ตรัสแก่อทิติ	แม่เจ้า
เราสดับคำหวาน	วอนแห่ง ท่านนา
จงจิตจะแก้เศร้า	โศกศัลย์
๏ อันเราไม่ช้าจะ	อวตาร
มาเกิดเปนโอรส	ท่านแล้
และช่วยดับรำคาญ	แห่งบุตร์ ท่านนอ
โดยคิดอุบายแก้	โศกหาย
๏ โฉมฉายจงหมั่นเผ้า	สวามี
ประติบัติบำเรอ	ท่านไท้
อีกหมั่นสมาธี	นึกแน่ว
ณ ที่ตูข้าไชร้	ทุกวัน ฯ

ร่าย

๏ ตั้งแต่นั้นต่อมา จึ่งกัลยาบำเพ็ญ เปนนิตย์ดังหริสั่ง ตั้งหฤทัยเสมอ บำเรอพระมุนี บ่ให้มีอนาทร ร้อนหฤทัยสักน้อย คอยปรติบัติบำรุง ปรุงโภชนากระยาหาร รสหอมหวานเค็มมัน สรรแต่สิ่งโอชา อีกกัลยาระวัง นั่งอยู่คอยรับใช้ ช่วยก่อไฟในกูณฑ์ พร้อมมูลไม่ละเลย เครื่องสังเวยแต่งตั้ง พร้อมพรั่งดังประสงค์ ฝ่ายองค์พระมุนี ประชาบดีทรงญาณ มีนานท่านรู้ชัด ว่าอมรรตยะราช

หรินาถกำแห่ง แบ่งภาคพระนารายน์ มาสู่กายถนัด จึ่งกัศยปยินดี ปรีดีเปรมปราโมทย์ ที่เทพโปรดปรากฏ เพิ่มพูนยศแด่เธอ ให้เลิศเลอล้ำกว่า ประชาบดีใด เพราะจะได้เปนพระ ชนกแห่งนารายน์ สมหมายมุ่งปราถนา อยู่มาจนบรรจบ คำรบทศมาศแล้ว จึ่งนางแก้วอทิติ สิริล้ำเลิศเลอ เธอประสูติกุมาร รูปตระการโสภา สรรพลักษณาผ่องผุด ดุจรัตนะมณี วรรณฉวีโอภาส ผ่องพิลาศชาวงาม เกศาคราม ปานเมฆ เอกอุดมทั่วไป แต่ร่างไซร้ย่อมกว่า ชนธรรมดาสักน้อย แช่มช้อยน่ารักครัน ครานั้นกัศยปไท้ ให้นามบุตร์เสนหา ว่าวามนสมทรง เพราะพระองค์นั้นเตี้ย สิ่งเสียอื่นบ่มี ท่วงทีน่าเอ็นดู ตรูตาน่ารักใคร่ ปัญญาไซร้แหลมหลัก หมั่นนักชอบการเรียน เพียรในทางศึกษา มิช้าเรียนรู้จบ ครบวิทยาใหญ่น้อย รู้ระเบียบเรียบร้อย ทุกสถาน ฯ

โคลง ๒

◎ ถึงกาลควรผนวช ก็บวชตามแบบไซร้
สมสกุลสิทธิได้ ดังถวิล
◎ ยินกิติศัพท์มี ว่าพลีแทตย์ไท้
เตรียมยัญญะกิจไว้ จะทำ ฯ

โคลง ๒

๏ อำลาบิตุร์เจ้า อีกมาตุเกิดเกล้า
จากไป
๏ ครรไลบมิยั้ง จนถับถึงที่ตั้ง
กิจยัญ ฯ

โคลง ๔

๏ เมื่อนั้นพราหมณ์ผู้เฒ่า ภฤคู
ตั้งกิจพิธียัญ เลิศล้ำ
ประชุมประกอบบู ชาเทพ
ริมผั่งแห่งแม่น้ำ นรรมะทา

๏ วามจรเข้าสู่ มณฑล
จึ่งพลีราชา แทตย์ไท้
ฉวยหม้อและหลั่งชล ชำระ
พระบาทแห่งท่านไซร้ สอาดดี

๏ พลีรองน้ำซึ่ง ชำระ บาทแล
รดเกศของตนเสร็จ จึ่งไหว้
เอ็อนโอษฐว่าพรหมะ จาริ(๑๗)
จะประสงค์ใดไซร้ กล่าวมา

๏ อ้าพราหมณะบุตร์ผู้ มาดี
ท่านจะขอสิ่งใด จุ่งเว้า
โคหรือสุพรรณมี ค่าเอก
ฤๅจะขอซึ่งเหย้า อยู่ยง
๏ ประสงค์บริโภค สิ่งใด
ฤๅประสงค์พราหมณี แน่งน้อย
ฤๅตามเขตอาศัย เกษมสุข
ฤๅแสะสารรถร้อย เศษคัน
๏ ขอพลันข้าจะให้ ดังถวิล
อีกจะคิดขอบคุณ ท่านมาก
เพราะข้าจะสมจิน ตามั่น
ว่าจะบริจาค ไป่หวง
๏ ปวงสินทรัพย์แห่งข้า มวลมูล มากนา
เต็มจิตจะให้พราหมณ์ แน่แท้
ท่านรับจะเพิ่มพูล บีติ ข้าแฮ
ขอเถิดจะให้แม้ มากมาย
๏ นารายน์พังแทตย์ท้าว กล่าวความ
ยืนนิ่งและสำรวม หลับเนตร์
ครู่หนึ่งจึ่งตอบถาม ชุนยักษ์
ด้วยอุบายวิเศษ เสกสรร

๏ อันบพิตร์ตรัสให้ ทรัพย์สิน
ทุกสิ่งที่อาตมะ อยากได้
จนที่สุดแดนดิน ยอมยก
ประสาทประสิทธิ์ให้ หากปอง
๏ อันของต้องจิตผู้ คนผอง
ข้ามิขอบพิตร์ แทตย์ท้าว
อันอาตมะปอง ที่สัก น้อยนา
รวมเขตเพียงสามก้าว บทจร
๏ ภูธรจะให้อีก เท่าใด
อาตมะมิขอรับ กว่านั้น
เพราะผู้ฉลาดไซร้ รู้จัก
เสงี่ยมเจียมทราบชั้น แห่งตนฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายจุฬพลทานพ ฟังความขบแล้วไซร้ ตอบไปด้วยวาจา อ้าท่านพรหมจารี มีความมักน้อยแสน ข้ามิแหนหวงดิน หากถวิลกว้างใหญ่ เท่าใดก็คงยอม พร้อมใจยกให้ท่าน การที่ขอไม่กว้าง เพียงสามย่างนั้นไซร้ ขอยกให้โดยพลัน แล้วกุมภัณฑ์จับเต้า เอามาเพื่อหลั่งน้ำ ทำกิจตามตำรา ครานั้นจึ่งศุกระ ผู้เปนพระอาจารย์ ร้องทัดทานห้ามไว้ ว่าทรงชัยตริก่อน อย่าเร่งร้อนให้

เกิน อ้าอย่าเพลินเพลิดหลง แม้พระองค์ยกดิน สิ้นสามย่างให้แล้ว คงไม่แคล้วฉิบหาย ฦๅสายจะไร้ถิ่น ที่แดนดินครอบครอง จะต้องไร้หมดแท้ แม้ที่ดินปลูกเรือน ข้าขอเตือนราชา อย่ายกให้โดยคาย ผลร้ายมากคงคล ถึงตนเธอแน่นอน อ้าภูธรเชื่อครู ผู้อาจรู้โดยญาณ ทายเหตุการณ์ล่วงน่า อันว่าพรหมจารี ผู้ที่ขอนั้นไซร้ มิใช่พราหมณ์สามัญ ทรงธรรม์อย่าประมาท อาตมะนี้ทูลห้าม ปรามเธอเพื่อภักดี พรหมจารีนี้ไซร้ เปนใครข้าพอเดา พอเข้าใจอยู่แล แต่มิอาจจะทูล จอมอสูรโดยตรง แต่ขอจงเชื่อข้า อย่ายอมยกแดนดิน สิ้นสามย่างนั้นให้ ถึงแม้ได้ปฏิญญา ราชาจงคืนคำ ทรงธรรมจงเชื่อข้อย ผู้แถลงแห่งถ้อย ภักดี แน่นา ฯ

โคลง ๔

๏ พลีพังถ้อยแห่ง อาจารย์
ตอบว่าข้าเปนจอม จักร์กว้าง
ออกปากจะอวยทาน ถอนพจน์
เหมือนหนึ่งทำลายล้าง เกียรติคุณ
๏ การุญจงอย่าห้าม ศิษย์คราว นี้เลย
จงโปรดให้ข้าคง พจน์ไว้
พราหมณ์น้อยจะย่างยาว เยื่นหนัก
จนหมดแดนดินได้ ฉันใด

๏ ขัดใจว่าห้ามศิษย์ บ่พึง
พระศุกร์จึ่งหายตน บัดนั้น
ลงสิง ณ เต้าขัง อุทก
จงจิตคอยบีดกั้น สายสินธุ์
๏ แทตย์รินน้ำบ่ได้ หลั่งไหล
ดูอุทกก็เต็ม เปี่ยมเต้า
เขย่าสักเท่าใด บ่หยด ออกเลย
หลากจิตบ่รู้เค้า เหตุการณ์
๏ อวตารว่าข้า จะทำ
ให้อุทกหลั่งไหล ออกบ้าง
จึ่งเด็ดยอดคาคำ ในปาก เต้าแฮ
ถูกเนตร์พระศุกร์ข้าง หนึ่งเบิ่ง
๏ เสียเชิงเจ็บปวดสุด จะทน
พระศุกร์ก็จำออก จากเต้า
แล้วจึ่งพระวามน แบหัตถ์
รับอุทกแทตย์เจ้า หลั่งริน

๏ สมถวิลแล้วจึ่ง ลำแดง
ฤทธิ์เดชประจักษตา บัดนั้น
ย่างหนึ่งเหยียบทั่วแหล่ง สุรภพ
อีกย่างเหยียบหมดชั้น ชนสถาน
๏ ขุนมารมองเนตรค้าง เจียวฮือ
คอผากลั่นแขงพูด บ่ได้
ลงนั่งประนมมือ นึ่งอยู่
ได้แต่ยกหัตถ์ไหว้ ลนลาน
๏ อวตารกลายรูปไท้ ทันตา
เปนพระหริองค์ อคร้าว
เป่าสังข์เรียกเทวา มาหมด
ทวยเทพมาเผ้าเท้า บมีหึง
๏ จึ่งพระพิษณุแจ้ง เหตุการณ์
และตรัสแก่องค์อินทร์ เทพไท้
ท่านจงกลับขึ้นผ่าน สุรภพ
ทวยเทพทั้งหมดไชร้ จงเกษม
๏ เปรมจิตทวยเทพชร้อง สรรเสริญ
บาระมีนารายน์ หริรักษ์
โห่ลั่น ณ แนวเนิน เมรุมาศ
อีกประกาศจิตภัก ดิครัน

๏ ครานั้นจึงครุฑราช เข้าจับขุนทานพ ทูลถามพระจักรี จะโปรดดำรัสให้ ๏ เทพไท้จึงตรัสพ้อ เจ้ายกแผ่นดินสาม เพียงสองย่างยาตรา จะย่างที่สามไซร้ ๏ เจ้าไซร้ทำผิดพจน์ อันสั่นไว้แต่พราหมณ์ จงไปอยู่บาดาล เพราะผิดมากแน่แท้ ๏ พลันอบน้อมเกศ โปรดเหยียบบนศีรษะ บาดาลบ่กลัวเลย ความเสื่อมเกียรติไซร้ ๏ นารายน์ตรัสว่าเจ้า กูจึงต้องลงมา จงไปสู่บาดาล อย่าตอบวาทีเว้า บักษี มัดไว้ ทรงฤทธิ์ ทำไฉน อสุรา ย่างให้ หมดเขต แห่งใด ปฏิญญาณ แม่นแล้ ต้าที สุดเทอญ เสื่อมศรี ทูลเฉลย เถิดไท้ เกรงแต่ มากมาย เหิมหาญ ปราบเจ้า แดนลึก สุดแฮ ต่อไป

๏ ไหว้บาทหริแล้ว พลี
จรสู่ถิ่นบาดาล ต่ำใต้
ฝ่ายองค์พระจักรี จรกลับ
สู่ถิ่นไวกูณฐ์ไท้ อยู่สราญ ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายขุนมารประหลาท อสูรราชผู้ปู่ รู้เหตุว่านัดดา ผู้กันกล้าหนง ถูกขับลงไปลึก ก็นึกสุดสงสาร ไปเยี่ยมหลานแล้วว่า อ้านัดดาเมื่อเริ่มเหิมอหังการใช้ ปู่ก็ได้เตือนจิต ว่าอย่าคิดพยาบาท อย่าใจกาจอวดเก่ง เตือนให้เกรงกลัวเดช ปรเมศนารายน์ แต่หลานชายบ่พึ่ง ดังนี้จึงรับผล ที่ตนคิดการชั่ว ตัวจึงต้องระกำลำบากอยู่เช่นนี้ ฝ่ายพลีจันทา ตรบอยู่กาว่าหลาน คิดการะเพลิน เกินกาจ มุ่งพยาบาททวยเทพ เพราะชวดเสพย์อมฤต ตั้งจิตเพียงบำราบ ปราบศักระราชา กับเทวาบริวาร แต่หลานบ่มีเลย ที่จะเคยหลบหลู่ พระพิษณุเป็นเจ้า เพราะทราบเกล้าอยู่ดี ว่าพระมีศักดา อานุภาพยิ่งใหญ่ ตั้งใจนิตย์อภิวาท จึงประหลาทขุนยักษ์ว่าหริรักษ์จักรี พระองค์มีศักดิ์เลิศ ประเสริฐคุณพิลาศ บ่อาฆาฏจองเวร แม้ทรงเห็นผู้ผิด กลับจิตรู้สึกโทษ พระก็โปรดกรุณา ยกโทษาผ่อนผัน ฉนั้นหลานอย่าย้ง จงตั้งจิตบูชา พระนารายน์จักรี

อีกพระศรีกัลยา โลกมาตาเปนใหญ่ ให้พระโปรดการุญ คิดถึงคุณท่านนา ทุกทิวาราตรี พลีรับคำปู่ ผู้สั่งสอนดีนั้น ก็กอบยัญญะกิจตั้งจิตน้อมพร้อมภักดิ์ ณ หริรักษ์จักรี และพระศรีแม่เจ้า สรรเสริญทุกค่ำเช้า บ่วาย วันเลย ฯ

โคลง ๓

๏ ผ่ายพระโลกมาตา กรุณามากล้น
ประสงค์ให้แทตย์พ้น ทุกข์เข็ญ
๏ เห็นองค์พระสวามี เกษมศรีอยู่แล้ว
จึ่งพระเทวิแก้ว ทูลเสนอ ฯ

โคลง ๔

๏ พระเลอฤทธิ์เลิดล้ำ โลกีย์
ข้าบาทขอประทาน สักครั้ง
โปรดยกโทษพลี ผู้ผิด
ซึ่งบัดนี้เขาตั้ง จิตตรง
๏ จงรักแด่พระแท้ อย่าแหนง พระเอย
แม้โปรดให้อภัย สักเท่อ
ศรัทธาจะยิ่งแรง เสริมส่ง
ให้จิตเปนนิตย์เอ่อ บาทยุคล

๏ อันชนที่หยาบช้า สามาญ จริงฤๅ
จะกลับจิตกลายดี ยากแท้
แต่ขุนพลีหาญ เหิมจิต
รู้ผิดกลับจิตแล้ แน่นอน
๏ พี่งวอนแห่งแม่เจ้า เสนหา
จึ่งพระพิษณุตรัส ตอบถ้อย
ยอดรักหล่อนเชรจา จับจิต
พี่จะขัดสักน้อย หนึ่งไฉน
๏ ทรามวัยขอโทษอ้าย พลี
เอาเถิดพี่จะยอม ยกให้
ตรัสพลางพระจักรี เรียกจักร์
แล้วพระคำรัสใช้ จักร์ผัน
๏ ไปพลันสู่เขตแดวัน บาดาล
ตามพลีขึ้นมา อย่าช้า
จักร์รับพระโองการ รีบด่วน
ไปสู่ที่แหล่งหล้า บาดาล
๏ บอกมารว่าพระเจ้า ให้หา
ขุนพลีดีใจ บัดนั้น
ออกจากสถานบา ดาลรีบ
เหาะระเห็จสู่ชั้น ไวกูณฐ์

๏ อสูรกราบแทบบาท ยุคล
เอาบาทนารายน์ทูล เทอดเกล้า
อีกกราบมิ่งนิรมล มาตุ โลกแล
กล่าวพจนะพากย์เว้า ว่ากลอน

๏ สุขะกรทุขะนุต หริโอม
อ้าสูกษุมาสูก ษุมะ
พระคือตวันโฉม ฉายเฉิด
บั๋ทมพฤษะภะ ราชา

๏ ปะราปรภพ รวมอยู่
ผู้สถิตหลังโค สิทธิศักด์
ธีระฉลาดรู้ ทุกสิ่ง
ใหญ่ยิ่งรากษสยักษ์ ทั่วไป

๏ พระไชร้ถึงแล้วซึ่ง แดนสรวง
กำเนิดแล้วหลายปาง ประโมทย์
โกฏิเทพทั้งปวง นอบเกศ
อ้าพระสิช่วงโชติ เขตสรวง

๏ เด่นดวงแสงส่องล้อม วรองค์ พระเอย
พระสิรวบรวมสิ่ง อเนก
พระโปรดสถิตอยู่ตรง ห้องจิต ชนแฮ
ผู้รอบรู้เลิดเอก กว่าใคร

๏ พระไชร์คือเวททั้ง สามศรี
ประเสริฐสิทธิ์ใน พระเวท
ฝูงชนทุกเหล่ามี จิตศรัท ธาเชย
พระกอบบุญวิเศษ สุดประสงค์
๏ พระองค์คือพระเจ้า รณการ
ศรีวัตสะกลางทรวง เด่นจ้า
เปนเจ้าแห่งทรัพย์สาร เหลือนับ
อวตารกู้หล้า ปลอดภัย
๏ พระไชร์คือพระเจ้า ปรพรหม
เสพย์สุขบมีวัน ลดละ
พระองค์บ่นิยม โลกิยะ สุขเลย
พระแหละองค์อีศะ ถนัดเห็น
๏ เปนสุขเพราะคู่เคล้า เคียงศรี
นัยนะจำรูญ จำรัส
เลิดยิ่งกว่าเทวี องค์อื่น
งามประเสริฐสรรพัต เพริดโฉม
๏ หริโอมพระสถิต พรหมาณฑ์
เปนที่โยคีปวง นอบน้อม
ข้าขอมนัสการ บรมราช
ขอพระบารมีล้อม อย่าคลาย

๏ นารายน์พึ่งแทตย์ซร้อง สรรเสริญ
ทรงพระเมตตาตรัส ตอบถ้อย
จงกราบพระศรีเทอญ ชุนแทตย์
เพราะพระนางแน่งน้อย ตรัสขอ
๏ กูหนอจึ่งโปรดให้ อภัย
ให้รอดจากบาดาล ต่ำใต้
กูเห็นแทตย์กลับใจ เกรงบาป
เอาเถิดกูจะให้ อยู่สราญ
๏ ชุนมารจงย้ายที่ อยู่พลัน
ไปอยู่แดนสุดล เขตแดวัน (๑๘)
เจ้าจงครอบครองขัณฑ์ ทรงราชย์
เปนสุขสนุกแม้น แดนสรวง
๏ ปวงทุกข์เบียฬเบียดทั้ง กายใจ
จงอย่ากระทบชาว เขตเจ้า
ความเหนื่อยระอาใหญ่ น้อยเหือด หายเทอญ
ปวงโรคและโศกเศร้า อย่ามี
๏ อยู่ดีและรักหมั้น สัตย์ธรรม์
อย่าคิดพยาบาท มุ่งร้าย
ประกอบกิจการยัญ ประเสริฐ
ประพฤติให้ละม้าย แบบพราหมณ์

๏ งดความคิดเฟื่องเพื่อ ใฝ่สูง
เกินศักดิ์ที่บังควร แก่เจ้า
ทำเริบสิเครื่องจูง พินาศ
สันโดษและคอยเผ้า ผึกใจ
๏ ต่อไปเมื่อได้สะ สมบุญ
และกอบการกุศล มากแล้ว
กูจึงจะการุญ ประสาท
ให้ประสบผลแผ้ว ผ่องศรี
๏ ยามดีจะมอบให้ ครองสรวง
เปนที่พระอินทร์เอก อะคร้าว
เสพย์ทิพยะสุขปวง สมปราถ นาแฮ
เปนใหญ่ในภพต้าว สามแดน (๑๔)
๏ แสนโสมนัสปลื้ม เปรมจิต
จึ่งพลีประนม นอบเกล้า
สรรเสริญเกียรติพระพิษ ณุนาถ
อีกฝากคนแด่เจ้า โลกา
๏ สัญญาจะประพฤติ ตามโอง การแล
จะรักษาสัตย์ธรรม เที่ยงไว้
อีกตั้งจิตจรรโลง แหล่งสุ ศลนา
จนกว่าจะโปรดให้ เปลี่ยนสถาน

๏ กราบกรานแทบพระบาท ยุคล
อีกกราบพระศรีมาร คาโลก
ทูลลาสู่สุคต ไปอยู่
เป็นสุขไร้ทุกข์โศก สุคตบาย
๏ บรรยายเบญจมะ อวตาร
ทรงรูปเป็นวามน แน่งน้อย
ช่วยทวยเทพได้ศาน ติสุข
จบเรื่องลงเรียบร้อย ดังแถลง นี้นา

ปางที่ ๖

ปรศุรามาวตาร

ร่าย

๏ จะแสดงตำนาน แห่งอวตารปางหก ยกยอเกียรติพ่อ พราหมณ์ ชื่อรามผู้ถือขวาน อันอวตารปางนี้ เหตุมีเพราะกษัตริย์ ผู้ชงัดทั้งชาติ สามารถทางยุทธนา แต่ว่าไร้ทางธรรม ก่อบาปกรรม มากมาย ทำร้ายแลข่มเหง บ่ยำเกรงชาติพราหมณ์ ตามพระเวท สอนไว้ จึงเทพไท้พิษณุ รู้เหตุแล้วอวตาร ลงมาผลาญกษัตริย์ ถนัดช่วยชาติพราหมณ์ ตามวิษณุปุราณะ มีวาทะแถลง สำแดง ซึ่งต้นวงศ์ แห่งองค์ปรศุราม ตามเรื่องในคัมภีร์ ว่ามีราชาหนึ่ง ซึ่งทรงนามประกาศ คาธิราชนรินทร์ เป็นองค์อินทร์อวตาร ผ่าน มาสู่พงศ์เผ่า เกาศิกสกุลวงศ์ ดำรงราชย์เป็นใหญ่ ในกานยะ กุพชะ[๒๐] ธมีราชธิดา ปรากฏนามนงรัตน์ ว่าสัตยวตี มีรูปศรี โสภา ทั้งกิริยามรรยาท งามวิลาศสมงาม ความสรวยอีกความดี แห่งนางนั้นบรรฦๅ ระบือทั่วธรณี จึงฤษีตนหนึ่ง ซึ่งมีนามฤจิก ธรรมิกภาร์ควะพงศ์ ประสงค์ราชธิดา เป็นชายาร่วมใจ เข้าไปขอ นงคราญ ฝ่ายท่านท้าวคาธิน มิใคร่ยินดีให้ เพราะพราหมณ์ไซร้ชรา แต่ธิดายังเยาว์ โฉมเฉลาแฉล้ม ดังบุบผะแรกแย้ม ยอดถวิล ฯ

โคลง ๓

๏ ภูมินทร์ตรัสแพลงพลิก แต่ฤๅกว่าถ้า
เธอประสงค์ลูกข้า จริงหนอ
๏ ข้าขอม้าหนึ่งพัน อันวิ่งเร็วเลิดแล้
อีกฉาวสอาดแท้ ทั่วตู
๏ แต่หูหนึ่งให้คำ จงจำลักษณะไว้
แม้หาอัศวะได้ ดั่งถวิล
๏ จึ่งจะยินดียอม ประนอมให้ลูกข้า
แต่กว่าจะรับม้า อย่าหวัง ลูกเลย ฯ

โคลง ๒

๏ ได้ฟังตรัสดั่งนั้น ฤๅกก็รีบคั้น
กลับสถาน
๏ การพลีรีบตั้ง บรวงสรวงและอีกทั้ง
สรรเสริญ
๏ เชิญวรุณเทพไท้ ขอเสด็จมาให้
อภิวันท์
๏ คราน้ันเทพแห่งน้ำ ผู้ฤทธิเลิดล้ำ
จึ่งมา

๏ รับหาสินธพให้ ถูกลักษณะหมดได้
ครบพัน
๏ ฤษีพลันขับม้า สู่นครบ่ช้า
ถวาย ฯ

โคลง ๔

๏ ฦๅสายคาธิผู้ เพ็ญยศ
รับอัศวะทั้งพัน เสร็จแล้ว
ก็ประพฤติตามพจน์ ประภาษ
ยอมยกธิดาแก้ว แก่พราหมณ์
๏ นางงามลาท่านท้าว บิดา
ตามฤษิกสู่ที่ สำนัก
ประดิบดีเปรอสา มีสนิธ
สมที่มุนีรัก ร่วมสมร
๏ บังอรวอนกราบง้อ ภัสดา
ขอบุตร์เพื่อได้สืบ ทายาท
ฤษิกก็ปราถนา มีบุตร์
จึ่งรับจะประสาท สมหวัง

๏ สั่งกิจกวนข้าวทิพย์ อย่างดี
ประกอบธัญญะชาติ ประเสริฐ
อีกเนยและนมมี โอชะ
ทุก ๆ สิ่งล้ำเลิศ สุคหา
๏ กัลยาขอให้พระ สามี
กวนซึ่งข้าวทิพย์อีก หนึ่งภาชน์
เพื่อพระชนนี เสวยอีก องค์แล
ฤจิกก็ประสาท ตั้งขอ
๏ พอเสร็จจึ่งเศกเข้า สองจาน
หนึ่งเพื่อสัตยวดี นี่มน้อง
อีกหนึ่งเพื่อพระมาร คารับ เสวยแฮ
และสั่งว่าเมียต้อง ระวัง
๏ ตั้งใจจำไว้ว่า ผิดกัน
จานหนึ่งเพื่อหล่อนกิน จะได้
บุตร์ชายซึ่งสมพันธุ์ เชื้อชาติ พราหมณ์แล
กอบสุธรรมศีลไชร้ สมาทาน
๏ อีกจานเพื่อแม่เจ้า เสวย
จะประสูตร์โอรส ฤทธิกล้า
ฉนั้นอย่าลืมเลย นาแม่
สั่งเสร็จพระบ่ายหน้า ลู่ไพร

๏ ไม่ช้าพระแม่เจ้า มาถึง
ซึ่งพระอาศรมเยือน ลูกไชร้
สัตยวัตจึ่ง ทูลเรื่อง
ข้าวทิพย์สองจานให้ ชนนี
๏ เทวีทราบเรื่องแล้ว จึ่งตรัส
อ้าธิดาปวงหญิง จะต้อง
อยากได้บุตร์ชงัด เลิดเกียรติ
หากถ่อยกว่าพี่น้อง เสียใจ
๏ ฉนั้นไชร้จงแลกข้าว ทิพย์กัน
เพราะแม่มีลูกชาย เก่งแล้ว
ส่วนลูกสิมิทัน มีบุตร์
ควรอยากได้ลูกแก้ว กาจหาญ
๏ ในจานของแม่นั้น มุนี
คงเศกมนตราลง เลิดล้ำ
เพื่อให้แม่นั้นมี โอรส
ผู้ฤทธิ์เดชกันก้า อาจเอ
๏ แต่ส่วนของลูกนั้น สิทธา
คงเศกมนตราลง เสร็จแล้ว
เพื่อให้บุตร์เกิดมา เปนทวิช
ชวดทรัพย์ชวดเดชแกล้ว แกว่นไกร

๏ อรไทยเชื่อถ้อย มารดา
จึ่งแลกข้าวทิพย์กัน ตั้งเว้า
ต่างบริโภคปา ยาสเสร็จ
แล้วพระแม่กลับเข้า วังสถาน

๏ ไปนานฤจิกกลับ จากไพร
เห็นเหตุก็โกรธเมีย ไม่น้อย
ร้องว่าเหม่ไฉน นางโฉด
จึ่งบ่มิพังถ้อย สั่งสรรพ์

๏ ผิวพรรณเจ้าแจ้งเหตุ เห็นปรา กฏแฮ
ว่ากระทำผิดคำ สั่งไว้
ได้กินซึ่งข้าวปา ยาสเศก
สำหรับพระแม่ไชร้ เสวย

๏ เจ้าเอยข้าได้เศก มนตรา
ให้ศักดิ์และกำลัง เดชห้าว
สำหรับขัตติยา วีระ
เรืองอิทธิอคร้าว อาจหาญ

๏ ในจานของเจ้าศก มนตร์งาม
ให้บุตร์มีใจบุญ บ่ร้าย
รอบรู้และมีความ สันโดษ
แต่พะเอินกลับย้าย ยักกัน

๏ ฉนั้นลูกเจ้าจะ มีลักษณ์
เหมือนกษัตริย์พอใจ รบเร้า
ส่วนลูกพระแม่จัก ใจอย่าง พราหมณ์แซ
จะชอบสันติเผ้า ภาวนา

๏ กัลยาสดับถ้อย มุนี
ระยอบหมอบกราบลง แทบบาท
ขอเถิดอย่าให้มี โอรส
มีลักษณะผิดชาติ ทวิชา

๏ แต่ถ้ามิอาจแก้ เหตุการณ์
ก็โปรดเมตตาเมีย สักครั้ง
ขอรอต่อถึงหลาน เถิดจึ่ง
ให้สฤษดิถ้วนทั้ง ทุรผล

๏ นิรมลวอนว่าเว้า อยู่นาน
จึ่งพระมุนียอม โปรดให้
ดังนั้นเมื่อนงคราญ ประสูติ
โอรสจึ่งมิได้ ผิดพันธุ์

๑ อันว่าโอรสนั้น มีนาม
ว่าชมทัคนี ผ่องแผ้ว
เปนยอดอย่างแห่งพราหมณ์ ปฏิบัติ ดีแล
บ่มิได้คลาดแคล้ว คติงาม ฯ

ร่าย

๑ คำเนินความต่อไป ตามมีในตำรา มหาภารตะ ว่าองค์พระฤษี ชมทัคนีนั้นไซร้ ได้ไปขอธิดา แห่งราชานะเรนทร์ นาม ประเสนะชิต บพิตร์เกาศิกพันธุ์ อันธิดานงราม มีนามเรณุกา เสร็จอาวาห์แล้วไซร้ ไปกับพระสามี เข้าสู่ที่พนา เนาอาศรมสถาน นงคราญนั้นยินดี ยังชีวีอยู่สงัด ในป่าชัฏไกลคน นิรมลเผ้าประดิบดิ พระภัสดาทรงพรต มีโอรสรวมห้า อันว่าองค์สุดท้าย เกียรติขจาย ขจร มีนามกรว่าราม บ่มิคร้ามผู้ใด ฤทธิไกรวิเศษ กระเดื่องเดช ไพโรจน์ เปนคนโปรดศิวะ พระเปนเจ้าประทาน ขวานเพ็ชร์เปน อาวุธ ฤทธิรุทโรมรัน แต่นั้นมีฉายา ว่าปรศุราม แม้เปนพราหมณ์ โดยชาติ ก็สามารถรณรุท ยุทธศาสตร์รู้จบ รบบ่ย่อหย่อนกำลัง ขลังคำแหงนักหนา แต่ว่าเพราะกำเนิด เกิดในภาร์ควะพันธุ์ จึ่งถือมั่นทางธรรม ละบาปกรรมทั้งหลาย บ่มุ่งร้ายต่อใคร ตั้งใจนิตย์บำเพ็ญ เช่นพราหมณะวิสัย คอยรับใช้กิจจา แห่งบิดามารดร ฟังคำสอนบ่ครั้น ทำการงานบ่หน่าย ต่ออันตรายมาถึง ซึ่งอาศรมนั้น

ไซร้ จึ่งจะใช้กำลัง ทั้งวิชารณการ เพื่อปราบพาลพิบัติ ขจัดภัย ผาดแผ้ว เพื่อชนกท่านแคล้ว คลาดศัลย์ ฯ

โคลง ๓

๏ ครั้นวันหนึ่งกุมาร เข้าไพรสาณฑ์หมดไซร้
เพื่อเก็บซึ่งลูกไม้ มาฉัน
๏ ทั้งทรงธรรม์คาบส ก็จรดลับแล้ว
เหลือแต่เทวิแก้ว กัลยา
๏ เรณุกากอบการ งานหมดน่าที่ไซร้
จึ่งคิดจะใคร่ได้ โสดสรง
๏ ตรงไปสู่คงคา มาจวนถึงท่าแล้ว
ยินเสียงคนส่งแจ้ว แจ่มมา ฯ

โคลง ๔

๏ เรณุกาแมกไม้ มองดู
เห็นบุรุษรูปงาม ประเสริฐ
คือจิตรรถผู้ ทรงรัช
มฤตติกาวดีเลิศ แหล่งนคร
๏ ภูธรงามรูปแม้น เทวัน
ทรงปะทุมมาลัย เลิศล้ำ
กอดนางรูปผ่องพรรณ พิลาศ
ชวนแล่นกระแสร์น้ำ ชลสินธ์

๏ ภูมินทร์พลางหยอกเย้า มหิษี
นางบ่ดพอเปนเชิง เล่นล้อ
และวักซึ่งวารี สาดภัส ดาแฮ
พระก็แสร้งทำพ้อ ภิปราย

๏ โฉมฉายชังพี่แล้ว ฤๅไฉน
จึ่งมิยอมให้เรียม แตะต้อง
โอ้โอ่ช่างกระไร ใจแม่
คำมีดเจียวละน้อง แน่นอน

๏ บังอรตอบว่าอ้า นเรนทร์
ข้าบาทเปนข้าทูล หม่อมแก้ว
ทรงหยอกหากใครเห็น จะติ
ว่าพระบ่อายแล้ว เสื่อมศรี

๏ ฉี ๆ ช่างพูดแท้ ชื่นใจ
ใช่ว่าเราเปนคน อื่นเน้อ
เปนผัวและเมียใน ว่าจะ
เย้าหยอกกันต้องเก้อ ไฉน

๏ ทรามวัยอยากให้พี่ ทำขรึม
เปนฤษีชีไพร ฤๅเจ้า
เจ้าอยากนั่งซึมงึม งอก่อ
จงแต่งกับพราหมณ์เถ้า เหมาะดี

๏ โฉมศรีพังก์ยิ้ม แย้มสรวล
โอยไม่ไหวละทูล หม่อมแก้ว
ผัวพราหมณ์นั่งแต่ชวน ใจเหี่ยว
ไม่รับประทานแล้ว มึงขวัญ

๏ หม่อมฉันขออยู่ข้า ผ้าธุลี
รับพระกรุณา ครอบเกล้า
ถึงหากพระภูมี ทรงข่ม เหงฤๅ
ก็จะขึนเข้าเผ้า บ่หนี

๏ ภูมีเชยพักตร์เจ้า เยาวมาลย์
จูงพระกรกัลยา ยอดจิต
ทรงท่องกระแสวิธาร เพลินเพลิด
สองพลอดสอดสนิธ เสน่หา

๏ เรณุกาจิตข้อง หมองมล
เพราะจิตอิจฉานาง โน่นไซร้
เปนคู่พระจุมพล ขัตติยะ
จึงสุขสนุกไร้ ขุกเข็ญ

๏ ตูเปนเพียงคู่เจ้า ฤษี
อยู่ถึนพนาวัญ เปลี่ยวแท้
อีกทั้งพระโยคี บ่หยอก
ยวลจิตเริงรื่นแม้ สักวัน

๏ อันชีพยังอยู่ด้วย กันดาร
บ่าวไพร่บ่ได้มี ช่วงใช้
แต่เช้าชั่วค่ำงาน ทำหนัก เองแฮ
ยามว่างก็มิได้ เล่นหัว

๏ โอ้ตัวเปนลูกท้าว ครองเมือง
แต่เพราะเปนเมียพราหมณ์ จึ่งยาก
นางโน้นสิประเทือง สุขสวัสดิ์
บ่มิต้องกรำกราก สักวัน

๏ ดังนั้นเมื่ออาบน้ำ คงคา
เย็นแต่กายแต่ใจ เร่าร้อน
อาบเสร็จรีบกลับอา ศรมสถิต
นอนทอดกายสท้อน ถอนใจ อยู่ฮือ ฯ

ร่าย

๏ ในไม่ช้ามุนี ชมทัศนีกลับสถาน เห็นนงคราญหม่นหมอง ไร้ความผ่องผุดฉวี ตามที่เคยเห็นมา สิทธาจึ่งไต่ถาม พอได้ความเสร็จสรรพ์ มุนีนั้นโกรธา ว่าเจ้านี้เสื่อมศรี มีบาปเหลือคณนา กัลยาวอนขอโทษ เธอโกรธบ่ละลด ครั้นโอรสหัวบี จรลีกลับมาถึง จึ่งมุนีว่าไป แม่เจ้าไซร้ทำผิด ปล่อยให้จิตอีร์ษยาลามกใหญ่ใจชั่ว บาปมากล้วกมล จนเสื่อมเสียจรรยา มารดาเจ้า

มิผิด ชีวิตไม่ควรคง จงประหารเสียพลัน ฝ่ายรุมณวัตไชร้ ผู้บุตร์ใหญ่ได้ฟัง ก็จังงังตลึง คิดถึงคุณมารดา ที่เลี้ยงมาแต่น้อย คอยถนอมบ่มิวาย บ่มิคลายเสน่หา จะฆ่าได้ดังฤๅ จึงประนมมือนึง บ่ได้ดิ้งกายา ฝ่ายบิดาก็วิกราด ตวาดว่าเหม่มึง ยืนตลึงอยู่ไย ไม่ได้ยินกูสั่ง เสียงดัง ๆ หรือหวา หรือว่ามึงลบหลู่ ชักกูผู้บิดา ฝ่ายว่ารุมณวัต ประนมหัตถ์ดุษณี อยู่ที่หน้าบิตุรงค์ องค์ขมหัดนี โกรธเต็มทีจึ่งว่า ถ้ามึงไม่ทำตาม ความที่กูสั่งไชร้ ต่อไปจงจริต จิตวิกลเปนบ้า ครานั้นรุมณวัต ทราบชัดว่าถูกสาป กราบแล้วไปพ้นหน้า มิช้าจิตวิกล เปนคนบ้าไปพลัน ครั้นโอรสที่สอง ทั้งน้องอีกสองรา กลับมาถึงกุฏี มุนีเธอก็ใช้ เช่นคนใหญ่อีกเล่า แต่เขาทั้งสามไชร้ ก็มิได้ทำตาม เพราะความรักมารดา พระสิทธาขัดใจสาปให้จิตวิกล สิ้นสามคนพี่น้อง รวมสี่โอรสต้อง สาปสรรพ์ ฯ

โคลง ๓

๏ ครานั้นรามฤทธิรุท ผู้เปนบุตร์ที่ห้า
จวนพลบจึ่งบ่ายหน้า สู่สถาน
๏ ฝ่ายท่านผู้บิดา เห็นบุตร์มาจึ่งเว้า
ว่าเออนี่แน่เจ้า ลูกขวัญ
๏ อันมารดาทำบาป ใจหยาบศรีเสื่อมแล้ว
ฆ่าเสียเถิดลูกแก้ว อย่ารอ

๏ พ่อได้สั่งผู้พี่ ทั้งสี่เช่นนั้นไซร้
แต่เขาบ่รับใช้ บิดา
๏ เจ้าจงอย่าอาลัย จงทำใจกันกล้า
ทำกิจอันที่ชำ สั่งพลัน ลูกเอย ฯ

โคลง ๔

๏ คราน้ันรามเร่าร้อน หฤทัย
เพราะรักมารดาแสน สุดรัก
แต่หากจะขัดใจ พระพ่อ
โทษก็คงมีหนัก แน่นอน
๏ บิดรคงสาปให้ เสื่อมศรี
แล้วใช่จะช่วยชีพ แม่ได้
ทำตามพระมุนี เธอสั่ง
แล้วพระอาจจะให้ พรพลัน
๏ คิดฉนั้นยกหัตถ์ไหว้ มารดา
ขอโทษอย่าเอาผิด ลูกน้อย
ลูกขอชะมาลา โทษเถิด
จำจะทำตามถ้อย บิดรงค์

๏ กราบลงแทบบาทแล้ว จึ่งจับ
ขวานเพ็ชรอันคู่กร ฤทธิรุท
เง้อผงาดฟาดฉับ ศอแม่ ซาดแฮ
เรณุกาสิ้นสุด ชีพลง
๏ ผ่ายองค์ดาบสน้ัน เห็นนาง
วายวอดชีวิตลง นั้นแล้ว
ความโกรธลดลงพลาง ชมบุตร์
เออนี่สิลูกแก้ว ลูกขวัญ
๏ อันเจ้าทำสิ่งสุด แสนยาก
เพราะกตัญญูจึ่ง รับใช้
พรใดลูกออกปาก ขอบัด น้ีฤๅ
พ่อจะประสาทให้ ดั่งถวิล
๏ ยินดีที่สุดแล้ว เจ้าราม
กราบบาทบิดาทูล ท่านไซร้
ข้าขอพระพรสาม ประเสริฐ
จงโปรดประสาทให้ สิทธิ์สม
๏ ประถมขอให้พระ มารดา
คืนชีพเพื่อบำเรอ พระบาท
และสืมว่าชีวา ได้ดับ
อีกปลอดปวงบาปซาด ทั้งผอง

๏ ที่สองขอให้พี่ สองค์
กลับจริตดีดัง เก่าไซร้
ที่สามโปรดซ้ายง ยุทธอย่า พ่ายเลย
อายุยืนอยู่ไว้ เกียรติพราหมณ์
๏ พรสามบิตุร์ให้ ดังประสงค์
เรณุกาก็พลัน กลับฟื้น
อีกพี่สีกลับคง คืนสวัสดิ์
ยอเกียรติกนิษฐครั้น ครันครัน
๏ แต่นั้นอยู่พรั่งพร้อม เกษมศรี
ไปอีกหลายฉนำ สร่างเศร้า
จนเหตุเกิดอีกที ดังเรื่อง
ที่จะแถลงเค้า ต่อไป ฯ

ร่าย

๏ ขอขานไขความย้อน ขึ้นไปก่อนกำเนิด ประเสริฐแห่งเจ้าราม ตามที่ตรวจค้นได้ ในรามายณะ อุตตระกัณฑ์บ้าง อีกได้ทางลิขิต วิษณุปุราณ มีตำนานแสดง แถลงเรื่องประวัติ แห่งกษัตร์ทรงยศ ปรากฏนามอรชุน สุนทรราชฎาชัย จอมไหหัยชนบท โอรสกฤตะวีรยะ พระจึ่งมีฉายา ว่าการตะวีรยะ คราเมื่อพระยังเยาว์ เอาใจใส่พากเพียร เรียนศิลปวิทยา ณ อาศรมสำนัก ที่พักพระมุนี

มีนามทัตตะไตรย ผู้บุตร์ไท้อัตรี ประชาบดีจอมบุญ อันอรชุนกุมาร กอบกิจการบ่เบื่อ ทุกเมื่อหมั่นปฏิบัติ จึงพระทัตตะไตรย ชอบหฤทัยนักหนา สิทธาจึ่งการุญ บอกอรชุนนั้นไซร้ ให้ขอพรตามจิต จะประสิทธิ์ประสาท ให้ดังปราถนา ฝ่ายว่าอรชุนไซร้ ไหว้มุนีแล้ววอน ขอพรเจ็ดประการ ขออาจารย์โปรดให้ ที่หนึ่งไซร้ขอกรล้วนฤทธิรอนถ้วนพัน ที่สองนั้นขอรถ งามงดบุษบกทอง อันละล่องลอยไป ได้ตามใจทุกยาม ที่สามขอให้มี ธีระคุณอำนาจ อาจบำราบทุจริต สิทธิด้วยยุติธรรม ที่ขอชำนะได้ ไปทั่วเมทินิดล เปนสากลราชา ที่ห้าขอมีจิต รู้จักผิดและชอบ เพื่อกอบกิจปกครองชนทั้งผองโดยธรรม์ ที่หกนั้นขอฤทธิ์ รณชิตมีชัย อย่าให้แพ้ไพรี ที่เจ็ดยามจะตาย วายชนมะชีพไซร้ ขอให้ตายด้วยมือ ผู้บรรฦาเทียรติก้อง ทั่วท้องถิ่นพิภพ จบจาวบเขตสาคร อันพรเจ็ดประการ อาจารย์ประสาทแล้ว การตะวีรยะแกล้ว กลับสถาน ฯ

โคลง ๓

๏ แต่กาลบัดนั้นมา เปนราชาอคร้าว
เรืองฤทธิ์วิชิตค้าว ชมพู
๏ ศัตรูขามพระเดช ทั่วทุกเขตทุกแคว้น
เปนใหญ่ในโลกแม้น วัชรี ฯ

โคลง ๒

๏ ทรงธรณีเรื่อยหล้า อยู่ขัวแปดหมื่นห้า
พันบี

๏ บ่มีความเดือดร้อน นิรทุกข์สุขซ้อน
สุขเสริม

๏ เกียรติเพิ่มทุกค่ำเช้า ทุกประเทศถิ่นเผ่า
แต่สรร เสริญฮา ฯ

โคลง ๔

๏ ปางนั้นในเขตแคว้น ลงกา
ท้าวราพณาสูร ทรงราชย์ (๒๑)
ทราบข่าวระบือมา เกรอกเกียรติ
อรชุนว่ากาจ เก่งไกร

๏ มีใจทำเริบร้อน อิสสา
คิดอยากใคร่ลองแรง ฤทธิ์สู้
จึงสั่งจัดโยธา ทัพใหญ่
อวดอึกอธึกอู้ เออกอึง

๏ ครั้นถึงยามฤกษ์ล้วน เลิดศรี
ยกจากกรุงลงกา อคร้าว
ถึงมหิษมดี บุระ
ร้องเรียกหาตัวท้าว อรชุน

๏ ขุนอำมาตย์ผู้รัก ษาสถาน
ตอบว่าพระจอมจักร์ ฤทธิล้ำ
เสด็จสู่พนานต์ แรมอยู่
ริมผั่งลำแม่น้ำ นรรมทา

๏ พญาราพณ์จึ่งรีบ ตามไป
ถึงผั่งนรรมทา นั้นไซร้
พักพลอยู่ที่ใน แนวป่า
ข้างอุดรพอให้ ห่างกัน

๏ แล้วพลันจัดตั้งกิจ พิธี
บูชิตพระอิศวร เทวราช
ท้าวทศกัณฐ์มี จิตมุ่ง
จะปลุกคนให้กาจ เก่งขลัง

๏ ตั้งต้นทำกิจด้วย โหมไฟ
แล้วจึ่งจับระบำ บูชิต
รำเสร็จจึ่งตั้งใจ สมาธิ
ขอพระพรประสิทธิ์ เสร็จสรรพ์

๏ คราน้ันแลท่านท้าว อรชุน
ยังมิทราบศัตรู อยู่ใกล้
ตรัสชวนพระนางสุน ทรศักดิ์
ผู้มหิษีไซร้ โสดสรง

๏ ลงในลำแม่น้ำ นรรมทา
พร้อมสนมทำนัล นับร้อย
จึ่งองค์พระราชา เริงวิ่น
เล่นไล่นางใหญ่น้อย ในธาร

๏ ท่านกางกรออกกั้น สายชล
ประหนึ่งทำนบวาง บีดไว้
ธาราก็ไหลวน วกบ่า
ขึ้นสู่เหนือน้ำไชร้ บ่นาน

๏ ถึงสถานหาดตั้ง พิธี
ของทศกัณฐ์ธาร ท่วมท้น
ไหลล้นแทบเวที พาพัด
เครื่องพลีไปพ้น หมดพลัน

๏ ทศกัณฐ์โกรธแม้น เพลิงผลาญ
เสียกิจพิธียัญ บัดนั้น
ตะโกนเร่งพลมาร หาญเศิก
รีบยกทัพใหญ่ดั้น แดนไพร

๏ ครั้นไปถึงที่หน้า ค่ายหลวง
แห่งพระอรชุน อยู่ไชร้
ต้อนพลไล่ทลวง พ้นฟาด
มนุษถอยจนใกล้ ผึ้งชล

๏ จุมพลผู้สหัสร์ พาหา
เห็นเหล่าอรีรอญ รุกเร้า
ก็ขึ้นจากธารา รีบจับ
พระคทาแกว่งเข้า ต่อตี

๏ เสนีอสุรศักดิ์ ยักษา
จะต่อต้านพระฤทธิ์ บ่ได้
ต่างคนร่นลงมา จนถับ
ถึงรถราพณะไชร้ เธอทรง

๏ จึงองค์กษัตริย์เจ้า อรชุน
ร้องว่าเหวยพญา ราพณ์ร้าย
มึงแสนหยาบทารุณ ทนงหนัก
มาแอบตีหลังอ้าย อับรีย์

๏ แม้ตีจริงอย่าช้า ลงพลัน
จากรถและต่อกร กับข้า
เราสองประยุทธกัน ลองฤทธิ์
ปรากฏกันต่อหน้า ทัพพลัน

๏ กุมภัณฑ์สิบพักตร์ได้ พั่งคำ
ตอบว่ากูบ่กลัว สักน้อย
มึงถือว่าก้ำย้ำ กรมาก
เกรงจะเก่งแต่ถ้อย ปากหาญ

๏ ขุนมารโลดสู่พื้น บั่ถพี
เข้ารบท้าวอรชุน บัดนั้น
ทั้งคู่ประยุทธที ท่าว่อง
ต่างรุกรับล่อชั้น เชิงสมร

๏ พันกรยามได้ท่า ทางถนัด
จึงรวบกรอสูร มั่นไว้
แล้วจึ่งสั่งให้มัด จงแน่น
บ่มิให้หลุดได้ ต่อไป

๏ ทันใดพระขึ้นแท่น วรองค์
แล้วเสด็จขึ้นรถ ก่องแก้ว
เอายักษ์ผูกมั่นคง ท้ายราช รถแซ
แล้วเลิกพลเกรอกแกล้ว กลับพลัน

๏ ครั้นถึงนครเวศท้าว สั่งการ
ให้นครบาลนำ ราพณ์ร้าย
ไปมัดผูกประจาน กลางพระ นครแซ
แล้วจึ่งจะฆ่าอ้าย จิตพาล

๏ สั่งการเสร็จแล้วกลับ วังใน
เขาก็เอาท้าวราพณ์ ผูกแต้
คนเดินผ่านมาไป พลางเยาะ
แสนอัปรยศแท้ ทศกัณฐ์ ฯ

ร่าย

๏ คราน้นข่าวระบือ ฦๅไปทั่วสากล ว่าขุมพลทรงฤทธิ์ จอมมหิษมดี จับอสุรีราพณ์ได้ เอามัดไว้กลางเวียง เสียงฦๅลั่นทั่วหล้า ถึงฟากฟ้าสุรแมน ทุกแดนฦๅต่อ ๆ ต่างเยินยอเกียรติคุณแห่งอรชุนราชา ข่าวมาถึงดาบส นามนารทมุนี โดยทันทีเธอนั้น พลันไปหาเปาลัสตย์ รีบรัดแถลงข่าว ราวเรื่องร้ายสันสรรพ์ อันเปาลัสตย์ทราบข่าว เดือดร้อนร้าวหฤทัย รีบไปบ่มิหึง ถึงมหิษมดีมุนีตรงเข้าไป เผ้าไหหยั่ราชา คราน้นท้าวอรชุน สุนทรราชคำนับต้อนรับพระมุนี เชิญนั่งที่สูงกว่า แล้วว้นทาใต่ถาม ความทุกข์สุขใดมี จึ่งมุนีตอบถ้อย ทูลแถลงเรียบร้อย หนักหนา ฯ

โคลง ๔

๏ อ้าจอมจักรพรรดิผู้ เพ็ญยศ
สหัสระพาหา อดร้าว
พระเกียรติธปรากฏ ทั่วภพ
เปนยอดขัตติยท้าว เทอดธรรม์

๏ อันราพณ์บุตร์ข้าสิ — อหังการ
ทำเริบบ่ยำเกรง — เดชไท้
หวังสู้พระสมภาร — ก็พ่าย พระเอย
พระจึ่งจับตัวได้ — มัดมา

๏ ถึงธานีพระให้ — ประจาร
สมที่มันน้ันมี — โทษผิด
สาใจที่มันพาล — ทำเริบ
บ่มิเกรงพระฤทธิ์ — ยิ่งยง

๏ หากทรงสั่งให้ฆ่า — คงวาย ชีพแล
แต่ก็จะเปนเวร — มากแท้
หากองค์พระฦๅสาย — ทรงเมตตา ดาฦๅ
โปรดประทานโทษแล้ — เลิดงาม

๏ ทุกคามทุกเขตแคว้น — แดนชน
ก็จะชมบุญญา — นุภาพ
สมเปนพระสากล — จักรพรรดิ
จะอ่อนศิโรราบ — กราบกราน

๏ ภูบาลพั้งพระเจ้า — ฤษี
ปลื้มจิตประนมกร — กราบไหว้
อันองค์พระมุนี — ขอโทษ
ช้ายกถวายให้ — ฉับพลัน

๏ บัดนั้นสั่งให้ปล่อย ขุนราพณ์
เชิญสู่พระโรงคัล ไปช้า
ราพณ์ถึงก็ไปกราบ บิตุราช
แล้วก็หมอบก้มหน้า เพราะอาย

๏ ฦๅสายจอมจักร์เช้า นั่งเคียง ราพณ์เฮย
แล้วว่ามาเถิดเรา พี่น้อง
สาบาลมิตรภาพเพียง ชั่วชีพ
ตั้งแต่นี้อย่าต้อง โกรธกัน

๏ ดังนั้นสบถหน้า กองไฟ
ตาบสเปนพยาน อยู่แล้ว
มุนีเสร็จสมใจ มุ่งมาตร์
อวยพระพรศรีแผ้ว แด่สอง

๏ ปรองดองแล้วราพณ์ไซร้ กลับลง กาแล
สองนครมั่นใน มิตรภาพ
ไหหัยะราชทรง รัฐครอบ
ครองมนุษโลกราบ เรียบนาน ฯ

ร่าย

๏ นับแต่กาลนั้นมา อานุภาพอรชุน สุนทรราชเพิ่มพูน ประมูลมากเหลือแสน ทั่วทุกแดนเกรงเดช ทั่วทุกเขตขามเคารพนอบนบ

แทบบทมาลย์ ภูบาลไหหัยราช ค้ำจุนชาติกษัตริย์ ทั่วทุกรัฐทุกคาม เมื่อใดพราหมณ์กับกษัตริย์ ข้องขัดจิตวิวาท ภูมินาถอรชุน สนับสนุนชาติตน ทุกแห่งหนจึงพราหมณ์ ขามขยาดขัดตีขา เพราะว่าต่อสู้กัน ไม่มีวันชำนะ การตะวีรยะคง ส่งกำลังแขงขัน พลันไปช่วยกษัตริย์ จอมรัฐไหหัยราช เริ่มอาฆาฏพวกพราหมณ์ ตามบำราบเรื่อยไป บ่มิได้ลดหย่อน ภูธรกำเริบฤทธิ์ บ่ได้คิดเกรงชี แม้ฤษีทรงพรต ก็บ่ลดละให้ ตราหนึ่งไชร้พิโรธ โกรธวสิษฐมุนี ยกโยธีไปห้อม ล้อมอาศรมสถิต แต่วสิษฐทรงญาณ ท่านใช้โคล้าเลิศ สุดประเสริฐสมญา ว่ากามะเธนุ สุรภีที่ได้ มาแต่ในเกษียรสมุท [๒๒] ให้เร่งรุดเร็วหา แสนยากรมากมวล จำนวนเหลือคณนา มาต่อสู้ทวยหาญ ของภูบาลอรชุน รบชุลมุนไม่ช้า เสนาของจักรพรรดิ์ ก็กระจัดกระจาย พ่ายแพ้ลำถอยไป ต่อนั้นไชร้มุนี ชวนฤษีพราหมณ์ ทั่วทุกคามเขตขัณฑ์ พร้อมกันขึ้นไปเฝ้า พระเปนเจ้าทูลพ้อง ร้องทุกข์ว่าอรชุน เริ่มทารุณแรงหาญ เที่ยวรุกราญเหล่าชี จนไม่มีสมาธิ สันติเพื่อกอบกิจ สิทธิสมกรณีย์ ขอจักรีโปรดช่วย อำนวยสุขสันติภาพ บำราบการตะวีรยะ ฝ่ายองค์พระพิษณุ รู้เหตุร้อนดังนั้น ก็พลันรับภาระ ว่าจะช่วยทวิชา แล้วเทวากำแหง จึงแบ่งภาคองค์ อวตารลงภูวดล ปฏิสนธิพลัน ใน

ครรภ์เรณุกา ดังกล่าวมานั้นไซร้ เพื่อความสดวกได้ ปราบพาล นั้นแล ฯ

โคลง ๓

๏ เมื่อถึงการพอดี ที่จะปราบยุคไซร้
จึงท้าวศักระไท้ ช่วยงาน
๏ บันดาลดลหฤทัย ให้อรชุนอคร้าว
ไปประพาสเขตคร้าว แดนไพร
๏ ไล่มฤคหลายหลาก ได้มวลมากยิ่งแท้
เกินกว่าก่อน ๆ แล้ว มากมาย ฯ

โคลง ๒

๏ ฦๅสายเพลินเพลิดเต้า ตามมฤครุกเข้า
ไพรสณฑ์
๏ จนถึงลานแหล่งกว้าง เห็นพระอาศรมสล้าง
หว่างไพร
๏ ทรงชัยแสนเมื่อยล้า จึงเสด็จลงจากม้า
อัศดร
๏ พักนิกรน่าเหย้า แล้วพระยูรยาตร์เข้า
สู่อา ศรมแล ฯ

โคลง ๔

๏ เรณุกาอยู่เผ้า อาศรม
ทั้งลูกและผัวไกล บัดนั้น
จึ่งเชิญพระบรม จักรพรรดิ์
ขึ้นสู่ระเบียงชั้น นอกพลัน

๏ ทรงธรรม์ขอบจิตแล้ว ขอพัก
พอผ่อนอิริยา บถบ้าง
นางเชิญพระทรงศักดิ์ ประทับ
ในพระอาศรมสล้าง ไม่หวง

๏ ปวงเสวกให้พัก ตามสบาย
ตามร่มพฤกษาอยู่ รอบแล้ว
ตักน้ำเพื่อถวาย พระโลด สรงแฮ
เพื่อพระกายผ่องแผ้ว ผุดเย็น

๏ เห็นว่ากษัตร์ทั้ง บริวาร
เหน็จเหนื่อยนางเรียกโค เลิดล้ำ
สังหาโภชนาหาร เอมโอช
พร้อมเสร็จทั้งข้าวน้ำ เสร็จสรรพ์

๏ บัดนั้นโควิเศษ จึ่งหา
สรรพะอาหารดี ไม่น้อย
น้ำผึ้งอีกธัญญา ข้าวเสร็จ
ผาณิตอีกทั้งอ้อย อ่อนหวาน

๏ น้ำสมานรสแล้ ชูใจ
อีกกับแกล้มโอชะ เลิศล้วน
ข้าวสุกที่ร้อนไอ ขึ้นพลุ่ง
ทั้งขนมได้ถ้วน ทุกตน

๏ นมค่นคงค่นแท้ น่ากิน
สูปะเปนหลายเท มากแท้
คนโทใส่น้ำริน ดื่มรส หวานแฮ
จัดเสร็จทุกสิ่งแล้ ตั้งถวิล

๏ ภูมินทร์อีกทั้งพวก บริพาร
บริโภคโภชนา อิ่มแปล้
เรียกใคบ่มีนาน ได้ดั่ง ใจฮือ
เห็นว่าโคเก่งแท้ แน่นอน

๏ ภูธรนึกอยากได้ โคดี
จึ่งกล่าวแก่บังอร นั้นไซร้
ขอโคเถิดเทวี จงอย่า หวงเลย
สินทรัพย์จะแลกให้ หลากหลาย

๏ โฉมฉายตอบว่าอ้า ราชะ
พระสิทธัพย์ศฤงคาร มากล้น
ฉันใดเล่าพระจะ ขออีก
จากทวิชะผู้ขัน จนหนอ
๏ ขอโคนี้เท่ากับ ตัดทาง
ที่จะหาเสบียง แห่งข้า
เพราะข้าอยู่ในกลาง พงเปลี่ยว
แสนจะกันดารอ้า อัดใจ
๏ ทรงชัยลลิตแทบ วังสถาน
บริบูรณทุกสิ่ง ไปแค้น
อีกมีบริวาร มวลมาก
แรงฤทธิ์เรืองศักดิ์แม้น มัฆวาน
๏ ภูบาลอย่าแย่งผู้ ขัดสน
ความโลภมิควรแก่ ขัตติยะ
นิกรทั่วสากล จะติ
จะเสื่อมซึ่งเกียรติพระ กษัตรินทร์
๏ ภูมินทร์พังถ้อยแห่ง เรณุกา
จึงว่าแม้แม่โค ไม่ให้
ขอเพียงแต่ลูกคา วินั้น เถิดแม่
คงบ่ถึงแก่ไร้ โภชนา

๏ เรณุกาว่าโอ้ จอมปราณ
พระจะพรากมันจาก แม่ไซร้
ช่างไม่นึกสงสาร มันสัก นิดฤๅ
ข้าถวายบ่ได้ ดอกนา

๏ ราชาพิโรธเพี้ยง เพลิงเผา
ทั้งแม่ทั้งลูกโค บ่ให้
ข้าก็จะยึดเอา เองละ
นางหลีกจงอย่าได้ ขัดขวาง

๏ ครัสพลางทางออกพ้น อาศรม
สั่งพวกเสนีพลัน ไล่ล้อม
จับซึ่งลูกโคนม ตัวเอก
เขาก็พลันเข้าห้อม จับโค

๏ โทโษแสนมากแท้ ราชา
จึ่งตรัสสั่งบริวาร ใหญ่น้อย
ช่วยกันโค่นพฤกษา ปลูกรอบ
ทุก ๆ ต้นตั้งร้อย หมดพลัน

๏ ครั้นเสร็จประกาศก้อง แกนาง
นี่แหละเทวีจำ จดไว้
ว่าใครที่กีดขวาง ขัดจิต เราฤๅ
ย่อมถูกลงโทษให้ หลาบจำ

๏ นักธรรมแม้มากด้วย	ธรรมา
ก็บ่เท่า.ทียมชัด	ดียเจ้า
กษัตริย์กองแสนยา	นุภาพ
พราหมณ์สิควรทราบเค้า	อย่าหาญ
๏ ภูบาลตรัสเสร็จแล้ว	สั่งพล
เดินออกจากอาศรม	บ่ายหน้า
เข้าสู่พนาสณฑ์	เดินทัพ
เพื่อประพาสแผ่นหล้า	ต่อไป ฯ

ร่าย

๏ ครั้นเมื่อไท้ฤษี ชมทัศนีกลับมา เห็นพฤกษาโค่นล้ม แม่โคนมโรทร้อง ทีกก้องหาลูกน้อย อีกเมียคอยอยู่หน้า บรรณศาลานั้นเล่า เธอจึงเข้าไปถาม นงรามเล่าเหตุการณ์ ขอให้ท่านแก้แค้น แทนตัวนางจงได้ แต่เธอไซร้กลับว่า เรณุกาทรามสวาท ความพยาบาทก่อเวร เป็นเครื่องทำเวรต่อ ก่อความเดือดร้อนใจ ไร้ประโยชน์อย่าเลย เจ้าเอยนึงเสียเถิด คนเราเกิดมาแล้ว บ่มิแคล้วความทุกข์ ทุกเขตในโลกนี้ ให้ดีจงทำจิต คิดสละเถิดนา หาความสุขไปพลาง ทางสมาธิฌาน มุ่งอมรรตยะสุข นิรทุกข์โลกน่า พึงภัสดาเธอสอน บังอรก็จำใจ ระงับไว้คราหนึ่ง แต่โกรธรึงเร้าใจ บ่มิได้เหือดหาย โฉมฉายจึงนั่งรอ พอได้พบเจ้าราม จึงเล่าความให้พี่ง เจ้ารามคั่งแค้นใจ ราวกับไฟเริงราน จับขวานอีกธนู

อาวุธคู่กรไชร้ ไหว้มารคาลาจร ตามภูธรอรชุน ง่านงุ่นคิดพยาบาท ไหหัยราชนั่นไชร้ ขอพบเถิดจักได้ เห็นกัน ฯ

โคลง ๓

๏ ไปทันการตะวีรยะ ณ ตำบลป่ากว้าง
อยู่ท่ามกลางทัพสล้าง เลิดงาม
๏ เจ้ารามโลดไปขวาง ทางดำเนินต่อไชร้
แล้วจึ่งร้องว่าไท้ กษัตร์ศรี ฯ

โคลง ๔

๏ อวดดีนักละเจ้า อรชุน
แผลงฤทธิ์รังแกหญิง สิได้
หลบหลู่บ่รู้คุณ เขาสัก นิดเลย
ใจบาปหยาบช้าไร้ ธรรมา
๏ มารคาเราสิต้อน รับดี
ให้พักและเสวย อิ่มพร้อม
สิ่งใดบ่ได้มี แคลนขาด
ทุกอย่างดี ๆ น้อม นำถวาย
๏ พลนิกายก็เลี้ยง ทั่วกัน
ควรละฤๅตอบแทน สุดร้าย
ลักโคและฟาดพื้น พฤกษ์ร่ม
ทำเช่นนั้นละม้าย มารผี

๏ ถือดีจงอย่าช้า ลงมา
สู้รบกันลำพัง สักเท่อ
ฤๅเกรงก็วันทา แทบบาท เราเทอญ
เราจะทำจิตเอื้อ อภัย

๏ ทรงชัยจักรพรรดิเจ้า อรชุน
ร้องว่าเหม่เจ้าพราหมณ์ หยาบช้า
กล่าวถ้อยสุดทารุณ เกินศักดิ์
เร็วหลีกอย่าขวางหน้า รถกู

๏ ภูธรสั่งเหล่าข้า ทันใด
ให้ไล่พราหมณ์ผู้ขวาง อยู่นั้น
เสนีก็เข้าไป โจมจับ
แต่ถูกพันสบั้น บัดตาย

๏ อีกหลายคนเข้าต่อ ฤทธี
ปรศุรามรอญ ระบาจ
พันม้วยมอดชีวี ฉับฉับ
ครู่หนึ่งศพกลิ้งกลาด เกลื่อนผลู

๏ จับธนูศักดิ์น้าว โดยแรง
วางลูกศะและเล็ง เหมาะหมั้น
ด้วยฤทธิกำแหง แผลงเดช
เสียงประหนึ่งฟ้าหลั่น แหล่งสมร

๏ ถูกกรแห่งท่านท้าว อรชุน
ทั้งสหัสระปวง ชาดหวั่น
อีกองค์ก็เลยรุน ทกรถ
ลงแทบบั่นพลัน ดักดัน

๏ บัดนั้นรามโลดเข้า ถึงองค์
กวัดแกว่งขวานเพ็ชร์ปลาบ แปลบฟ้า
เฉี่ยวฉาดฟาดพื้นลง เร็วรวด
ตัดพระเศียรเจ้าหล้า หลุดไป

๏ ชูให้แก่พวกข้า เขาดู
ร้องว่าดังนี้จำ มั่นไว้
ใครทำผิดก็กู ลงโทษ
เปนอย่างเปนเยี่ยงให้ ขยาดกลัว

๏ โยนหัวกษัตร์ให้ บริวาร
แล้วก็ออกคุ่มเดิน ไปหยั้น
กลับคืนสู่สถาน สถิต
เล่าเรื่องลงโทษนั้น เสร็จสรรพ์ ฯ (๒๓)

โคลง ๓

๏ คราน้นชมทัคนี พึ่งวาทีลูกแก้ว
จิตบ่มิผ่องแผ้ว ตอบไป

๏ เจ้าไซร้ก่อเวรา พ่อเกรงว่าจะร้อน
เวรก่อเวรกลับซ้อน เวรา

๏ โอ้ลูกยาฉันใด จึงไม่พ้องพ่อห้าม
ครั้งนี้พ่อนึกคร้าม พหุภัย ลูกเอย ฯ

โคลง ๒

๏ ไหว้พลางรามตอบถ้อย มอบกิจไว้แด่ข้อย
อย่าซาม

๏ ใครตามมาอีกแล้ว เชื่อเถิดคงไม่แคล้ว
คมขวาน ลูกเลย ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายกุมารมวลหมด ผู้โอรสอรชุน ต่างก็ขุ่นเคืองแค้นแสนพิโรธเจ้าราม โกรธว่าพราหมณ์บังอาจ พิฆาฏพระบิดา กุมารารีบเชิญ พระศพเดินด่วนกลับ ถึงในกรุงศรี แล้วมีงานตามควร ชวนกันถวายพระเพลิง ถูกตามเชิงเช่นบรรพ์ ครั้นเสร็จแล้วเกณฑ์ทัพ สรรพสาตราสพรั่ง พร้อมกำลังพลไกร ได้ฤกษ์งามยามดี เดินโยธีจากกรุง มุ่งไปยังอาศรม แห่งบรมดาบส โอรสการตะวีรยะมุ่งมานะพยาบาท อาฆาฏจองเวรา เมื่อมาถึงที่นั้น อันเจ้ารามไม่อยู่ พลตรูกันเข้าห้อม ล้อมอาศรมไว้มั่น อันองค์พระฤษี ชมทัศนีออกมา ยังน่าอาศรมสถาน แล้วท่านร้องถามไป มาทำไมครานี้

มีประสงค์สิ่งใด บอกให้ทราบเถิดท่าน ฝ่ายกุมารองค์ใหญ่ จึงตอบไปทันที เออแน่ชีใจพาล อันลูกท่านชื่อราม ทำความผิดปรากฏ เปนขบถอหังการ์ ปลงชีวาบิตุรงค์ ผู้ทรงภพครองขัณฑ์ โทษเขานั้นมากมาย ควรต้องตายแน่แท้ ขรัวแก่ส่งตัวมา รับอาญาโดยดี ชมทัคนีตอบว่า ดูราจอมกษัตริย์ ใช่อยากขัดบรรหาร แต่ขอท่านตรองดู ท่านย่อมรู้แก่ใจ ว่าผู้ใดก่อเหตุ เภทพาลผองขึ้นก่อน หากภูธรอิศระ กาละวีรยะไชร้ ได้ประพฤติเที่ยงธรรม ไม่ก่อกรรมแรงร้าย คงไม่วายชีวัน อันผลกรรมทำบาป ย่อมบำราบเธอเอง ใครบ่เกรงบาปไชร้ ย่อมจะได้รับผล ถึงแก่ชนม์วอดวาย แต่ลูกชายของข้า ก็เปนบ้าเพราะโกรธ พิโรธเกินเหตุไป แม้เขาไชร้อยู่นี อาตมานี้คงไล่ ให้ออกไปหาผลวอน งอนง้อขออภัย พึ่งคำไชร้กุมาร ยิ่งเดือดดาลโทโษ โกรธากระทืบบาท ตวาดตอบวาที เหม่ฤษีสาระแน แก้แทนลูกผู้ผิด ไว้ชีวิตมันไย ไวๆ จงประหาร ให้วายปราณบัดนี้ ฝ่ายเสนีรับสั่ง สพรั่งพร้อมล้อมพลัน ต่างแทงพื้นฤษี ชมทัคนีร้องว่า อ้าเจ้ารามช่วยด้วย พ่อจะม้วยชีวี ช่วยพ่อทีรามเอ๋ย ทรามเชยช่วยบิดา แต่ว่าเจ้ารามไชร้ อยู่ห่างไกลอาศรม เขาระดมแทงพื้น ฤษีกันบีดบ้อง ร้องเรียกบุตร์ช่วยด้วย เรียกจนที่สุดม้วย ชีพลงนั่นแล ฯ

โคลง ๓

๏ เสร็จปลงชีพมุนี ทั้งศพชีนั่นไว้
จึ่งผองกษัตร์ไชร้ กลับสถาน
๏ ไป่นานเจ้ารามกลับ มาถับถึงที่แล้ว
เห็นพ่อนอนนึ่งแล้ว จึ่งดู
๏ พอรู้แน่ว่าตาย ฟายน้ำตาหยาดย้อย
แสนโศกสุดละห้อย โหยหวล ฯ

โคลง ๔

๏ ไม่ควรเลยลูกน้อย จะไป
จากพระบิดาผู้ แก่เถ้า
เสียแรงรับปากไว้ ว่าจะ
คอยระวังทูลเกล้า เสมอ
๏ เผอเลอทิ้งท่านไว้ เดียวตาย
เหมือนหนึ่งไม่มีความ รักแล้ว
รู้อยู่ศัตรูหมาย พยาบาท
ควรอยู่กับพ่อแก้ว ระวัง

๏ ทั้งนี้ลูกผิดแล้ว สามาญ ยังชื่อ
บ่มิควรจากจร เนิ่นช้า
แม้พ่อจะคืนปราณ ได้อีก
ยอมแลกชีวิตข้า ดับแทน

๏ น่าแค้นจริงแล้วพวก ศัตรู
มันลอบมาอย่างคน ขลาดแท้
แม้ลูกนี่ยังอยู่ คอยรบ
ก็จะพอช่วยแก้ ฉับพลัน

๏ อันพระชนกยอด นักธรรม
บ่มิได้เชี่ยวชาญ ยุทธศาสตร์
มันรุมประหารกำ ลังช่วย กันแฮ
ไหนพระจะสามารถ ต่อตี

๏ ชีวีพระวอดด้วย คนพาล
พวกกษัตริย์อวดดี ยิ่งล้น
อวดอิทธิ์ฤทธังการ กำเริบ
แม้มุนีไม่พ้น ข่มเหง

๏ ลูกเองบัดนี้จัก ปฏิญญา
ต่อศพพระบิดร เกิดเกล้า
อีกสุระเทวา เปนทิพย์ พยานเทอญ
ว่าแต่นี้ข้าเจ้า เจตนา

๏ จะฆ่าขัตติยะสิ้น สากล
เพราะโลกสกะปรก ช่วยล้าง
ให้หมดชาติแห่งชน ลามก
บ่มิให้กษัตริย์ค้าง อยู่ดิน
๏ ไม่สิ้นชาติกษัตริย์ไซร้ ไม่พัก
ข้าจะปองของผลาญ มอดหมด
แม้มีชาติทรลักษณ์ เหลืออยู่
ข้าจะไม่ละลด รุกราญ
๏ สาบาลเสร็จแล้วจัด การศพ
ตามแบบข้างพราหมณ์เผา เสร็จแล้ว
อังคารอัษฐิครบ ครันเก็บ
ห่อพัสตระผ่องแผ้ว เศวตศรี
๏ ไปที่ผึ่งน้ำพระ คงคา
นำอัษฐิอังคาร สู่น้ำ
ลอยล้างซึ่งปาปา ตามแบบ
จารีตโบราณล้ำ เลิศปวง
๏ สิ้นห่วงแล้วจึงเจ้า รามหาญ
ไปมหิษมดี กล่าวท้า
โอรสพระผู้ผ่าน ภพแห่ง นั้นแล
ให้ออกมาต่อหน้า ต่อตี

๏ บัดนั้นมียุทธ์แย้ง แรงรณ
กษัตริย์ต่อฤทธ์เจ้าราม ห่อนได้
ต่างตนก็วายชนม์ ชีพวอด
หมดโคตร์แห่งท่านไท้ อรชุน

๏ เฉียวฉุนบ่ผ่อนน้อย โทโษ
ปรศุรามยัง เที่ยวค้น
เที่ยวตามติดด้วยโม โหจัด
กษัตริย์หนีไปรอดพ้น มือพราหมณ์

๏ เที่ยวตามบำราบทั้ง ชมพู
อันกษัตริย์ใด ๆ ก็ ไปเว้น
จองผลาญทุกหมวดหมู่ ม้วยมอด
เหลือก็แต่สตรีเร้น รอดหนี

๏ หลบลี้ไปซ่อนได้ บางราย
แต่เมื่อใดเจ้าราม รู้ว่า
ว่ามีบุตรผู้ชาย ชาติกษัตริย์
ไปปราบมิทันสู้ เผด็จชนม์

๏ ตามค้นตามฆ่าตั้ง เจ็ดคราว
จึงกษัตริย์ที่เป็นชาย หมดแท้
รามเห็นว่ากิจจา สมปราถ นานอ
พอจิตและเลิกแล้ ไปตาม

๏ เจ้ารามวิชิตโลก สมถวิล
ไปนอบเทพบิดร กัศยป
ถวายซึ่งแผ่นดิน ถึนทั้ว
เปนทักษิณาลบ เลิดดี
๏ ดังนี้ละโลกแล้ว ไปอยู่
ยังมเหนทรบรร พตสล้าง
กอบยัญญะกิจบู ชาเทพ
กอบโยคที่ยังค้าง ต่อไป

๏ ส่วนในแดนทวีปต้าว ชมพู
นางกษัตริย์จึ่งพากัน ร่ำไห้
ไปวอนคณครู นอบนบ
ขอพวกพราหมณ์จุ่งได้ กรุณา

๏ อันว่าพรรณพืชชาติ กษัตริย์สูญ
จะบ่มีเหลือใน โลกแล้ว
ขอพราหมณ์อนุกูล ด้วยเถิด
เพาะขัตติยะแกล้ว อีกหนอ

๏ พึ่งขอจึ่งคณะ ครูบา
ต่างคิดว่าควรเรา ช่วยแท้
เพราะชาติขัตติยา น้ันย่อม
มีน่าที่คอยแก้ ขุกเข็ญ

๏ ร่มเย็นเพราะได้พึ่ง แรงกษัตริย์
คอยปราบประจามิตร์ โหดห้าว
พราหมณ์ไร้ซึ่งผีหัตถ์ ทางยุทธ์
สู้อสูรก้าวร้าว ฤๅไหว
๏ ฉะนั้นไซร้จึงพร้อม ใจกัน
ช่องเสพย์ด้วยเหล่านาง นั่นแล้ว
เพาะพืชเผ่ากษัตริย์พันธุ์ ขึ้นใหม่
ล้วนอิทธิฤทธิ์แกล้ว ดั่งเพรง
๏ พราหมณ์เองจึงได้รับ ผลดี
ได้อยู่โดยร่มเย็น เปนสุข
ประกอบกิจพิธี ไสยศาสตร์
เพราะกษัตริย์ช่วยดับทุกข์ แห่งพราหมณ์
๏ ข้อความปางหนหน้า เก็บมา
โดยย่อพอบรรยาย เรื่องรู้
เรื่องปรศุรา มาวะ ตารแฮ
กำเนิดมากอบกู้ ทวิชา
๏ แต่ว่าเสร็จกิจแล้ว คงชนม์ อยู่แล
บ่มิกลับไวกูณฐ์ ดั่งกู้(๒๔)
มีเรื่องต่ออยู่ปน ปางเจ็ด
ดังจะกล่าวเรื่องนี้ ต่อไป อีกนา ฯ

ปางที่ ๗

รามจันทราวตาร[๒๕]

ร่าย

๏ จักขานไขคำนาน ในอวตารปางเจ็ด แห่งสมเด็จพิษณุ ผู้เปนเจ้าจอมสวรรค์ เรียกรามจันทราวตาร คำนานแถลงไว้ ในรามยณะ พระคัมภีร์สำคัญ อันเปนที่นับถือ บรรฦาเกียรติมากอยู่ ในชมพูทั่วไป ในลิลิตนี้นา ข้าเจ้าจะแถลง แสดงแต่โดยย่อ พอสังเขปเปนเค้า เล่าเรื่องขัตติยะวงศ์ เผ่าพงศ์อิกษวากุ หลานสุริยะเทวราช เถลิงอาสน์อโยธยา สืบมาแต่มนู ผู้โอรสอาทิตย์ สถิตแคว้นโกศล มณฑลถิ่นสะพรั่ง ริมฝั่งน้ำสรยู สุริยะวงศ์กษัตริย์ครองรัฐกว้างปรากฏ เขตจดฝั่งสาคร ชนนิกรสุขสานต์ สำราญทั่วเขตแคว้น ดินแดนนั้นสมบูรณ เพิ่มพูนพืชธัญญา ผลาหารครบครัน อันนครอโยธยา ปราการตั้งยืดยาว ราวสิบสองโยชน์สล้าง กว้างสามโยชน์ประมาณ มีทวารวางกะ ระยะไว้พอดี อันวิถีทางหลวงปวงวางเหมาะทั่วไป ไสวด้วยบ้านเรือน ล้วนแต่เตือนตาชม อุดมราชนิเวศน์ อันชอบเขตกำแพง แขงแรงมีคูล้อม ป้อมปราการสง่าท้าอรินทร์เรืองฤทธิ์ บ่กล้าคิดช่วงชิง ทุกสิ่งงามสะพรั่ง ดังอมราวดี

มีตึกชานลานสวน มวลสระน้ำสอาด ทวยราษฎร์สมบูรณสุข สนุกทุกวันวาร เล่นนัจจะการดนตรี เปนเวียงศรีสถิต เริงจิตชนรื่นรมย์ อุดมสิ่งนานา ทูตานุทูตจร จากนครไพรัช เผ่ากษัตริย์สุริยะวงศ์ ผู้สายตรงลงมา จากอิกษวากุราช โอรสนาถมนู ผู้ลูกสุริยะไท้ สายสืบทายาทไชร้ ต่อมา ฯ

โคลง ๔

๏ ครานี้จะกล่าวข้อ	คำไข
ถึงทศรถจอม	จักร์กว้าง
ราชาเถลิงไอ	ศวรรย์รัฐ
ณ อโยธยาสล้าง	แหล่งนคร
๏ ภูธรเลิดกษัตร์ทั้ง	เปนปราชญ์
รู้รอบวิทยาไตร	เพทจบ
ชำนาญรัฐประศาสน์	ประเสริฐ
แกล้วแกว่นกระบวนรบ	ยิ่งยง
๏ สมพงศ์เผ่าท่านท้าว	อิกษวา กุแฮ
ทรงสุธรรมสัมมา	ปฏิบัติ
ทันเทียบเปรียบสิทธา	เกรอกกิต ติคุณนอ
ชำระอริณัต	ข่มใจ

๏ เธอไชร้มีโภคทรัพย์ ปานอินทร์
มั่งคั่งปานกุเวร ราชไชร้
จรรโลงโลกแดนดิน ผาสุก
ดังมนูนาถไท้ เที่ยงธรรม์
๏ อันธานีท่านไชร้ สมบูรณ
อมราวดี เทียบคล้าย
ชนครบสี่ตระกูล เนาถิ่น นั้นแล(๒๖)
ล้วนสุขแสนละม้าย อยู่แมน
๏ แสนดีสี่ชาติกอบ กรณีย์
พราหมณ์หมั่นศึกษาอีก อนุศาสน์
กษัตริย์ก็รบราวี ปราบพวก พาลแย
นอบนบอภิวาทน์ ตั้งควร
๏ มวลแพศย์บ่ค้าขายกอบ พาณิชย์
แลกเปลี่ยนกอบการหา ทรัพย์ไชร้
ปวงศูทร์ก็กอบกิจ สมชาติ
คือหมั่นคอยรับใช้ สามสกุล
๏ สมบูรณสพรั่งพร้อม ครอบครัว
ทุกสกุลแม่เรือน ดีเลิศ
อีกบุตรและหลานตัว ทายาท
ดียิ่งสินประเสริฐ ทรัพย์สรรพ์

๏ ทรงธรรม์มีพรั่งพร้อม	แสนยา กรเชย
อีกอัศวะมากมวล	ไม่น้อย
อีกสารชนะงา	เก่งกัน
มีมากมวลยิ่งร้อย	คชสาร
๏ อาจารย์สองเลิดล้ำ	ฤษี
หนึ่งพระวสิษฐ์ปุ	โรหิต
วามะเทพมุนี	ผู้ช่วย
ทั้งคู่รอบรู้วิท	เวทชาญ
๏ ท่านมือมาตย์เลิด	แปดคน
ชำนิชำนาญการ	รอบรู้
รับใช้พระจุมพล	ทศรถ
เพิ่มพระเกียรติพระผู้	ทรงขัณฑ์
๏ ชยันต์, ธฤษฏิ, ทั้ง	วิชัย
สามที่เสนีพล	ดิลก
ขุนคลังคู่หฤทัย	สองชื่อ
สิทธรรถ, อรรถสาธก,	เชี่ยวชาญ
๏ ตุลาการรอบรู้	ทางธรรม์
ธรรมะบาล, อโศก,	ชื่อชี้
อีกหนึ่งชื่อสุมันตร์	ตัวเอก[๒๗]
สาระถีท่านนี้	เลิศดี

๏ มหิษีท่านไชร้ สามนา รีแล[๒๘]
ที่หนึ่งเกาศัลยา แน่งน้อย
ที่สองสุมิตรา งามเหมาะ
สองจริตแช่มช้อย เช่นกัน

๏ อันองค์คัคคิยะนั้น วิไลย
นามว่าไกเกยี นี่มเนื้อ
ลูกผู้ผ่านเกกัย ชนบท
งามรูปทรงอะเค้อ อ่าองค์

๏ ทรงภพลบแหล่งด้าว โกศล
พรั่งพร้อมศักดิ์ฤทธิ์เดช อำนาจ
แต่โอ้พระภูวดล ไร้บุตร์
เพื่อจะสืบทายาท ต่อไป

๏ ทรงชัยจึ่งได้ตรัส ปฤกษา
ทั้งแปดมนตรีดู เรื่องนี้
พระอยากใคร่คิดหา ความคิด
ให้อมาตย์ช่วยชี้ อุบาย

๏ ฦๅสายคิดใคร่ตั้ง พิธี
เอกอัศวะเมธอัน ประเสริฐ[๒๙]
อมาตย์ก็เห็นดี ดังตรัส
ควรจัดพิธีเลิด ฉับพลัน

๏ จึงสุมันตร์ผู้ยอด สารถี
ทูลแด่พระผู้จอม จักร์กว้าง
แม้พระประสงค์มี ดังตรัส
ต้องคิดรอบคอบบ้าง จึงดี

๏ พิธีอัศวเมธ ใหญ่ยิ่ง
ควรจะหาผู้ทำ เก่งแท้
เห็นว่าฤษยะศฤงค์ ดาบส
บุตร์วิภาณฑกแล้ เลิศชี

๏ สารถีเล่าข้อ ประวัติ
ฤษยะศฤงค์เมื่อคราว ช่วยแก้
ฝนแล้ง ณ แหล่งรัฐ องคะ
สำเร็จกิจถ้วนแท้ ทุกสถาน

๏ ได้ศานตาลูกท้าว โลมบาท
เปนคู่อยู่ครองกัน แต่นั้น
อันแคว้นองคราษฎร์ เกษมสุข
เพราะรู้จักเลือกพ้น เอกพราหมณ์[๓๐]

๏ พึงความข้อนี้ชอบ ฤดี
จึงทศรถทรง นบนอบ
ถามวสิษฐมุนี ปุโรหิต
ว่าอุบายนี้ชอบ ฤาไฉน

๏ ครูใหญ่ว่าชอบแล้ว ภูบาล
จอมกษัตริย์ธยินดี ไม่น้อย
ส่งเตรียมทัพทวยหาญ พร้อมพรั่ง
เพื่อเสด็จคลาคล้อย จากสถาน ฯ

ร่าย

๏ ครั้นถึงกาลอันงาม ฤกษ์ยามดีพร้อมหมด จึ่งทศรถมหาราช ยาตร์กระบวนบทจร จากนครอโยธยา รอนแรมมากลางพง ผ่านดงข้ามนที หลายราตรีจึ่ง ถึงนครที่สถิต บพิตร์โลมบาท จอมองคะราษฎร์ภาชา คลาไคลสู่วังสถาน ฝ่ายภูบาลโลมบาท ต้อนรับราชมหามิตร์ เชิญสถิตวังใน อันได้จัดไว้รับ พร้อมสรรพสิ่งดี ๆ มีทั้งที่สรงเสวย บัดละเลยสิ่งใด ครั้นอยู่ได้ประมาณ เจ็ดแปดวารแล้วไซร้ จึ่งทรงชัยทศรถ เผยพจน์สุนทรวอน แด่ภูธรโลมบาท เรื่องไร้ราชบุตรา จึ่งมาขอสหาย ช่วยอภิปรายแทนมิตร์ ให้พระฤษยะศฤงค์ มีงมุนีประเสริฐ เลิดในพราหมณวิสัย ไปช่วยทำพิธี พลีกรรมวิเศษ อัศวเมธสักครา ฝ่ายราชาโลมบาท ตรัสประภาษทันใด ให้ไปตามฤชี มาสู่ที่หอคำ แล้วทรงธรรมกล่าววอนด้วยสุนทรพจี ตามที่ทศรถวาน พึ่งสารแห่งบพิตร์ ฤษยะศฤงค์ตอบไท้ ว่าเต็มใจปฏิบัติ ตามคำรัสทุกประการ ฝ่ายภูบาลทศรถ จึ่งเผยพจน์บัญชา ให้เสวการีบไป ยังเวียงชัยแจ้งข่าว ท้าวเธอสั่ง

กำชับ ให้ประดับภารา ด้วยผ้าสีธงชาย โปรยปรายน้ำรดราด กวาดฝุ่นในถนนหลวง ทั้งปวงให้สอาด ฝ่ายทวยราษฎร์เปรมใจ ได้ทราบข่าวดีมา ว่าราชาจอมเขต จะประเวศเวียงชัย ครานั้นไชร้ ชาวเวียง เสียงกระฉ่อนจัดแจง ตกแต่งบ้านเรือนตน ให้วิมลแจ่มใส ยามภูวนัยทศรถ จรดสู่ธานี ชนยินดีกราบไหว้ ชื่นใจเห็นท่านงาม อีกชมพราหมณ์ทวิช ฤษยะศฤงค์ผู้ขลัง ครั้นถึงวังภูธร พาบังอรศานตา มาเผ้าพระมหิษี เทวีก็รับรอง ทั้งผองสมแก่ยศ ทศรถจัดที ให้ธยือยู่ยั้ง จนกว่าจะเสร็จสิ้น พิธี นั่นแล ฯ

โคลง ๓

๏ คราน้ำหมดเหมันต์ ยามวสันต์เริ่มแล้ว
บุบผาเริ่มผลิแผ้ว ผุดผัน
๏ จึ่งทรงธรรม์ทศรถ ธเยยพจน์สั่งให้
สุมันตร์ตัวเอกไชร้ นิมนต์
๏ พ่อพราหมณ์ตนสำคัญ อันฦๅเกียรติเกรอกถ้วน
รอบรู้พระเวทล้วน นิยม ฯ

โคลง ๒

๏ ประถมครุเถ้า องค์พระวสิษฐ์เจ้า
จอมชี

๏ ที่สองรองต่อน้ำ พระสุยัญญะชี้
ชื่องาม

๏ สามวามะเทพผู้ ฉลาดปราชญะรู้
เวทตรี

๏ ที่สี่นามออกไว้ ว่าชาวาลิไชร้
กาศยป พันธุ์นา ฯ

ร่าย

๏ ครั้นพราหมณ์มาพร้อม ทศรถน้อมนิมนต์ ให้ทุกตนโปรดช่วย อำนวยผลสฤษดิ์ ในพิธีสำคัญ พราหมณ์เหล่านั้นเต็มใจ รับมอบไว้เต็มจิต เพื่อกอบกิจพิธี ภูมีจึงตรัสสั่ง ให้เข้าตั้งพลีกรรม ทำทุกสิ่งเลิศดี ดังมีในตำรับ พร้อมสรรพอย่าให้ขาด จัดที่ราชพิธี โรงรูจีจัดตั้ง ณ ผั่งเหนือนที ศรีสรยุงามงอน แล้วภูธรประศาสน์ สั่งหลายราชบุรุษ ให้รีบรุดดำเนิน ไปเชิญไท้ต่างด้าว หนึ่งคือท้าวชนก ดิลกมิถิลา ผู้มหาญาติสนิธ ทั้งเปนมิตรสัมพันธ์ อีกทรงธรรม์บดี กาศีราชทรงยศ ปรากฏเกียรติฦาลั่นเลิศในจันทรวงศ์ อีกองค์พระบิดา แห่งชายายงยศ ของทศรถจอมรัฐ คือกษัตร์เปนใหญ่ ในเกกัยชนบท พร้อมโอรสเธอด้วย ให้มาช่วยในงาน อีกภูบาลโลมบาท องคะราษฎร์ฤทธิรงค์ อีกเชิญองค์กษัตร์ ทรงรัชครองสุราษฎร์ และนรนาถภูมี จอมสุวีระเกษตร์

ทั้งจอมเทศนานา บรรดาเปนไมตรี ทุกธานีรับข่าว รีบสู่ค้าวแดนดล โกศลรัฐงามงอน จอมนครต้อนรับ สรรพตามประเพณี พอฤกษ์ดีเริ่มงาน พิธีการพิเศษ อัศวเมธประเสริฐ เลิดทุกทางอย่างควร ทั้งมวลโดยเรียบร้อย ปล่อยพระยาม้าต้น จรดลคุ้มไป ในนานาประเทศ ทุกเขตขัณฑ์อันผ่าน เหตุแผ้วพาลไม่มี ทุกธานีนอบนบ เคารพรับพาชี พอครบปีกำหนด ม้าจรดกลับถึน จึงภูมินทร์ยินดี มีบัญชาให้ทำ พลีกรรมบั้นปลาย พราหมณ์ทั้งหลายบ่ช้า จัดบูชาอัคนี ตามพิธีไสยศาสตร์ ภูวนาถบัญชา ให้หาโภชนาหาร ทุกสิ่งสารสุดดี เลี้ยงชีพราหมณ์อื่นหนำ ทั้งผู้ทำพิธี ทั้งผู้ที่มาช่วย ก็เลี้ยงด้วยทั่วกัน ครั้งถึงกาลดีงาม พราหมณ์จึงสั่งให้บ่ก หลักสำหรับผูกมัด สัตว์ที่ควรจะฆ่า บูชาเทพทั้งมวล จำนวนสัตว์สามร้อย ทั้งใหญ่น้อยนานา อันพาชีสำคัญ นั้นเปนยอดสัตว์ไซร้ ครั้นได้ฤกษ์เวลา เกาศัลยาเทวี มหิษีเอกนั้น พลันประหารมิ่งม้า ตามตำราที่กำหนด แล้วลองค์ประทับ อยู่กับศพพาชี ในราตรีหนึ่งนั้น อันชายาอีกสอง มาแตะต้องศพม้า แล้วพากันนั่งใกล้ เพื่อจะได้ปฏิบัติขัตติยะนารี ฝ่ายชีพราหมณ์ทั้งหลาย มาถวายพรนาง แล้วต่างทำน่าที่ผ่าพาชีแหวะเอา เครื่องในเผาจนไหม้ เหนือกองไม้มะเดื่อ เพื่อพลีเทวัน นอกนั้นกองเพลิงอื่น ตีนคาดเรียงอีกเล่า เพื่อเผาสัตว์ใหญ่น้อย ทั้งสามร้อยพลี ในราตรีตลอด ปลอดปราศปวงอุบัทว์

สรรพัตพร้อมประเสริฐ พิธีเลิศลุแล้ว ทั้งหมดก็ผ่องแผ้ว พึงใจยิ่งแล ฯ

โคลง ๓

๏ จอมไผทนาถา แบ่งพสุธายกให้
แด่พราหมณ์ทุกพวกไซร้ บ่แหน

๏ แด่แทนรับบัถพี พวกธชีตอบท้าว
ว่าจะรับแด่นด้าว ไป่ถวิล

๏ มีดินไร้ผีมือ ฤๅจะครองครอบได้
คืนถวายแด่ไท้ ทรงครอง

๏ ประทานของอื่นแทน ดินแดนทุกแหล่งนั้น
พอเหมาะทั่วทุกชั้น ธชี

๏ โคนมดีหนึ่งล้าน ทองประทานโกฏิให้
เงินอีกสี่โกฏิไท้ ไป่หวง

๏ ปวงพราหมณ์พร้อมปรีดา ยกทักษิณานั้นไสร้
แด่วสิษฐ์อีกให้ ฤษยะ ศฤงค์แล

โคลง ๒

๏ สองพระคาบสไซร้ บอกพระจอมภพให้
ขอพร

๏ ภูธรนอบประณต ขอโอรสแด่ไท้
พรนี้แหละอยากได้ จริง ๆ

๏ ฤษยะศฤงค์ตอบถ้อย พระจะมีลูกน้อย
สองค์

๏ เพื่อดำรงชาติเชื้อ ระวิวงศ์อะเคื่อ
สืบไป

๏ ข้าไซร้จะช่วยเผื่อ ขอให้ทวยเทพเอื้อ
เอาภาร

๏ การพิธีใหม่ช้า จะเริ่มในไม่ช้า
ฉับพลัน ฯ

โคลง ๔

๏ ครานั้นทวยเทพพร้อม ฤดี
มาแทบถ้นยัญญะ นั่นไซร้
เพื่อรับซึ่งพลี อเนก
ซึ่งฤษยะศฤงค์ให้ จัดแจง

๏ พราหมณ์แถลงวากย์เว้า ประกาศ
แด่เทพที่ชุมนุม อยู่พร้อม
ขอโอรสแด่ราช ทศรถ
ตามที่บพิตร์น้อม เกศวอน

๏ นิกรเทวะไชร้ ตอบสาร
ว่าพระประสงค์จอม จักรินี้
จะสิทธิ์มโนมาลย์ อย่าวิ ตกเลย
เรารักเธอแต่ก่ อนมา

๏ ว่าพลางทางเทพไท้ ศักรินทร์
พาคณเทวัน เตรียมพ้า
รวดเร็วกระทั่งถึน พรหมโลก
เผ้าพระผู้ก่อหล้า แหล่งศรี

๏ วัชรีทูลเทพเจ้า พรหมา
ว่าราพณาสูร ฤทธิ์ห้าว
ผู้ครองเขตลงกา แดนราก ษสแซ
เกะกะและก้าวร้าว รุกราญ

๏ ขุนมารถือว่าได้ รับพระ พรนา
จึงบ่ยำเกรงใคร สักน้อย
กำเริบบ่ลดละ กวนโลก
บ่มีมีพ่งถ้อย ใครปราม

๏ หยาบหยามกวนเทพทั้ง แดนสรวง
อีกเที่ยวทำลายกิจ ดาบส
เทวามนุษป่วง ชามชยาด
เพราะราพณ์รังแกหมด ทั่วไป

๏ อ้าไท้เทเวศร์ผู้ รังสรรค์
จงโปรดทรงเมตตา เหล่าข้า
บำราบทศกัณฐ์ ตัวกาจ
เพื่อจะได้เย็นหล้า ดับเข็ญ

๏ พระเปนเจ้าตอบถ้อย อมร
ว่าอ้ายอสูรหาญ โหดไซร้
มันขอซึ่งพระพร พิเศษ
เราประสาทพรให้ แด่มัน

๏ ว่าอันสุระทั้ง อสูร
คนธรรพอีกบีศาจ เลิดฤทธิ์
ยามรบรับประมุล แรงต่อ กันแฮ
อย่าฆ่ามันได้สิทธิ์ สมใจ

๏ มันไซร้โมหะต้น เต็มจิต
จึงบ่นึกกลัวปวง มนุษ
ดังนี้หากจะคิด ผลาญราพณ์
คนและฆ่าคงสุด ชีพลง

๏ องค์อินทร์อีกเทพล้วน ยินดี
ประณตพระพรหมา ท่านไท้
เห็นทางที่ยักษี จะวอด วายแฮ
เปรมจิตคิดหวังได้ หมดเข็ญ

๏ เห็นองค์พิษณุเจ้า ผ่องรัส มีแล
ทรงพญาครุฑเหิร เห็จตั้น
ศังข์จักร์คทาหัตถ์ กุมเหมาะ
ภูษะสีเหลืองนั้น เพริดตา

๏ ธมาสู่ที่เทพ ชุมนุม
ทวยเทพถวายกร พรั่งพร้อม
ทูลวอนพระเทพชุม พฏภพ
ขอพระเดชแวดล้อม สุขใจ

๏ พระไวกูณฐ์นาถย้ม พลางตรัส
ท่านประสงค์สิ่งใด ขุ่งแจ้ง
เราทราบคดีชัด จะช่วย
จริงนะมิได้แสร้ง เลกสรร

๏ เทวันน้อมเกศก้ม ทูลสาร
อันราพณาสูร โหดห้าว
เชิญพระอวตาร ไปปราบ
เหมือนช่วยให้แด่นด้าว เกษมสันต์

๏ อันทศรถเจ้า โกศล
ปราถนาโอรส ยิ่งแท้
ทำวิธีมงคล อัศวะ เมธนา
ยังบ่สำเร็จแล้ว ประสงค์

๏ เชิญองค์พิษณุเจ้า จักรี
แบ่งภาคเปนสี่องค์ เสด็จแล้ว
สู่ครรภ์มหิษี สามประ เสริฐนา
ทศรถจะแผ้ว ผ่องใจ

๏ อ้าไท้โปรดกำเนิด เปนคน
เพื่อปราบพญาราพน์ ฤทธิ์ร้าย
อ้าโปรดช่วยสากล เกษมสุข
สันติสงบคล้าย ปางหลัง

๏ พังคำทวยเทพเว้า วอนหวาน
สมเด็จพระนารายณ์ โลกนาถ
รับจะอวตาร สู่ภพ
เปนพระนรราช ยศยง

๏ พังองค์พิษณุเจ้า ตรัสรับ
ทวยเทพวิทยาธร โห่ก้อง
อับศรก็พ่อนจับ ร่ำร่อน
คนธรรพขับร้องก้อง นภา

๏ ฝ่ายว่าวิษณุไท้ ทูลลา
องค์พระจตุรพักตร์ เสร็จแล้ว
ขึ้นทรงครุฑะวา หนเอก
ผันผงาดผาดแผ้ว ผ่านไป ฯ

ร่าย

๏ คราน้นไชร้ทศรถ ทรงยศยอดอยุธยา ราชาคอยอยู่ที่ ในพิธีมณฑล พังมนตร์พราหมณ์สวดอยู่ ดูในกองเพลิงกาจ ภูวนาถ นเรนทร์ เห็นอสูรตนหนึ่ง ซึ่งผุดขึ้นจากไฟ ร่างกายใหญ่กำยำ สี กายดำก้ำแหง นุ่งห่มแดงแสงฉาน เสียงดังปานเภรี มีผมยาวราวขน สีหราชตนเดิบใหญ่ ที่กายไชร้ประจักษ์ ศุภลักษณ์นานา แต่ง อาภรณสวรรค์ กายสูงทันคีรี เดินท่วงทีเทียมพยัคฆ์ สง่านักถนัด ทั้งสองหัตถ์ประคอง หม้อทองใส่อมฤต ศักดิ์สิทธ์ของพรหมา อสุรา ตรงเข้า เฝ้าราชาทศรถ แล้วเผยพจน์ทูลว่า ข้าเปนทูตรับใช้ ให้ ประชาบดี ศรีสุรพรหมา ด้วยเทวาปรีดี รับพลีของไท้ โปรดให้ ผลสมจิต บพิตรจงรับไว้ จะได้สมปรารถนา อันว่าอมฤตน้ำ เลิศดี จะบันดาล ให้ภูบาลทรงยศ มีโอรสสมหวัง ทั้งพระจะเปนสุข นิรทุกข์โทษภัย จงให้สามเทวี ดื่มน้ำน้ำฉับพลัน แล้วนางน้นทั้งตรี จะได้มีโอรส บรรฦายศเกรียงไกร ฝ่ายภูวนัยรับเต้า ขึ้นทูลเกล้าถนัด แล้วทรงรัฐดำเนิน เดินประทักษิณทูต ของวิสูทธ์เทวา แล้วทูตลา เหาะกลับ ลับแล้วจึงราชา คราสู่มาลกงาม ที่พักสามมหิษี ภูมี ตรัสให้หา เกาศัลยานงคราญ แล้วประทานอมฤต ให้มีงมิตร์กึ่ง หนึ่ง แล้วจึ่งแบ่งหนึ่งส่วน ให้นวลแก้วกัลยา สุมิตราดื่มพลัน เหลือ นั้นแบ่งกึ่งให้ ไกเกยีดื่มเสวย เหลือนั้นเลยหวลมา ให้สุมิตราอีก

ครั้ง ดังนี้ราชกำแหง แบ่งอมฤตเลิดดี ให้มหิษีเสร็จแล้ว สีกษัตริย์ผ่องแผ้ว หฤทัย ฯ

โคลง ๓

๏ ในไม่ช้านงราม ทั้งสามองค์นั้นไซร้
เปรมจิตเพราะเหตุได้ ทรงครรภ์ ฯ

โคลง ๒

๏ ทรงธรรม์ทศรถเจ้า ปราโมทย์ทุกค่ำเช้า
รื่นรมย์

๏ เตรียมชมพระฉนำน้อย คอยนับเดือนที่คล้อย
เคลื่อนไป ฯ

ร่าย

๏ ตั้งแต่ไท้นารายน์ รับจะผายผันลง ทรงอวตารแล้วฉนั้น อันองค์พระสยัมภู ผู้เปนเจ้าบัญชา แต่เทวาทั้งหลาย ว่านารายน์นั้นนา เธออุส่าห์รับคำ จะไปกำเนิดใน แผ่นไผทแดนชน ทั่วทุกตน เทวา อย่าช้าจงตั้งใจ ช่วยเธอไซร้ทำการ งานสงครามบำราบ รานรอนราพณ์แรงร้าย เทพทั้งหลายพังตรัส ก็เร่งรัดทำตาม ความพระเจ้าประสงค์ ทุกองค์สร้างวานร ล้วนฤทธิรอญแขงขัน ทุกเทวันเลิดดี ทุกมุนีวิมล ถ้วนทุกตนคนธรรพ ทุกยักษ์สรรพแสนกล้า (๓๑) ทุกนาคาพิษร้อน วิทยาธรทุกตน ล้วนกมลยินดี มีบุตร์เปนวานร

เพื่อช่วยรอญรานราพณ์ ปราบอสูรโมหัน อันบุตร์ท้าววัชรี คือ พาลีราชา จอมวานรทั้งหลาย กายใหญ่เยี่ยมปานเขา เท่ามเหนทร บรรพต อันโอรสระวี คือสุครีวะราช ผู้เก่งกาจเที่ยงถนัด พระ พฤหัสบดี มีลูกชื่อตาระ ฉลาดรู้สิ่งสรรพ์ คันธมาทน์ปรากฏ โอรส ท้าวกุเวร นลผู้เปนช่างงาน รู้การอีกช่างคิด ลูกวิศวะกรรมา นิล กายาแดงดี ลูกอัคนีจำรัส ส่วนอัศวินสองไซร้ ให้โอรสเปนสอง พี่น้องปรองดองจิต หนึ่งทวิวิทเก่งแสน หนึ่งแมนทะแกว่นกล้า ฝ่าย วานรสุเษณ เปนลูกพระวรุณ สุนทรเทพเจ้าน้ำ ศะรัภล้ำแขงขัน ลูกปรรชัณย์เจ้าฝน ส่วนขุนพลเรืองนาม นามว่าหนุมาน เริงราญ ฤทธิศักดา ลูกพระพายุแรง แสนกำแหงถนัด ราววัชระแขงขัน ผายผันเร็วปานครุฑ แรงรณรุทร์เริงสมร[๓๒] อีกวานรบริวาร ประมาณมวลหลายพัน เทวันสร้างขึ้นไซร้ เพื่อให้เปนทหาร รับใช้ งานสงคราม ตามเสด็จนารายน์ ยามทำลายแรงราพณ์ บำราบ รากษสห้าว ดับเข็ญเย็นทั่วด้าว ชมพู ทวีปแล ฯ

โคลง ๔

๏ ฤดูกาลผ่านแล้ว ครบปี
ตั้งแต่เมื่อทำอัศ วะเมธ
ถึงเจตระมาศศรี จันทร์แรก ขึ้นแฮ
วาระเก้าวิเศษ ฤกษ์เฉลา

๏ เกาศัลยาเลิศล้ำ เทวี
ประสูติพระโอรส ประเสริฐ
กึ่งศักดิ์พระจักรี แบ่งภาค
เสด็จมากำเนิด เลิศสรรพ์[๓๓]
๏ ต่อนั้นบ่เนินช้า เท่าใด
จึงสุมิตราประ สูติแล้
โอรสแฝดผ่องใส ทรามสวาท
สองภาคพิษณุแท้ หนอไท
๏ ไกเกยีแน่งน้อย นงราม
รออีกมินานประ สูติบ้าง
เปนโอรสเลิศงาม เพลินพิศ
หนึ่งภาคพิษณุสล้าง เสริฐศรี
๏ ยามสี่โอรสได้ สิบสอง วันเฮ
ตั้งกิจพิธีสม โภชไชร้
วสิษฐมุนีปอง ปวงโศลก
ประสาทพระนามให้ กุมาร[๓๔]
๏ ท่านให้ทายาทนั้น ชื่อราม
เปนที่รักแห่งปวง โลกล้วน
ให้ชำนะสงคราม เปนนิตย์
เสริมสุขดับทุกข์ถ้วน ถึนผอง

๏ สององค์ลูกเจ้าสุ	มิตรา
ชื่อลักษมณ์และศตรุฆน์	ผ่องแผ้ว
รูปสิริโสภา	พร้อมสิ้ง ดีแฮ
อาจปราบศัตรูแกล้ว	แกว่นไกร
๏ ลูกไกเกยินั้น	ภรต
สมชื่อผู้ค้ำจุน	ราชศักดิ์
ให้รู้รอบทั้งหมด	รัฐศาสตร์
เพื่อช่วยบำรุงรักษ์	บาทบงส์
๏ ทรงชัยทศรถเลี้ยง	โอรส
อย่างประเสริฐสมพงศ์	กษัตริย์เจ้า
ให้เรียนรอบรู้หมด	ยุทธศาสตร์
ธรรมะศาสตร์รู้เค้า	คดีงาม
๏ พระรามเปนยอดรัก	ชนก
ฉลาดและแหลมหลัก	รอบรู้
ควรเปนเลิดดิลก	แหล่งโลก
หากษัตริย์องค์ไหนสู้	สุดหา
๏ พระทายาทรักน้อง	ลักษมัณ
พระเลือกเปนคู่ใจ	แต่น้อย
ทุกเมื่อร่วมสุขกัน	ทุกข์ร่วม
ความคิดบ่เคลื่อนคล้อย	แผกผัน

๏ อันพระศตรุฆน์นั้น เธอรัก
พระภรตมากราว ร่วมท้อง
สององ์ต่างรู้จัก ใจซึ่ง กันแฮ
มิ่งมิตร์สนิทน้อง พี่สมาน
๏ ภูบาลชนกนั้น เปรมปรีย์
เพราะลูกทั้งสี่อง์ นั่นไชร้
ทุกอง์จิตภักดี บ่ละ ลดเลย
เปรอพระบาทท่านไท้ บิตุรง์
๏ จึ่งองค์ทศรถเจ้า โกศล
เปนสุขทุกข์โศกปวง คลาดแคล้ว
พระแผ้วผ่องกมล ปราโมทย์
พระฉวีพลอยแผ้ว ผ่องสราญ ด้วยนา ฯ

ร่าย

๏ กาลล่วงหลายพรรษา ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง จึ่งพระวิศวามิตร์ สิทธาเอกอุดม พรหมมุนีเธอมา ณ อโยธยาเวียงราช จึ่งนรนาถภูมี เชิญมุนีลีลาศ สู่ปราสาทแล้วไชร้ ให้นั่งอาสน์อันงาม นบนอบถามฤษี ข่าวร้ายดีอย่างใด พึ่งจอมไผทเธอเว้า จึ่งพระเกาศิกนันทน์ ตอบจอมขัณฑ์โกศล อ้าจุมพลนฤนาถ อาตมะแสนรำคาญ ด้วยมีมารร้ายสอง ปองทำลายพิธี กิจพลีทั้งหลาย ทำ

หยาบคายนานา สองอสุราจำแลง แปลงกายได้หลายอย่าง จงจิต ล้างยัญญะกิจ ด้วยทุจริตร้ายกาจ ครั้นอาตมะจะแผลง ฤทธิกำแหง ปราบมัน กิจการยัญจะถ่อย ถอยมงคลลักษณะ อาตมะจึ่งเข้ามา ทูลราชาจอมจักร์ ขออารักษ์ร่มเย็น อันเป็นกิจกษัตริย์ อ้าจอมรัฐ นาถา ตูข้าขอประทาน พระกุมารทายาท ประกาศนามรามจันทร์ อันอาตมะทราบอยู่ ว่าเป็นผู้เลิศดี เป็นวีระกษัตริย์ ถนัดทางยุทธ ศาสตร์ คงสามารถกำราบ ปราบอสูรแรงร้าย ที่ทำลายพิธี ดังนั้น ขอพระราม ไปตามข้าปรารถนา เพื่ออารักษ์เหล่าพราหมณ์ ยาม กระทำพิธี พลีเลิศการยัญ มีสิบวันกำหนด ท้าวทศรถฟังสาร กล่าว คำหวานตอบว่า อ้ามุนีนักธรรม์ อันเจ้ารามลูกข้า ชนม์พรรษายัง อ่อน หย่อนกว่าสิบหกปี ดังนี้หรือจะอาจ สามารถสู้รากษส ตาบส จงกรุณา ตูข้าเองจะรับ นำกองทัพรีบไป ช่วยท่านไชร้ราวี รบ อสุรีแรงหาญ แต่ถ้าท่านขอเอา ตัวเจ้ารามจงได้ ขอให้ข้าไปช่วย ด้วยกำลังเสนา จาตุรงค์เรืองศักดิ์ อนึ่งยักษ์นั้นไชร้ คือใครและ แรงฤทธิ์ สิทธิ์ศักดิ์ปานใด ใครใช้มันนั้นมา ตาบสตอบทรงธรรม์ ว่าทศกัณฐ์ใจกาจ ประศาสน์สั่งมันไชร้ ให้ทำลายพิธี สองอสุรี บรรฦๅ ชื่อมารีจยักษา อีกสุวาหุกาจ ทศรถราชพั้งข่าว แสนร้อน ร้าวหฤทัย เพราะเธอไชร้ได้ทราบ ว่าท้าวราพณ์เรืองรอน ได้รับพร พรหมา ใครฆ่าบ่มิตาย ใครหมายล้างชีวิต เป็นสุดคิดสุดหวัง

ดังนั้นจอมโกศล โดยกมลรักมาก มิอยากให้พระราม ไปสงคราม
คราน้ำ มุนีพังบพิตร์ เคืองจิตกล่าวพ้อตัด พระจอมรัฐด้วยถ้อย
นานาเพราะน้อยจิต ผ่ายวสิษฐมุนี ศรีปุโรหิตเถ้า จึงเข้าแซกแซง
ทูล นเรนทร์สูรทศรถ ด้วยพจน์ปลอบหฤทัย ดังนั้นไซร้ภฤาสาย
คลายความวิตกลง จึงทรงอนุญาต ให้รามราชโอรส ไปตามพจน์
ขอนั้น ให้ลักษมัณไปด้วย เพื่อช่วยเปนสองแรง รีบจัดแจงเตรียม
การ ให้กุมารไปลา พระมารดาทั้งสอง พี่น้องก้มกราบลา ผ่ายว่า
พระวสิษฐ ปุโรหิตครูเถ้า สั่งเชาจัดบายศรี ทำพิธีสมโภชน์ เพื่อ
บัดโทษเสนียด อันอาจเบียดเบียฬกลาง หว่างวิถีที่ไป ในแนวพนา-
รัญ ผ่ายทรงธรรม์ทศรถ ประณตวิศวามิตร์ บพิตร์ฝากลูกยา ขอ
สิทธาโปรดด้วย ช่วยผีกสอนต่อไป ครั้นได้ฤกษ์ยามดี จึงมุนีทูลลา
พระราชาทรงธรรม นำรามพลูกท้าว กับพระลักษมัณท้าว จาก
กรุง ฯ (๓๔)

โคลง ๓

๏ มุ่งตรงสู่สรยุ บรรลุถึงผั่งใต้
เดินเลียบผั่งนั้นไซร้ ไป่นาน
๏ ประมาณได้โยชน์หนึ่ง จึ่งพระดาบสเถ้า
สั่งสองโอรสเจ้า หยุดพลัน

๏ นักธรรม์ให้รามลักษมณ์ วักน้ำรดเกศไซร้
แล้วพระคาบสให้ พระพร

๏ ดูก่อนเจ้าราฆพ เคารพพึ่งพจน์ไว้
มนตร์สองจะบอกให้ จุ่งจำ

๏ หนึ่งจะทำให้เธอ สุขเสมอทุกข์ ไร้
ปวงอุบัทว์บ่ได้ ถับถึง

๏ อีกหนึ่งจะให้แรง แสนกำแหงอคร้าว
ใคร ๆ ในแค่นด้าว บ่ทัน เทียบเลย ฯ

โคลง ๒

๏ คราน้ันราฆพเจ้า วักอุทกรดเกล้า
ตั้งสอน

๏ ประนมกรนอบน้อม ตั้งจิตไว้มั่นพร้อม
พังมนตร์

๏ เล่าบ่นตามท่านไซร้ จำไว้ใส่จิตได้
ทั้งผอง

๏ สมปองราฆพไซร้ เปรมจิตประหนึ่งได้
ทรัพย์ดี

๏ สองศรีขัตติยเจ้า รับไช้คุรุเถ้า
นักธรรม์

๏ พักกันริมผึ่งน้ำ สรยุเลิดล้ำ
หนึ่งรา ตรีแล ฯ

โคลง ๔

๏ อุษาแสงผ่องพื้น คัคนานต์
จึงพระวิศวามิตร์ ตื่นแล้ว
ปลุกสองพระกุมาร สอนสั่ง
ให้โลดสรงผุดแผ้ว ผ่องสราญ
๏ ไป่นานที่ได้ออก เดินทาง
เลียบผึ่งสรยุ น่านน้ำ
ดาบส ธ สอนพลาง หว่างวิ ถีแฮ
เพื่อศิษย์รอบรู้ล้ำ เลิดดี
๏ แต่นั้นเดินไต่เต้า ตามผึ่ง
จนกระทั่งถึงที่ ท่าข้าม
พบเรือจอดอยู่ยัง ตลึง
มีลูกเรือบ่คร้าม ชลไหล
๏ เขาไชร้เชิญพระเจ้า โยคี
แลกุมารสู่เรือ นั่นแล้ว
มาข้ามถิ่นนที ไหลเชี่ยว
โดยสะดวกและแผ้ว ปลอดภัย

๏ เดินไปต่อไม่ช้า ก็เห็น
ดงใหญ่แลดูเสน ทึบแท้
รามถามพระผู้เปน เจ้าว่า
นั่นบ่าอะไรแล้ โปรดแถลง

๏ ฤษีแจ้งแก่พระ กุมาร
อันที่เห็นเปนดง บัดนี้
เคยเปนถิ่นไพศาล สองเรียก
มะลัช, กะรูษ, ชื่อเดิม

๏ เรื่มเสื่อมเพราะฤทธิ์แห่ง ยักขินี
นามว่าตาฑะกา โหดห้าว[๓๖]
อาจแปลงเปลี่ยนอินทรีย์ หลายอย่าง
ฤทธิเดชชอคร้าว กาจไกร

๏ นางไชร้ได้แต่งด้วย อสุรา หนึ่งนา
ผู้ชื่อสุนทะจอม รากษส
มารีจและสุวา หุโหด
สองนี่เปนโอรส ยักขินี

๏ อสุรีร้ายสิ ของผลาญ
มลัชและกะรูษ ถีนสล้าง
จนสองถีนไพศาล แสนยาก
แล้วจึ่งเปนบ่ำร้าง อย่างเห็น

๏ เช่นนี้รามะเจ้า ทำแหง
จงเชื่อกำลังแขน เถิดเจ้า
ปราบยักขินีแรง ฤทธิ์วอด แล้วฤา
สองเขตจะคืนเค้า ก่อนงาม

๏ พระรามห้ามเคล้ารับ คำสั่ง
จับธนูขึ้นสาย เสร็จแล้ว
ดีดสายก็เสียงดัง สนั่น
ฝูงมฤควิ่งหนีแคล้ว ดุ่พนา

๏ ตาฑะกาสดับ เสียงดัง
รีบลุกจากที่นอน บัดนั้น
แสนโกรธรีบไปยัง ชายป่ำ
รีบบุกรุกกระชั้น ฉับไว

๏ แต่ไกลเห็นพี่น้อง สององ์
นางก็ใช้มายา แย่งยุทธ
แต่รามพเธอทรง ศรสิทธิ์
แผลงแข่งมายารุทร์ ฤทธิไกร

๏ ศรไปต้องหัตถ์ทั้ง	สองขาด
พระลักษมัณแผลงศร	อีกซ้ำ
ถูกหูจมูกปราด	ปลิดหลุด
แต่ยักษีนี้ล้ำ	เลิศแรง
๏ แปลงกายหลายอย่างเข้า	โรมรัน
สองกุมารแผลงศร	เก่งกาจ
ศรรามวิเศษสรรค	ถูกอก ยักษ์เอย
ชวนชุดสุดชีวาตม์	ฉับพลัน
๏ คราน้นทวยเทพล้วน	ยินดี
สหัสสะนัยน์ยอ	เกียรติอู้
ชมรามพเอกวี	ระกษัตร์
ซึ่งอาจสามารถสู้	ตาทะกา
๏ ฝ่ายตาบสกล่าวถ้อย	เชยชม
แล้วจึงประสาทเทพ	อาวุธ
ทุกอย่างเลิศอุดม	ศักดิเดช
ทุกอย่างฤทธิรุทร์	เลิศดี
๏ ราตรีหนึ่งพักแล้ว	เดินไป ต่อนา
ถึงบ่าที่วิศวา	มิตร์สถิต
งามเลิศเพลิดเพลินใจ	พร้อมหมด
กุฏิอาศรมจิตร์	แจ่มงาม

๏ พระรามถามพระเจ้า ฤษี
ว่าถิ่นนี้แต่ปาง ก่อนไซร้
เคยเป็นถิ่นที่ดี ใดจึง
พระเลือกเป็นที่ไว้ อยู่สราญ
๏ อาจย์ตอบว่าครั้ง จักรี
อวตารเป็นพราหมณ์ รูปจ้อย
มาหาซึ่งพลี เทตย์ราช
และพระแสร้งกล่าวด้อย หลอกหนอ
๏ ขอดินสามย่างครั้น ขุนยักษ์ ให้แล
พระก็เหยียบเพียงสาม ย่างไซร้
ดินฟ้าและแดนสัตต์ สามหมด
เอาภพกลับคืนได้ จากมาร
๏ สั่นสารสอนเสร็จแล้ว มุนี
ชวนสู่พระอาศรม สถาน
ให้พักเพื่อสุขี ผันผ่อน
ความเหนื่อยเมื่อยล้าบ้าง ดังควร นั้นแล ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายว่ามวลหมู่ศิษย์ วิศวามิตร์มุนี ยินดีรับอาจารย์และกุมารสององค์ ผู้เผ่าพงศ์ระมุ อุดมพระภาพ อาจบำราบนางยักษ์ ครั้นได้พักสบาย พอหายเหนื่อยเมื่อยล้า จึ่งวิศวามิตร์เริ่ม

ประเดิมยัญญะการ พระกุมารทั้งสอง ปองจิตเตรียมบำราบ ปราบทั้งมวลหมู่มาร ที่จะหาญเหิมหมาย ทำลายกิจพิธี หกราตรีล่วงลับ จึ่งสดับสำเนียง เสียงอสูรพลเหิม เริ่มรุกมาอาศรม จึ่งบรมราฆพ มุ่งหมายรบเหล่ามาร ที่เหิมหาญมานั้น พลันแผลงศรลั่วไป ศรชัยถูกอุรา มารีจพลันก็หวิว ละลิ่วไปไม่น้อย นับร้อยโยชน์ถนัด พลัดตกลงสมุท ผุดขึ้นยังบ่ตาย รีบผันผายพลันหนี บ่คืนที่สงคราม ฝ่ายพระรามจับศร ฤทธิรอญอร่าม นามว่าอาคเณยาสตร์ ผาดแผลงไปถูกเหมาะ จำเพาะตรงอุรา แห่งสุวาหุพลัน ม้วยชีวันตกดิน หน่อนรินทร์ฦๅสาย จับพายวาสตร์กำแหง แผลงไปล้างรากษส ตายหมดถ้วนทุกตน สำเร็จผลปรารถนา วิศวามิตร์มุนี ยินดีพันร่ำพรรณ ชมราชันราฆพ ว่าเลิศลบกษัตริย์ ทุกแหล่งรัฐทั่วไป ครั้นได้พักผ่อนกาย พอสบายบัดนั้น จึงมุนีแถลง แจ้งข่าวที่ทราบมา ว่าราชาชนก ผู้ปกครองมาตรา มิถิลาฦๅกิตติ์ คิดจะตั้งพิธี พลีทวยเทวัน เชิญราชันมากมาย จากแหล่งหลายนคร ให้จรไปลองดู ก่งธนูสำคัญ ที่เทวันประสาท ให้นรนาถปางก่อน แห่งนครมิถิลา ทั้งเทวากุมภัณฑ์ ทั้งคนธรรพ์บ่อาจ สามารถก่งธนู ก็ในหมู่มนุษ สุดจะหาผู้ใด ก่งได้ดังปรารถนา ดาบสเธอจึ่งถาม พระรามว่าจะไป หรือฉันใดจงตอบ รามระยอบวันทา ตอบว่าข้าขอไป ดังนั้นไชร้มุนี เรียกเหล่าซีลีลา พาพระรามลักษมัณ สู่อรัญ

ประเทศ เดินข้ามเขตเขาเขิน เดินเลียบฝั่งคงคา มายังฝั่งสาคร ร้อนแรมพลางกลางไพร และในเมื่อจรลี ประสบที่สำคัญ ราชันถามครูเก้า เธอก็เล่าแถลง แสดงซึ่งตำนาน ตามโบราณประวัติ สองกษัตริย์คอยฟัง ตั้งจิตจดจำไว้ ได้เพิ่มพูนปัญญา ทุกทิวาทวี ดังนี้ยามดำเนิน เพลิดเพลินฟังตำนาน กุมารลืมความเหนื่อย บ่นึกเมื่อยขบเลย เดินเฉื่อยเฉยทุกวาร บ่นานจวนจะถึง ซึ่งกรุงมิถิลา อยู่ตรงหน้านั่นแล้ว ยิ่งมองเห็นผ่องแผ้ว ผุดงาม ฯ

โคลง ๓

๏ พระรามเห็นบ่าหนึ่ง ซึ่งอยู่ใกล้เวียงสถ้าง
เปนถิ่นทีรกร้าง รุมหนาม
๏ ตรัสถามวิศวามิตร์ ใครเคยสถิตที่นี้
ขอท่านจงโปรดชี้ เถิดนา ฯ

โคลง ๒

๏ วิศวามิตร์ตอบถ้อย แห่งพระรามพน้อย
ตรัสถาม ฯ

โคลง ๔

๑ ตามเรื่องประวัติไซร้ มีมา
ว่ามุนีโคดม นั้นไซร้
อีกนางอหลยา เมียท่าน
อยู่สุขที่นี่ได้ เนิ่นนาน

๏ มากาลวันหนึ่งไซร้ มุนี
ไปจากพระอาศรม ไม่ช้า
จึงพระเทพวัชรี มาพบ
นางอหลยาหน้า เฉิดฉัน
๏ บัดนั้นเทเวศร์ไท้ ประสงค์
ใคร่ประโลมโฉมนาง แน่งน้อย
จึงแปลงเปลี่ยนรูปทรง โดยด่วน
คล้ายพระโคดมคล้อย เข้าไป
๏ ปราไสยนงลักษณ์ผู้ เพลินตา
ชวนร่วมเรงสมร สมัค
ฝ่ายนางอหลยา รู้เล่ห์
แต่ว่ามีจิตรัก จึงยอม
๏ ประนอมพร้อมจิตเคล้า คลึงชม เสร็จฤๅ
นางนึกเกรงจะมี เหตุร้าย
จึงเตือนสุโรดม ให้เสด็จ
พระก็ลานางย้าย ยาตร์ไป
๏ ถึงในพนัสพบ มุนี
เดินสู่พระอาศรม คุ่มค้น
ท้าวศักระจะหนี หลบหลีก
ก็บ่ทันบ่พ้น สิทธา

๑ ครานั้นคาบสได้ เห็นศักร์
แปลงรูปเปนฤษี ก็รู้
โดยญาณว่าลอบลัก ไปแนบ
นอนสนิทเมียผู้ เสน่ห์ชม
๑ โคตมพิโรธเพี้ยง เพลิงผลาญ
ร้องสาปพระอินทร์ผู้ มากบาป
เธอแปลงรูปเหิมหาญ ก่อเหตุ
ล่วงประเวณีหยาบ อย่างใจ
๑ ต่อไปจงไร้เพศ อย่างชาย
เปนกะเทยเฉิดฉันสันสาย โศกเศร้า
ศักระก็พลันคลาย แรงฤทธิ์
นอบนบจบศีระเกล้า กราบลา
๑ พอมาถึงที่ห้อง อาศรม
เกรียวกราดตวาดนาง เล่นชู้
มีงบังอาจร่วมรมย์ กับศักร์
ทั้งที่มีงได้รู้ แก่ใจ
๑ ต่อไปอีกนับร้อย พันปี
จงอยู่กรรมเผาผลาญ กิเลส
นอนเกลือกเฝ่าธุลี ใครอย่า เห็นเลย
กินแต่ลมแทนเสวย โภชนา

๏ จนกว่ารามะเจ้า ราฆพ
ลูกทศรถเพ็ญ พิรภาพ
มานี่และประสบ มึงแห่ง น้ันแล
มึงจึ่งจะหมดบาป กลับดี
๏ เสร็จพจีสาปแล้ว โคดม
ไปอยู่หิมาลัย ขอบพ้า
ผ่ายนางทุกข์ระทม ทนอยู่
คอยกว่าจะพบหน้า หน่อไท
๏ พั่งใขราฆพกราบ อาจารย์
ขอท่านรีบนำไป บ่าน้
ไปถึงที่นงคราญ ผู้ถูก สาปแช่
อยู่ ณ ที่น้ันล้ ลับตา
๏ ปรีดาที่ได้พบ นงคราญ
สองกษัตริย์เข้าไป อภิวาทน์
นางแสนสุขสำราญ สร่างโศก
ให้อุทกล้างบาท อย่างควร
๏ แล้วชวนเสวยลูกไม้ นานา
อีกรับรองดั่งควร เลิดแล้ว
บัดน้ันจึ่งบุบผา ตกจาก สวรรค์แช่
สุระดนตรีแล้ว จับกรรณ

๏ คนธรรพ์นางพ้าจับ ระบำ
ทวยเทพอำนวยพร พรั่งพร้อม
นงคราญหมดบาปกรรม พ้นสาป
สุขจะมีมาล้อม แวดพลัน

๏ คราน้นดาบสเจ้า โคดม
ได้ทราบเหตุโดยญาณ ท่านไซร้
รีบเหาะกลับอาศรม ต้อนรับ
องค์พระราฆพไท้ อย่างดี

๏ บัดน้ีพิศพักตร์เจ้า ชายา
เห็นผ่องวิลาศเพียง ก่อนก้
เธอทราบว่าบาปลา มกหมด
ยกโทษแต่เมื่อน้ี ต่อไป

๏ ทรงชัยราฆพกัม กราบลา
ดาบสและนางชี ผ่องแผ้ว
ออกเดินต่อมรรคา ตรงสู่
มิถิลาเวียงแก้ว เกรอกนาม ฯ (๓๗)

ร่าย

๏ พระรามและลักษมัณ ต่อน้นบ่ายพักตร์จู่ ไปสู่ทิศอิสาณ ตามอาจารย์สีลา ไม่ช้าก็ถึงที่ เขตพิธีมณฑล งามวิมล

ทุกอย่าง แลสล้างโรงงาน งามสถานเวที ที่ยัญญาปรากฏ ครบหมดตามตำหรับ แลระยับพลับพลา มาลกตั้งเรียงราย ทั้งขวาซ้ายล้ำดับ ไม่ซับซ้อนเบียดเสียด ไม่ยัดเยียดเกินควร ทั้งมวลล้วนน่าชม น่ารมย์รื่นชื่นจิต วิศวามิตร์มุนี จึงเลือกที่อาศัย อยู่ใกล้ลำละหาน แสนสำราญสุขทั่ว ทุกตัวตนเหล่าศิษย์ ได้สถิตเกษมสันต์ ครานั้นท้าวชนก ติลกมิถิลา ทราบข่าวว่ามุนี มาถึงที่แล้วไซร้ ทรงชัยชวนพ่อพราหมณ์ นามพระศตานันท์ อันเปนปุโรหิต ร่วมจิตที่ปรึกษา กับทวิชาติ ๆ ทั้งมนตรีอมาตย์ ราชเสวกทั้งหลาย ผันผายไปต้อนรับ คำนับวิศวามิตร์ บพิตร์เชิญอยู่ช่วย อำนวยพรสวัสดี ในพิธียวดยง ผ่ายองค์นักพระธรรม นำพระรามและลักษมณ์ เผ้าทรงศักดิ์นเรนทร์สูร และกล่าวเล่าเหตุการณ์ ที่กุมารได้ทำ ล้างกรรมอหลยา ผ่ายศตานันท์ไซร้ จึงถามไปฉับพลัน ว่าอันพระบิดา กับมาตุทั้งสอง ปรองดองกันดุจเก่า ร่วมเหย้าอีกฤๅไฉน ครั้นได้ทราบความจริง ทุกสิ่งสำเร็จสรรพ์ ศตานันท์ยินดีกล่าวพจีสรรเสิญ เยินยอเกียรตินานา แห่งวิศวามิตร์ไซร้ แล้วซ้ำได้แถลง แสดงซึ่งตำนาน เพื่อกุมารทราบชัด ประวัติแห่งตาบสนักพรตเกาศิกพันธุ์ ตั้งแต่ชั้นต้นมา ว่าเดิมเปนกษัตริย์ เถลิงรัชรังสรรค์ กัณยากุพชะราษฎร์ แสนสามารถบำเพ็ญ จนได้เปนมุนี พรหมฤษีประเสริฐ เลิศในพราหมณ์ทั้งนั้น[๓๘] ครั้นเสร็จ

กล่าวประวัติ จอมกษัตริย์จึ่งลา ไคลคลาคืนสู่สถาน ราตรีกาล ล่วงแล้ว ควันแผ้วผ่องพ้า จึ่งราชาตรัสให้ ไปนิมนต์มุนี โยคี ก็ไปพลัน ผายผันพร้อมกุมาร ภูบาลจัดต้อนรับ พร้อมสรรพแล้ว ตรัสถาม ความประสงค์มุนี มีอย่างไรเร่งว่า วิศวามิตร์ทูลฉลอง ว่าสองกษัตริย์ทรงยศ หน่อทศรถราชา มานี้เพราะใคร่ดู รัตนธนู ชลัง ซึ่งยังเวียงนี้ไซร้ ขอพระจงโปรด ให้เธอดู ด้วยเทอญ ฯ

โคลง ๓

๏ ภูบาลพึ่งคาบส　　จึ่งประณตนอบแล้ว
เล่าเรื่องธนูแก้ว　　ต่อไป ฯ

โคลง ๔

๏ ขอไขคดีเบื้อง　　โบราณ
แห่งรัตนธนู　　เกียรติก้อง
ได้มาสู่สถาน　　นิเวศน์
เพราะเหตุใดจะต้อง　　แถลงสาร
๏ ณ กาลรัชชะท้าว　　เทวราช
ที่หกจากนิมิ　　เอกไท้
ธนูสุดสามารถ　　มากฤทธิ์
มาคู่บารมีไซร้　　สิบพันธุ์

๏ อันธนูรัตน์นั้น
พระรุทระเทพฤทธิ์
ไปสู่สโมสร
และเกิดเหตุราญร้าว

๏ ครั้งนั้นทักษะไชร้
มิได้เชิญรุทระ
พระจึ่งโกรธทวยแมน
ปองประหารให้ม้วย

๏ เทวาต่างนอบเกล้า
ขอโทษจนพระคลาย
จึ่งองค์พระสังกร
หายบาดเจ็บปวงแผ้ว

๏ อันธนูที่ไท้
อริราบเรียบใน
กษัตร์ชนกผ่าน
มิถิลาหลายชั้น

๏ คราหนึ่งทูข้าแหละ
ได้หนึ่งครุฑี
จึ่งให้ชื่อสีดา
งามประเสริฐเลิศลบ

คู่กร
อะคร้าว
ยัญญะ
โรมรัน
ดูแคลน ท่านนา
เสด็จด้วย
มวลหมด
สังขาร์
ทูลวอน
โกรธแล้ว
ให้เทพ
ผ่องพรรณ (๓๙)
เธอผลาญ
คาบนั้น
พิภพ
ถนอมมา
ไถนา
จากภพ
ตามเกิด นั่นแล (๔๐)
แหล่งตรี

๏ ลูกที่รักนี่ไซร้ เกิดอัศ จรรย์แฮ
ข้าจึ่งปฏิญญา มั่นไว้
ว่าแม้วีระกษัตริย์ ใดอยาก
ได้ลูกหญิงนี้ไซร้ คู่ครอง
๏ ต้องแสดงเดชให้ ประจักษ์
ว่าประกอบพีรภาพ แน่แท้
ใครยกธนูศักดิ์ ไหวจึ่ง
จะประสาทลูกแล้ ให้พลัน
๑ ราชันมวลมากแล้ว มาลอง
ยกธนูบ่อาจ ยกได้
ข้าจึ่งตอบทั้งผอง ว่าลูก
ข้ามิยอมยกให้ สักราย
๏ วุ่นวายพิโรธล้วน เหลือเคือง
ทวยกษัตริย์ซึ่งรวมพล พรั่งพร้อม
ยกมาสู่แคนเมือง มิถิ ลาแล
ตั้งประชิดติดล้อม บุรี
๏ หนึ่งปีศึกติดหมั้น มิถิลา
ทวยราษฎร์แสนลำบาก ยากไซร้
ข้าจึ่งจัดบูชา ทวยเทพ
วอนสุรช่วยให้ ชาคเข็ญ

๏ เห็นผลในไม่ช้า เทวัน
ส่งจตุรงค์พล พรั่งพร้อม
มาช่วยรบประจัน สู้เศิก
ไล่ทัพที่ตั้งล้อม ล่าพลัน
๏ อันธนูรัตน์ข้า เต็มใจ
ให้กุมารสองคู แน่แท้
แม้หากว่าองค์ใด สามารถ
ยกธนูได้แล้ว เลิศงาม
๏ หากรามเธออาจขัน ธนู
ชิงชนะมากมวล กษัตริย์แกล้ว
สีดายอดดาครู ยอมยก ให้นา
ดังปฏิญญาแล้ว แน่นอน ฯ

โคลง ๒

๏ พังภูธรตรัสไซร้ พระดาบสจึงได้
เจรจา
๏ ราชะโปรดอย่าช้า นำธนูสู่หน้า
อาตมะ นี่เทอญ ฯ

โคลง ๓

๏ พระเจ้าชนกนบ เดารพดาบสไท้
แล้วจึงตำรัสให้ เสวี

๏ เชิญศรีรัตนธนู มาสู่มาลกนั้น
แต่งด้วยบุษปะพันธ์ ตระการ
๏ รับบรรหารซึ่งเชา เข้าสู่วังราชแล้ว
เชิญธนูก่องแก้ว ออกมา ฯ

โคลง ๔

๏ ราชาชนกน้อม เกศกล่าว
อ้าพระพรหมฤษี เลิดหล้า
นี่แลธนูพราว พิจิตร์
บุร์พะบุรุษข้า เคยถนอม
๏ อันจอมกษัตริย์ล้วน ตำแหง
เคยเข็ดขามธนู รัตน์นั้น
ถึงหากจะมีแรง สักเท่า ใดฤๅ
บ่มิเคยแต่กี้ ยกไหว
๏ ยักษ์ใหญ่บีศาจห้าว แรงหาญ
ทวยเทพวิทยาธร คนธรรพ
อีกนาคจากบาดาล เรืองเดช
แพ้ธนูสรรพ สิ้นไป

๏ มนุษใครจะอาจ หาญดี
ใครกอบพีระภาพ มากล้น
อาจก่งธนูศรี น้าวเหนี่ยว ได้ฤา
ยกจากที่ยังพ้น วิสัย

๏ แต่ใจข้าชอบ สองกษัตริย์
เห็นว่าเปนศิษย์คา บดไท้
มาดูเถิดถนัด ธนูเอก
ดูเถิดของเลิดไซร้ สิ่งขวัญ

๏ พลันพระคาบสเว้า แก่ราม
ดูเถิดธนูอัน เอกแก้ว
รามพักกราบงาม สามคาบ
เบิดหีบโบราณแล้ว เพ่งดู

๏ เห็นธนูจึ่งร้อง ขึ้นพลัน
อ้าดนูจับกุม มั่นแล้ว
ขอให้โชคดีสรร พะสิทธิ์
อาจยกธนูแก้ว ก่งที

๏ มุนีร้องประกาศ
จงสิทธิสมหมาย
ชนกกล่าวสุนทร
ลองเถิดศุภฤกษ์แล้ว

๏ จึ่งรามราชพจับ
มวลหมู่เสวกปวง
พระยกธนูชู
มวลหมู่เสวกร้อง

๏ เพลินดูพระจับน้าว
ก่งเหมาะพอสายตึง
คราน้นสนั่นครืน
ราวกับฟ้าผ่าเพี้ยง

๏ พสุธาสท้าน
ชนนิกรล้มลง
เหลือแต่พระทรงชัย
อีกฤษีเลิดหล้า

๏ จุมพลหายศกพระ
ตรัสประกาศชมเชย
เจ้ารามและเลิดใน
เหลือที่จะหาถ้อย

อวยพร
ลูกแก้ว
พจน์ต่อ
เลิดงาม

ธนู
นั่งข้อง
เชิดเฉิด
สรรเสริญ

ก่งบึน
หักเปรี้ยง
โครมครึก
ถูกผา

เท้อมไหว
ซบหน้า
กับกษัตริย์ สองแล
อยู่ทน

หฤทัย แล้วแฮ
ไม่น้อย
แหล่งภพ
เหมาะชม

◎ เปนประถมแน่แท้ ในโลก
เห็นเดชมหัศจรรย์ ถ่องแท้
หาใครเปรียบบุญโศลก น้ำห่อน มีเลย
ควรคู่ลูกข้าแล้ เลิศงาม
◎ เจ้ารามหากได้กับ สีดา
อันตระกูลข้าเคย เกียรติก้อง
จะยิ่งประเสริฐนา นาชาติ
รู้เรื่องแล้วจะต้อง กล่าวชม
◎ บรมดาบสโปรด อนุมัติ
ข้าจะใช้ทูตไป ไม่ช้า
นำข่าวสู่เขตรรัฐ อโยธ ยาแฮ
เชิญพระผู้ทรงหล้า เกรอกไกร
◎ ให้เสด็จสู่ราช ธานี นี่แล
ข้าจะยินดีรับ ท่านไท้
และช่วยกิจพิธี อภิเษก
สมรสพระลูกไชร้ สมถวิล
◎ มุนินทร์นุมัติด้วย ยินดี
ท้าวชนกส่งทูต ใหญ่น้อย
ไปอยุธย์ธานี เวียงใหญ่
กำชับสรรพสั่งถ้อย ถ่องสาร เสร็จแล ฯ

ร่าย

๏ รับโองการกราบลา จึ่งทูตารีบจร ขี่อัศดรด่วนไป ภายในสามราตรี ถึงกรุงศรีอโยธยา เผ้าราชาทศรถ เผยพจน์จำทูลสาร แถลงการณ์ที่มี ที่สุดจึ่งทูลเชิญ ดำเนินสู่มิถิลา ฝ่ายราชาทศรถ ก็กำหนดโดยพลัน เตรียมจรจรัลโดยด่วน ชวนโอรสสองไชร้ ไปด้วยกับพระองค์ อีกบรรจงเลือกสรร ของทำขวัญงาม ๆ ตามขัตติยะวิสัย อีกให้เร่งนิมนต์ ท้าวนมุนีเลิศ ประเสริฐรู้สุรกิจ คือวสิษฐปรีชา วามะเทพผู้ใหญ่ มรรคัณไทยเลิศดี ชาวาลีวิมล กาศยายนฉลาด เชิญยาตร์นำหน้าไป ครั้นได้ฤกษ์ยามดี ภูมีให้ยาตรา เคลื่อนเสนาจัตุรงค์ มุ่งตรงวิเทห์รัฐ จอมกษัตริย์แรมกลางหว่างวิถีสี่วัน ครั้นใกล้ถึงนคร ภูธรชนกราช ยาตร์มารับทศรถ เผยพจน์เชิญสู่กรุง มุ่งรับรองเลิศดี มุนีวิศวามิตร์ ก็นำศิษย์สองรามาเผ้าพระบิดุราช กราบแทบบาทบงกช ทศรถยินดี กอดสองศรีกุมาร แล้วภูบาลบูชิต วิศวามิตร์มุนี มีวาจาสรรเสริญ เยินยอคุณนักหนา แล้วราชาสององค์ ตรงเข้าสู่วังใน ต่อนั้นไชร้เตรียมการงานอภิเษกสมรส ให้สมยศสมศักดิ์ ลักษณะเลิศดิลก ชนกสั่งเสวีรีสู่สังกาศยา เชิญอนุชากษัตริย์ กุศธวัชฦๅชัย ให้มาช่วยด้วยพลัน ครั้นกุศธวัช รีบรัดมาบมิหิง ถึงมิถิลาแล้ว เชษฐาแผ้วหฤทัย ตรัสใช้สุทามัน คนชยันไปเผ้า พระเจ้าอโยธยา เชิญมาพร้อมโอรส ผู้

ทรงยศทั้งสี่ ณ ที่พระโรงรัตน์ ครั้นกษัตริย์สโมสร จึงภูธรทศรถ เผยพจน์แด่ชนก ติลกมิถิลา ว่าขอให้วิสิษฐ ปุโรหิตกล่าวคำ ลำดับวงศ์แทนท่าน อาจารย์ก็ประเดิม เริ่มแต่พระพรหมา ธาดา สวยัมภู ผู้เกิดขึ้นเดิมกาล และต่อท่านนั้นมี มะรีจิวิสุทธิ์ บุตร์เธอ นั้นกัศยป ผู้เจนจบสรรพัต วิวัสวัตกำเนิด เกิดจากพระมุนี ส่วน สุริย์มีบุตร์ เปนสมมุติเทวะ ประกาศนามกษัตริย์ ไววัสวัตมนู ผู้ เปนพระบิดา แห่งอิกษวากุราช นรนาถประถม บรมราชกษัตริย์ ทรงรัฐอโยธยา ต่อนั้นมาสืบวงศ์ ลงทางโอรสใหญ่ นามะไธยเธอ มี กุกษีสุดกำแหง แถลงลำดับวงศ์ ลงมาเปนชั้น ๆ ถึงทรงธรรม์ ทศรถ ผู้ยงยศเถลิงรัฐ อยู่ ณ บัดนั้นไซร้ ฝ่ายทรงชัยชนก ติลก วิเทห์ราษฎร์ อภิวาทน์มุนี กล่าวจึ่งแถลง แสดงลำดับวงศ์ ของ พระองค์เองบ้าง ตามแบบอย่างโบราณ ภูบาลกล่าวประเดิม เริ่ม แต่มิถิราช หน่อนาถอิกษวากุ จอมสุริยะวงศ์ ลำดับตรงต่อกัน เปนชั้น ๆ กษัตริย์ ถึงหร์ศวะโรมไซร้ ไท้มีโอรสสอง พี่น้องอยู่ พร้อมหน้า เชษฐาศีระธวัช กษัตริย์ทรงมิถิลา ฝ่ายว่าองค์อนุช คือท้าวกุศธวัช ทรงรัชสังกาศยา อันว่าทั้งสองฝ่าย ชายหญิงซึ่งมุ่ง ปอง เปนคู่ครองประเสริฐ มีกำเนิดดีงาม ตามที่ต่างแถลง แสดง ลำดับชั้น สองสกุลเลิดนั้น สุดสม กันนา ฯ(๔๑)

โคลง ๓

◎ องค์บรมกษัตริย์ จึงคำรัสต่อท้าย
ว่าข้ามิโยกย้าย ปฏิญญา
◎ ยกสีดาให้ราม งามเหมาะสมคู่แท้
สองเลิดสุชาตแล้ สมกัน
◎ อันอีกหนึ่งธิดา อูรมิลาชื่อชั้
ตูข้า ณ บัดนี้ เต็มใจ
◎ ยกให้เจ้าลักษมัณ เพื่อครองกันและน้อม
จิตทั้งสองฝ่ายพร้อม สามัคคี ฯ

โคลง ๒

◎ มุนีเกาศิกเจ้า จึงเผยพจนะเว้า
ว่าไป
◎ น้องไท้มีลูกแก้ว สององค์ที่ผ่องแผ้ว
เพลินตา
◎ แม้ว่าเธอโปรดให้ มีคู่ด้วยอีกได้
จะดี
◎ ภูมีทศรถไซร้ มีลูกอีกสองได้
เสดีจมา

◎ นามว่าภรตแกล้ว กษัตรา และศตรุฆนะแก้ว

◎ ราชาชนกไหว้ พระหลาน ฯ และตอบยอมยกให้

โคลง ๔

◎ จัดงานสมรสพร้อม หาฤกษ์ประเสริฐยาม เริ่มกิจพิธีมง สองสกุลจิตแผ้ว แปดองค์[๔๒] เลิศแล้ว คลสวัสดิ์ ผ่องงาม

◎ พระรามครองคู่เจ้า บุรุษนารีรัตน์ ลักษมณ์คู่อุรมิลา สมคู่งามเลิศแล้ สีดา เหมาะแท้ โฉมเฉิด ควรกัน

◎ อันภรตได้คู่ มาณฑะวีลูกกุศ ศัตรุฆน์คู่บุตรี นามศรุตะเกียรติไชร้ เคียงศรี ธวัชไท้ ผู้กนิษฐ์ เอกอนงค์

๏ องค์พระวสิษฐ์ผู้ ทรงญาณ
และพระวิศวามิตร์ ดาบส
ทำกิจพิธีการ อภิเษก
อีกศตานันทพรต ช่วยกรรม

๏ ทำการตามแบบต้อง ตำรา
ไสยศาสตร์กำหนด จดไว้
เพื่อถอบกิจอาวาห์ สมรส
เปนเอกมงคลไชร้ สวัสดี

๏ พิธีสำเร็จแล้ว วิศวา มิตร์แย
ลากษัตริย์สโมสร นั้นแล้ว
จรจากมิถิลา เลยกลับ
สู่พระอาศรมแผ้ว ผ่องสราญ

๏ ถึงกาลทศรถไท้ จะกลับ กรุงแล
ท้าวชนกจัดของ ใหญ่น้อย
ให้ลูกและหลานสรรพ สมยศ
ข้าทาสนับด้วยร้อย จัดพลัน

๏ ทรงธรรม์ทศรถเจ้า จึงลา
ท้าวชนกจากเวียง ท่านไท้
มุ่งกลับอโยธยา รมเยศ
ทุกษัตริย์แสนสุขไชร้ ทั่วกัน ฯ

ร่าย

๏ ครานั้นกระบวนคลา จากมิถิลาไปเนิน เดินมิทันถึงทาง บังเกิดลางวิบัติ ถนัดในไพรรก เสียงวิหคร่อนร้อง ผองสัตว์เผ่นผ่านไป เหมือนตกใจนักหนา จึงมหาบพิตร์ ถามปุโรหิตพลัน อันว่าลางร้ายมี ดังนี้เหตุใดหนอ ขอจงช่วยแถลง ชี้แจงพอปลอบจิต จึงวสิษฐทูลว่า อันบักษาร้องร่อน พยากรณถวาย ว่าเหตุร้ายอาจมี แต่โยธีทวยหาญ แต่สัตว์ผ่านโผนวิ่ง เปนสิ่งแก้โพยภัย ขอทรงไชยฦๅสาย คลายวิตกเถิดนา ครานั้นพายุพัด แรงจัดจนดินไหว ไม้ใหญ่โค่นลงพลัน ควันมัวแมกเมฆ เฉกเช่นพยับฝน อีกมีมลธุลี คลุมโยธีทวยหาญ ต่างลนลานตกใจ ในไม่ช้าเห็นพราหมณ์ น่าครั่นคร้ามนักหนา คือมหาดาบส โอรสชมทัคนี เกศีมุ่นชฎา ยืนขวางหน้าภูบาล ขวานเพ็ชร์เหน็บมั่นอยู่ ถือธนูวิเศษ เรืองเดชดำรงฤทธิ์ ฝ่ายวสิษฐมุนี อีกเหล่าฉีทั้งผอง รีบจัดของกำนัล พลันออกไปต้อนรับ คำนับพราหมณ์เอกนั้น อีกพร้อมกันออกนาม ว่าราม รามรับเทอญ เชิญรับของทั้งหลาย ฝ่ายปรศุราม รับของงามเขาให้ เล้วจึงกล่าวพจน์ไชร้ แด่รา ฆพแล ฯ

โคลง ๔

๏ นี่นาวีระเจ้า รามจันทร์
โลกย่อมฦๅเกียรติเธอ เกรอกก้อง
ตูข้าก็ทราบสรร พะข่าว
ที่ระบือทั่วท้อง พสุธา

๏ ว่าเธอยกแล้วซึ่ง ธนู รัตน์แฮ
และก่งธนูหัก กับหัตถ์
เปนกิจที่แนะตู ข้าบัด นั้นนา
อยากพบพระหน่อกษัตริย์ แขงขัน

๏ อันข้ามีอีกหนึ่ง บื่นงาม
ของพระชมทัคนี พ่อข้า
นำมาเพื่อพระราม ลองฤทธิ์ บ้างฤๅ
ลองก่งตูต่อหน้า สักที

๏ ภูมีทศรถได้ ยินสาร
ก็ตระหนกพระไทย ไม่น้อย
ทศนัขประสาน เคียรนบ
แล้วจึ่งตรัสตอบถ้อย ธชี

๏ ท่านนั้นละเลิกแล้ว พยาบาท
และตะบะบำเพ็ญ อยู่มาก
อย่าเลยอย่าพิฆาฏ บุตร์รัก ซ้านา
อย่าก่อกรรมลำบาก ลุกลาม
๏ อ้าพราหมณ์ผู้เลิดล้ำ ภาร์คว ะ พันธุ์นา
เธอปฏิญญาแต่ ศักร์แล้ว
ถวายโลกนี่แด่พระ กัศยป
เปนทักษิณาแผ้ว ผ่องศรี
๏ ธรีลาโลกแล้ว และไป
อยู่มเหนทรบรร พรรตสล้าง
บัดนี้เล่าฉันใด จึงกลับ
ฤๅจะมาจงล้าง ลูกเรา
๏ บ่เอาธุระตอบ คำถาม ท่านเลย
ปรศุรามจึ่ง กล่าวถ้อย
ว่านี่แน่พระราม พึ่งเถิด
พึ่งจุ่งดีเถิดข้อย จะแถลง
๏ แสงธนูเอกนั้น มีสอง
ซึ่งวิศวะกรรมา จัดสร้าง
เลิดฤทธิเรืองรอง แรงเท่า กันนา
ไตรโลกล้วนรอบข้าง นับถือ

๏หนึ่งคือคันที่พระ ตรีเนตร์
ใช้ปราบตรีบุรัม ฤทธิ์ห้าว
อีกคันพระทรงเดช วิษณุ
ถือคู่หัดถ์อะคร้าว แขงขัน
๏ คันที่หนึ่งเจ้าสิ ทำหัก แล้วนา
คันที่สองข้าถือ อยู่นั้น
เพื่อท้าประลองศักดิ์ ดูเล่น
อีกเรื่องเดิมจะชี้ คดีใช
๏ สองไทเทเวศร์นั้น ลองฤทธิ์ กันแฮ
ต่อพักตร์พระพรหมา เทพเจ้า
ยามศิวะรบวิษ ณุเทพ
สองวิเศษรุกเร้า เร่งรอน
๏ มเหศรเหนี่ยวน้าว ธนู
แต่จะยิงลูกศร บ่ได้
ทวยเทพประชุมดู จึ่งตัด สินนา
ว่าพระพิษณุไท้ วิชัย
๏ จึ่งไท้ศิวะกร้ำ เพราะพลาด
และประทานธนู รัตน์ให้
แด่เทวราตราช มุนิ
จอมวิเทหะไว้ ถนอม

๏ ส่วนจอมบึนแก้วแห่ง	พิษณุ
ธประทานฤจิก	ปู่ข้า
ดังนี้จึงตกอยู่	ณ หัดถ์ ข้าแล
เปนสิ่งชูเชิดหน้า	สกุล
๏ อรชุนโหดร้าย	ลอบผลาญ
พระบิดาโดยกล	หยาบช้า
ข้าจึงเที่ยวรอนราน	บำราบ
กษัตริย์หมด ณ แหล่งหล้า	ประลัย
๏ ได้ปวงโลกนี้จึง	คนู
มอบถวายกัศยป	ท่านไว้
ข้าเองจึงไปอยู่	วิเวก
ณ มเหนทร์เขาไชร้	สืบมา
๏ จนข้ายินข่าวเทพ	นิกร
ฤๅเรื่องพระรามแรง	เลิดหล้า
จึงรีบระเห็จจร	มาที่ นี้แล
เพื่อจะมากล่าวท้า	ฤทธิ์กน
๏ เขิญพลันรับท้าเถิด	พระราม
รับธนูกำแหง	เอกนี้
หากเธอก่งได้ตาม	ที่อวด
จึงจะเห็นเช่นชี้	ยอดชาย ฯ

ร่าย

๏ พังท้าทายแห่งพราหมณ์ พระรามนึกกริ้วโกรธ แต่อดโทษสงบ เพราะเคารพบิดร กล่าวสุนทรตอบไป ว่าเราไซร้ก็รู้ อยู่ว่าท่านเคยทำ ฆาฏะกรรมแรงเหลือ เมื่อในยุคโบราณ แต่สงสารบิดา ของท่านว่าเคราะห์ร้าย ตายโดยฆาฏะกรรม จึงร่างบับโกรธได้ ส่วนท่านไซร้เห็นว่า ตูข้านี้แรงหย่อน อ่อนกว่าควรจะมี ในตัววีระไซร้ ข้าจะให้ท่านเห็น เป็นพยานแก่ตา ว่าพลางพระก็รับ จับธนูจากพราหมณ์ แล้วพระรามก็ทรง ง่ายดายโดยง่ายดาย เห็นสายดึงเหมาะดี จับศรศรีพาดพลัน เหนี่ยวศรขวัญเตรียมยิง นึงอยู่สักครู่แล้ว จึงตรับแจ้วเจนความ นี่แน่รามดาบส ท่านเป็นพรตพรหมจรรย์ ฉนั้นข้าเคารพ นบนอบตามควรไซร้ ไม่แผลงศรสังหาร ท่านจงเลือกโดยดี บัดนี้เราจะแผลง ศรกำแหงแรงร้าย ไปทำลายฤทธิ์ท่านที่อาจผ่านแผ้วไป ในทั่วทุกทิศา หรือว่าจะให้เรา แผลงไปเผาภูมิปวง ที่ท่านล่วงลุถึง โดยฌาณซึ่งบำเพ็ญ เป็นลำกับได้มา ผ่ายว่าปรศุราม พังคำถามราฆพ เคารพตอบคำไป ให้จงแผลงทำลายภูมิทั้งหลายเถิดนา ขออย่าได้ทรงรอน ทางจรได้ตามจิต อ้าข้าผิดนักหนา บัดนี้มารู้สึก นึกได้แน่ในใจ พระองค์ไซร้คือพระ เทวะเทพนารายน์ ขจรจายฤทธิ์เลิศ ประเสริฐกว่าเทพปวง สิทธิสรวงศรีแกล้ว พระแผ้วมฤตยู ตูข้ายอมพ่ายแพ้ แด่พระผู้เป็นเจ้า นอบ

เกล้าขออภัย อย่าได้กริ้วดิฉัน รามจันทร์เธอโปรด งดโทษให้ภาร์คว: ธจึ่งผาดแผลงศร ไปรอนปวงภูมิฐาน ผลแห่งฌาณบรรลุปรศุรามทูลลา คลาคืนที่อยู่ไซร้ แต่นั้นบ่มิได้ กลับกวน ท่านเลยฯ(๔๓)

โคลง ๓

◎ คราน้ันมวลเทวา ที่มาดูที่น้ัน
ต่างอวยพรโห่หล้ัน นภา
◎ รามพฝากบีนขลัง ยังวรุณเทพไว้
แล้วเชิญพระพ่อให้ กลับขันฑ์ เขตแฮ ฯ

โคลง ๒

◎ ครั้นถึงกรุงท่านแล้ว ทุกกษัตริย์ก็ผ่องแผ้ว
ฤดี
◎ สามเทวีรับท้าว ภัสดากลับสู่ด้าว
สุขสันต์
◎ อันภรตนั้นไซร้ พ่อคำรัสสั่งให้
ไปหา
◎ อัยกา ณ ด้าว เกยัดังท่านท้าว
เธอขอ ฯ

โคลง ๔

๏ ต่อมาจึงทษัตริย์เจ้า	รามจันทร์
อยู่ผดุงบาทพระ	พ่อไท้
ร่วมจิตกับลักษมัณ	อนุช
เปนสุขปราศทุกข์ไร้	ขุกเข็ญ
๏ อยู่เย็นร่วมแห่งห้อง	หอทอง
กับแม่สีดาองค์	อะเค้อ
หากกายจะเป็นสอง	ใจหนึ่ง
เนาสนิทชิดเชื้อ	ชื่นใจ ยิ่งนา ฯ

ร่าย

๏ ทรงชัยทศรถราช นรนาถโกศล มีกมลสำราญ เพราะท่านทรงเสนหา ในลูกยายิ่งใหญ่ อยากจะใคร่ได้เห็น พระรามเปนปีนบั๋ก อารักษ์แดนโกศล ยามพระชนม์ยังมี ดังนั้นจึ่งคิด ให้ตั้งกิจการเอก อภิเษกรามจันทร์ พลันเปนยุวราช ธประศาสน์สั่งให้เชิญทวยไท้ต่างด้าว ท้าวต่างแดนบรรดา เมืองขึ้นมานคร สโมสรพรั่งพร้อม ดั่งดาวล้อมดวงจันทร์ ทรงธรรม์ตรัสประกาศ ราชปรารภตั้งให้ พระรามไชร้เถลิงอาสน์ เปนยุพราชรังสรรค์ ช่วยครองขัณฑ์ขอบเขต ต่างเนตร์กรรณบิดร ฝ่ายนิกรพญา ครองสามนตะราษฎร์ ทั้งอมาตย์มนตรี ต่างยินดีทูลตอบ เห็นชอบตาม

ท่านไชร้ ให้จึงสั่งเตรียมงาน ทุกสถานที่ควร ทั้งมวลต้องตำรา ยุพราชาภิเษก อติเรกสมบัติ จัดเตรียมพร้อมทุกอย่าง ต่างคน กอบกรณีย์ ตามน่าที่ของตน ฝ่ายนรชนชาวเวียง เสียงโจทกัน กึกก้อง ร้องอวยชัยสนั่น แล้วชวนกันจัดแจง แต่งเคหาของตน ทุกถนนตกแต่ง ทุกแห่งประดับงาม ตามนรวิสัย ผู้มีใจจงรัก ภักดีต่อเจ้านาย เรือนทั้งหลายล่า ด้วยผ้าสีต่าง ๆ ธงสล้างสลับ ประดับแซมใบไม้ บุบผาใส่แซมช่อ พอให้มีสีสด หมดทุกท้อง ถนน มีคนเที่ยวบัดกวาด เอาน้ำราดรดไป เพื่อให้ฝุ่นนอนราบ ปราบทางหลวงทั้งหลาย โรยทรายสีขาวผ่อง มองดูเวียงสกาว ราวหญิงผัดหน้าใหม่ แลทางไหนก็เพลิน จำเริญตายามดู จำเริญหูสดับ ศัพท์เสียงดุริยางค์ ซึ่งชนต่างดีดสี มีร้องส่งลำนำ มีนาง รำพ้อนงาม ตามบ้านท่านผู้ดี ทั่วธานีสนุก ชนเปนสุขสำราญ ปานอมราวดี สุรธานีฟากฟ้า แสนสนุกทั่วหน้า เกษมสันต์ ฯ

โคลง ๓

๏ กล่าวถึงมันตรา ไกเกยีนั้นไชร้ นางค่อมข้ารับใช้ อยู่นาน[๔๔]

๏ ถึงวารนั้นขึ้นไป เดินเล่นและบ่ายหน้า บนลานใหญ่คาดพ้า ดูเมือง

๏ เห็นประเทืองทั่วไป สงสัยถามทราบเค้า
รีบกลับกระเสือกเผ้า นายตน
๏ เห็นนิรมลยังหลับ จับพระบาทปลุกแล้ว
ส่งเสียงพ้อคัดแจ้ว เจรจา ฯ

โคลง ๔

๏ อ้ามัวหลับอยู่ได้ พระนาง
ตื่นเถิดภัยใหญ่มา อยู่ใกล้
หลับอยู่สิเขาพลาง คิดชั่ว
ทุจริตมากไซร้ อย่าเผลอ
๏ เออทรงเคยอวดโอ้ ถึงความ
ที่พระผัวเมตตา มากล้ำ
ครั้งนี้แหละจะงาม หน้าละ
เหมือนฤดูแล้งน้ำ ขอดหาย
๏ โฉมฉายฟังข้ากล่าว ตกใจ
เอ๊ะนี่อะไรกัน อยากรู้
มึงกล่าวว่ามีภัย จวนถับ ถึงฤๅ
ภัยจะมาจากผู้ ใดหวา

๏ มันถราเจ้าเล่ห์ ทูลความ
ว่าบัดนี้พระจอม จักร์กว้าง
จะยกย่องพระราม เปนยุพ ราชนา
ทรงรัชเคียงคู่ข้าง องค์เธอ

๏ เออพระนางเจ้าสิ ทรงเปน
เชื้อชาติขัตติยา เลิดล้ำ
เหตุใดจึงไม่เห็น รู้สึก
ความเจ็บและชอกช้ำ หฤทัย

๏ ภูวนัยว่ารัก หนักหนา
แต่ลอบทำร้ายเอา น่าแค้น
ช่างพลอดพระวาจา หวานฉ่ำ
จิตชื่นชมสุดแม้น ดีเกลือ

๏ หวังเอื้อแต่เจ้าลูก เกาศัล ยาแช
จึงส่งพระภรต จากด้าว
ไปอยู่ณขอบขัณฑ์ เขตอื่น
มิให้กีดก้าวร้าว กับราม

๏ งามหน้าแล้วสิเน้อ พระนาง
พระภัสดาท่านลวง หลอกให้
หม่อมแม่สบายพลาง บ่รู้ เท่าเลย
เขาจึงแย่งเอาได้ ดังถวิล

๏ ยินคำนางทาสนั้น ทูลความ
หม่อมแม่ไกเกยี ตอบถ้อย
รู้ไว้เถิดว่าเจ้าราม เหมือนลูก กูเอง
กูรักมาแต่น้อย หนักหนา

๏ รู้ว่าเธอจะได้ เถลิงถวัลย์
กูก็พลอยยินดี มากแท้
เออพระพี่เกาศัล ยายอด นางนอ
คงจะปลื้มจิตแล้ เหลือแสน

๏ แค้นใจไม่เห็นเจ้า นายตน
ทรงพระพิโรธตั้ง คาดไว้
นางค่อมสุดแสนกล กล่าวยุ ใหญ่แย
เพื่อพระนางจักได้ อีร์ษยา

๏ หาความต่าง ๆ เว้า ว่าไป
เพื่อเพาะความหึงสา สุดร้าย
เห็นนายตวัสแก้ไข ยิ่งกล่าว
ยิ่งแหย่ยิ่งโยกย้าย ยุยง

๏ องค์ ไกเกยินั้น เกิดคิด
เห็นว่านางค่อมทูล ถูกต้อง
คำมันเปรียบยาพิษ ซึมซาบ
เข้าสู่หฤทัยข้อง ขุ่นหมอง

๏ ยิ่งตรองก็ยิ่งแค้น ฤดี
ลืมสุจริตธรรม เที่ยงหมด
ปรึกษากับทาสี ทรามสุด
มันกล่าวก็เชื่อพจน์ แห่งมัน

๏ บัดนั้นนางจึงเปลื้อง ปวงอา ภรณแล
อีกพัสตราทรงงาม เลิดล้ำ
สยายพระเกศา เปลือยปล่อย
ประหนึ่งแสนโศกช้ำ ชอกใจ

๏ แล้วไปสู่ห้องหนึ่ง นามขนาน
โกรธะกุฏีออก ชื่อชั้น(๔๙)
บรรทม ณ กระดาน ต่นตัก
รออยู่ ณ ที่นั้น ต่อไป ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายท้าวไททศรถ ครั้นเมื่อหมดราชกิจ คิดถึงไกเกยี ภูมีเสด็จตรง ลงไปสู่ตำหนัก ที่พักพระนางนั้น ครั้นเข้าถึงภายใน บ่ได้เห็นอนงค์ ก็ทรงคิดสงกา แต่ก่อนมาทุกคราว ยามท้าวเธอมาเยี่ยม เห็นนางเตรียมคอยเฝ้า ฉันใดเล่าครั้งนี้ เทวีจึงบ่อยู่ ภูธรมีบัญชา ถามข้าหลวงคนหนึ่ง เขาจึงทูลจอมขัณฑ์ ว่าอันพระนางเจ้า เสด็จเข้าแล้วไซร้ ในโกรธะกุฏี ภูมีทรงทราบข่าว

อุระร้าวเร่าร้อน รีบบทจรสู่ที่ โกรธะกุฎีไม่ช้า เห็นชายากลั้งเกลือก ใสเสือกอยู่ยังพ้น สอ้นให้ไปมา ราชาจึ่งตรัสถาม อ้าโฉมงาม เปนไร โกรธพี่ใยบัดนี้ พี่ทำชัดใจเจ้า อย่างไรเล่าตอบมา หรือว่าใครดูแคลน ทำน้องแค้นหฤทัย เล่าไปจะช่วยแก้ อ้าแม่นี่มอนงค์ จะประสงค์สิ่งใด แม้หาได้โดยยาก สุดลำบากหนักหนา ก็จะหามาให้ ชื่นใจอย่าทรงโศก พระโรคจะรุมกาย โฉมฉายบอกผัวเถิด นางโฉมเฉิดพึ่งปลอบ ก็นอบเกศอภิวาทน์ แทบบาทพระสามี เทวีทูล ตอบว่า อ้าพระทูลกระหม่อม ผู้เปนจอมเกศขวัญ หม่อมฉันขอ พระองค์ จงทรงพระเมตตา ผู้เปนข้าเบื้องบาท อภิวาทน์ภูบาล ขอประทานพรสอง ซึ่งใจปองแท้จริง ยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ภูวนัยฟังศัพท์ รับขวัญนางพลางยิ้ม พร้อมพรายพระเฉลย อ้าทรามเชยชื่นใจ หล่อน ไม่รู้หรือว่า ภัสดารักใคร่ ยิ่งกว่าใคร ๆ แน่ เว้นแต่เจ้ารามจันทร์ อันเปนวีระเอก อดิเรกฤทธิ์ ศรีสุรทายาท ดิลกชาติวงศา กัลยา หล่อนจำนง ประสงค์ซึ่งพรใด พี่จะให้นงคราญ ขอปฏิญญาณ ความ โดยอ้างนามรามจันทร์ อันเปนลูกยอดรัก นงลักษณ์ จะขอพร พี่รับก่อนจะให้ อย่าสงสัยพี่เลย อ้าทรามเชยจอมขวัญ ส่างโศกศัลย์ร่ำไห้ ขอเถิดคงจะได้สมถวิล แม่เอย ฯ

โคลง ๒

๑ ยินสารนรนาถไท้ ไกเกยีจึ่งได้
พาที ดังนี้ ฯ

ร่าย

๏ อ้าตรีทศเทวา ข้าเชิญเปนพยาน ช่วยดู ท้าวมัฆวานเทเวศร์ เชิญท่านเสด็จมา ช่วยดู สุริยาทิตย์จันทร ดารากรทั่วกัน ช่วยดู สวรรค์อีกทิศสี ทั้งราตรีทิวา ช่วยดู มหาภูมิมณฑล เมทินีดลมหันต์ ช่วยดู ปวงคนธรรพ์ชั้นฟ้า อีกอสุราแรงกาจ ช่วยดู บีศาจปู่สมิงพราย ผันผายยามมืดค่ำ ช่วยดู เทวากำแหงศักดิ์ อารักษ์ภูมิสถาน ช่วยดู ภูตผีหาญเก่งกล้า ขอเชิญมาพร้อมหน้า รวมกัน ช่วยดู ฯ

โคลง ๓

๏ ด้วยทรงธรรม์นฤนาถ จะประสาทโปรดให้
พรแต่ข้าบาทไซร้ ทุกสถาน
๏ ทรงสาบาลไม่คืน ยืนคำคำรัสหมั้น
ขอท่านทั้งหมดนั้น เปนพยาน ช่วยดู ฯ

โคลง ๒

๏ มัดภูบาลมั่นไว้ ด้วยคำอ้างสัจไซร้
ยวดยง ยืงนา
๏ ด้วยความหลงรักแท้ ธบ่สงสัยแล้
สักนิด หนึ่งเลย

๏ โอนโมลิตนอบเกล้า นางจึงทูลพระเจ้า
ภัสดา ดังนี้ ฯ

โคลง ๔

๏ อ้าโปรดรำลึกครั้ง งานสง ครามนา
ทวยเทพและอสูร รบเร้า
พระเสด็จช่วยทรง รณยุทธ
ข้างฝ่ายสุระเจ้า แมนสรวง

๏ ฝ่ายปวงอริร้าย แรงหาญ
ได้ท่าประหารองค์ ผ่านเผ้า
จวนวอดพระชนม์มาน เพราะบาด แผลแล
จึงหม่อมฉันคอยเฝ้า พยาบาล

๏ เมื่อท่านทรงรอดแล้ว จากอัน ตรายฮา
ตำรัสปฏิญญา เที่ยงไว้
ว่าแม้กระหม่อมฉัน มุ่งมาตร์ พรใด
จะโปรดประทานให้ ดั่งถวิล

๏ ภูมินท์เปนพระเจ้า ทรงธรรม
ศรีสัตยะธำรง วากย์เว้า
หากพระจะคืนคำ ตำรัส
ข้าจะตายก่อนเช้า นี่หนอ

๏ ขอให้โอรสข้า กลอยใจ
ได้อภิเษกเป็น ยุพราช
ส่วนรามไล่ออกไป สู่ป่า
สิบสี่พรรษาปราศ จากวัง

๏ พี่งไกเกยิเว้า วาทย์ทูล
ทศรถตรึง อยู่ไซร้
อ้อนอกนเรนทร์สูร เพ่งอยู่
เป็นครู่แล้วจึ่งได้ จินตนา

๏ อ้าผั่นใดสุดร้าย แรงหาญ
มากระทบฤทัย บั่นนี้
ฤๅจิตจะพิการ คลุ้มคลั่ง ไปแฮ
บ่มิเคยแต่ก่ี ฉันหนอ

๏ พอได้สติกรั้ว โกรธา
เหม่ ๆ ไกเกยี โหดร้าย
เจ้ารามและเราหา ผิดบ่ มีเลย
ไฉนจะหาโทษบ้าย บัดสี

๏ หล่อนนี้เป็นลูกท้าว ขัตติยา
เราจึ่งรับตัวเชิด ชุบเลี้ยง
บัดนี้เบือดโปงมา เห็นถนัด
แสนอุบาทว์พ่างเพี้ยง งูดิน

๏ภูมินทร์เกรี้ยวกราดแล้ว	กลับวอน
กล่าวกล่อมด้วยคำหวาน	ว่างอ้อ
แต่นางบ่โอนอ่อน	ลงสัก นิดเลย
นั่งแต่สอดพลอดพ้อ	ร่ำไป
๏ ภูวนัยสุดสั้น	บัญญา
ที่จะให้นงคราญ	กลับจิต
ก็ทรงพระโศกา	อุระแทบ พังแฮ
ประหนึ่งจะมอดมิด	ชีพลง
๏ เห็นองค์ขัตติยะเจ้า	จาบัลย์
ปวงพระสนมพลอย	โศกเศร้า
สอึกสอื้นศัลย์	พิลาป
ต่างหมอบลงซบเกล้า	ทำสรวล
๏ โหยหวลครวญคร่ำโอ้	โศกี
ทศรถร้ำพรรณ-	ร่ำไห้
ไทเกยิเทวี	ค้ออยู่
บ่มิยอมให้ไท้	ถอนคำ ฯ

ร่าย

๏ ทศรถร่ำโศกา กล่าววาจาวิงวอน งอนง้อแต่โดยดี ไทเกยีค้อคัน ไม่ผ่อนผันสักนิด บพิตร์อยู่เรือนหลวง จนสุ่ลวงราตรี สุริย์ศรีส่องหล้า ผ่ายว่าพระวสิษฐ ปุโรหิตวิเศษ มานิเวศน์ทรง

ธรรม์ พบสุมันตร์สารถี ยืนอยู่ที่ทวาร พระอาจารย์จึ่งว่า อ้านาย สารถี บัดนี้เวลาควร ภูมิศวรจะฟื้น ตื่นจากที่ไศยา อย่าช้ากล่าว สรรเสริญ อัญชิญไท้ทรงธรรม์ ฝ่ายสุมันตร์รับคำ เร่งทำตามน่าที่ เปนกรณียะ ประเพณีโบราณ (๔๖) ทูลภูบาลจอมขัณฑ์ ด้วยฉันทพากย์ไพเราะ แสนเสนาะสรรเสริญ เยินยอเกียรติไพศาล ฝ่ายภูบาลทศรถ ฟังพจน์แห่งสุมันตร์ พลันคำรัสตอบไป อ้าฉันใด จึงมา กล่าววาจาสรรเสริญ ยอเกียรติเกินควรไป กูไซร้แสนอาภัพ ฟังศัพท์เจ้ากล่าวฉันท์ อันถ้อยคำกล่าวมา ปานศัสตราเหลือเหลม มาเหน็บแนมดวงใจ ให้โศกบ่มิส่าง พ่างเพียงวอดชีวัน สุมันตร์ ฟังคำรัส มิรู้ชัดเหตุผล ก็จนใจยืนนิ่ง บ่มิติงกายา ฝ่ายว่าไกเกยี กล่าววาทีไปว่า อ้าสุมันตร์ฉลาด ภูวนาถมิวทรง จำนงแน่วหฤทัย ในพระบีโยรส ทรงยศลืมเข้าที่ ดังนี้ภูมิศวร จึ่งประชวรลมไป ไว ๆ เถิดไปตาม พระรามขึ้นมาเผ้า พระผ่านเผ้าบัดนี้ สารถีทูลว่า ข้าจะไปฉันใด เพราะท้าวไทยทรงรัช ยังไม่ตรัสใช้ข้า ราชายิน เช่นนั้น ก็พลันมีบัญชา อ้าไปเถิดไว ๆ ไปเถิดรีบไปตาม เจ้าราม ขึ้นมาหา อย่าช้าภูอยากพบ สุมันตร์นบคำนับ รับโองการท่านไชร้ ก็รีบไปตำหนัก ที่พักองค์พระราม ทูลความพอสรรพเสร็จ เชิญ เสด็จโดยพลัน คราวนั้นยามผ่านไป ในทางหว่างวิถี ราชธานีโสภณ ประชาชนมุงมอง แซ่ซร้องโห่อวยชัย ด้วยใจสวามิภักดิ์ รัก

พระรามนักหนา พากันรีบตามกรู ไปสู่พระนิเวศน์ ยืนรอบเขต กำแพง แห่งวังหลวงฦๅสาย ฝ่ายพระรามครั้นถึง บ่มีพึงพักผ่อน รีบจรขึ้นไปเผ้า พระผ่านเผ้าโดยพลัน เห็นทรงธรรม์กรรแสง บ่มีแจ้งเงื่อนเค้า จึ่งระยอบนอบเกล้า ทูลไป ฯ

โคลง ๓

◎ อ้าไฉนพระจอมเกศ ชลเนตร์จึ่งย้อย
ข้าบาททำผิดน้อย ฤมาก ฉันใด
◎ อยากทราบกราบเท้าจี ไกเกยีนั่นแล้ว
ทูลว่านาเรศแก้ว โปรดข้า หน่อยเทอญ
◎ พระบิดาพิโรธ โทษข้ามากฤน้อย
ขอโปรดเพียงแต่ข้อย ทราบเหตุ บ้างนา ฯ

โคลง ๒

◎ อัคเรศตอบวาทย์เว้า แม่จะบอกแก่เจ้า
โดยจริง ลูกเอย ฯ

โคลง ๔

◎ พระมึงมกุฎเกล้า นรชน
ทรงพระกรุณา ลูกน้อย
จึ่งไม่ตรัสยุบล ซึ่งอาจ
ยังจิตลูกละห้อย โศกศัลย์

๏ ฉนั้นแม่จะบอก ความใช
จอมเกศประทานพร แม่แล้ว
ขอลูกจุ่งตั้งใจ สงวนสัตย์
ของพระทูลเกศแก้ว จอมปราณ

๏ สาบาลเถิดว่าถ้อย ปฏิญญา
ซึ่งพระบิตุรงค์ โปรดให้
เจ้รามจะรักษา มั่นตุจ กันแล
จึงจะบอกเรื่องไชร้ สิทธ์ถวิล

๏ ยินคำพระแม่เจ้า ตรัสมา
รามนบนอบทูลไป บัดนั้น
ลูกจะรับรักษา ความสัตย์
ทุกสิ่งทุกขีดขั้น อย่าแหนง

๏ นางแถลงเรื่องยุทธ์ โบราณ
ระหว่างเทพและแทตย์ ถี่ถ้วน
อีกที่ช่วยภูบาล พันมฤต
โดยภักดีเลิศล้วน ควรชม

๏ บรมกษัตร์ตรัสว่า ยามไหน
อยากจะได้พรอัน เลิดแล้
และออกปากขอใด ท้าวจะ
ประสาทให้แน่แท้ ทันที

๏ บัดนี้จึงแม่ได้ ขอพร
ให้ภรตได้เปน ยุวราช
อีกให้พ่อรามจร จากถิ่น
รีบออกไปประพาส ไพรสณฑ์

๏ จนกว่าจะครบสิบ สี่ปี
จึ่งค่อยประเวศคืน แด่นดิ้าว
ถ้าแม้จิตภักดี แด่พระ พ่อฤๅ
จงช่วยรักษ์ถ้อยท้าว ประทาน

๏ พั้งสารพระแม่เจ้า ตรัสมา
รามนอบเศียรประณต นบไหว้
ตูข้ารับรักษา คำสัตย์
ของพระนรนาถไท้ ทุกอัน

๏ โปรดพลันดำรัสใช้ เชาไป
ตามภรตกลับเวียง อย่าช้า
ตูข้าจะรีบไคล เข้าสู่
แดนบ่าดังเจ้าหล้า ประสงค์

๏ ตรงออกจากที่เผ้า ด่วนมา
ยังพระตำหนักทอง ผ่องแผ้ว
ขึ้นเผ้าพระมารดา บังเกิด เกศแล
ทูลเรื่องแด่นางแก้ว ฉับพลัน

๏ เกาศัลยาทราบแล้ว กำสรวล
โอ้อกแม่จะพัง แน่แล้ว
ลูกเอยลูกบ่ควร พรากจาก แม่เลย
จำพรากจากลูกแก้ว อยู่ไย

๏ อยากใคร่กลั้นจิตม้วย ลงบัด น้ำแล
หวังจะได้ชมบุญ ลูกน้อย
โอ้โอ่จะต้องพลัด พรากจาก กันฮือ
ราวอกแตกตั้งร้อย ภาคพัง

๏ พึ่งคำพระแม่เจ้า รำพรรณ
รามก็แสนโศกแต่ อดไว้
ปลอบพระแม่จอมขวัญ ด้วยพจน์
อันอ่อนผ่อนผันให้ คลายครวญ

๏ กราบนวลนาเรศแก้ว ทูลลา
ไปสู่วังสถาน ที่พัก
เล่าเรื่องแต่สีดา ดวงสวาท
จำจากเจ้ายอดรัก สู่ไพร

๏ อรไทยนอบเกล้า ทูลเสนอ
พระเสด็จแดนดง เริดร้าง
ขอไปอยู่บำเรอ รองบาท พระเอย
ขอทุกข์สุขอยู่ข้าง บาทบงสุ์

๏ องค์พระรามพห้าม ชายา
อ้าแม่อย่าไปเลย นะน้อง
กลางไพรสิยากสา– หัสละ แม่เอย
แม่จงยั้งอยู่ห้อง หอคำ

๏ จำใจจำจากเจ้า จำลา
ใช่ว่าพี่น้วาย เสน่ห์น้อง
เพราะตั้งจิตรักษา คำพระ พ่อแล
พี่จึ่งจำจิตต้อง จากสมร

๏ พี่จรแล้วน้องจุ่ง ประดิบัติ
พระแม่ของพี่แทน พี่ด้วย
อย่าให้พระข้องขัด ใคสัก อย่างเลย
บุญพี่ยังไม่ม้วย ชีพลง

๏ คงจะได้กลับห้อง เชยชม
ชื่นจิตสนิทนาง แน่งน้อย
จากนานจะยืงรมย์ เริงรัก มากแม่
อยู่นี่อย่าละห้อย โหยหา

๏ สีดาทูลตอบถ้อย สวามี
อันจะให้ข้าคง อยู่นั้น
ฉันใดเล่าจะมี ยามสุข
มีแต่โศกหลายชั้น ทับถม

๏ อกตรมตรอมจิตเผ้า โศกา
ประหนึ่งบ่มีวัน ล่างไข้
กว่าพระจะกลับมา คงมอด ม้วยแฮ
ไหนจะทนอยู่ได้ กราบกราน
๏ เยาวมาลย์เผ้าตรัส รำพรรณ
จนพระภัสดายอม อนุญาต
ให้ตามเสด็จผัน ผายสู่ พงแล
นางก็กราบแทบบาท ภัสดา
๏ ครานั้นอนุชเจ้า ลักษมัณ
มาสู่คำหนักพระ พี่เจ้า
ทราบว่าแม่นวลจันทร์ ผิวผ่อง
จะเสด็จตามเข้า สู่ไพร
๏ ไหว้พลางทางกล่าวถ้อย ทูลวอน
ขอพระพี่เมตตา อนุชบ้าง
ขอไปกับทรงศร สู่บ่า
นำเสด็จ ณ แดนว้าง เวอกพง
๏ ตกลงกันเสร็จแล้ว องค์ราม
จึ่งตรัสใช้ลักษมัณ พระน้อง
จงไปและเที่ยวตาม พวกทวิช
จะฝากเคหาสน์ห้อง ฉับพลัน ฯ [๑๕]

ร่าย

๏ ลักษมัณรับบัญชา แห่งเชษฐารีบไป ไม่ช้าถึงที่บ้าน อาจารย์ผู้นักธรรม์ นามสุยัญญ์ดาบส โอรสพระวสิษฐ จึงแจ้งกิจที่ไป นักธรรมได้ทราบพลัน ผายผันจากเคหา รีบมาเฝ้าราฆพ เธอเคารพพ่อพราหมณ์ ตามตำหรับโบราณ แล้วอวยทานทักษิณา ของมีค่ายกให้ แล้วใช้ลักษมัณตาม พราหมณ์นักบวชคณะ ไตต์-ติริยะนิกาย ทั้งหลายบรรดาที่ พระชนนีนงคราญ ทรงอุปการนานมา แจกทักษิณามากมวล ควรที่พราหมณ์ประสงค์ แล้วทรงมอบตำหนัก ที่พักอันงอนงาม ให้พวกพราหมณ์รักษา กว่าจะกลับคืนกรุง ให้บำรุงข้าไท อย่าให้อนาทร เดือดร้อนอย่างใดๆ แล้วทรงชัยตรัสชวน นวลนางผู้ชายา อีกอนุชาเพื่อนยาก เสด็จจากที่วัง ตรงไปยังนิเวศน์ ที่ทรงเดชประทับ เพื่อคำนับนอบลา ฝ่ายประชาชาวเมือง ได้รู้เรื่องแล้วไซร้ ต่างเสียใจโศกา พากันคอยเรียงราย ถวายกรกราบไหว้ ร่ำไห้อาลัยรัก รามทรงศักดิ์สุริยวงศ์ สงสารองค์สีดา จะต้องคลาคลาดเต้า เข้าแรมในไพรสัณฑ์ อีกลักษมัณภฺาสาย ก็เสียดายเหลือล้น พ้นที่จะประมาณ การรื่นเริงทั้งหมด ต่างก็งดโดยด่วน ต่างชวนกันโศกา กล่าววาจารำพรรณ ปรับทุกข์กันทั่วไป ในนครเขตกว้าง เสียงแต่โศกรอบข้าง ไม่มี สุขเลยฯ

โคลง ๓

๏ ถึงที่นิเวศน์พลัน พบสุมันตร์สุดเศร้า
จึ่งพระราฆพเจ้า ตรัสไป
๏ ทูลทรงชัยนาถา ว่าข้ามาเพื่อเผ้า
ทูลลาพระผ่านเผ้า สู่คง ฯ

โคลง ๒

๏ ผ่ายองค์ทศรถไชร้ ทราบเหตุจึ่งตรัสใช้
สารถี
๏ เชิญเทวีเสด็จพร้อม ทั้งก้านัลแวดล้อม
บาทา ฯ

โคลง ๔

๏ ครั้นมากันพรั่งพร้อม ดังตรัส
จึ่งเบิกพระราฆพ สู่เผ้า
ผ่ายพระมกุฎรัช เสด็จลุก
ไปกอดพระลูกเจ้า โศกศัลย์
๏ ทรงธรรม์กำสดล้ำ เหลือทน
ล้นพระสติลง สลบไชร้
พระรามกับนิรมล มหิ ษีแล
เข้ารบพระองค์ไว้ ทั้งสอง

๏ ประคองพระขึ้นสู่ แท่นบรร ทมนา
เรียกแพทย์ประกอบโอ สถแก้
จนองค์พระทรงธรรม์ คืนกลับ
สมฤดีได้แล้ ไป่นาน

๏ กราบกราบแทบบาทแล้ว พระราม
จึงกล่าวทูลลาจร จากด้าว
อีกขอประทานความ กรุ ณาแล
แด่พระบิตุร์ท้าว เทอดธรรม์

๏ ลักษมัณอนุชผู้ ภักดี
ขอกราบทูลลาไป กับซ้า
สีดามีงนารี จงรัก
ก็มิยอมอยู่ว้า วังขัง

๏ ฟังคำพระลูกแก้ว กลอยใจ
ตรัสว่าอ้าเจ้าราม ลูกรัก
อันพ่อนี้หลงไหล เหลือโฉด ลูกเอย
หลงเสน่ห์ทุรลักษณ์ นารี

๏ ไทเกยีหลอกให้ อวยพร
พ่อก็ยอมให้ตาม หญิงโหด
บ่ควรครอบนคร ครองรัฐ
พ่อผิดขอรับโทษ บัดใจ

๏ ขอให้ถอดพ่อนี้ ทันที
และลูกจงขึ้นครอง ครอบด้าว
บำรุงประชาสี่ วรรณะ
เหมือนศักระเทพท้าว ครองสวรรค์

๏ บัดนั้นราฆพกัม เกศี
ทูลว่าขอพระจอม จักรกว้าง
เถลิงถวัลย์อีกพันปี ผาสุก
พระเกียรติเกรอกรอบช้าง ต่อไป

๏ ข้าไซร้ขอด่วนเข้า พงพี
ข้าบ่อยากจะครอง ครอบด้าว
เมื่อครบสิบสี่ปี จะกลับ
มากอดพระบาทท้าว บิตุรงค์

๏ องค์ทศรถไซร้ จนใจ
จึ่งประสาทพระพร ผ่องแผ้ว
ไปเถิดและอยู่ใน แนวป่า
ภัยพิบัติคลาดแคล้ว ลูกยา

๏ จงผาสุกสวัสดิ์ทั้ง สามคน
ตั้งมั่นในสัตย์ธรรม เที่ยงแท้
แล้วกลับจากไพรสณฑ์ โดยสวัสดิ์
ตามที่กำหนดแล้ ฯ สิทธิ์สรรพ์ ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายสุมันตร์สารถี อัญชุลีอย่างงาม แต่ด้วยความโกรธา กล่าววาจาทูลไป แด่นางไกเกยี ว่าเทวีนั้นผิด บ่คิดถึงพระคุณ การุณแห่งภรรดา เห็นว่าเปนบาปแท้ แล้วแลกล่าวลำเลิก เบิกประวัติอันมี เรื่องเทวีโสภา ผู้เปนมารดาไชร้ แห่งนางไกเกยี ว่ามีลักษณะชั่ว กลั้วกมลอยู่มาก จนต้องพรากภัสดา[๔๗] มาถึงบัดนี้ ไชร้ ขอวอนไกเกยี ให้นึกดีอย่าเปน เช่นพระมารดานั้น แล้วรำพรรณวิงวอน ให้บังอรคล้อยตาม ความประสงค์ราชา ผู้ภัสดาฦๅสาย แล้วโฉมฉายเองไชร้ จะได้เปนที่รัก นับถือนักทั่วตน ทุกคนในธานี ดังนั้นเผ้าทูลวอน แต่บังอรคงด้อ ถือทิฏฐิไม่ยอม ประนอมตามเขานั้น ฝ่ายทรงธรรม์ราชา เผ่าอิกษวากุไชร้ หฤทัยแสนโทร์มนัส จึงตรัสสั่งสุมันตร์ จงจัดสรรพ์เสนา จาตุรงค์งอนงาม ตามราชพเข้าบ่ำ อีกจัดพานิชผู้ รู้จักหาสินค้า นานาเนกไปด้วย หานางสรวยโสภา นาฏกานักรำ อีกทั้งล่ำเลวี ที่เคยเปนข้าเผ้า ไปกับเจ้านายตน ทุกคนให้ประทาน ทรัพย์ศฤงคารนานา อย่าให้ขาดแคลนได้ อีกให้ชาวนาคร จรตามในกระบวน หาพรานล้วนชำนาญ ในการจับสิงห์สัตว์ อีกสมบัตินานา บรรดามีในคลัง ขนไปยังแนวบ่ำ เผื่อลูกข้าประสงค์ จำนงอวยทักษิณา แด่ทวิชาดาบส ทรงพรตอยู่พงพี เมื่อมีกิจการยัญ จะได้บั่นสินให้ ตามใจลูกปรารถนา

อันว่าสมบัติผอง ของกูบรรดามี กูนี้แสนเต็มใจ ยกให้เจ้ารามหมด ขอโอรสจอมขวัญ รับสรรพะราชธน ขนเข้าบ้านนั้นไซร้ ส่วนอโยธยาให้ ภรต ครองเทอญ ฯ

โคลง ๓

๑ พังพจน์พระภูมี ไกเกยีเดือดร้อน
พักตร์บึ้งสบัดค้อน ทูลไป

๒ ฉันใดพระทรงยศ ให้ภรตลูกข้า
ครองแต่เวียงว่างว้า หมดดี

๓ มีเหลือแต่เปลือกนอก ซึ่งปอกทิ้งทอดไว้
ข้าบาทยอมมิได้ แน่นอน ฯ

โคลง ๒

๑ ภูธรตรัสว่าอ้า เมื่อเธอได้ข่มข้า
ลงไป แล้วแฮ

๒ ฉันใดตามจ่อจี้ ด้วยประดักเช่นนี้
จัญไร ยิ่งนา

๓ ไกเกยีตอบไท้ ว่าท้าวสคะระไซร้
ต้นวงศ์ พระแล

๔ ก็ทรงขับลูกท้าว เธอเองนั้นจากด้าว
เขตขัณฑ์

◎ อสมัญช์นั้นแล้ ก็เปนลูกใหญ่แท้
เช่นราม นี่เอง ฯ

ร่าย

◎ พังความพระชายา ยกอุทาหรณ์ฉนั้น บรรดาพวกข้าเผ้า ต่างก้มเกล้าหน้าบึ้ง จึงสิทธ์รรถอมาตย์ ผู้ฉลาดมีวัย ขัดใจทูลเทวี ไกเกยีบัดนั้น ว่าอสมัญช์ดุร้าย จับเด็กหลายสิบคน ที่วิ่งวนเล่นอยู่ จู่ลากตัวเอาไป ผลักลงในนที ศรีสรยุเชี่ยวคว้าง พลางสำรวลสำราญ ยามกุมารจมน้ำ สำสาธุชนเห็น เช่นนั้นแสนแค้นใจ พากันไปเผ้าองค์ พระบิตุรงค์ทูลพ้อง ร้องทุกข์ตามเหตุการณ์ ผ่ายภูบาลกริ้วกราด จึงขับราชโอรส ให้จรดจากขัณฑ์ สู่อรัญดงดอน ภูธรสดะระ พระทรงธรรมเที่ยงแท้ แม้โอรสเอ็งไชร้ เมื่อได้ประพฤติบาป ก็กำราบปราบปราม อันพระรามมีโทษ โหดร้ายสิ่งใดเล่า พระนางเจ้าจึงจะ ทูลขอพระสุริย์วงศ์ ให้ลงอาญาเธอ เสมอ อสมัญช์ ฉนั้นขอเทวี บัดนี้ทรงดำริห์ ผิมิยอมถอนถ้อย ชนจะชังใช่น้อย สุดทราม แน่แล ฯ

โคลง ๓

◎ ผ่ายพระรามราฆพ นบนอบศิระไหว้
ทูลพระชนกไท้ ราชา ฯ

โคลง ๔

๏ เทวะข้าบาทนี้ ไป่จง
ความสุขทางโลกยอม ละล้วน
ขอเข้าสู่ไพรพง นอนร่ม พฤกษ์แล
กินอยู่ ณ บ่าถ้วน ทุกสถาน
๏ บริวารจะต้อง ประสงค์ ดังฤๅ
ผู้ที่เต็มใจแจก คชแล้ว
ยังจะมุ่งจำนง ห่วงกูบ ฉันใด
ฤๅแจกสังวาลย์แก้ว ห่วงสาย
๏ พลกายอย่าให้ ตามไป ด้วยเลย
อันทรัพย์สมบัติปวง สละหมด
ขอเพียงพระทรงชัย โปรดประ ทานเทอญ
พัสตระแบบดาบส บวชชี ฯ

โคลง ๓

๏ ไกเกยีหยิบผ้า คากรองมาเสร็จแล้ว
ตรัสว่านี่ลูกแก้ว ครองอย่า ช้าเลย
๏ รามพรับผ้าพลัน บัดนั้นครองเสร็จถ้วน
ทีประเสริฐเลิศล้วน ลออตา
๏ ฝ่ายว่าพระลักษมณ ก็พลันผลัดพัสตร์บ้าง
แล้วไปอยู่ชิดข้าง เชษฐา

๏ สีดารับภูษิต ประหวั่นจิตพิศผ้า
ยืนนึ่งจำเพาะหน้า สวามี

๏ บัดนี้รามพพลัน ช่วยแจ่มจันทร์ห่มแล้ว
ทั้งสามงามผุดแผ้ว ผ่องศรี ยิ่งแล ฯ

ร่าย.

๏ บัดนี้เหล่าสุรางค์ สงสารนางสีดา ก็โศกาจาบัลย์ พากันกล่าวถ้อยว่า อ้าอย่าเลยอย่าให้ ทรามวัยไปสู่พง ถึงแม้องค์พระราม ต้องไปตามคำมั่น ให้แจ่มจันทร์อยู่วัง ข้าทั้งหลายจะพร้อมกันถนอมจอมขวัญ ให้ลักษมัณเรืองชัย ไปเปนเพื่อนยากเถิด อันโฉมเฉิดเช่นนาง จะแรมกลางไพรสณฑ์ กรำแดดฝนไปควร จะหมองนวลข้องจิต จึงวสิษฐดาบส เผยพจน์กล่าวคำไป แด่นางไกเกยี อ้าเทวีใจบาป หยาบทำลายกิติคุณ แห่งสกุลเกกัย ช่างมีใจชั่วช้า หลอกภรรดาให้หลง จงทราบบัดนี้ว่า สีดาควงสมร จะไม่จรจากเวียง เนียงจะอยู่ในวัง เผ้าบัลลังก์เรืองมาส แทนพระราชสามี เพราะผู้ที่สมรส ปรากฏเหมือนเปนหนึ่ง จึ่งสมควรแล้วที่เปนราชินีครอง ผองพวกเราทั้งหลาย แทนฦๅสายสวามี หากเทวีจะไป จงได้สู่ไพรสัณฑ์ เช่นนั้นเราทุกตน นรชนชาวเวียง จะตามเนียงสู่บ่า อันว่าปวงสมบัติ สรรพัตก็จะขน เข้าไพรสณฑ์ค้นตามองค์พระรามทั้งหมด แม้ภรตแขงขลัง ทั้งศตรุฆนะคง ทั้งสองทรง

คากรอง และปองไปอยู่บำ กับเชษฐาทรงธรรม์ ดังนั้นพระนางเจ้า จงอยู่เผ้าเวียงร้าง อยู่อ้างว้างลำพัง นั่งในถิ่นเงียบนี้ อันกรุงศรีซึ่ง พราก จากสมเด็จพระราม จะสูญนามหมดสิ้น อันถิ่นดงประพาส แห่งรามราชฎาสาย จะกลายเปนมหา อาณาจักร์ประเสริฐ เชื่อ เถิดองค์ภรต ยงยศจิตกำแหง คงไม่แย่งนคร ของบิดรแน่แท้ แม้ เธอเปนบุตร์ดี ผู้มีกตัญญู คงไม่ยอมอยู่เวียง เคียงข้างพระชนนี ดังนี้หวังจะปลูก พระลูกให้ใหญ่ยิ่ง กลับเปนสิ่งทำให้ เธอนั้นไซร้ ขุ่นข้อง หมองจิตอย่าสงสัย ฝ่ายนางไกเกยี พึ่งมุนีว่ากล่าว ยังร้อน ร้าวหฤทัย ผินพักตร์ไปเสียพลาง นางไม่ตอบคาบส แม้ทศรถทรง ช่วย ว่าอีกด้วยก็ยัง ไม่ยอมฟังวรพจน์ ไม่ยอมลดยอมละ มาก มานะดันด้อ ถือทิฏฐิบ่จาง เห็นนางเปนเช่นนั้น ครั้นจะรอต่อไป ก็ไร้ประโยชน์งาม จึงพระรามบังคม องค์บรมกษัตริย์เจ้า และเผย วัจนะเว้า วาทย์ทูล ฯ

โคลง ๔

๏ นเรนทร์สูรอยู่เกล้า	เกศา
ข้าบาทน้ำจำจร	จากบาท
ขอฝากพระมารดา	ยอดรัก
แด่พระชนกนาถ	เถลิงถวัลย์

๏ อันองค์พระแม่เจ้า ขอมขวัญ
นับก็ทรงชรา มากแล้ว
ทุกเมื่อกอบพระมรร ยาทเรียบ ร้อยแล
อีกภักดีผ่องแผ้ว บ่จาง

๏ ปางเมื่อจำจักไร้ ลูกยา
พระจะทรงโศกศัลย์ วิโยค
ขอพระกรุณา โปรดช่วย
ทรงระงับดับโศก เวทนา

๏ อ้าพระผู้เปรียบแม้น มหินทร์ เทพเธย
จงโปรดพระมารดา ลูกไซร้
อย่าให้มีงนารินทร์ จรตู่
ยมโลกเพราะไร้ ลูกยา

๏ ราชาตรัสว่าโอ้ ลูกชาย
อันลูกมากล่าวฝาก แม่เจ้า
พ่อเองและจะตาย ไปก่อน
ไหนจะทนโศกเศร้า อยู่ไหว

๏ ทรงชัยก็สลืน โศกี
แขงพระหฤทัย เปล่งถ้อย
สุมันตระตัวดี ไปด่วน
ผูกราชรถน้อย รีบมา

๏ แล้วพาทายาทแก้ว กลอยใจ
กับลักษมณ์และสีดา ทรามสวาท
ไปส่ง ณ ที่ไกล แค่ขอบ
เขตแห่งโกศลราษฎร์ เลิดขัณฑ์

๏ สุมันต์รับพระราช โองการ
ก็รีบไปจัดราช รถน้อย
ผูกอัศวะไพศาล สมศักดิ์
งามประเสริฐเพริดพร้อย เพราพรรณ

๏ ครั้นพร้อมราชพเจ้า กราบบาท
สมเด็จพระบิดา เทอดเกล้า
อีกกราบพระบาทราช มาตุ
กล่าวพจน์ทูลลาเข้า สู่พง

๏ ชวนองค์เมียมีงทั้ง ลักษมัณ
เดินประทักษิณจอม จักร์แก้ว
กับพระแม่จอมขวัญ ตามแบบ
ตำหรับโบราณแล้ว เลิดดี

๏ บัดนั้นจำต้องจาก ลีลา
ทศรถจึงจร แนบข้าง
สมเด็จพระลูกยา ยูรยาตร์
ยังมุขปราสาทสล้าง โสภณ

๏ อีกหนรามนอบเกล้า กราบบาท
ลาสองกษัตริย์ทรง เกิดเกล้า
แล้วขึ้นสู่รถราช เรืองรัตน
สารถีขับเต้า ต่อไป

๏ ทรงชัยทศรถโอ้ จาบัลย์
ทอดพระเนตรรถจน ลิบลับ
แล้วหันสู่เกาศัล ยายอด เสน่ห์แล
ยื่นพระหัตถ์ขวาจับ หัตถ์นาง

๏ ปางนั้นจึ่งแม่เจ้า ไกเก ยีแซ
เข้าจะพยุงองค์ ภาคซ้าย
พระตวาดว่าเหม่ มาจับ กูไย
หญิงชั่วใจโหดร้าย กาลี

๏ แต่นี้อย่าบังอาจ คลอเคลีย อีกเลย
กูไม่อยากประสบ พบหน้า
ไม่นับว่าเปนเมีย ฤๅมิตร์
อีกอย่าให้บ่าวช้า ไปมา

๏ อันว่ามือที่จับ จูงกัน
ประทักษิณอัคนี นั่นแล้
อีกปวงสิ่งผูกพันธ์ มึงกับ กูฮือ
ปลิดปลดหมดดังแก้ หลุดพลัน

◎ จัญไรใครจะเลี้ยง ตัวมึง ได้นอ
ใจกาจอิสสาทราม ชั่วหนัก
กูตายก็อย่าพึง เผาศพ กูเลย
เพราะว่ามึงปานยักษ์ หยาบคาย
◎ ผ่ายเจ้าภรตนั้น หากเห็น
ชอบ ณ กิจแม่มัน คิดไซร้
กูก็ไม่นับเปน ลูกต่อ ไปเลย
กูจะสั่งมิให้ เผากู
◎ ภูธรธกราดกร้าว จบลง
จูงพระเกาศัลยา กลับเข้า
สู่ตำหนักแห่งองค์ อัคเรศ
ยิ่งสุดกรวแสงเศร้า โศกศัลย์
◎ บรรทมเหนือแท่นแก้ว โศกา
ครวญคร่ำร่ำหาราม ลูกแก้ว
เทวีจับหัตถา พลางจูบ
ทูลปลอบขวัญให้แผ้ว จาบัลย์
◎ ปางนั้นนาเรศเจ้า สุมิตรา
ไปสู่ตำหนักจันทร์ นั่นไซร้
เห็นสองขัตติยา พิลาป
จึงช่วยทูลปลอบให้ คลายหมอง

๏ สององค์สดับถ้อย นงพงา
รำลึกได้สติ สักน้อย
ว่าโฉมสุมิตรา ก็พราก บุตร์แล
ค่อยระงับละห้อย โหยครวญ บ้างนา ฯ

ร่าย

๏ กล่าวถึงมวลมหา ชนที่มาคอยอยู่ นอกประตูวังนั้น ครั้นได้เห็นพระราม กับนางงามผ่องพรรณ อีกลักษมัณฤทธิรงค์ ล้วนทรงผ้าคากรอง ครองแบบผู้บวชชี ก็มีความอาลัย ต่างร่ำไห้โศกา แล้วพากันตามรถ บทจรจากเวียง เพียงกระแสรธารา ไหลบ่าตามถนน จรดลเต้าตาม ราชพหักมเท่าใด บ่มิได้หยุดยั้ง ต่างคนตั้งจิตมั่น พร้อมกันตามรถทรง ครั้นว่าองค์พระราม จะตรัสห้ามอีกไซร้ ก็เกรงใจนักหนา ดังนั้นมากระทั่ง ถึงผั้งตมะสา จึงพระราชพสั่ง ให้หยุดยั้งพักผ่อน นอนแห่งนี้คืนหนึ่ง จึ่งสุมันตร์แก้ม้า พาลงกินน้ำพลัน ชนานันต์ที่ตาม พระรามมาจากกรุง ก็ต่างมุ่งหาที่ พักอินทรีย์พอควร เพราะทั้งมวลเหน็จเหนื่อย เมื่อยล้าทั้งขาแขน แต่เพราะแสนจงรัก ภักดีต่อพระราม จึ่งสู้ตามมาได้ พอรำไพลงลับ ต่างก็หลับก็นอน เตรียมตัวจรต่อไป ในเวลารุ่งเช้า มุ่งตามเข้าสู่บ่า ฝ่ายพระราชพนั้น ครั้นเห็นทวยนรชน ทุกตนหลับสนิท บพิตร์สั่งสุมันตร์ ให้พลันผูกรถทรง สามองค์ขึ้นทรงยาน

จรจากธารนั้นแล แต่ในกลางราตรี ดังนี้เมื่อรุ่งสาง สว่างจึงชนตื่น ฟื้นกายแลบเห็น หน่อนเรนทร์แล้วไซร้ บ้างเดินไปเที่ยวหา ทางที่ม้ารถจร จนอ่อนใจจำงด บ่จรดต่อไป พร้อมใจกันกลับหลัง ยังกรุงอโยธยา ต่างโศกาก่ำสรวล ครวญถึงรามราฆพ ผู้เลิดลบกษัตริย์บุรุษรัตน์ภูเดช ปิ่นเกศชาวโกศล อีกทุกคนติโทษ โกรธนางไกเกยีว่าเทวีใจหยาบ บาปเหมือนเจตนา ฆ่าองค์พระสามี เพราะเหตุที่จำพราก จากพระบิโยรส ทรงยศย่อมจะโศก วิโยคยิ่งใหญ่หลวง คงเปนห่วงลูกยา ราชาอาจประชวร ส่วนพระชนม์มากแล้ว อาจไม่แคล้วมฤตยู หากพระภูธรดับ ลับสู่สวรรค์ จะทั่วกันเปล่าใจ ไร้ที่พึ่งร่มเย็น เปนที่รักบักเกล้า ดังนั้นเขาทั้งหลาย จึงบ่คลายครวญคร่ำ ในยามย่ำสนธยา ในภาราก็เงียบ เปรียบประหนึ่งเทียงคืน บ่ครึกครื้นเช่นเก่า เขาบ่เล้ียงดูกัน อันว่าการสังคีต ดีดสีร้องลำนำ อีกพ้อนรำปวงงด หมดซึ่งความเยอา สิ้นผาสุกครึกครื้น มีแต่เสียงสอื้น อกอา ดูรแล ฯ

โคลง ๓

๑ กล่าวถึงราฆพทรง รถตรงผ่านย่านกว้าง
โกศลเกษตร์สล้าง ไพศาล

๑ ผ่านลำเวทะศรุตี และโคมะตีน่านน้ำ
อีกสยานทิกะล้ำ เลิดดี

๏ ถึงนทีคงคา ให้พักม้าอยู่ใต้
ต้นอิงคุทไม้ มีงงาม ฯ

โคลง ๒

๏ รามชวนเทวีเจ้า กับพระอนุชเข้า
ฉายา
๏ ร่มพฤกษาใหญ่ล้ำ รื่นรมย์ริมผึ่งน้ำ
คงคา
๏ หวังนิทราที่นั้น ต่อรุ่งจึงจะลี้
ลาคไป ต่อนา ฯ

โคลง ๔

๏ ในแดนนิษาทนั้น ราชา
ชื่อคุหะผู้มี ฤทธิ์ล้ำ
ทราบว่าพระรามรา ฆพเสด็จ
ถึงซึ่งผึ่งแม่น้ำ คงคา
๏ พาพวกอมาตย์พร้อม พรั่งกัน
ไปรับเสด็จพระ ราฆพ
พระรามและลักษมัณ ต้อนรับ
คุหะก็เคารพ กราบกราน

๏ทูลสารสมเด็จไท้ รามินทร์
ข้าบาทมุ่งจิตจะ รับใช้
ขอมอบซึ่งแดนดิน ข้าครอบ ครองแล
แด่พระองค์เพื่อให้ ทรงครอง

๏ เรียกของเครื่องต้นรส โอชา
มาจัดตั้งถวาย บัดนั้น
เชิญเสวยซึ่งโภชนา ทุกอย่าง
ที่ผจงเลือกพ้น เอกมา

๏ อ้าเชิญพระครอบค้าว แดนดิน
ทั่วถิ่นบริบูรณ เลิศหล้า
ชาวนิษาทจักยิน ดีหนัก พระเอย
เพราะจะได้เป็นข้า บาทบงสุ์

๏ องค์พระราฆพเจ้า ตรัสตอบ
ว่าที่ท่านรับรอง เลิศแล้
เราปลื้มและขอชอบ ใจเพื่อน
เห็นว่าเป็นมิตร์แท้ แน่ใจ

๏ เราได้ตั้งจิตแล้ว จะบวช
นุ่งห่มคากรองและ หนังสัตว์
อีกโภชนะปวงชวด นอกจาก
ของน้ำสารพัด ผลาหาร

๏ หากท่านโปรดให้หญ้า อย่างดี
อีกเมล็ดสาลีแก่ มีงม้า
ก็จะถูกฤดี เรายิ่ง
โปรดช่วยเถิดอย่าช้า สหาย

๏ ฦๅสายตรัสดั่งนั้น คุหะ
พลันสั่งพวกตนพลัน ทอดหญ้า
อีกหาซึ่งธัญญะ โดยด่วน
ให้แด่สองมีงม้า มโนมัย

๏ ในเมื่อราฆพเข้า บรรทม
กับแม่สีดานง นิ่มน้อง
คุหะนะโรดม จงรัก
นั่งตื่นอยู่คอยป้อง ภยัน

๏ ครั้นรุ่งสุริยแจ้ง เวหา
จึงพระราฆพทรัส แด่ไท้
ผู้นิษาทราชา ขอช่วย
จัดซึ่งเรือเพื่อได้ ข้ามธาร

๏ ไป๋นานเรือเทียบพร้อม คนพาย
จึ่งคุหะทูลเชิญ เสด็จข้าม
เรือจะเทียบหาดทราย ตรงฟาก โน้นแล
บ่มิต้องทรงคร้าม กระแสร์ชล

๏ ขุมพลถึงท่าแล้ว ตรัสสั่ง
ขุนสุมันตร์ผู้จง รักแล้
ว่าท่านจุ่งกลับยัง อโยธ ยาเทอญ
ไปอีกบ่ควรแท้ แน่หนอ

๏ ขอจงรีบกลับเผ้า บรม นาถนา
ทูลเถิดว่าเรามา เรียบร้อย
และขอกราบบังคม แทบบาท
ขออย่าทรงละห้อย โหยหา

๏ สีดาและข้าอีก ลักษมัณ
บ่มิได้มีทุกข์ โรคเร้า
อีกสิบสี่ปีพลัน จะผ่าน ไปนา
แล้วจะกลับไปเผ้า บาทบงสุ์

๏ ทูลองค์พระแม่เจ้า เกาศัล ยาแล
ว่ากราบบังคมแทบ พระบาท
ไปดีเถิดสุมันตร์ ผู้มิตร์
โดยสดวกถึงราช ธานี

๏ สารถีกราบแล้ว โศกา
ครวญคร่ำร่ำพิไร ละห้อย
ผ่ายองค์พระรามรา ฆพปลอบ
จนค่อยคลายโศกน้อย หนึ่งนา

๏ รามพชวนอัคเรศ ลงนา วาแฮ
พระลักษมัณตามลง เสร็จแล้ว
เรือแล่นผ่านคงคา ไหลเชี่ยว
โดยสวัสดิ์ผาดแผ้ว พหุภัย

๏ ขอบใจคุหะแล้ว สามกษัตริย์
ยูรยาตร์เลียบลำ แม่น้ำ
ผ่านบ่ำผ่าทุ่งลัด สู่บ่ำ อีกนา
เลียบผั่งคงคาล้ำ เลิศชล

๏ จนถึงมะเดื่อต้น โตกลม
เห็นว่าพออาศัย ร่มได้
จึงหยุดพักบรรทม คืนหนึ่ง
จนรุ่งสว่างไซร้ สบาย

๏ ฦๅสายเดินตัดเข้า เขตบ่ำ
ไปเน็นก็ถึงแทบ ผั่งน้ำ
อันชื่อยมุนา ประเสริฐ
ไหลเชี่ยวเปรียวปราดล้ำ เลิศงาม

๏ เดินตามแม่น้ำนี่ ไปนาน
ถึงที่ยมุนา ใหญ่กว้าง
ไหลลงระคนธาร วิเศษ
คือพระคงคาสล้าง เลิศดี

๏ ที่ตรงสามแพร่งนั้น ปรากฏ
ชื่อเรียกประยาคแต่ เมื่อโน้น
เปนที่พระดาบส ภรัท วาชเช
สถิต ณ ภาคโพ้น ปราศเข็ญ
๏ พอเย็นถึงกุฏเจ้า ฤษี
สามกษัตริย์เข้าไป นอบน้อม
ดาบสก็เปรมปรีดิ์ ต้อนรับ
จัดโภชนาพร้อม เลี้ยงดู
๏ ชวนอยู่ ณ ที่นั้น ด้วยกัน
แต่พระราชพิพอบ ขัดข้อง
เกรงคนอยู่ถิ่นนั้น รู้เรื่อง
ก็จะมาแช่ช้อง รำคาญ
๏ อาจารย์จึ่งตอบถ้อย ทรงยศ
ว่าระยะสิบโยชน์ จากนี้
ยังมีหนึ่งบรรพต งามนัก
จิตรกูฏชื่อชี้ นามกร
๏ ทรงศรใคร่ประทับ วิเวก
ที่นั้นแหละเห็นเหมาะ แน่แท้
สำราญเลิดอย่างเอก ควรอยู่
ดาบสเคยอยู่แล้ มากหลาย

๏ ฦๅสายเคารพเจ้า ฤษี
และพักแรมตำบล ประยาค
อยู่เพียงหนึ่งราตรี หายเหนื่อย
พอรุ่งก็ลาจาก นั่นไป

๏ ครรไลลัดบ่ากว้าง ทางรก
สู่ผึ่งยมุนา น่านน้ำ
ผ่านไม้ใหญ่ใบดก บังแดด
ถึงแทบนทีล้ำ เลิดดี

๏ ที่นี้ราฆพกับ ลักษมัณ
จึ่งตัดขอนทำแพ เพื่อข้าม
ผูกกระชับเถาวัลย์ มั่นเหมาะ
บ่มิต้องครั่นคร้าม โพยภัย

๏ ข้ามไปสดวกแล้ว เดินดง ต่อแย
เลียบผึ่งนทีศรี ใต่เต้า
เดินพลางนึมอนงค์ ช่างตรัส
ชวนพระภัสดาเจ้า เจรจา

๏ เพลินตาชมมึงไม้ ในดง
อีกนกโบกบินตาม ยอดไม้
ชมหมู่วิหคหงส์ เล่นหาด
เดินจึ่งสดวกได้ ไประอา

๏ อีกราตรีหนึ่งต้อง แรมกลาง ทางแฮ
พอรุ่งออกเดินต่อ อีกไซร้
เดินชมพฤกษาพลาง งามยั่ว ใจนอ
เสียงนกอเนกได้ เสนาะกรรณ
๏ มิทันจะเมื่อยล้า ก็ถึง
เขาจิตรกูฏงาม เลิดแล้ว
ยิ่งแลยิ่งตลึง แลอยู่
สุดประเสริฐเพริดแพร้ว พิศวง
๏ สามองค์ตรงเข้าสู่ อาศรม
แห่งพระวาลมีกิ ดาบส
มุนีก็ชื่นชม ต้อนรับ
สามกษัตริย์ทรงยศ อย่างดี
๏ ที่นี้จึงจัดสร้าง อาศรม
พอเปนที่สามองค์ อยู่ได้
เปนสุขอภิรมย์ แรมบ่ำ
วิเวกสงบไร้ โศกศัลย์ ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายสุมันตร์สารถี ถึงกรุงศรีแล้วไซร้ รีบไปเฝ้าภูบาล ผู้ผ่านภพโกศล ทูลยุบลข้อความ ตามที่รามสั่งไป แก่ภูวนัยทศรถ

บ่มิงคลดโศก วิโยคบีย์บุตร์ สุดแสนจะอาดูร พูนเพิ่มโศกบ่วาย จนพระกายซูบผอม ตรอมพระราชหฤทัย ไม่เป็นอันสรงเสวย เลยบรรทมได้น้อย ถอยพระกำลังลง ฝ่ายองค์เกาศัลยา เคียงราชาใกล้ชิด จงจิตพยาบาล ให้สำราญวรกาย โฉมฉายสุมิตรา ก็มาช่วยเปลี่ยนกัน เผ้าทรงธรรม์สวามี ด้วยภักดียิ่งใหญ่ แต่ไกเกยีนั้น ทรงธรรม์ตรัสห้ามเผ้า มิได้เข้าถึงองค์ คงแต่พึ่งข่าวไข้ ในไม่ช้าภูธร พระโรครอนรานร้าว ท้าวเธอบ่ทุเลา เทราซุดลงทุกที บ่มีทางแก้ไข พระโรคไซร้กำเริบ เดิบหนักขึ้นบ่ลด ทรงยศมีแต่ซุดในที่สุดภูบาล สมปราณจรจากสกนธ์ สิ้นพระชนม์เพราะโศก วิโยคบีโยรส ทั่วทั้งหมดวังใน เสียงพิไรไห้โหย โดยเหตุนี้ชาวเวียงทราบโดยเสียงโศกา ว่าพระจอมนรินทร์ สิ้นพระชนม์แล้วฉนั้น ก็จาบัล์ทั่วเวียง เสียงพิไรร่ำรัก พระทรงศักด์ทั่วไป ที่ในราชธานีฝ่ายมนตรีผู้ใหญ่ พร้อมใจกันจัดการ งานพระศพพร้อมมวล ถ้วนตามประเพณี บัดนี้จึ่งนาคร จรสู่ราชวัง ดังกระแสร์ธารา พร้อมกันมาพึ่งข่าว ด้วยท้าวผู้ทรงธรรม์ เสด็จสวรรค์แล้วไซร้ ใครจะครองขอบขัณฑ์ ป้องกันภัยยายี จึ่งมุนีวสิษฐ ผู้ทราบกิจอันควรทั้งมวลประเพณี จึ่งมีคำสั่งใช้ ให้ทูตไปบัดนั้น เร็วพลันให้จรจู่สู่ราชคฤห์ธานี ที่สถิตจอมรัช อัศวบดีไท้ เชิญพระภรตให้กลับมา ฯ

โคลง ๓

๏ ครานั้นราชบุรุษ รีบรุดขับควบม้า
จากบุรีไม่ช้า ด่วนไป ฯ

โคลง ๒

๏ ถึงเกษัยจึ่งเข้า เฝ้าพระภรตเจ้า
ทูลแถลง
๏ แจ้งเพียงว่ารับใช้ มาเชิญเสด็จให้
กลับพลัน
๏ อันข่าวพระพ่อไซร้ สิ้นพระชนม์บ่ได้
เผยพจน์ เล่าเลย ฯ

โคลง ๔

๏ พระภรตไปบ่ทราบ ความสัตย์
จึ่งตรัสตอบยินดี จักได้
กลับเฝ้าพระปิ่นรัช บิตุเรศ
เพราะห่างพระบาทไท้ คิดถึง
๏ จึ่งขึ้นไปเฝ้าพระ อัยกา
ทูลว่าเขามาเชิญ กลับด้าว
ขอกราบพระบาทลา จรจาก
จำจิตต้องจากท้าว กลับขัณฑ์

๏ แล้วพลันจรจากแควัน
รีบกลับอโยธยา
เมื่อเข้าสู่เวียงใหญ่
เหงาเงียบดังเมืองร้าง
๏ เข้าในนิเวศน์แล้ว
สู่พระตำหนักจันทร์
กราบองค์พระมารดร
หวังจะได้ทราบเค้า
๏ เทวีถามข่าวพระ
พระภรตทูลตอบ
ถามถึงพระราชา
อีกพระรามพี่แก้ว
๏ อรไทยตอบถ้อย
ว่าพระบิตุรงค์
เหตุด้วยพระทรงยศ
อีกมีพระโรคด้วย
๏ ครานั้นภรตไท้
และทอดพระองค์ลง
ทูลกระหม่อมมิควร
โอ้เสด็จสวรรค์ทั้ง

เกกัย
สุดสล้าง
หลากจิต
ผิดใจ
รีบจร
เพื่อเผ้า
เกิดเกศ
คดี
บิดา
เสร็จแล้ว
จอมกษัตริย์
อยู่ไหน
ภรต
มอดม้วย
ชราภาพ
คับขันธ์
โหยครวญ
เกลือกกลั้ง
จะดับ ขันธ์เลย
ลูกไป

๏ ไกเกยีว่าอ้า ลูกชาย
ธรรมะคาบังคับ แน่แท้
อันเกิดแก่เจ็บตาย ใครขัก
อาจรอดพ้นได้แล้ ไป๋มี

๏ ภูบดีได้ครอบ ครองแคน
เกียรติกระเดื่องเดชะ อะคร้าว
ได้ทำพลีแมน มวลมาก
ถึงที่แล้วจึ่งท้าว เสด็จสวรรค์

๏ ครานั้นภรตตอบ เทวี
ว่าลูกน้อยาภัพ มากแท้
ยามองค์พระภูมี เสด็จสู่ สวรรค์แฮ
จึ่งมิได้เห็นแม้ พระองค์

๏ มิได้สรงศพไท้ ทูลหัว
เหมือนหนึ่งมิใช่โอ รสไท้
โอ้ลูกนี่เปนตัว อาภัพ ยิ่งนา
อยากจะทุบอกให้ อาสัญ

๏ อันองค์ราเมศผู้ เชษฐา
ธเสด็จอยู่ไหน บัดน้
ลูกอยากใคร่วันทา แทบบาท
จุบพระหัตถ์ดังก่ ก่อนมา

๏ พังวาทะไชร้ ทูลถาม
จึงพระนางจำเปน เล่าให้
รู้เรื่องตลอดตาม ความสัตย์
เหลือที่จะพรางไว้ ต่อไป

๏ พังไขคดิเค้า ความจริง
พระภรตตอบพระ แม่เจ้า
โอ้หวังจะพึ่งพิง พระพ่อ
และพระพี่ร่มเกล้า เกศา

๏ มาเสียสองนาถเจ้า พร้อมกัน
เพราะพระแม่ก่อการ กาจล้ำ
เหมือนทรงสับเสียงพ้น ลูกเหวอะ
แล้วแหละมิหน่ำซ้ำ เกลือโรย

๏ โอยโอยแสนเจ็บแม้น ทรวงมลาย
พระแม่ผลาญพระบิ ดุราช
และขับพระพี่ชาย ยอดรัก
ราวตัดหัวลูกขาด จากกาย

๏ เคราะห์ร้ายเปนลูกผู้ อาธรรม์
ให้เกิดแล้วผลาญเอง ดังนี้
พระแม่รีบไปพลัน จากแห่ง นี้นา
ผิดมากแล้วจงลี้ หลีกไป

๏ ใยอยู่ดูลูกต้อง
อัประยศหมดเกียรติ
หากหวังจะได้ดู
แห่งลูกนี้อย่าได้
๏ เหลือร้ายนี่มิใช่
องค์อัศวบดี
นี่นางอสุรา
มาผจนผลาญญาติ
๏ จงรู้เถิดว่าข้า
ไปแทบพนาคร
อัญเชิญพระพี่ราม
สู่นครทรงรัช
๏ ครรไลออกที่หน้า
อมาตย์มนตรีอยู่
ภรตตรัสประกาศ
ล้วนที่มาแวดล้อม
๏ อันเราพึงทราบเค้า
ว่าพระมารดาเรา
คิดผิดทุกทุกสิ่ง
จะพูดก็มิอยาก

อดสู เซาฎา
เริดไร้
อภิเษก
นึกหมาย
ธิดา
ธรรมราช
ปลอมเกิด
กุลวงศ์
จะตาม
แดนชัฏ
เสด็จกลับ
ต่อไป
ปราสาท
พรั่งพร้อม
ดังแต่ เซาแล
ทั่วกัน
ความจริง
ผิดมาก
แสนผิด
พูดเลย

๏ ท่านเอยจงเชื่อถ้อย เราสรรพ
เรามิได้เห็นชอบ สักน้อย
และเรามิขอรับ รองสัก อย่างเลย
เห็นพระแม่ผิดร้อย พันทวี
๏ บัดนี้พระแม่เจ้า เกาศัล ยาแช
ทราบว่าพระภรต กลับแล้ว
ก็เสด็จผายผัน มาสู่
ปราสาทวิสุทธแก้ว กาญจนา
๏ ครานั้นภรตได้ เห็นนาง
ก็รีบลงไปรับ กราบไหว้
กอดบาทพระแม่พลาง แสนโศก
สอึกสอื้นไห้ จาบัล์ย
๏ เกาศัลยาตรัสพ้อ พาที
เออภรตใยเธอ ร่ำไห้
เธอสิน่ายินดี เปนหนัก หนาแช
ที่พระแม่เธอได้ อุดหนุน
๏ ค้ำจุนให้ได้ผ่าน พิภพ
โดยปราศจากผู้ใด ขัดข้อง
เพราะให้ขับราฆพ จากเขต แล้วฤๅ
ก็มิอาจแย่งน้อง ครองขัณฑ์

๏ ตัวฉันกับน้องสุ มิตรา
ก็ขับเสียจากเวียง เถิดเจ้า
ฉันใดร่ออกไปบ่า อยู่กับ
ลูกรักดีกว่าเศร้า อกตรม
๏ บังคมแทบบาทแล้ว ภรต
ทูลว่าโอ้พระแม่ อยู่เกศ
ฉันใดพระเยยพจน์ เผดียลูก
ราวกับแผลงศรเดชน์ ปรุใจ
๏ ลูกไซร้ขอตั้งสัตย์ สาบาล
หากว่าเห็นชอบด้วย แม่ข้า
ขอผีพิษผีกาล ร้ายกาจ
ผลาญชีพลงอย่าช้า ฉับพลัน
๏ อันองค์รามพเจ้า จอมเกศ
ประหนึ่งพระบิดา เกิดเกล้า
ลูกขบถต่อเชษฐ์ ขอจุ่ง
ยมราชเป็นเจ้า ฉุดไป
๏ ใจลูกจะขาดแล้ว ทูลหัว
ยิ่งคิดยิ่งทรวงโทรม ละห้อย
แม่ผิดจึงพลอยมัว หมองบาป
โปรดเมตตาสักน้อย หย่าแหนง [๑๗]

๏ กรรแสงสอื้นโอด โอยครวญ
เคียรซบแทบบาทนาง ตักตื้น
ทอดกายกับดินหวล โหยหนัก
จนแทบจะถึงสิ้น สมฤดี
๏ เทวีวิลาศเจ้า เกาศัล ยาแฮ
พังภรตสาบาล เชือถ้อย
ตรัสปลอบตอบรับขวัญ พลางกอด
อ้าลูกอย่าละห้อย หนักเลย
๏ ลูกเอยแม่เชื่อแล้ว บ่แหนง
ว่าลูกรักเชษฐา แน่แท้
นึงเกิดอย่ากรรแสง มากนัก ลูกเอย
อันเหตุสุดที่แก้ ที่ไข
๏ ลูกไปเกิดด้วยแม่ จะจัด
ให้ลูกสรงเสวย โภชน์บ้าง
ว่าพลางพรูงหัตถ์ ภรต
พาสู่ตำหนักช้าง ฝ่ายใน
๏ ให้สรงทรงลูบไล้ สุคนธ์
แล้วจึงชวนเสวย ศุภโภชน์
อีกให้ผทมบน แท่นรัตน์
เลียงอย่างลูกที่โปรด ทุกสถาน

๏ สำราญกายแต่เศร้า แสนกรม จิตแฮ
พระภรตบ่วาย โศกเศร้า
แม้เข้าที่บรรทม บ่หลับ
จนกระทั่งรุ่งเช้า บ่นิทร์ สนิทเลย ฯ

ร่าย

๏ ฝ่ายวสิษฐมุนี ผู้เปรื่องปรีชาญาณ ท่านทูลเตือนภรต ให้ละลดโศกบ้าง พลางดำริตริการ งานพระบรมศพ โดยเคารพตาม ควร ทั้งมวลตามที่มี ประเพณีแบบบรรพ์ ดังนั้นจึงเริ่มเกณฑ์ ทำ พระเมรุโสภิต พระจิตระกาธาน ตามโบราณตำหรับ เสร็จสรรพ ทุกสิ่งถ้วน ตามควรแก่จุมพล นิมนต์พระมุนี ผู้มีชื่อฦๅคุณ เปน นักบุญวิเศษ สวดพระเวทคาถา ตามตำราไสยศาสตร์ บ่มีขาดสิ่งใด ได้กำหนดวันครบ เชิญพระศพประดิษฐ เหนือจิตระกาธาน อาจารย์ สวดมนตรา นานาสาธยาย แล้วถวายพระเพลิง เถกิงแรงแสงรุม สุมไว้ในคืนหนึ่ง แล้วจึงเก็บอังคาร ของภูบาลห่อผ้า พาไปยังผั่งน้ำ สรยูล้ำเลิดงาม พราหมณ์ลอยอังคารไป ในกระแสร์วารี แล้วมี ศราทธพรต กำหนดเจ็ดวาระ บ่ลดละสิ่งใด อันมีในตำหรับ ทุกสิ่ง สรรพเสร็จถ้วน โดยประเสริฐเลิดล้วน ทุกสถาน ฯ

โคลง ๓

๏ ครั้นเสร็จงานพระศพ ปรารภการรักษ์ด้าว
อมาตย์ทูลลูกท้าว จอมขัณฑ์
๏ อันอาณาจักร์ราช ปราศจากผู้ครอบแล้ว
เกรงว่าจะไม่แคล้ว พหุภัย
๏ ขอเชิญไท้ขึ้นทรง ดำรงซึ่งจักร์กว้าง
เพื่อประเทศไม่ร้าง ราชัน ฯ

โคลง ๒

๏ ครานั้นภรตเจ้า ตอบอมาตย์ที่เผ้า
ฉับพลัน
๏ อันองค์พระพี่ข้า คือผู้ควรครอบหล้า
แหล่งงาม นี่นอ ฯ

ร่าย

๏ พังความภรตตรัส สารพัดถูกต้อง ผองอมาตย์มนตรี ยินดีต่างวันทา เปล่งวาจาสรรเสริญ เยินยอยกเกียรติครัน ภรตพลันบัญชา ว่าอย่าช้าเกณฑ์พล เพื่อจรดลด่วนไป สู่เขตไพรลึบลับ ที่ประทับเชษฐา ทางภาราให้บั่น น่าที่กันจัดแจง แต่งถนนไว้พลาง เพื่อเปนทางนฤเบศร์ ประเวศราชธานี ถึงดิถีกำหนด จึงภรตเพ็ญพิริยะ ศตรุฆนะร่วมใจ ชวนกันไปเฝ้ยมเผ้า พระแม่เกาศัลยา

สุมิตราเทวี เชิญมารศรีเสด็จ จากนิเวศน์วังใน ฝ่ายนางไกเกยี บัดนี้ก็วิงวอน ขอจรไปบำด้วย เพื่อจะช่วยกล่าววอน ด้วยสุนทร วาทะ ให้พระรามเธอกลับ เพื่อรับครอบครองขัณฑ์ สืบสันตติวงศ์ ฝ่ายองค์เกาศัลยา กรุณายอมให้ ไกเกยีไปพง สามองค์ราชนารี จึงลีลาจากวัง มาที่ตั้งกระบวน เวลาควรแล้วไซร้ ภรตให้ยาตรา จากภาราพรรณราย ฝ่ายสุมันตร์ตัวดี รู้วิถีทางอยู่ จึงเปนผู้นำทาง เดินอย่างเช่นครั้งก่อน จรจวนถึงคงคา ฝ่ายราชาคุหะ ทราบว่ากระ บวนทัพ สรรพแสนยามาใกล้ ก็แค้นใจหนักหนา สำคัญว่าภรต คิดคดต่อพระราม ยกทัพตามมาจอง ปองร้ายองค์เชษฐา จึงพญา คุหะ กะเกณฑ์พลโดยด่วน ประมวลพลนิษาท ผู้กาจแกล้วการยุทธ์ รีบรุดยกออกกั้น ทางอันทัพจะจร หมายรานรอนต่อสู้ ผู้ประทุษ ทุรยศ ฝ่ายภรตทราบว่า คุหะมาเช่นนั้น ใช้สุมันต์ออกไป ให้ เชิญคุหะมา เจรจาโดยดี ดังนี้คุหะเข้า ไปเฝ้าพระภรต พระเผย พจน์ปราไสย ด้วยไมตรีเล่าความ ตามที่ยกพลมา เพื่อเชิญราฆพเจ้า คืนเข้าสู่กรุงไกร ขอให้คุหะช่วย บอกด้วยว่าราฆพ จะประสบหน ไหน คุหะไขขานว่า บริวารข้ามีอยู่ ที่รู้จักทางจร ในดงดอนแดน ไกล ข้าจะใช้ล่วงหน้า ไปค้นหาจนพบ ที่ราฆพสถิต ส่วนบพิตร์ ข้าขอ จงโปรดรออยู่กว่า ข้าจะจัดหาเรือ เพื่อรับพลข้ามฟาก จากนี่สู่ฝั่งไกล พูดแล้วให้บริวาร หาอาหารสเบียง เลี้ยงไพร่พลจง

ทั่ว ทุกตัวตนอย่าขาด ใช้อมาตย์รีบรัด ไปจัดโภชนา อันโอชา สารพัด ถวายกษัตริย์ทั้งห้า อีกหาบรรณาการ ถวายท่านตามควร ทั้งมวลให้พร้อมสรรพ ต้อนรับอย่างดีเลิศ ประเสริฐทุกสิ่งงาม ตามโบราณวิสัย ทัพพักในแว่นแคว้น แดนนิษทาสโมสร บ่เดือดร้อนน้อยเลย เสบยบ่ข้องขัด ทั้งกษัตริย์ห้าองค์ ทั้งจตุรงค์ทวยหาญ ทั้งบริวารแวดล้อม แสนสุขทุกสิ่งพร้อม เพริดดี สิ้นแล ฯ

โคลง ๔

๏ ราตรีหนึ่งได้พัก	แรมผา สุกแฮ
พอรุ่งเตรียมการข้าม	แม่น้ำ
คูหะจัดนาวา	นับถึง พันเฮย
พร้อมพวกผีพายล้ำ	เลิดแรง
๏ จัดแจงรับทัพข้าม	คงคา
ปราศจากอันตราย	สักน้อย
เรือรับส่งข้ามคลา	จนหมด
ทั้งกระบวนเรียบร้อย	เสร็จดี
๏ บัดนั้นเดินเลียบน้ำ	ล้างาม
อีกลัดตัดพงไพร	พฤกษ์สล้าง
เดินทางที่พระราม	เดินก่อน แล้วแล
เสียงสนั่นม้าช้าง	กระบวน

๏ ด่วนเดินบ่ช้าถับ ประยาค
ที่ภรัทวาช อยู่ไซร้
ให้บริวารมาก ค่อย ๆ ตามแล
โดยคิดเพื่อมิให้ อัดแอ
๏ แต่พระภรตทั้ง ศตรุ ฆนะนา
รีบเสด็จด่วนจร ล่วงหน้า
ขับม้ารีบบรรลุ ที่สถิต
ตาบสบ่มิช้า หยุดลง
๏ ตรงเข้าไปไหว้พระ มุนี
และแถลงแจ้งการ หมดแล้ว
ตาบสก็ยินดี ต้อนรับ
ทั้งกระบวนพลแกล้ว ที่มา
๏ ตาบสเข้าสู่กุ ฏาคาร
ร่ายเวทวอนเทวา เลิดฤทธิ์
ขอโปรดจัดอาหาร เอมโอช
ทุกสิ่งก็ประสิทธิ์ เสร็จสม
๏ นมสดนมเปรี้ยวอีก เนยใส
รวงเต่งแห่งผึ้งเต็ม จุน้ำ
น้ำตาลรสชื่นใจ หวานฉ่ำ
ธัญญะข้าวเลิดล้ำ พิศวง

๏ ห้าองค์กษัตริย์ทั้ง บริพาร
พระมุนีท่านสั่ง ศิษย์เลี้ยง
อเนกโภชนาหาร ไป่ขาด แคลนเลย
บริบูรณทั่วเหี้ยง อยู่กรุง
๏ บำรุงด้วยโภชน์แล้ว ท่านจัด
ที่ผ่อนพักผทม เรียบร้อย
กระบวนก็บ่ขัด ที่พัก
จึงทุกผู้ใหญ่น้อย รมยา
๏ นอนราตรีหนึ่งแล้ว ลาจร
เดินต่อตามมรรคา บ่ากว้าง
จนถึงซึ่งสิงขร จิตรกูฏ
แลประเสริฐสุดสล้าง สลับศรี
๏ บัดนั้นจึงแบ่งย้าย แยกกัน
เพื่อเที่ยวค้นหาที่ สำนัก
แห่งรามพราชัน ทรงยศ
ใครพบพระทรงศักดิ์ บอกกัน
๏ อันพระภรตค้น ไป่นาน
พบที่พระอาศรม สถิตไท้
วิบเรียกศตรุฆน์ผ่าน ไพรด่วน
ไปเคารพนบไหว้ เชษฐา

๏ โศกาพลางกล่าวถ้อย ทำนูล
ถึงพระราชบิดา มอดม้วย
กรุงไร้นเรนทร์สูร ทรงรัช
เชิญเสด็จกลับด้วย อนุชา
๏ รามพทราบเหตุแล้ว กำสรวล
อัคเรศแลลักษมัณ ร่ำไห้
ทั้งสามก็คร่ำครวญ แสนโศก
ถึงทศรถไท้ เทอดธรรม์
๏ สุมันตร์ผู้ใหญ่ได้ ตามไป ด้วยแล
จึงปลอบห้ากษัตริย์พอ คับโศก
แล้วทูลแนะนำให้ ทำศราท ธพรตนา
อุทิศแด่จอมโลก ดั่งควร
๏ ชวนกันสู่ผั่งน้ำ ใสสอาด
จึงพระรามพลง สู่น้ำ
ทำกิจพิธีศราท ธะพะรด
สัมฤทธิ์กิจอย่างล้ำ เลิศดี[๔๑]
๏ บัดนั้นรามพเจ้า จึงพา
พระมเหษีอีก พระน้อง
กลับคืนสู่พระอา ศรมสถิต
ประทับพัก ณ ห้อง กุฎสบาย

๏ ฝ่ายพระวสิษฐผู้ ทรงพรต
ทราบที่สถิตรา ฆพแล้ว
เชิญสามอัคเรศจร ไปสู่
ที่พระอาศรมแผ้ว ผ่องงาม
๏ พระรามก็ต้อนรับ ตามควร
ต่างเมื่อเห็นที่รัก ร่ำไห้
ต่างองค์ต่างก็ครวญ คร่ำบ่น
ถึงทศรถไท้ ฦๅสาย
๏ พอวายความโศกแล้ว ภรต
จึ่งกราบทูลพระรา ฆพเจ้า
อัญเชิญพระทรงยศ เสด็จกลับ
เปนกษัตริย์ผ่านเกล้า อยุธยา
๏ แต่พระราฆพนั้น คงขัด อยู่แล
ใครจะทูลเท่าใด แด่ไท้
ก็คงมุ่งรักษ์สัตย์ บิตุราช
พระลั่นวาจาไว้ ไป่คืน
๏ พระยืนคำเช่นนั้ ภรต
จึ่งหยิบรองพระบาท เครื่องต้น
ขององค์พระยิ่งยศ ทรงหน่อย หนึ่งเทอญ
เพื่อสวัสดีเลิดล้น ต่อไป

๏ จะได้ประดิษฐไว้ ด้วยดี
บนภัทระบิฐแทน นาถไท้
ยามสั่งกิจกรณีย์ ก็จะ
ได้กราบบังคมไหว้ ทุกครา
๏ รามพพึ่งน้องกล่าว ทูลองค์
เห็นว่าจะขัดคำ ก็ผิด
วับรองพระบาททรง ครู่หนึ่ง
พอสิทธิสมจิต อนุชา
๏ คราน้นภรตก้ม เกศกราน
แล้วถอดรองพระบาท เชิดไว้
เหนือเศียรกล่าวสาบาล ต่อพักตร์
ตามสอนที่ได้ พร้อมมา
๏ ว่าข้าภรตผู้ ภักดี
ในพระบาทบรม นาถเจ้า
รามรามพจอมศรี อยุธเยศ
จักรพรรดิผ่านเผ้า โกศล
๏ กมลมั่นอยู่เผือ ปกครอง
ทวยราษฎร์พศกแทน ท่านไท้
ขอเดชะฉลอง พระบาท
ดลจิตข้าบาทให้ เที่ยงธรรม

๏ จบคำแล้วกราบไหว้ ทูลลา
พาพระแม่สามองค์ กลับค้าว
ยกรองพระบาทรา ชะเชษฐ
ทูลเกศแล้วเดินก้าว ประทักษิณ
๏ รามินทร์ประสาทให้ พระพร
แด่พระภรตน้อง ท่านแล้ว
ภรตธก็จร ไปสู่
ที่พญาช้างแก้ว หมอบคอย
๏ ค่อยวางรองพระบาท บนเกศ คชแล
ให้พนักงานผูก มั่นไว้
แล้วภรตทรงเดช จึ่งตรัส
เชิญพระแม่สามให้ คืนกรุง
๏ มุ่งตรงสู่นิเวศน์ วังใน
และส่งถึงตำหนัก เสร็จแล้ว
ทูลลาพระแม่ไคล คลาจาก
กรุงอโยธยาแก้ว ฉับพลัน
๏ ครั้นถึงซึ่งถิ่นต้น มรรคา
มีชื่อนันทิคราม ปรากฏ
ตรัสเรียกพศกมา พร้อมอยู่
แล้วพระจึ่งกล่าวพจน์ แด่เขา

๏ ตัวเรารับพระราช โองการ
เชิญฉลองพระบาท คู่นั้น
มาแทนพระผู้ผ่าน แผ่นภพ
ทรงราชย์ดังแบบก้ ก่อนมา
๏ กิจจาเราประศาสน์ เสร็จสรรพ์
ก็จะสั่งเหมือนข้า บาทไท้
ดังนี้จุ่งพร้อมกัน เคารพ
รองพระบาทนี่ไซร้ แทนองค์
๏ ทรงวางรองพระบาท บนบัล ลังก์แล
ใต้เศวตะฉัตร์กาง เพริดแพร้ว
แด่นั้นทุก ๆ วัน ภรต
เฝ้าฉลองบาทแก้ว ยศยง
๏ องค์ภรตอีกทั้ง ศตรุ ฆนะแล
ทรงผนวชครองคา มุ่นเกศ
อีกทรงรักษาสุ ศีลวัตร์
คอยท่าพระทรงเดช เชษฐา ท่านนา ฯ (๔๒)

ร่าย

๏ อยู่มามิช้านาน คณาจารย์คนหนึ่ง จึงได้ทูลเล่าความ
แด่พระรามฤษี ว่ามีอสูรหนึ่ง ซึ่งมักชอบรังแก แผ่อำนาจรุกราญ

ล้างกิจการพลี ของฤษีชีป่า บรรดาที่อาศัย ในเขตชนสถาน มาร
ชื่อพญาขร ฤทธิรอนแรงขัน น้องทศกัณฐ์ราชา คณาจารย์เตือน
ไท้ ให้ระวังบังอร เพราะชุนขรร้ายกาจ อาจทำร้ายนางได้ แต่นั้น
ไซร้รามพ เดารพคำโยคี มีแต่คอยระวัง ตั้งจิตป้องกันภัย แต่
หฤทัยไม่ช้า เบื่อพระอาศรมสถิต ที่จิตรกูฏนั้น เพราะทรงธรรม์
บ่วาย หายคำนึงถึงครา พบทั้งห้ากษัตริย์ นึกขัดข้องหมองศรี ชวน
เทวีสีดา อีกอนุชาคู่ใจ ไปเสียจากกูฏี จรลีดั้นดง ตรงไปยังกุฏิ
แห่งอัตริมหา พราหมณ์ประชาบดี ไหว้โยคีองค์ขลัง ทั้งอนะสูยา
ผู้โสภามหิษี มุนีและชายา เปรมปรีดาไม่น้อย กล่าวถ้อยคำสั่งสอน
อีกอวยพรศรีสวัสดิ์ สามกษัตริย์ลาจร เข้าดงดอนเดินไป ในไม่ช้า
ก็พ้น แดนที่ชนอาศัย ดำเนินไปไพรสาณฑ์ ภูบาลคอยระวัง ตั้ง
ตามองเสมอ ไม่เผลอเลอเหม่อเดิน ไม่เพลินชมนกไม้ ยามแรมไพร
ก็สอง พระพี่น้องผลัดกัน องค์หนึ่งบรรทมหลับ องค์หนึ่งรับตื่นอยู่
คอยดูเผื่อภัยพาล ดังนี้ผ่านป่าไป ได้หลายวันเรียบร้อย ปราศภัย
ทั้งใหญ่น้อย ปลอดสรรพ์ฯ

โคลง ๔

๏ วันหนึ่งพระจึ่งได้ พบยักษ์
กายใหญ่ดังภูผา เด่นด้าว
เสียงดังอึกทึ้งพักตร์ น่าเกลียด ยิ่งนา
นุ่งห่มหนังเสือห้าว เหิมรอน

๏ กรกุมหอกใหญ่ด้าม แทนคาน
คอนสัตว์ที่ตัวมัน ฆ่าได้
สามสิงห์สี่เสือหาญ สิบมฤค
หมาป่าอีกคู่ไซร้ ใส่แซม
๏ ยังแถวหัวคชพร้อม งาคง อยู่แฮ
เลือดหยดแปะ ๆ ตาม รอยบาท
พอแลพบสามองค์ เดินแต่ ไกลฤๅ
ยักษ์ก็ร้องตวาด ถามไป
๏ เหวยใครหนอหนุ่มน้อย บังอาจ
พาสัตรีผ่านมา ท้น
ตัวกูชื่อวิราธ เรืองฤทธิ์ (๔๓)
มึงอย่าคิดหลีกล้ หลบเลย
๏ เย้ยกูนี้แหละชอบ กินพราหมณ์ นักฮา
มึงก็คงต้องเปน เหยื่อแท้
ส่วนนางวิไลงาม ก็จะ
เปนคู่กูนี่แล้ เลิดงาม
๏ พระรามพังก็กริ้ว ตรัสสั่ง
พระอนุชายิง ยักษ์ร้าย
ลักษมณจับศรขลัง แผลงฉับ พลันแล
เร็วรวดรุมศรคล้าย ห่าฝน

๏ ชอบกลวิราชนั้น บ่ตาย
ดูดังกายหุ้มเกราะ เพ็ชร์ไว้
พระรามพมุ่งหมาย ทรงช่วย
พระอนุชหน่อไท้ ฤทธิรงค์

๏ ทรงแผลงศรสาตช้ำ ประหาร
แต่วิราชก็ยัง ไม่ม้วย
กลับวิ่งรี่มาราน รอนต่อ
รวบสองกษัตริย์ด้วย สองกร

๏ ทรงศรสองพี่น้อง ชักคาพ
พ้นแขนอสูรพลัน ขาดหว้น
คราน้นจึ่งยักษ์หยาบ เจ็บยวด
ล้มกับแผ่นดินต้น ดักไป

๏ เหยียบไว้แน่นแล้วจึ่ง ราฆพ
ตั้งอนุชชุดหลุม ใหญ่กว้าง
จะเอายักษ์ผั่งกลบ กลางบ่า
อาวุธมิอาจล้าง ชีพมัน

๏ บัดน้นวิราชร้าย แลดู
องค์พระรามราฆพ ถนัดแล้ว
ด้วยเสียงอ่อนทูลภู วนาถ
อ้าพระวีระแก้ว สุริย์วงศ์

๏ ความหลงบังเนตร์ไว้ จึงข้า
บ่มิรู้จักองค์ ท่านไท้
พระคือพระรามรา ฆพเลิศ
ใครจะสู้พระได้ ไป่มี
๏ ยินดีได้เผ้าบาท ยุคล
เพราะกุเวรราชเธอ สาปไว้
ได้เผ้าจึ่งให้พ้น โทษสาป
กลับสู่สวรรค์ได้ โดยมรณ
๏ ชาติก่อนเปนคนธรรพ หรรษา
บริวารกุเวร ราชเจ้า
ข้าลอบรักรัมภา โสภิต
เวสสะวัณทราบเค้า โกรธา
๏ สาปข้าเปนรากษส รูปทราม
ท่องเที่ยวอยู่ในดง ทัณฑ์ทัก
จนกว่าจะพบราม ราฆพ
พระฆ่าแล้วจึ่งจัก พ้นกรรม
๏ พังคำวิราธร้าย กราบทูล
รามพเร่งชุดหลุม ใหญ่แล้ว
จึงผั่งวิราธพูน ดินกลบ
ยักษ์ดับชีพและแผ้ว สาปพลัน ฯ [๑๘]

ร่าย

๏ ต่อนั้นจึงสามองค์ ต้นดงเดินต่อไป ในหนึ่งโยชน์คณนา ก็ถึงอาศรมสถาน ที่ลำราญฤดี แห่งมุนีผู้ขลัง คือศรภังค์ดาบส ทรงยศเห็นศักระ กับเทวะคณา มาพร้อมอยู่ที่นั้น แต่ครั้นเมื่อเข้าใกล้ ทวยเทพไชร้เหิรเหิด เตร็จพ้าไปเสียพลัน บัดนั้นสามกษัตริย์ จึ่งรีบรัดเข้าไป ไหว้ศรภังค์มุนี ฤษีปรีดานัก รับทรงศักดิ์และแถลง แจ้งเหตุที่เทวา มาอาศรมนั้นไซร้ ว่าได้มาเพื่อเชิญ เธอนั้นเหิรสู่สวรรค์ ชั้นพรหมอันสูงสุด เพราะวิมุติกิเลส วิเศษได้โดยฌาณ ท่านบอกมรรคาชัด เพื่อกษัตริย์เดินไป แล้วทันใดทูลลา คลาเข้าสู่กองเพลิง เถกิงแรงแสงฉาน ผลาญเผาองค์มุนี หมดอินทรีย์บ่นาน วิญญาณก็จรจู่ สู่พรหมโลกโดยพลัน[๕๔] ครานั้นพวกบริวาร เห็นอาจารย์มรณา ก็ต่างมาแวดล้อม ห้อมราพทรงศร ทูลวอนให้ทรงศักดิ์ อารักษ์ตนต่อไป ภูวนัยรับคำ พวกนักธรรมปรีดา พาสามองค์เสด็จ เตร็จต่อไปในดง ตรงสู่ที่อาศรม อันเป็นรมณีย์ แห่งฤษีบรรฦๅ มีชื่อสุตีกษณะ[๕๕] พระรามพจีงพา สีดาและลักษมัน เข้าไปอัญชลี ฤษีชวนเธอให้ พักอยู่ในที่นั้น แต่ทรงธรรม์ขอลา ว่าอยากใคร่ชมดง ยิกจำนงช่วยพราหมณ์ ปราบปรามรากษสหาญ ที่เที่ยวราญรุกร้าย ทำลายกิจพิธี ดังนี้แรมคืนหนึ่ง แล้วจึงลานักพรต จรดต่อในป่า ฝ่ายว่าคณพราหมณ์

ตามเสด็จไปด้วย ช่วยระวังภูมิภัย ดังนั้นไซร้สามองค์ เดินในดง ทัณฑัก พักบางคราวกลางบ่า บางคราพบอาศรม รมณีย์อาศัย แห่งชีไพรบางเหล่า ก็เข้าอาศัยบ้าง บางทีอยู่น้อยวัน บางแห่งนั้น สบาย ก็อยู่หลายๆ เดือน เป็นเพื่อนพวกโยคี ดังนี้พราหมณ์คณะ อรัญญะวาสี พึงบารมีร่มเย็น เป็นสุขทั่วกันหมด รากษสบ่อาจหาญ รุกรานรังแกเล่น เช่นที่เคยแต่ก่อน ภูธรเที่ยวอยู่ไป ในทัณฑัก อรญ จนเวลาล่วงไป ได้ถึงสิบพรรษา จึงเวียนมาที่เก่า เข้า อาศรมองค์พระ สุตีกษณะพราหมณ์ พระรามถามสิทธา ว่าองค์ พระยคัสตย์ รัตนพรหมฤษี ที่สถิตหนไหน ฤษีไซร้จึงแจ้ง แถลง ทางให้เดิน ไปสู่เนินบรรพต ที่ตาบสอยู่ยัง ดังนั้นสามกษัตรา ลา สุตีกษณ์ตั้นตง มุ่งตรงสู่อาศรม แห่งพระพรหมฤษ ถึงที่นั้นไปช้า เห็นกุฏิอยู่หน้า เนินงามๆ

โคลง ๓

◎ บัดนั้นสามกษัตริย์ รีบรัดไปนอบเกล้า
กราบอคัสตยะเจ้า ฤษีๆ[๕๖]

โคลง ๔

◎ มุนีต้อนรับด้วย เต็มใจ
สรรพโภชนาหาร จัดเลี้ยง
ผลาผลที่ใน แนวบ่า
เอมโอชรสเลิศเพี้ยง แต่งปรุง

๏ มุ่งจิตคิดรักไท้	รามราช
หวังช่วยเธอบำราบ	รากษส
ฤษีจึ่งประสาท	อาวุธ
วิเศษสุดสมยศ	เกียรติฦๅ
๏ หนึ่งคือธนูแก้ว	แกมกาญจน์
ซึ่งวิศวกรรมา	แต่งแล้ว
ถวายวิษณุชาญ	ชัยสิทธิ์
เพื่อปราบราษสแกล้ว	กาจไกร
๏ หนึ่งให้พรหมาสตร์เอก	ศรศักดิ์
อีกแร่งอันบ่มี	พร่องได้
อีกแสงตาพเอกฝัก	กุดั่น
ประสาทพรพร้อมให้	ชัยศรี
๏ ยินดีรับเสด็จแล้ว	พระราม
กราบพระคาบสโดย	เรียบร้อย
ประนมพระหัตถ์ถาม	ถึงที่
พอปลูกอาศรมน้อย	เนาศานต์
๏ อาจารย์ตอบถ้อยพระ	ภูมี
ว่ารูปเห็นที่ควร	วิเวก
คือบั๋ญจะวฏี	ริมฝั่ง
แห่งนทีนามเอก	โคทา

๏ ราฆพลาพระเจ้า	ฤษี
เดินต่อไปในดง	ทัณฑก
ใกล้บัญจะวฏี	ที่มุ่ง ไปนา
พระจึ่งแลเห็นนก	มหิมา
๏ พญาวิหคนั้น	ทูลความ
ว่าคนูเปนมิตร์	บิตุราช
ข้านี้แหละมีนาม	ชฏายุ
ประเสริฐในเชื้อชาติ	เวนไตย
๏ เพราะได้เปนมิตร์ท้าว	ทศรถ
ข้าก็อยากเปนมิตร์	ลูกไท้
คราใดพระทรงยศ	มีกิจ
ข้าก็จะช่วยให้	สมถวิล
๏ ยินดีราฆพตอบ	ชอบใจ
แล้วก็ลานกจร	ไปถับ
ถึงธารนทีใส	สีสอาด
จึ่งเลือกที่ประทับ	ต่อไป
๏ ให้พระอนุชปลูก	อาศรม
เลือกที่อันเหมาะใน	ร่มไม้
คูน่าเสวยรมย์	วิเวก
สามกษัตริย์อยู่ได้	กลางพน นั่นแลฯ

ร่าย

๏ อนุสนธิข้อความ ตามมีในตำนาน มีนางมารตนหนึ่ง ซึ่งหยาบช้าแสนทราม นามศูรปะนขา น้องราชาทศกัณฐ ผายผัน ผ่านอาศรม ที่รมณียะ แห่งพระรามพไชร์ ได้เห็นรูปเรืองรอง ของพระรามฤทธี ยักษิณีนึกรัก ชมทรงศักดิ์เต่าไกล ไม่พอใจ ใคร่เผ้า จึงเข้าสู่อาศรม บังคมทูลประวิสัย ให้ก็ตอบโดยดี ยักษีอภิปราย โดยหมดอายแก่ใจ ขอให้พระสุริยวงศ์ ทรงรับตนไว้เป็น เช่นชายาเคียงคู่ ภูธรตอบเชิงเย้า ว่าเรามีภรรยา มาอยู่ด้วยที่นี้ มิควรที่รับรอง นางเนื้อทองผ่องพรรณ แต่ลักษมัณน้องยา มาผู้เดียวเปลี่ยวใจ แม้ได้ชิดเชยเจ้า เหมาะไม่เบาแน่นา นางอสุราพึงท่าน คลานไปเฝ้าลักษมัณ พลันกล่าวคำเล้าโลม ชมโฉมงามเฉิดฉาย แล้วถวายตัวฉับ ขอพระรับเป็นคู่ พระลักษมณ์ผู้ช่างตรัส จึงตอบชักข้องไป ว่าข้าไซร้เป็นทาส รองบาทพระเชษฐา กลัยาจะพลอย ต้อยต่ำศักดิ์ด้วยข้า ถ้าให้ดีควรเป็น เช่นชายายองค์ใหม่ ในพระรามและดี ยักษิณีกลับไป เฝ้าทรงชัยรามพ ประจบและทูลอ้อ ขอให้ทั้งสีดา แต่รามพล่าวขัด แน่ขัดไม่ยินดี ยักษิณีแสนโกรธ ทลึ่งโลดไปทาง นางสีดาตบตี เทวีก็ชวนชบ สลบลงโดยพลัน ครานั้นรามพราช กริ้วยักษ์กาจหนักหนา สั่งอนุชาให้พลัน

ลงโทษมันจงหนัก ลักษมัณรับบัญชา มาหยิบดาพโดยพลัน ฟาดพันเฉี่ยวไปถูก จมูกหูนางยักษ์ นางอัประลักษณ์ร้องลั่น พลันหนีไปบ่ช้า ร้องอึงประหนึ่งบ้า ตลอดทาง ฯ

โคลง ๓

๏ นางถึงชนะสถาน ก็ลนลานรีบเข้า
ไปถับถึงที่เผ้า เชษฐา ฯ

โคลง ๔

๏ พญาขรฤทธิ์ร้าย แลเห็น
ศูรปะนะขามา ร่ำให้
ตรัสถามว่าน้องเปน ไรจึง
โลหิตแปดเปื้อนไส้ จมูกหู
๏ ทูลภูธรด้วยพจน์ มุสา
ว่าถูกรามและลักษณ์ พี่น้อง
รังแกและพูดจา หยามหยาบ เกี้ยวแข
เพราะมิปลงจิตต้อง ถูกพั้น
๏ ดังนั้นจงช่วยน้อง แก้เผ็ด
หาไม่มนุษจะ กำเริบ
ต้องทำเพื่อขามเข็ด ฤทธิ์ยักษ์
มันจะได้ไม่เอิบ อิ่มใจ

๏ ขรใช้สิบสี่ยักษ์ เสนี
ไปเพื่อแก้แค้นแทน พระน้อง
ให้ลงโทษฤษี บังอาจ
แม้ต่อสู้ก็ต้อง ประหาร

๏ นางมารพายักษ์สิบ สี่ตน
ไปที่พระราฆพ ธสดิต
พอรุกเพื่อจะรณ รอนท่าน
ราฆพยิงศรปลิด ชีพมลาย

๏ นางร้ายรีบกลับเข้า ขุนขร
ทูลแถลงแจ้งเหตุ ที่แพ้
และเร้าเร่งให้จร ไปรบ
เพื่อจะได้รีบแก้ แค้นพลัน

๏ กุมภัณฑ์ลูกน้องยั้ว ยวนจิต
จึงสั่งเกณฑ์กองทัพ อะคร้าว
พลหมื่นสี่พันฤทธิ์ แรงรูป
โห่ลั่นสนั่นค้าว พนา

๏ พญาทูษณะน้อง ขุนขร
รับน่าที่ขุนพล ทัพหน้า
ตรีเศียรฤทธิรอน รู้ช่วย
คุมทัพเดินไปช้า ถับถึง

๏ จึ่งให้พลล้อมรอบ อาศรม
แล้วพญาทูษณ์จึ่ง กล่าวท้า
ฝ่ายพระนโรดม ยินศัพท์
ก็เสด็จออกหน้า กุฎี
๏ ภูมีแผลงเดชน์ล้ำ เลิดฤทธิ์
ไปประหารพวกพล วอดสิ้น
แล้วแผลงซึ่งศรสิทธิ์ ยิ่งแม่น
ถูกพญาทูษณ์ดิ้น ดับชันธ์
๏ พลันตรีเศียรไล่ต้อน พลมาร
เข้าปะทะอีกแทน ที่ม้วย
พระรามพกีผลาญ มอดหมด
แม่ทัพก็ตายด้วย ในสมร
๏ ขุนขรเห็นทัพหน้า กระจาย
กริ้วโกรธดังอัคคี พลุ่งไหม้
ต้อนพยุห์พลกาย ราญรุก
สั่งจับรามจงได้ ทั้งเป็น
๏ เห็นยักษ์ยกมากเข้า รานรอน
รามพกีทรงบิน ผาดเปรียง
ถูกรถพญาขร ขับขี่
พินาศบัดนั้นเพี้ยง อสุนี

๏ บัดนั้นขุนยักษ์ร้าย ดุ่มมา
แกว่งคทาเพ็ชร์สุด สามารถ
หวังสู้รบกับรา ฆพราช
ตัวต่อตัวโดยกาจ เก่งไกร
๏ ทรงชัยทรงชักเดชน์ พรหมาสตร์
พาดพิษณุธนู เหนี่ยวน้าว
เล็งเหมาะพระก็ผาด แผลงลิ่ว
ไปบั่กกลางอกท้าว ขรพาล
๏ ขุนมารก็ล้มแทบ ดินแดน
พิษศรดังพิษเพริง สุดกาจ
โดยด่วนจึ่งขุนขร มลายชีพ
อยู่ท่ามกลางศพกลาด เกลื่อนวัน
๏ คราน้นทวยเทพพร้อม ได้เห็น
ขรทูษณ์และตรีเศียร มอดม้วย
ก็เปรมกมลเปน ที่สุด
พร้อมส่งเสียงชมด้วย คำฉันท์
๏ ชวนกันพร้อมจิตพ้อน รำงาม
โปรยทิพยบุบผา เกลื่อนค้าว
ชมฤทธิ์แห่งพระราม สามารถ
ปราบอสูรแสนห้าว หมดมลาย

๏ ฝ่ายว่าคณเจ้า ฤษี
ทราบข่าวว่าขุนขร มอดม้วย
ไปเชิญพระมุนี อคัสตย์
นำคณไปด้วย ฉับพลัน
๏ พร้อมกันไปเฝ้าพระ ราฆพ
กล่าวพจน์โมทนา แต่ไท้
แต่นี้จะประสบ ศานติ
กอบกิจยัญญะได้ สุขสบาย ทั่วนา ฯ

โคลง ๓

๏ มีหนึ่งนายกุมภัณฑ์ อกัมปั่นชื่ออ้าง
ยามขรถูกมล้าง ชีพมรณ
๏ หนีจากสมรรอด เล็ดลอดพ้นไม่ช้า
แล้วจึงขึ้นสู่ฟ้า เหาะตรง
๏ ยังลงกานคร รีบร้อนสู่ที่เฝ้า
ทศเศียรราชเจ้า ลงทา ฯ

โคลง ๒

๏ ทูลกิจจาแต่ไท้ ทุกสิ่งตามที่ได้
เกิดการณ์ ฯ

ร่าย

๏ ขุนมารราพณาสูร ฟังคำทูลเมื่อนั้น ก็พลันกริ้วโกรธา ตรัสว่าต้องแก้แค้น แทนพระน้องจงได้ แท้จริงใจขุนยักษ์ ผู้มักมากในกาม ฟังความเล่าถึงนาง ผู้สรรพางค์พิไลย อยากใคร่ครองสีดา จึงบัญชาทันที สั่งสารถีผู้กรัด จัดเทียมล่อเลอสรร (๕๘) ครั้นรุ่งแสงอุษา จากลงการีบจร ตั้นอัมพรตะบึง ยังซึ่งอาศรมสถาน ที่สำราญรมยา แห่งมารีจฤาษี โอรสตาฑกา ซึ่งมาผนวชแต่ เมื่อพ่ายแพ้พระราม ตามที่ได้เล่ามา เจ้าลงกาเข้าไปไหว้มารีจเชิญช่วย ด้วยในการแก้แค้น แทนทูษณ์ขรที่ตาย บอกอุบายคิดว่า จะลักพานางงาม เมียพระรามจากกัน เพื่อลงทัณฑ์สาใจ มารีจได้สดับ สรรพเสร็จเรื่องบรรยาย ทูลฤาสายสิบพักตร์ ว่าทรงศักก็เชื่อเถิด จะเกิดการราญร้าว พลอยให้ชาวลงกา ทั่วอาณาจักร์ร้อน คิดดูก่อนจงดี พระรามนี้สำคัญ แขงขันเชิงชิงชัย กษัตริย์ในโลกนี้ บ่ได้มีเทียมเท่า เขานั้นแสนสามรถ อาตมะเคยเข็ดขาม ฤทธิ์พระรามวีระ อันจะลักเมียเขา เท่ากับยั่วเขาตาม ทำสงครามยุทธ์แย้ง แย่งชายาคืนไป อันนางในลงกา รูปโสภาหน้านวล มากมวลมีแล้วไซร้ ท้าวไทจงกลับเวียง เลือกเนียงชมสมจิต สนิทร่วมเสนหา รมยาไร้ภยัน ทศกัณฐ์ฟังคำ มารีจร่ำเตือนจิต คิดเห็นชอบนักหนา จึงลากลับกรุงไกร ไม่คิดทำเช่น

หมาย ผ่ายศูรปะนขา เห็นเชษฐาทูษณ์ขร ม้วยมรณด้วยศรราม ก็เหาะข้ามสมุท รีบรุดสู่ลงกา มาถึงพระโรงคัล พลันเข้าเผ้า ขุนราพณ์ กราบทูลความทุกข้อ แสร้งกล่าวพ้อพาที เพื่อให้มีมานะ อีกรู้พระหฤทัย ว่าผักใผ่ทางกาม จึงใขความชมโฉม น่าประโลม ลานแล แห่งหม่อมแม่สีดา นางยักษาเจ้าเล่ห์ เสรแสร้งใช้อุบาย โยกย้ายคำเจรจา ว่าพ้อบ้างยั่วบ้าง พลางชมนางน่ารัก จนจอม จักรลงกา แสนละล้าละลัง ยิ่งพังยิ่งนึกแค้น อีกแสนใคร่ใผ่ครอง นางเนื้อทองโสภา จึงบัญชาสั่งไป ให้ผูกรถอีกครั้ง ขี่ไปยังกุฏี ที่อยู่มารีจนั้น แล้วพลันเข้าไปหา แจ้งกิจจาขอช่วย ด้วยใน การปราบปราม พระรามและอนุชา อีกเพื่อพาเมียเขา เข้ามาสู่ กรุงไกร มารีจได้ทราบความ ห้ามขุนมารอีกครั้ง เธอบ่พังกลับ โกรธ พิโรธแรงนักหนา ว่าจะฆ่าให้หมด พวกขบถทั้งวงศ์ องค์ มารีจพังตรัส ครั้นจะขัดต่อไป ภัยจะถึงครอบครัว ทั้งตัวจะพินาศ จึงตอบราชบรรหาร ว่าภูบาลจะใช้ ฉันใดก็จะยอม พร้อมเพื่อรับ บัญชา พญาราพณ์แถลง แจ้งอุบายคิดไว้ ให้มารีจแปลงกาย เปนกวางฉายเฉิดงาม เดินไปตามในป่า หน้าพระอาศรมพอ ล่อตา ยั่วยวนใจ ให้อรไทยจำนง ประสงค์กวางทองนั้น แล้วให้พลัน รีบหนี รีน้ำรามเข้าป่า ไกลจากอาศรมศรี นอกนี้ตัวขุนมาร จะ

ทำการต่อไป มารีจได้สดับ รับบัญชาแล้วทูล จอมอสูรว่าข้า รู้แน่ว่ากิจนี้ อันผลดีคงไร้ จะได้แต่ผลร้าย ข้าคงตายด้วยมือ พระผู้ฦๅเกียรติไกร ราฆพไชร้สามารถ ปานยมราชแรงหาญ พระคงผลาญชีวา พระราชาแน่แท้ แต่จะขัดก็เห็น ไม่เปนผลอันใด ข้ายอมไปบำด้วย ช่วยพระองค์ตามที่ มีบัญญาสามารถ อสูรราชรื่นรมย์ ชมมารีจมากมาย ว่าเปนชายชาญเลิศ ประเสริฐล้ำอสุรา แล้วพาไปขึ้นรถ จรดล่องเวหน ตันสู่คงทัณฑัก เห็นสำนักทรงพรต เลื่อนรถลงบำกว้าง บ่มิไกลจากข้าง กุฎี นั่นแล ฯ

โคลง ๒

◎ ภูมีจึ่งสั่งให้ พญามารีจไชร้
แปลงกาย

◎ เดินกรายไปแทบหน้า อาศรมนั้นเถิดข้า
จะตามไปนอ ฯ

โคลง ๓

◎ นึกคร้ามในดวงจิต มารีจคิดอัดอั้ง
ครั้นขัดก็จะขึ้ง ขัดใจ

◎ แต่ไปคงไม่รอด ปลอดกลับมาแน่แท้
แขงจิตจำจิตแล้ ร่ายมนต์ ฯ

โคลง ๔

๏ สกนธ์กลายจากรูป	ยักษา
เปนสุวรรณมฤค	เลิดแล้ว
ปลายเขากอบรัตนา	นิลเอก
สีพักตร์ดำด่างแพรว้	ปนขาว
๏ พรายพราวพยับแก้ว	แต่งกรรณ
บีหรูดแกมทับทิม	พิลาศ
สร้อยคอรัตนะพรรณ	แพรวเพริด
หนังเรือปะทุมชาต	จับตา
๏ ยาตราผ่านหน้าพระ	อาศรม
ชายเนตร์ดังนางงาม	แช่มช้อย
ตีตาสบเนตร์ชม	ชอบจิต
นางจึ่งกราบกล่าวถ้อย	ทูลไป
๏ แม้ไท้ยังโปรดเกล้า	หม่อมฉัน
ขอประทานกวางทอง	เอกแล้
แต่องค์พระลักษมัณ	ทูลขัด
นี่มิใช่กวางแท้	ธรรมดา

๏ เกรงว่ารากษสแสร้ง แปลงกาย
มาล่อลวงให้หลง เล่ห์แล้ว
จะก่อเหตุแรงร้าย เปนแน่
ขืนจับจะไม่แคล้ว คลาดภัย
๏ แต่ใจนางแก้วสุด ไหลหลง
จึ่งมิยอมฟังคำ พระน้อง
เฝ้าทูลออดแด่องค์ พระภัส ดาแล
ขอมฤคทองที่ต้อง ประสงค์
๏ องค์พระรามพเจ้า เหลือขัด
จึ่งฝากสีดากับ อนุช
จับอาวุธคู่หัตถ์ โดยด่วน
แล้วเสด็จรีบรุด ไล่กวาง
๏ ไปกลางดงใหญ่แล้ว จึ่งทัน
รามพก็แผลงศร ถูกต้อง
บัดนั้นจึ่งกุมภัณฑ์ เจ้าเล่ห์
ส่งศัพท์เสียงโรทร้อง หวนโหย
๏ โอยช่วยด้วยเถิดเจ้า สีดา
ช่วยพี่เถิดลักษมัณ พี่ม้วย
เสียงเหมือนพระรามรา– ฆพเรียก
แล้วดับชีวิตด้วย พิษศร

๏ ม้วยมรณรูปมฤคนั้น พลันหาย
กลายกลับเปนอสูร ศพกลิ้ง
รามจึงทราบอุบาย ยักษ์หลอก
พระเสด็จรีบทิ้ง ศพไป
๏ เข้าในดงนั้นเพื่อ หากวาง
อีกหนึ่งซึ่งยิ่งแทน เสร็จได้
หวังนำเพื่อให้นาง แทนมฤค ปลอมแล
รีบกลับนำมฤคให้ โฉมฉาย
๏ ฝ่ายนวลนาเรศแก้ว สีดา
ยินศัพท์สำเนียงมาร เรียกร้อง
มิรู้ว่ามายา ลวงหลอก
จึงตรัสเร่งพระน้อง รีบไป
๏ ไว ๆ ไปช่วยพระ เชษฐา
ครั้นพระลักษมณ์กราบทูล ทัดไว้
นางก็กลับโกรธา พ้อตัด
จนลักษณ์ทนมิได้ จำลา
๏ คราวนั้นจึงท้าวราพณ์ ฤทธิแรง
เห็นเหมาะแล้วว่ามี โอกาศ
จึงร่ายเวทจำแลง กายะ
เปนฤษีลีลาศ เข้าไป [๑๕]

๏ ทรามวัยก็ต้อนรับ โดยดี
ขุนราพณ์ยิ่งคูนาง ยิ่งรัก
กล่าวชวนมิ่งนารี นงรัตน
ไปถิ่นประเทศยักษ์ ด้วยกัน
๏ แจ่มจันทร์หลากจิตตอบ วาจา
ไยพระมุนีกล่าว เช่นนั้น
เปนพราหมณ์บ่ควรมา เปนสื่อ
ชวนชักเมียให้ลัน จากผัว
๏ จะมัวพูดอ้อมอีก ต่อไป
เกรงจะเสียท่วงที แน่แท้
ขุนราพณ์จึ่งกล่าวไข ความสัตย์
ว่าคนนั้นแล้ ราพณ์ชลัง
๏ เพราะหวังเปนคู่น้อง เสนหา
จึ่งอุส่าห์มาจาก แว่นแคว้น
ขอเชิญชื่นใจมา ด้วยพี เถิดแม่
คงจะเปนสุขแมัน ไปสวรรค์
๏ แจ่มจันทร์พลันกล่าวถ้อย ตัดรอน
บ่มิยอมไปกับ ขุนยักษ์
เมื่อองค์พระทรงศร ทรงทราบ
คงเผด็จผู้ลัก มหิษี

๏ บัดนั้นจึงราพณ์ร้าย
กรดวัดกัลยา
ออกจากกุฎีไป
ไปสู่แห่งที่สัม
๏ อุ้มองค์อัคเรศขึ้น
แล้วขับขึ้นตรงสู่
แล่นลิ่วละล่องผัน
มุ่งสู่ลงกาหล้า
๏ ผ่านต้นไม้ใหญ่ล้ำ
ที่ชฎายุหาญ
สีดานี่มอนงค์
อ้ามิตร์ช่วยลูกให้
๏ นกใหญ่ยินศัพท์แล้ว
ร้องทักราพณ์ว่าเออ
ฉันใดเล่าจึงพา
ทำผิดแล้วจะต้อง
๏ ขัดขืนจะต้องขัด
มาส่งสีดามา
แต่ท้าวราพณ์โมหัน
ถ้อยหยาบเป็นเชิงท้า

ขัดใจ
โอบอุ้ม
โดยด่วน
รถทรง
รถพลัน
ฟากฟ้า
อากาศ
แหล่งมาร
ในดง
อยู่ไซร้
เรียกนก
พันภัย
บินมา
พระน้อง
เมียมิตร์ ไปยื้อ
ส่งคืน
ใจกัน
อย่าช้า
หาญตอบ
ฤทธี

๏ บักษีพิโรธเพี้ยง เพลิงผลาญ
บินรี่เข้าโจมรถ ราพณ์ร้าย
ต่างฝ่ายต่างแรงหาญ ประหัด
เสียงสนั่นลั่นคล้าย ลมแรง
๏ ยุทธ์แย้งสามารถทั้ง สองรา
ที่สุดขุนมารชัก คาพแก้ว
พ้นถูกบีกชฎา ยุชาด
หล่นแทบแผ่นดินแล้ว สลบไป
๏ มีชัยแล้วราพณ์ตั้น เวหา
เร็วรีบสู่นคร อะคร้าว
นางสิ้นสุดบัญญา ที่จะ
พ้นจากเงื้อมมือท้าว ทศกัณฐ์
๏ ดังนั้นนางจึ่งเปลื้อง อาภรณ
ทีละสิ่งทิ้งลง พิภพ
เผื่อว่าพระทรงศร ตามติด
พระอาจได้ประสบ สิ่งของ
๏ สมปองถึงแล้วที่ ลงกา
ทศกัณฐ์เผ้ากล่าว พจน์เกี้ยว
นางบ่มีน้ำพา สักนิด หนึ่งเลย
ใยจะพูดสดเสียว ไปพั่ง

๏ จะขังนาเรศไว้ ในวัง
เกรงจะหมองนวลเพราะ วิโยค
ท้าวราพณ์จึงตรัสสั่ง ให้จัด
ให้อยู่สวนอโศก นอกเวียง
๏ จัดเนียงรากษสให้ อยู่คุม
ให้คิดหาโอกาศ ค่ำเช้า
ช่วยกันนั่งล้อมรุม โลมจิต
ให้รักองค์พระเจ้า ลงกา
๏ สีดาพิลาปเพราะ วิโยค
จำพรากจากสวามี อยู่เกศ
อยู่สวนชื่ออโศก โศกห่อน หายเลย
จนอ่อนใจอัคเรศ เพราะศัลย์
๏ คราน้นเทวะเจ้า พรหมา
ทรงทราบเหตุทั้งปวง ท้วค้าว
วิตกว่าสีดา จะดับ ชีพนอ
จึงตรัสใช้ท่านท้าว อมรินทร์
๏ ไปถึนทวีปแดวัน ลงกา
นำทิพยะภักษา ประเสริฐ
ไปให้แม่สีดา บริโภค
พอช่วยนงลักษณ์เชิด ชีพคง

๏ องค์อินทร์ถึงแล้วจึ่ง สกดยักษ์ หลับแฮ
นำทิพยะภักษา ส่งให้
สีดานี่มนงลักษณ์ เสวยเสร็จ
จึ่งค่อยส่างโศกได้ ชั่วคราว หนึ่งนา ฯ

ร่าย

๏ กลับกล่าวถึงพระราม ตามกวางไปจนฆ่า มารีจได้สำเร็จ รีบเสด็จย้อนทาง มาในกลางดงใหญ่ หฤทัยไม่ผ่อง ตรองถึงกลอุบาย แห่งยักษ์ร้ายแสร้งทำ จำต้องรีบกลับพลัน ครั้นดำเนินไม่ช้า พบอนุชากลางทาง ต่างถามข่าวแก่กัน ลักษมัณแถลงเหตุ ติทรงเดชอนุชา ว่าไม่ควรทอดทิ้ง มิงมหิษีไว้ แล้วรีบไคลคลากลับ ถับถึงอาศรมสถาน เรียกเยาวมาลย์ยาใจ ไม่เห็นนางออกมา เข้าค้นหาไม่พบ รามพกีแสนโศก วิโยคมหิษี ภูมีร่ำพิไร ถึงอรไทย เสนหา สั่งอนุชาไปยัง ผั่งโคทาวารี เผื่อเทวีจะไผ่ ไปเก็บบัวริมผั่ง ดังนั้นอนุชา รีบไปหาทรามวัย บ่ได้พบนางแก้ว หาทั่วทุกถิ่นแล้ว ไบ่เห็น นางเลย ฯ

โคลง ๔

๏ เช่นนั้นรามพเจ้า โศกา
ธเสด็จไปยัง ผั่งน้ำ
ส่งศัพท์เรียกสีดา ทรามสวาท
อ้าแม่เมียมิ่งล้ำ อยู่ไหน

๏ ฉันใดแม่น้ำพระ โคทา
จึงบ่ตอบคำถาม สักน้อย
หากชนกถามหา พระลูก ท่านฤๅ
ข้าจะทูลตอบถ้อย ฉันใด
๏ อยู่ไหนนางผู้เลิศ ภักดี
ตามภัสดายามถูก นิรเทศ
ผัวเปนแต่ฤษี ชีบ่ำ
นางก็ตามสู่เขต อะรัญ
๏ อันตูข้าไร้ญาติ และมิตร์
ยังกลับเสียเมียรัก อีกช้ำ
โอ้นอนจะนอนคิด ถึงมึง เมียเอย
ตลอดคืนจะน้ำ ตาพรู
๏ ดนูขอเที่ยวค้น เทวี
ทั่วเขตชนะสถาน ใหญ่กว้าง
ทั่วทุกโขดคีรี สูงต่ำ
ทุกถิ่นธารท่อน้ำ หลั่งริน
๏ ผินพักตร์พบมฤคอยู่ ริมธา ราแล
รามพักตรัสถาม หมู่เนื้อ
เพื่อนบอกหน่อยสีดา หล่อนอยู่ ไหนนอ
บอกหน่อยนงอะเค้อ อยู่ไหน

๏ เนื้อไพรก็ลุกขึ้น	พร้อมกัน
แหงนพักตร์และตามอง	ทิศใต้
จึ่งสองกษัตริย์ผัน	พกตร์สู่
ทิศทักษิณนั้นไซร้	บทจร
๏ ภูธรพลางโศกไห้	โหยครวญ
ถึงอนงค์ชายา	คู่จิต
เห็นใดก็ล้วนชวน	ให้โศก
ทุกสิ่งชวนให้คิด	ถึงนาง
๏ กลางทางพบซึ่งแก้ว	แหวนทรง
ต่างพระกรรณก็ใส	กอบแก้ว
ของที่นี่มอนงค์	ทิ้งหล่น
พระเก็บของขึ้นแล้ว	ก็สรวล
๏ คลายครวญรามพเกิด	โกรธา
จับพระแสงศรเตรียม	มั่นไว้
หากไม่พบสีดา	ดวงจิต
เอาเถิดคงจะได้	เห็นกัน
๏ อันภพนี้หากไร้	ดวงสมร
เหมือนหมดสิ่งดีเหลือ	แต่กาก
ตัวเราจะแผลงศร	พรหมาสตร์
ล้างโลกนี้ให้ราก	ครืนสลาย

๏ ฦๅสายตรัสแล้วจึ่ง ลักษมัณ
ทูลว่าอ้าพระผู้ ผ่านเกล้า
พระเคยเมตตาสรร พสัตว์
โปรดดับพิโรธเร้า หัทยา
๏ อย่าให้บาปซึ่งผู้ เดียวทำ
เปนเหตุผจนตรี โลกแล้
อันผู้ที่ก่อกรรม ประทุษ
นั้นแหละควรกร้ำแท้ ถูกทาง
๏ หานางวิสุทธ์ผู้ ชายา
จงทั่วธรณี อย่าเว้น
แล้วจับซึ่งคนพา ละชั่ว
ทำโทษสาหัสเค้น ฆ่าพั้น
๏ ทรงธรรม์พึ่งพระน้อง กราบทูล
ได้พระสติดับ โทษะ
แล้วจึ่งนเรนทร์สูร เดินต่อ
ค้นทั่วบ่ลดละ ถึนใด
๏ ค้นในทุกถ้ำทุก หุบผา
ค้นทุกลำละหาน น่านน้ำ
ค้นทุกพุ่มพฤกษา ใบดก
ค้นบ่าค้นดงช้ำ ทั่วไพร ฯ

โคลง ๓

๏ จึ่งไปพบพญา ชฎายุศักดิ์ชัน
เลือดเลอะเปรอะเกือบสิ้น ชีวา
๏ รามพรีบหามิตร์ ทรงฤทธิ์ถามเพื่อนไชร้
เกิดเหตุใดจุ่งได้ บอกมา
๏ บักษาทูลแถลง แจ้งเหตุที่รบเร้า
หวังชิงพระแม่เจ้า จากมาร
๏ ยักษ์พาลตัดปีกจึ่ง ตกลงถึงแผ่นหล้า
แล้วราพณ์ก็บ่ายหน้า เหาะหนี
๏ บักษีทูลทำนาย ว่าฦๅสายจะได้
พระอัคเรศไชร้ คืนมา
๏ พญาราพณ์นั้นพึง ถึงพรหมลิขิตแล้ว
แน่ละจะไม่แคล้ว ศรรา ฆพเลย ฯ

โคลง ๒

๏ เจรจาพอเสร็จสิ้น จึ่งชฎายุชัน
ดับชนม์
๏ จุมพลเผาศพไชร้ ทำศราทธะพรตให้
พระสหาย

๏ แล้วฦๅสายจึ่งเต้า ตามวิถีต่อเข้า
สู่พง อีกนา ฯ

ร่าย

๏ ตั้นเดินดงต่อไป ในไม่ช้าก็ผ่าน ชนะสถานออกไป ได้สามโยชน์ก็ถึง ซึ่งบ่าโกญจะวัน ในนั้นพบคูหา และหน้าถ้ำนั้นไซร้ ได้เห็นยักษิณี อินทรีย์มหิมา หน้าตาแสนดุร้าย ร่างกายก็น่าชัง ทั้งเสียงดังหนวกหู มันยืนอยู่แห่งนั้น เห็นลักษมัณเดินหน้า มันอ้าแขนชวนเธอ เออหนุ่มสรวยสุดทั่ว มาเปนผัวข้าเถิด ข้าประเสริฐแสนงาม นามอโยมุขี (๕๙) ในบ่านี้เปนใหญ่ คงได้อยู่เกษมสันต์ ลักษมัณขัดเคืองนัก ชักพระแสงคาพลัน พันถูกนมยักษ์ขาด ฟาดพันซ้ำไปถูก จมูกหูวิ่นไป นางจัญไรก็ลี้ หนีเข้าซ่อนกายา ในคูหาโดยพลัน สองราชันเดินต่อ พอไปอีกมินาน ยินเสียงปานฟ้าร้อง ก็กก้องในย่านไพร สององค์ไซร้เที่ยวค้น จนพบอสุรา กังก้าขวางกลางไพร รูปมันใหญ่ปานผา แลดูน่าพึงกลัว หัวมันหามีไม่ มีปากใหญ่ที่ท้อง ส่งเสียงก้องแนวบ่า กลางอุรามันไซร้ มีตาใหญ่ดวงหนึ่ง ซึ่งสีแดงดังไฟ และมันไร้ซึ่งขา แต่ว่าแขนยาวถึง โยชน์หนึ่งจึ่งสามารถ กวาดต้อนบรรดาสัตว์ สารพัดเข้าไป ได้จนถึงปากมัน อันอสุรตนนี้ มีเวทมนตร์เรียกสัตว์ บัดดลเข้าถึงกร ต้อนเข้าปากฉนัด เมื่อกษัตริย์สององค์ ตั้นดงมาพบมัน ยังมิทันรู้กาย ยักษ์

ร้ายกียืนหัดถ์ รวบรัดได้ทั้งสอง ปองกินเปนภักษา แต่ว่ายังมิทันถึงปากมันก็สอง พี่น้องชักคาพพลัน ต่างฟาดพันแขนขาด หล่นกลาดแทบบัลลังก์ อสุรีโรทร้อง ทุกท้องทั่วถิ่นบ่า แล้วถามว่าเออสองพี่น้องคือใครหนอ ขอทราบบ้างเปนไร ทันใดพระลักษมัณ พลันตรัสตอบข้อความ แล้วย้อนถามยักษา ว่าตัวมึงคือใคร ฉันใดรูปเช่นนั้น อสุรีตอบว่า ตูข้าแสนดีใจ ที่ได้พบพระองค์ สมประสงค์ของข้า อันชื่อว่ากะพนธ์ (๖๐) เดิมสกนธ์ข้าไซร้ วิไลยแม้นศักรินทร์ ผู้เปนปิ่นเทวา แต่ข้าชอบแปลงกาย กลายเปนยักษ์เที่ยวหลอนพราหมณ์นิกรให้กลัว ปล่อยตัวเหลิงเหลือดี จนมุนีหนึ่งไซร้ สาปให้คงรูปร้าย มิให้กลายเช่นเดิม ข้าเริ่มก่อการยัญ ครั้นสมปรารถนาพรหมาประทานพร ตามข้าวอนนามมา ให้อายุยืนยง สมประสงค์อีมเอิบ กำเริบจิตจึ่งท้า อมราธิราช บังอาจเข้าต่อกร จอมอมรข้องขัด ขว้างวัชระถูกหัว จมเข้าตัวทันใด ทั้งข้าไซร้ก็ซ้น ร่นเข้าอยู่ในกาย ข้าขอตายทันที แต่วัชรีตรัสไว้ ถ้าเมื่อใดรามา และอนุชากษัตริย์ ตัดแขนขาดแล้วไซร้ จะได้ตายสมจินต์ รามพยินคำยักษ์ ทรงศักดิ์ชวนลักษมัณ ชวนกันหาพืนกอง รองรับกายกะพนธ์ยกตนขึ้นทันใด เอาไฟจุดพลันเผา จากเท่าและอังคาร แห่งมารรูปอัปรีย์ บัดนั้นเทพบุตร์ ผุดขึ้นพลันวันทา แล้วทูลราฆพไท้ ว่าท่านไซร้ประสงค์ ได้องค์อัคเรศ ผู้ชวัญเนตร์คืนมา จงไปหาวานร

ชาญสมรบรรภา ชื่อสุครีพฤทธิรุท แล้วเทพบุตร์แจ้ง แถลงทาง เพื่อจร พบวานรชาญชัย ครั้นได้ชื่มรรคา เสร็จจึ่งลาราฆพ โดย เคารพเลิดแล้ว เหาะสู่สุรภพแผ้ว สาปสรรพ์ ฯ

โคลง ๓

๏ ราชันเดินในบ่า ถึงบั่มปาย่านน้ำ
คือทเลสาปล้ำ เลิดดี
๏ พบศวรีนางพราหมณ์ เห็นพระรามจึ่งไหว้
และชำระบาทไท้ ทั้งสอง
๏ ถามว่าปองสิ่งใด นางทูลไท้ว่าข้า
คอยเฝ้าพระผ่านเผ้า ราเมนทร์
๏ ได้บำเพ็ญซึ่งญาณ มาช้านานนักแล้ว
บัดนี้ก็ผ่องแผ้ว เกลศสรรพ์
๏ ทรงธรรม์ตรัสถามทาง นางก็ชี้แด่ไท้
แล้วเคารพนบไหว้ ทูลลา
๏ คลาเข้าทองอัคคี เผาอินทรีย์หมดไหม้
วิญญาณนางนั้นไซร้ สู่สวรรค์ ฯ

โคลง ๒

๏ สองราชันเลิดล้ำ เสด็จข้ามแม่น้ำ
บั่มปา

๏ ยาตราพลางหน่อไท้ ชมพรรณะมีงไม้
ในดง
๏ สององค์เดินไม่ช้า ก็เสด็จถึงหน้า
คีรี
๏ ศรีฤษยะมูกไซร้ จึงสองพระหน่อไท้
พักผา สุกแล ฯ

โคลง ๔

๏ พญาสุครีพเจ้า จอมวา นรแฮ
เห็นหน่อกษัตริย์เสด็จ ใต่เต่า
เกรงว่าพญาพา ลีพี่
ได้ส่งศัตรูเข้า มาผลาญ
๏ หนุมานผู้เอก เสนี
ทูลว่ามิจำเป็น หวาดแท้
อำนาจแห่งพาลี บ่อาจ แผ่เลย
ถึงโขดมลัยแล้ แน่นอน
๏ พังสุนทรพจน์แผ้ว หฤทัย
แต่ก็ยังฉงน อยู่บ้าง
สุครีพจึงตรัสใช้ วายุบุตร
ไปสืบดูเหตุช้าง โน้นมา

๏ วายุบุตรเหาะรวด เร็วพลัน
ใกล้จึงแปลงเปนวา นะปรัสถ์ (๖๑)
ไปเฝ้าพระราชัน ก้มกราบ
แล้วกล่าวสุนทรวัจน์ ซ่าวถาม
๏ ทราบความว่าหน่อไท้ เธอมา
โดยมุ่งจิตไมตรี เพื่อพบ
และขอพญาวา นรช่วย
เพื่อติดตามประสบ มหิษี
๏ กะบี่เห็นท่าเจ้า นายตน
อาจจะได้คืนครอง สมบัติ
กลับกลายรูปวิมล ดังเก่า
แล้วกราบหน่อกษัตริย์ ทูลเชิญ
๏ สู่เนินเพื่อพบท้าว สุครีพ
เชิญเสด็จสองทรง บ่าแล้ว
พาเหาะระเห็จรีบ ไปสู่
เขามลัยเพริดแพร้ว สิขร
๏ จรลงตรงพักตร์เจ้า กะบี่
หนุมานทูลเหตุ แด่ไท้
สุครีพสุดเปรมปรี ดีรับ
สองกษัตริย์และไหว้ บาทบงสุ์

๏ องค์พระรามพเจ้า ยินดี
จับหัตถ์สุครีพฉัน ชอบจิต
ต่อหน้าพระอัคนี สบถ
เปนมหามิ่งมิตร์ สัมพันธ์
๏ ครั้นถามทราบเหตุแล้ว สันสรรพ์
ที่สุครีพถูกขับ จากแคว้น
รามพก็รับพลัน จะช่วย
พระมิตร์และแก้แค้น แทนสหาย
๏ ฦๅสายเสด็จพร้อม พานร
สู่กิษกินธาถึง ไม่ช้า
ยืนอยู่น่าบวร ทวารรัตน์
จึงสุครีพร้องท้า เข้าไป
๏ เสียงใสกระทบโสต พาลี
ทลึงลุกขึ้นจาก แท่นรัตน์
แม้มิ่งมหิษี ห้ามบ่ พึ่งเลย
โทษะเร่าร้อนจัด รีบมา
๏ ถึงปราการรีบออก นอกเวียง
เห็นสุครีพยืนท้า ท่าท้า
พาลีก็โกรธเพียง เพลิงลวก
โลดออกประจันหน้า ฉับพลัน

๏ รบกันสองพี่น้อง เริงแรง
ต่างว่องต่างไวต่าง เก่งกาจ
ต่างคนต่างกำแหง หาญหัก
แย้งยุทธ์อย่างสามารถ ทนง
๏ ฝ่ายองค์รามพผู้ แฝงกาย
เห็นว่าโอกาศเหมาะ มั่นแล้ว
ศรพรหมาสตร์พาดสาย เล็งแม่น
แผลงเดชน์ไปบ่แคล้ว พาลี
๏ กะบี่ตายแล้วจึง รามินทร์
ยกสุครีพผู้เปน พระมิตร์
ขึ้นครองเขตกีษกิน ธารัฐ
แต่งอภิเษกสิทธ์ ศุภการ
๏ แล้วผ่านไปสถิตถ้ำ ระโหฐาน
บนไหล่ปรัศระวัณ บรรพต
เพราะเหตุธสาบาล จะอยู่
ในบำบำเพ็ญพรต มั่นคง
๏ ทรงรออยู่แห่งนั้น หลายเดือน
แต่สุครีพบ่มา แห่งนั้น
ลักษมัณรับไปเดือน กบีราช
และรีบเสด็จตั้น คงไป [๒๐]

๏ ถึงในนิเวศน์แล้ว ตรัสเตือน
สุครีพระยอบยอม รับผิด
มัวเพลินเพลิดจึ่งเชือน แชอยู่
ขอแต่พระมิ่งมิตร์ เมตตา
๏ บัญชาเกณฑ์ทัพแกล้ว ฉรงค์
พอระดมไพร่พล พรั่งพร้อม
ไปที่ประทับองค์ ราฆพ
ก้มกราบพระบาทน้อม อัญชลี
๏ ภูมีขอให้ช่วย ค้นหา
พระมหิษีซึ่ง ยักษ์ร้าย
บังอาจลอบลักพา ไปจาก
ขอจุ่งให้แยกย้าย ออกแสวง
๏ แจ้งประสงค์จึ่งท้าว สุครี วะแฮ
สั่งพวกนายพานร เรืองเดช
แบ่งทัพออกเปนสี่ กองแยก
ไปเที่ยวค้นทุกเทศ ทุกขัณฑ์
๏ อันพวกไปเที่ยวค้น บุรพา
อีกอุดรและตวัน ตกไซร้
ไม่พบก็กลับมา แจ้งข่าว
ยังแต่กองทิศใต้ แหละหาย ไปนา ๆ

ร่าย

๏ ฝ่ายกองทัพทักษิณ ซึ่งกะบิลองคท โอรสท้าวพาลี เปนเสนีย์คุมไป พร้อมผู้ใหญ่ฤทธิแรง คือกำแหงหนุมาน ชามพะวานจอมหมี นีละลูกพระเพลิง ลวันเริงรณชำนาญ อีกทหารกะบี มีชื่ออีกหลายคน รีบรันไปในป่า ผ่าดงดอนคันคั้น เลียบเชิงบรรพตา ข้ามชลาลัยหลาย หมายให้พบนงคราญ ผ่านวินธยะคีรีที่นั้นพบคูหา จึงพากันเข้าไป หวังจะได้พอผ่อน พักร้อนอีกหวังได้พบน้ำใสสักน้อย แต่พอคล้อยเข้าถ้ำ อันลึกล้ำมหิมา มืดนักหนาน่าสยอน วานรต่างตกใจ รีบเดินไปตะบึง ถึงถิ่นหนึ่งงามเลิศต่างชมเพลิดเพลินพลัน ในนั้นพบนางชี บัดนั้นหนุมาน กล่าวคำหวานถามไป ว่าท่านไซร้ใครหนอ ขอจงโปรดแถลง อีกเจ้าแห่งเมืองนี้ มีอยู่หรือคือใคร นางชานไขตอบว่า เมืองมายานี่ไซร้ มัยอสูรจอมช่าง สร้างขึ้นแสนวิจิตร์ สถิตอยู่สำราญ แต่ขุนมารสู่รู้ลอบทำชู้ลักพา นางเหมาเทวี มาที่นี้หวังชม สุโรดมทราบความตามมาผลาญขุนมัย บัดนั้นแล้วพรหมา กรุณามอบเวียง ให้แก่เนียงผู้นั้น อันนางชีเปนมิตร์ จึงเต็มจิตมาอยู่ ดูแลแทนเหมา อันว่าตัวนางชี ผู้ที่เล่านั้นฤๅ ชื่อสวยัมประภา แล้วถามว่าวานร จะจรไปหนไหน ครั้นได้ทราบนางชี ก็ชี้ทางให้จร พ้นนครนั้นได้ (๖๒) ตรงไปยังสาคร แต่ครั้นจรถึงผึ่ง ต่างนั่งลงอ่อนจิต สิ้นคิดหมดทางไป ไม่รู้ว่าจะค้น ตำบลใดอีกแล้ว เพื่อประสบนางแก้ว สีดา ฯ

โคลง ๓

๏ ครานั้นขุนบักษี สัมปาตีอยู่ถ้ำ
ยินพวกกะบี่ผร้ำ บ่นกัน
๏ บัดนั้นโผล่ออกมา เจรจาถามข่าวได้
ทราบเหตุทุกสิ่งไซร้ กำสรวล
๏ ควญถึงอนุชา โอ้ชฎายุน้อง
มิควรที่จะต้อง ดับขันธ์
๏ แค้นทศกัณฐ์ก่อการ เปนพาลใหญ่เช่นนั้น
จึงรับจะช่วยชั้ มรรคา
๏ รับพญาวานร ขี่หลังจรลู่ฟ้า
บอกทางที่อยู่หน้า ต่อไป
๏ ตรงใต้คือลงกา คาณาจักร์ยักษ์ร้าย
อยู่กลางสมุทกล้าย เมฆดำ นั่นแล ฯ

โคลง ๒

๏ นกนำส่งพ่างพื้น กะบี่ค่อยชุ่มชื้น
หัทยา
๏ ปฤกษากันควรให้ หนุมานนั่นไซร้
รีบรุด ไปนา ฯ

โคลง ๔

๏ วายุบุตรรับด้วย ยินดี
ขึ้นสู่ยอดมเหนทร์ บรรพต
ถีบยอดสิขรศรี สู่เมฆ
บ่มิได้เลี้ยวลด ลู่ทาง
๏ ที่กลางสมุทนั้น ไปพบ
สิงหิกาผีเสื้อ สมุท
วายุบุตร์รุดหลบ เข้าปาก นางแล
แหวะอุทรนางผุด ออกมา
๏ ไคลคลาโดยปราศจาก ภัยพาล
ถึงซึ่งกรุงลงกา นั่นแล้ว
แฝงกายอยู่นอกทวาร จนค่ำ คืนนา
จึงมุดเข้าเวียงแก้ว สดวกดาย
๏ ภายในได้พบเสื้อ เมืองมาร
มีรูปเปนนางยักษ์ ที่นั้น
ต่อสู้รบบ่นาน นางพ่าย
จึงหลีกทางบ่กั้น กีดขวาง

๏ ปางนั้นกะบี่เต้า ต่อไป
ทั้วนครลงกา เที่ยวค้น
ในนิเวศน์วังใน ทั้วทุก
ตำหนักบ่ได้พ้น ตาไป
๏ มิได้พบซึ่งแก้ว กานดา
หนุมานนึกหมอง จิตเศร้า
แต่เพียรเที่ยวค้นหา ไปอีก
จนภระทั่งรุ่งเช้า จึ่งจร
๏ จากนครโลดข้าม ปราการ
ไปสู่สวนอโศก สดสล้าง
งามรุกขะชาติบาน นันทนะ
ผลิผกาคืนบ้าง ยอกผล
๏ ขึ้นบนอโศกต้น หนึ่งแล
เห็นพระตำหนักหลัง หนึ่งน้อย
เห็นนางนิ่มนวลแข นอนนึ่ง
ดูท่าทางละห้อย โศกศัลย์
๏ สุริยันเยี่ยมฟ้า ส่องโลก
จึ่งราพณาสูร ท่านไท้
มาสวนมิ่งอโศก ตรงสู่
ตำหนักหวังจะได้ เปรมใจ

๏ เข้าไปและกล่าวเกี้ยว สีดา
ออดอ้อนวอนให้ยอม ร่วมรัก
แต่ไม่ดีลีนา รีรัตน์
บ่มิยอมสมัค สมร
๏ ภูธรสิบพักตร์กร้าว โกรธา
ตุคณานางยักษ์ อยู่เผ้า
มีงไม่ช่วยพูดจา เอาจิต
ไม่ช่วยกันโลมเล้า มารศรี
๏ เทวีจึงไม่รัก ตัวกู
เอาเถิดคราวน้ยอม ยกโทษ
ต่อไปหากเฉยอยู่ ไม่รัก กูฤๅ
กูจะฆ่าทั้งโคตร์ พวกมึง
๏ ตะบึงกลับเข้าสู่ วังสถาน
จึงพวกรากษสี โหดเหี้ยม
พร้อมกันแวดเยาวมาลย์ พลางชู้
หนอยแน่นั่งเอียมเฟียม อวดดี
๏ เช่นน้อยากใคร่ห้า หั่นกาย
กินกรอบต่างข้าวเกรียบ กรุบกร้วม
รอช้าไผ่ผอมหาย อร่อย
กินแต่ยังท้วมท้วม เถิดนา

๏ ตรีชฎาผู้เฒ่า จึ่งปราม
ว่าอย่าทำนารี วัตน์นี้
ช้าเกรงว่าพระราม ในไม่ ช้านา
จะเสด็จยกรี พลมา
๏ คราน้นหากท่านรู้ ว่าเรา
ทำข่มเหงชายา ท่านไซร้
คงลงโทษทัณฑ์เอา ถึงชีพ
ไหนเล่าท่านจะไว้ ชีวา
๏ คณานางยักษ์ร้าย จึ่งงด
บ่ประทุษองค์นา เรศแก้ว
รอดูหมู่รากษส จนกว่า
จะหลับกันหมดแล้ว สีดา
๏ จึ่งคลาสู่มึงไม้ อโศก
ต้นใหญ่ที่วานร อยู่ด้วย
โดยเหตุที่วิโยค พระภัส ดาแล
ใคร่ผูกคอให้ม้วย ชีวัน
๏ คราน้นวายุบุตร์ ใจหาญ
เกรงหม่อมแม่สีดา จะม้วย
จึ่งเริ่มแถลงสาร ทูลเล่า
เรื่องพระรามพด้วย คำงาม

๏ นงรามยินถ้อยจาก พฤกษา
เงยพักตร์เห็นพานร นั่นไซร้
นางนึกพรั่นวิญญา กระเถิบ
ถอยห่างจากต้นไม้ ตระการ
๏ หนุมานโคดจาก ที่แฝง
ประณตนางสีดา แน่งน้อย
แล้วทูลข่าวแถลง เรื่องทุก อย่างแล
ถวายพระธำรงค์พร้อย เพริดมณี
๏ เทวีวินิศพระ ธำรงค์
รู้แน่ว่าของพระ ผ่านเผ้า
เพราะเห็นธเคยทรง นัวหัตถ์
ยิ่งพิศก็ยิ่งเศร้า ทรรแสรง
๏ ท้าวแหงวายุบุตร์ จึ่งทูล
ข้ารับอาสาเชิญ เสด็จได้
ถึงที่นเรนทร์สูร ประทับ
ตลอดรอดผึ่งไร้ อันตราย
๏ โฉมฉายตรัสว่าอ้า ฉันใด
ขุนกะบี่กล่าวชวน เช่นนี้
จะพาเหาะข้ามไป ในฟาก ฟ้าฤๅ
ข้าบ่เคยแต่ก่อน ก่อนมา

๏ ข้าเกรงเปนแน่แท้ เวียนหัว
แล้วก็จะตกยัง น่านน้ำ
อีกหนึ่งจะยอมตัว ท่านโอบ อุ้มนอ
จะผิดแบบเก่าล้ำ เลิศดี
๏ นารีสมรสแล้ว ฤๅควร
ให้บุรุษอื่นมา แตะต้อง
ใครรู้ก็จะชวน กันติ
นี่แหละจึ่งขัดข้อง อยู่นา
๏ แต่วานรจุ่งได้ รีบกลับ
ไปกราบพระรามพ นาถไท้
เชิญพระเสด็จรับ เราเถิด จะดี
อีกประหารราพณ์ให้ วายปราณ
๏ แล้วนงคราญเปลื้องศี ราภรณ
ยื่นส่งหนุมาน สั่งให้
นำสู่พระทรงศร สวามิศร์
อีกสั่งทูลแด่ไท้ คิดถึง
๏ จึ่งวายุบุตร์รับ อาภรณ
ทูลเกศกราบบังคม แม่เจ้า
บัดนั้นจึ่งบังอร จรกลับ
ตำหนักเสด็จเข้า และบรร ทมนา ฯ

ร่าย

๏ คราน้นขุนกะบี พอเทวีคลาพ้น กมลมุ่นโกรธา ตุจจะบ้าคลั่งไคล้ ร่ายไม้หักพฤกษา นานาในสวนขวัญ พวกกุมภัณฑ์เผ้าสวน ชวนกันออกไล่จับ วานรกลับไล่ตี วิ่งหนีลนลานไป ที่ในเวียงลงกา เข้าหาขุนประหัสต์ บัดนั้นขุนพลขลัง จึ่งสั่งบุตร์ของตู ชื่อชมพูมาลี ให้ทันทีออกไป ปราบลิงไพรเหิมหาญ เสนีมารีบไป ไล่จับขุนวานร วานรอนเปนสามารถ บ่มิอาจกุมจับกลับสุดสิ้นชีวา คราน้นจึ่งประหัสต์ รีบรัดเข้าไปทูล จอมอสูรให้รู้ ภูธรจึ่งบัญชา ลูกยาอินทรชิต เจ้าเรืองฤทธิ์ฦาชัย จงไปจับลิงหาญ อักษะกุมารไปด้วย ช่วยพี่ยาคราน้ สองอสุรีรีบไปถึงที่ในสวนขวัญ คราน้นอักษะกุมาร เข้ารอนรานวายุบุตร์ประยุทธ์อย่างสามารถ แต่พอพลาดท่าลง วานรปลงชีพมลาย เห็นน้องชายพ่ายแพ้ แลสุดสิ้นชีวิต อินทรชิตโกรธนัก จับศรศักดิ์นาคบาศ ผาดแผงไปถนัด มัดตัววานรได้ นำเข้าไปถวาย ฦาสายผู้บิดา ฝ่ายพญาราพณ์โกรธ ให้ลงโทษประหาร พิเภษณ์ทานทัดไว้ ว่าไม่ควรฆ่าฟัน ลงทัณฑ์อย่างอื่นได้ จึ่งท่านไท้ทศพักตร์ สั่งพวกยักษ์เสนา เอาผ้าชุบน้ำมัน พันหางวานรเข้าแล้วให้เอาไฟจุด เพื่อหางกุดประจาร พวกมารก็พลันทำ ตามคำขุนบัญชา ฝ่ายขุนวายุบุตร์ พอเขาจุดไฟหาง ก็โลดผางโผนเผ่นขึ้นวิ่งเล่นสมใจ เอาไฟจุดปราสาท ราชมณเฑียรสถาน อีกทุกบ้าน

น้อยใหญ่ ในลงกาธานี อันอัคคีลวกลาน อลหม่านทั่วเวียง เพียงศึกติดธานี กะบี่ลีลาลับ ดับอัคคีที่หาง พลางระเห็จเวหา กลับมายังองคต เผยพจน์เล่าเหตุการณ์ แล้วหนุมานก็ชวน กันด่วน กลับไปพลัน เฝ้าทรงธรรม์ราฆพ หนุมานนบบาทบงสุ์ ส่งอาภรณ ผ่องแผ้ว ของพระนาเรศแก้ว ฝากถวาย พระแล ฯ

โคลง ๓

๏ ฦๅสายรับอาภรณ ของบังอรยิ่งเศร้า
ทำสรดอุระเร้า โศกศัลย์
๏ ต่อนั้นตรัสบัญชา แด่ราชากะบี่ไชร้
จะยกทัพออกได้ วันไหน
๏ ได้ฟังพระพาที กะบี่ราชนอบเกล้า
ทูลว่าข้าจะเร้า เร่งพลัน ฯ

โคลง ๒

๏ พอพลขันธ์พรั่งพร้อม สุครีพประณตน้อม
นอบเชิญ เสด็จแล ฯ

โคลง ๔

๏ กองเดินตรวจตู่นั้น นิลนำ
ทัพน่าคชะขุน กบี่แกล้ว
คะวัยกะบี่กำ ยำยีก
คะวากษ์ทหารแก้ว คุมคลา

๏ บีกขวาฤษภผู้ แขงขัน
คันธะมาทน์เปนนาย บีกซ้าย
แขงไปเพื่อป้องกัน ในบ่ำ
บ่มิให้ยักษ์ร้าย จู่ทลวง
๏ กองหลวงสุครีพเจ้า คุมจร
ราฆพทรงพาหา ใหญ่กว้าง
แห่งขุนเอกวานร วายุบุตร์
ลักษมณ์ซึ่งคทช้าง องค์ขลัง
๏ ทัพหลังนั้นจัดให้ สุเษณ คุมแซ
เวคะทรรศีไป ช่วยไชร้
อีกชามพะวานเปน เจ้าแห่ง หมีแล
ทำกับเตือนตักให้ ระวัง
๏ สพรั่งสพรึบพร้อม พลหาญ
เดินจากปรัศระวัณ สู่ได้
ต่างมุ่งจะปราบมาร ม้วยมอด
เพื่อช่วยราฆพได้ นางคืน
๏ ครึกครื้นสนั่นเร้า เริงสมร
เดินทัพตะบึงไป ไปยั้ง
จนถึงผั่งสาคร สุครีพ
จึงหยุดพลจัดตั้ง พลับพลา พักแซ ฯ

ร่าย

๏ หว่างเวลานี้ไชร้ ที่ในเมืองลงกา ราพณาสูรคลั่ง คั่งแค้นจิตพ้นไป เหตุที่ได้เสียที กะบี่ผลาญนคร ภูธรตรัสปรึกษา เหล่าเสนาอมาตย์ รากษสราชคิดแต่ จะแก้แค้นอย่างเดียว ไม่เฉลียวคำนึง ถึงผิดชอบใดๆ ใครจะทูลทัดทาน ขุนมารก็โกรธา เช่นพญาพิเภษณ์ สังเกตเห็นลางร้าย หลายอย่างมีปรากฏ ทูลทรงยศเชษฐา ว่าอย่าทรงขัดขืน โปรดคืนสีดาไป ให้แก่รามสามี บางทีจะตัดการ สงครามหาญหักได้ แต่ท้าวไททศกัณฐ์ พลันขับอนุชา จากลงกาธานี ดังนั้นพิเภษณ์จึง ตะบึงข้ามสมุท รีบรุดเข้าไปหา ราชากะบี่ศรี ขอภักดีเป็นข้า พระรามาธิราช สุครีพยาตร์ไปทูล นเรนทร์สูรทราบพลัน ทรงธรรม์ให้ไปพา พิเภษณ์มาที่เฝ้า ผ่านเผ้ารับอสุรี ถามคดีเสร็จสิ้น ภูมินทร์ได้ฟังคำ เห็นเที่ยงธรรมสุจริต ทรงฤทธิ์จึงตรัสว่า ถ้าท่านนี้จงรัก ภักดีตลอดกาล เมื่อเสร็จงานศึกไชร้ จะให้ผ่านธานี บุรีรมย์ลงกา อสุราสาบาล อธิษฐานถวายสัตย์ บัดนั้นรามพพลัน สังลักษมัณไปจ้วงน้ำจากห้วงสาคร พระภูธรอภิเษก อสูรเอกยงยศ สมมตเป็นราชา จอมลงกายุคม บรมอาณาจักร์ ทรงศักดิ์ประสาทพร ให้ภูธรอสุเรนทร์ เป็นสุขสวัสดิ์ยศยง ให้ฤทธิคงคู่พ้า ให้เดชน์กระเดื่องหล้า แหล่งตรี ฯ

โคลง ๓

๏ ต่อนั้นจึ่งโดยคำ แนะนำพิเภษณ์ไซร้
รามพธสั่งให้ แต่งงาน
๏ พลีการขอทาง ตำเนินหว่างน่านน้ำ
สู่แดนรากษสล้ำ แหล่งงาม
๏ พระรามตั้งพิธี สามราตรีเสร็จไซร้
แต่สมุทมิได้ ขึ้นมา เผ้าเลย
๏ รามพพิโรธนัก ชักพรหมาสตร์กาจแกล้ว
ว่าจะแผลงเดชน์แก้ว ไปเผา
๏ เอาให้ถึนสาคร กลายเปนดอนเหือดแห้ง
เพราะพระสมุทแกล้ง ทีดมรร คาแล
๏ ปางนั้นพระสมุท ผุดขึ้นมานบไหว้
องค์พระรามพไท้ ทูลวอน
๏ ทรงศรโปรดเมตตา อันว่าธาตุสีไซร้
พระเจ้าประดิษฐไว้ ให้ยง อยู่แล
๏ อันพระองค์ขอข้า เบีดมรรคาสดวกไซร้
ข้าจึ่งทำมิได้ ดอกนา
๏ แต่ว่าหากจุมพล จองถนนใหญ่ข้าม
ข้านั้นจะสั่งห้าม คลื่นลม หมดนอ ๆ

โคลง ๒

๏ บรมราชพไชร้ จึ่งคำรัสสั่งให้
จองถนน
๏ ให้นสกะบีแกล้ว ลูกวิศวะกรรมแก้ว
ศิลป์
๏ คุมกระบี่กลั่นกล้า จองถนนอย่าช้า
ฉับพลัน
๏ พลขยันจัดสร้าง ถนนใหญ่สล้าง
แลงาม ยิ่งแล ฯ

โคลง ๔

๏ องค์รามราชพเข้า โกศล
จึ่งสั่งยกโยธี เคลื่อนคล้อย
เดินตามถนนแล ประดิษฐ์
ข้ามสมุทเรียบร้อย ปลอดภัย
๏ ทรงไป ณ เขตแดวัน ลงกา
เร็ววรวดตะบึงใน เกาะยักษ์
จนถึงแค่ภารา กรุงยักษ์
ข้าศึกบ่มีกั้น กีดเลย

๏ เสบยสดวกได้ ถึงเวียง
ให้จัดตั้งค่ายหลวง เลิดล้ำ
ริมโขดสุเวลเคียง ชายบ่ำ
บริบูรณทั้งน้ำ อาหาร
๏ สั่งการแล้วขึ้นยอด สุเวล
ทอดพระเนตรลงกา เลิดแคว้น
บัดนั้นจึงได้เห็น ขุนราพณ์
นั่งร่มฉัตรใหญ่แม้น ภูผา
๏ พญาสุครีพโกรธ ขุนยักษ์
จึ่งระเห็จเตร็จใน ฟากฟ้า
ถึงฉัตร์ก็พลันหัก ลานแหลก
แล้วจึ่งประยุทธ์ว้า วุ่นไป
๏ ได้ทีอาเท้าคีบ มงกุฎ
ของทศเศียรพลัน เหาะกลับ
ดังวายุเร็วรุด ชั่วลัด น้ำแฮ
ถึงที่รามประทับ ถวายกร
๏ ภูธรตรัสว่าอ้า สหาย
ท่านมิควรจะไป เช่นนั้น
พลาดท่าหากท่านวาย ชนมชีพ
อันศึกที่ควรสั้น จะยาว

◎ คราน้ันจึงตรัสใช้ องคต
เปนทูตไปสื่อสาร แด่ราพณ์
ขอคืนองค์สตี ศรีกลับ
ก็จะตัดสภาพ สงคราม
◎ ยักษ์ทรามบ่มิได้ ยินยอม
รามพจึงสั่งเตรียม ทัพไว้
ได้ฤกษ์จะเข้าล้อม เวียงยักษ์
หวังว่าศึกจะได้ เสร็จพลัน ฯ

ร่าย

◎ แต่นั้นพลได้ฤกษ์ พานรเกรอกเกรียงไกร โห่เอาชัยยกพล หวังเข้าปล้นลงกา อสุราออกรับ ประทะทัพกลางแปลง แย้งยุทธ์เปนโกลา ฝ่ายอสุราเสียที ถอยหนีเข้านคร วานรล้อมธานี บัดน้ีอินทรชิต ผู้เรืองฤทธิ์ยกออก มารบนอกภารา ทำมายาลวงหลอน แล้วแผลงศรนาคบาศ มัดรามราชไว้มั่น เตียวลักษมัณไว้เหมาะ หลายเปลาะบ่เคลื่อนคลา จนพญาครุฑราช ปราดมาช่วยจึงฟ้ืน คืนตีได้โดยพลัน ทศกัณฐ์จึงใช้ ให้ธูมรากษ์เสนี ออกต่อตีลองแรง แต่ทำแหงหนุมาน ฆ่าวายปราณกลางณรงค์ ราพณ์จึงส่งเสนา ผู้แกล้วกล้าบรรฦา ชื่อว่าเพ็ชระทนต์ ออกประจนประจัน

องคพลันฆ่าตาย ราพณ์ร้ายส่งกุมภัณฑ์ อกัมปันออกยุทธ วายุบุตร์สังหาร ขุนมารโกรธราวไฟ ใช้ขุนพลประหัสต์ ออกไปคัดสมร แต่วานรนิลกล้า ฆ่าประหัสต์เสนี ทศศีร์โกรธา ยกออกราวีเอง ประยุทธ์เก่งนักหนา ได้ท่าดีจึงชัด กะบิลพัสตุ์หอกใหญ่ ไปต้องพระลักษมัณ ราฆพพลันแก้ไข ให้อนุชคืนคง แล้วทรงศรแผลงไป ถูกรถชัยลานแลง แผลงอีกซ้ำทำลาย มงกุฎพรายเพ็ชรรัตน์ ถนัดตกจากหัว ราพณ์แสนกลัวรีบรัน เข้าสู่นครพัน ยุทธภัย ฯ

โคลง ๔

๏ ให้ไปปลุกพระน้อง	กุมภกรรณ
ผู้หลับอยู่หลายเดือน	นักแล้ว
เสนารีบผายผัน	ไปจากเวียงแฮ
เข้าสู่คูหาแก้ว	ตระการ
๏ อาหารเตรียมไว้มาก	มวลไป
จัดทอดไว้ข้างองค์	ขุนยักษ์
แล้วปลุกสั่นผลักใส	เขย่า
กว่าจะตื่นยากนัก	ยากหนา
๏ ครั้นว่าตื่นขึ้นแล้ว	แลไป
เห็นภักษาหารกอง	อยู่มาก
ก็เริ่มหยิบทันใด	กินกรุบ กรุบฮา
แทบจะหยิบใส่ปาก	ไม่ทัน

๏ ครั้นอีมแล้วจึ่งได้ ตรัสถาม (๖๔)
เหตุไฉนบังอาจ ปลุกข้า
พอได้ทราบข้อความ ก็ลุก
เดินตุ่มไปตั้งหล้า จะพัง

๏ เข้าวังสู่ที่เฝ้า จอมมาร
ทศเศียรยินดี ยิ่งแท้
แล้วจึ่งตรัสขอวาน น้องออก
ไปปราบศัตรูแล้ แหลกลาน

๏ ขุนมารว่าข้าอีก มนตรี มากนา
ได้กราบทูลตักเตือน ท่านแล้ว
พระองค์มุ่งฤดี รักบาป
เหตุฉนั้นไม่แคล้ว ทุรผล

๏ จุมพลประมาทช้าง ศัตรู
เขาจึ่งประชิดเวียง มั่นแล้ว
ถ้าหากว่าพระภู ธรอยาก
จะใคร่ทรงปลอดแผ้ว มฤตผลาญ

๏ ภูบาลจงเชื่อถ้อย พิเภษณ์
และส่งสีดาคืน นั่นแล้
ก็จะตัดต้นเหตุ แห่งศึก
ดีกว่าอื่นเปนแท้ แน่นอน

๏ ภูธรสิบพักตร์เว้า	ว่าไป
เออจะเปนครูพี่	ฤน้อง
บัดนี้พี่จะใช้	ทำศึก
อันอนุชควรต้อง	รบทำ
๏ พี่งคำพระพี่นั้น	พาที
กุมภะกรรณก็ทูล	รับใช้
มนุษและกะบี่	ทั้งหมด
จะรับสังหารได้	ลำพัง
๏ ดึงดังออกจากเผ้า	คุ่มไป
ออกนอกทวารเวียง	บัดนั้น
บั่นบุกรุกรานไล่	กะบี่
ยามจับได้ก็ตัน	เลือดกิน
๏ กะบิลเก่งๆ ผู้	เปนนาย
ต่างผลัดกันเข้าไป	ต่อสู้
แต่กุมภะกรรณร้าย	แรงบ่ พ่ายเลย
ประกาศว่าจะกู้	ลงกา
๏ พญาสุครีพนั้น	สุดหาญ
เข้าต่อฤทธิไกร	กาจแท้
แต่ถูกศิลาผลาญ	ล้มแทบ ดินแฮ
ยักษ์จับหนีบรักแร้	กลับไป

๏ เข้าในเวียงยักษ์ได้	ดังถวิล
ชาวนครต่างชม	อธึก
สุครีพเมื่อยามยิน	เสียงโห่
ก็บัดใจรู้สึก	ตรรพางค์
๏ ต้นพลางตีนถีบทั้ง	พันกัด
กุมภะกรรณเลือดโทรม	อาบช้าง
จำปล่อยกะบี่บัด	น้ันแหละ
ลิงโลดกำแพงสล้าง	ออกไป
๏ ขัดใจอีกเจ็บพ้น	พันทวี
กุมภะกรรณหน้ามืด	ดั่งบ้า
ผลุนออกนอกธานี	บุกรุก
เมื่อพบใครขวางหน้า	จับกิน
๏ ติสั้นไม่ว่ายักษ์	หรือวา นรแช
แล้วจับหักกินพลัน	กรอบกรุบ
อีกดูดดื่มโลหิต	ผู้ที่ ตายนา
เลียรูดดูดจิ๊วบจุ๊บ	น่าสยอน
๏ บทจรไปพบหน้า	ลักษมัณ
พระก็ยิงศรโปรย	ปรอก
แต่กุมภะกรรณนั้น	ทนนัก
ยืนอยู่ไม่ตระหนก	ตกใจ

๏ ร้องไปว่าลูกสุ	มิตรา
ท่านเลิดวีระเรา	ย่อมรู้
แต่เรามุ่งจิตมา	เอาชีพ
แห่งพระรามะผู้	เอกองค์
๏ ตรงไปยังหน้าพระ	รามพ
แล้วก็ส่งเสียงดัง	กล่าวท้า
มาเถิดนะมารบ	กันบัด นี้เทอญ
และไม่ท่านก็ข้า	จะตาย
๏ ฦๅสายตรัสตอบถ้อย	ยักษ์หาญ
ว่าจะดีแต่ปาก	ดอกน้อ
หากรักชีพขุนมาร	จงนบ
กราบและกล่าวคำงอ้	แต่ดี
๏ อสุรีโกรธเพี้ยง	เพลิงผลาญ
โลดรุกเข้าประยุทธ์	ยิงห้าว
รามพก็ทรงชาญ	เชิงยุทธ
บ่มิเกรงน้องท้าว	ทศเศียร
๏ เจียนแขนขวาขาดด้วย	พายวาสตร์
เอนทราสตร์ตัดพา	หะซ้าย
อีกสองตัดขาขาด	ตัวชุด ลงแฮ
บ่อาจจะลุกย้าย	ที่ไป

๏ ทนไคราฆพจับ	เอนทราสตร์ อีกแล
เล็งเหมาะแผลงด้วยแรง	ฤทธิ์น้าว
ถูกศอดัดเศียรขาด	ตกแทบ ดินฮือ
เสียงสนั่นดังด้าว	ดินไหว
๏ เศียรไปกระทบบ่อม	ซวนพัง
อีกประดุปราการ	โค่นขว้า
ส่วนกายกระเด็นยัง	สมุท
ทับมัจฉาในน้ำ	แหลกลาน
๏ เมื่อมารผู้ที่ได้	เคยกวน
เกะกะมาตายลง	ดั่งนั้น
ทวยเทพต่างก็ชวน	กันโห่
ฮ้อโห่ทุกช่วงชั้น	แมนสรวง
๏ ปวงมาในฟากฟ้า	ร้องร่ำ
โปรยกลีบบุบผาลง	สู่พื้น
สรรเสริญพระทรงธรรม	อธิราช
เสียงสนั่นครั่นครื้น	คัคนานต์ ฯ (๖๕)

ร่าย

๏ ฝ่ายจอมมารทราบว่า อนุชามลาย แสนเสียดายนัก หนา ราชาไคร่ครองคู่ รู้สึกว่าตนผิด มิได้คิดทางไกล บัดนี้ได้สติ

สิก็เกินเวลา ที่จะหาทางดี กับไพรีอีกแล้ว เห็นไม่แคล้วมรณา แต่ว่าต้องต่อสู้ ดูจนสิ้นผีหัดถ์ จึ่งตรัสใช้บุตรา ผู้กล้าหาญสองค์ ทรงนามปรากฏมี หนึ่งตรีเตียรใจหาญ หนึ่งเทวานตัวขลัง ทั้งนรานตักแขง และกำแหงอติกาย ให้ผันผายยกพล ไปรอนรณเลองที ทั้งสี่บังคมลา รีบมาจัดพลไกร แล้วยกไปยุทธนา แต่ไม่ช้าทั้งสี่ ม้วยชีวีกลางสมร ยักษ์รีบร้อนไปทูล จอมอสูรสิบหน้า ราชาจึ่งตรัสใช้ให้อินทรชิตหาญ ออกไปรานไพรี อีกทีให้พินาศ ยุพราชคำนับรับบัญชารีบไป ให้จัดการพิธี พลีให้ม้วยมร และชุบศรพรหมาสตร์เสร็จแล้วยาตราทัพ สรรพสพรั่งพลไกร ออกไปแล้วโรมรัน คราน้นทั้งสองทัพ รบรับกันกำแหง แรงต่อแรงประชิด ฤทธิ์ต่อฤทธิ์ประชัน ต่างแขงขันเริงร่า ยุพราชาดูที เห็นเหมาะดีจึ่งผาด แผลงพรหมาสตร์ไปรอน พลวานรน่ายไพร่ ไปต้องสองกษัตริย์ถูกถนัดทั้งสอง พี่น้องล้มทับดิน และสิ้นสมฤดี ณ ที่ประยุทธ์กัน คราน้นอินทรชิต บลั่นริดหัวเราะลั่น สำคัญว่าไพรี ม้วยชีวีด้วยศร สั่งนิกรกลับเวียง เสียงสนั่นลั่นโห่ ชโยเข้าลงกา [๖๖] พอเพลาพลบค่ำสุริยย่ำยอแสง จึ่งกำแหงหนุมาน กับท่านท้าวพิเภษณ์ เที่ยวในเขตสนาม ถือคบตามกันไป ไฝ่ค้นหาตัวท่าน ชามพะวานจอมหมีพอพบนอนหนึ่ง บ่มิติงกายา สองราจึ่งเขย่า เร้าจนจอมหมีฟื้น คืนสิ้นสมฤดี บัดนั้นจึ่งถามว่า จะมียาหนไหน ที่จะได้แก้พิษ ศรเรือง

ฤทธิ์แรงงาม ชามพะวานบอกว่า ที่หิมาลัยสล้าง หว่างไกลาศเลิศ ลบ แลฤษภยอดทอง จะมองเห็นภูผา มีบรรดาโอสถ ทั้งหมดอันเลิศดี จากยอดนั้นจงหา ต้นยาสี่วิสุทธิ์ (๖๗) วายุบุตร์รีบไป ไว ๆ อย่ารอช้า วายุบุตร์ก็พลัน ผายผันทางอัมพร ถึงสิงขรสรรพยา แต่ว่าครั้นเที่ยวค้น ต้นโอสถทั้งสี่ โอสถหนีซ่อนเร้น เห็นว่าแม้รั้งรอต่อไปจะเสียการ หนุมานเรืองศักดิ์ จึงหักยอดคีรี ชลอรีเร็ววิบ สู่ทวีปลงกา มาถึงที่รณยุทธ์ วายุบุตร์แรงเลิศ เชิดชูโขดนั้นไซร้ ไว้ทางข้างเหนือลม คุณอุดมแห่งยา พระพายพาผ่านพัด ต้องกษัตริย์ทั้งสอง ทั้งผองพลพานร ศรก็หลุดจากสกนธ์ ทุกตนฟื้นขึ้นพลัน อันบาดแผลเหือดหาย สุขสบายเช่นเก่า บัดนี้เล่ากะบี่ ต่างมีใจเดือดแค้น แล่นไปยังเวียงใหญ่ เอาไฟจุดเผาค่าย ระเนียดรายรอบเวียง เสียงอสูรโกลา เพราะว่าเพลิงลุกลาม วามวูถึงในเมือง เรืองโรจน์แรงแสงฉาน เรือนชานลุกลามไหม้ ทั้งเรือนใหญ่เรือนน้อย นับด้วยร้อยด้วยพัน อันนิเวศน์วังใน ไฟก็ลามเข้าถึง จึงอลหม่านทั่วไปที่ในเวียงยักษา เพราะในราตรีนั้น กุมภัณฑ์มัวประมาท คาดว่าศัตรูตาย มลายหมดคราวนี้ ครั้นอัคคีเกิดไหม้ จึงตกใจวุ่นนัก ยักษ์จึงต้องดับเพลิง อันเริงแรงนั้นไซร้ กว่าจะดับเสร็จได้ ก็นานเจียวนอ ฯ

โคลง ๓

๏ พญามารเคืองขัด จึ่งสั่งจัดทัพให้
สองพระโอรสไชร้ ทรงคุม
๏ กุมภะพี่ประนอม พร้อมนิกุมภะน้อง
ยกพลยักษ์แซ่ซร้อง ออกไป
๏ ถึงในถิ่นสมร รบวานรกลั่นกล้า
แต่สองยักษ์ไม่ช้า ชีพมลาย ฯ

โคลง ๓

๏ ลูกชายสิ้นชีพไชร้ ทศเศียรจึ่งใช้
พระหลาน
๏ ขุนมารมังกะราษฎ์นี้ (๖๔) บุตร์ขรผู้ ชื่อชื่
ชาญณรงค์
๏ ยรรยงประยุทธ์กล้า เสียงสนั่นสั่นฟ้า
ดินไหว
๏ รุกไล่กระบี่ว้า วุ่นใหญ่จนถับหน้า
รามินทร์
๏ พระปีนพิภพน้าว ธนูแผลงเดชน์ห้าว
ฤทธิ์ขลัง

๏ ถูกมังกะราภย์ค้น กับพื้นพิภพสั้น
ชีวัน

โคลง ๔

๏ คราน้นชุนราพณ์ใช้ ยุพราช
ให้ออกสู้ศัตรู อีกครั้ง
จึ่งอินทรชิตกาจ กราบรับ ใช้แล
แล้วรีบไปจัดตั้ง พิธี

๏ อันโหตร์ล้ำ เลิศยัญ (๖๙)
ซึ่งเมื่อกระทำแล้ว สัมฤทธิ์
ก็ได้รถจากสวรรค์ เพื่อชี
อีกพระเพลิงประสิทธิ์ ศิลป์ศร

๏ จึ่งขรโดยรถค้น เมฆา
แฝงอยู่ในกลีบเมฆ เหมาะหมั้น
จึ่งแผลงซึ่งศรอา คเณยาสตร์
ต้องศัตรูที่นั้น สดวกดาย

๏ บ้างตายบ้างเจ็บล้ม เกลื่อนกลาด
จึ่งลักษมันโกรธา ไปยั้ง
หยิบศรเอกพรหมาสตร์ ว่าจะ
แผลงฆ่าอสูรทั้ง โลกมลาย

๏ ฦๅสายราฆพห้าม อนุชา
ว่าอย่าเลยจะบาป มากนัก
พี่เองจะเข่นฆ่า จำเพาะ
ผู้ที่แสนอัปรลักษณ์ แอบยิง
๏ จริงนะศรพี่นั้น อย่ากลัว
คงจะต้นจนพบ จุ่งได้
อินทรชิตร้อนตัว รีบกลับ
บ่มิรออยู่ให้ ธประหาร
๏ ขุนมารนิมิตร์รูป มายา
ด้วยเวทมนตร์อันขลัง เสร็จได้
เหมือนรูปแห่งสีดา นงลักษณ์
เอาออกไปฆ่าให้ สิ้งเห็น (๗๐)
๏ เข่นนั้กะบีท้อ ใจนัก
ถอยจากสนามยุทธ์ แห่งนั้น
อินทรชิตเรืองศักดิ์ สมมาตร์
จึ่งรีบขับรถตั้น จากสมร
๏ วานรไปเฝ้าพระ จอมโลก
ทูลว่ายักษ์ประหาร แม่เจ้า
ราฆพก็แสนโศก สุดเทวศ
อีกอนุชก็เศร้า โศกา

๏ พญาพิเภษณ์ผู้ ฉลาด
ทูลว่าความโศกจง โปรดยั้ง
อ้ายอินทรชิตกาจ ทำเล่ห์ ลวงนา
เพื่อหลบออกไปตั้ง พิธี

๏ ที่ตำบลทุ่งกว้าง กุมภิ ลาแล
เพื่อปลุกตัวให้แข็ง ตั้งเพชร์
อาวุธศัสตราวิ เศษชุบ ด้วยนา
ต้องอย่าให้สำเร็จ สมถวิล

๏ ภูมินทร์จึ่งตรัสใช้ พระศรี อนุชแล
กับพิเภษณ์ให้ไป ปัดนั้น
ล้างกิจนิกุมภี ลาเร่ง ไปเทอญ (๗๑)
เพราะว่ากาลกระชั้น อยู่นา

๏ น้องยารับพระราช โองการ
รีบยกพหลพล กลั่นกล้า
ถึงทุ่งที่ขุนมาร กอบกิจ
เข้าประยุทธ์ไปช้า ฉับไว

๏ ขัดใจจึ่งลูกท้าว ทศกัณฐ์
แผลงเดชน์ต่อสู้ศร อนุช
ต่างฝ่ายต่างแข่งขัน สามารถ
จึ่งต่างสัประยุทธ์ อยู่นาน

๏ ศรราญศรรบสู้	ศรแรง
ศรต่อศรต้านศร	ศักดิ์น้าว
ศรประทะศรแผลง	ศรรบ
ศรต่อศรสั้นค้าว	แด่นดง
๏ องค์วีระราชน้อง	รามินทร์
ยิงซึ่งเอนทราสตร์	ครั่นครั้น
ไปตัดศิระอิน	ทรชิต
ขาดตกลงแทบพื้น	บัถพี
๏ บัดนั้นเสียงแซ่ซร้อง	สาธุการ
มาจากทวยเทพบน	ฟากฟ้า
พ้อนร่ำขับลำสมาน	ดุริยะ
โปรยบุษปะเกลื่อนหล้า	หลั่นหวาน ทั่วแล ฯ

ร่าย

๏ ขุนมารญี่สิบหัตถ์ ทราบชัดว่าลูกยา ม้วยชีวาเช่นนั้น ทุมทัณฑ์เศร้าโศกแรง กรรแสงร่ำกำสรวล ครวญถึงลูกคู่จิต แล้วกลับคิดพิโรธ โกรธกริ้วนางสดา ว่าเปนสาเหตุให้ ลูกบรรลัยคราญ อสุรีจวนคลั่ง ตึงตังออกไปสวน แลเห็นนวลนงลักษณ์ ชักดาพเจ้อเพื่อพ้น แต่บัดนั้นมนตรี มีสติทูลห้าม ปรามพญาราพณ์ไว้ เตือนหฤทัยราชา ว่าหากฆ่านงคราญ ทั่วสถานแดนไตร ในฟากฟ้า

แลดิน จะดีฉันว่าบาป พญาราพณ์พิ่งทัก ขุนยักษ์ได้สติ จึงบ่อมิฆ่าพัน ผายผันคืนเข้าวัง สั่งเตรียมทัพฉับไว ได้ฤกษ์ยกออกสู้ ศัตรูที่กลางแปลง วานรแขงขันต่อ บ่มิลดถดถอย คอยคุมเชิงรบราน ทหารยักษ์ล้มกลาด ดาดดินกลางสมร มโหทรเสนา มหาปราศวะยักษ์ วิรูบักษ์เสนี ทั้งสามน้ำวายปราณ พญามารโกรธา ขับรถาุกไป เข้าชิงชัยโดยแรง แผลงศรหมายจะยิง มิ่งมกุฎโกศล แต่จุมพลทรงศักดิ์ กับลักษมัณก่าแหง ก็แผลงศรไปต้าน ศรต่างหาญต่างเก่ง เล็งทำลายล้างกัน ครานั้นพิเภษณ์กล้า ผ่าพลมารรานรุกบุกไปใกล้รถทรง ขององ์ราพณ์ราชา เอาคทารานรอน ตีอัศดรเทียมรถ ล้มลงหมดไปข้า พญาราพณ์โกรธนัก ชักหอกใหญ่ไพศาล หมายพุ่งผลาญพิเภษณ์ แต่นเรศลักษมัณ รีบเข้าก้นกางไว้ ราพณ์ขัดใจจึงชัด หอกฉนัดไปลูก ลูกนางสุมิตรา แล้วล่าคืนธานี บัดนั้นรามทรงศร ถอนหอกจากพระน้อง บ่สมปองปรารถนา ก็โศกาจาบัล์ย บัดนั้นสุครีพทูล นเรนทร์สูรอยู่เกล้า ว่าผ่านเผ้าภูวนัยวิตกโยคราน้ำ โอสถมีแก้ได้ แล้วใช้วายุบุตร์ ให้รีบรุดเร็วไปมโหทัยบรรพต เอาโอสถเลิศดี อันมีคุณนั้นมา วายุบุตร์รับใช้ทันใดรีบล่องฟ้า ถึงผามโหทัย ทันใดชลอเขา เอาทูลเกศกลับพลางวางลงให้สุเษณ ผู้เปนแพทย์รอบรู้ สุเษณผู้ปรีชา เก็บต้นยาพร้อมสรรพ์ พลันบดแล้วไปทา องค์อนุชารามพ น้องจอมภพก็ฟื้น คืนดี

ได้ดังเก่า บัดนี้เล่าทศเศียร เปลี่ยนรถใหม่ออกมา ยุทธนาอีกที ฝ่ายพระศรีโกศล รณรงค์ทรงสู้ ดำเนินอยู่กับดิน ภูมินทร์เสีย เปรียบมาก ลำบากทางยุทธนา เพราะคราใดยักษ์หนี ภูมีบ่อาจไล่ ไปได้ทันทีท่วง เหมือนถูกถ่วงอยู่ไซร้ จึ่งยังบ่อาจได้ ชัยศรี ฯ

โคลง ๓

๏ ฝ่ายศจีปะติ ดำริห์ดูเหตุแล้ว
ส่งเทวรถแก้ว ลงมา (๗๒)
๏ จึ่งเทพสารถี มาคลีรีบเต้า
ถึงพื้นพิภพเผ้า รามินทร์
๏ นรินทร์โสมนัส ขึ้นรถรัตน์ไป่ช้า
ให้ขับประชิดหน้า จอมมาร
๏ ต่างรานต่างรณรอน ต่างแผลงศรรอดร้าว
ในที่สุดจึ่งท้าว ทศเศียร
๏ บาดเจ็บเจียนทั่วตน จนสลบแน่แล้ว
ชุนรถขับรถแก้ว ถอยหนี

โคลง ๒

๏ ปางน้อคัสตย์เจ้า ตาบสเล็งทราบเค้า
โดยญาณ

๏ ว่าขุนมารโหดไซร้ ถึงที่กำหนดไว้
จะตาย
๏ จึ่งผันผายเหือพ่า มาลงจำเพาะหน้า
จุมพล
๏ ทูลสอนมนตร์ชื่อชั้ อาทิตยหฤทัย
เลอสรร
๏ ท่องมั่นตระหนี่แล้ว ยิงเถิดอาวุธแก้ว
ผลาญมาร แน่นา ฯ (๙๓)

ร่าย

๏ ฝ่ายผู้ผ่านลงกา ฟื้นขึ้นมาแล้วไซร้ ไล่พลรบรีบกลับ ประทะทัพวานร แผลงศรสู้ราฆพ รบกันใหญ่อึกคราว ท้าวราพณ์ ถูกศรถนัด ตัดหัวขาดจากตัว แต่พอหัวตกไป หัวใหม่เกิดขึ้นแทน แสนสุดขลังดังเก่า ยิงอื่นเล่าหลายแห่ง ยักษ์กำแหงอยู่ยง คงชนม์ อยู่บ่ตาย โยกย้ายยิงแห่งใด ก็บ่ได้วายชนม์ รณรงค์รบกัน ถึง เจ็ดวันเจ็ดคืน ยักษ์ยังยืนยงอยู่ ภูธรออกระอา จนพระมาตลี เตือนภูมีให้ใช้ แสงศรชัยพรหมาสตร์ ภูวนาถเล่าบ่น มนตร์ อาทิตยหฤทัย พลางภูวนัยแผลงผาด พรหมาสตร์มุ่งไปรอน อัน ศรทรงตรงลิ่ว ฉิวไปดังลมพัด บั่กณัดกลางอก ขุนราพณ์ตก รถทรง ลงแทบบัลลังก์ ครั้นจะร่ายเวท วิเศษเช่นเคยมา ก็หา

ทันท่วงไม่ บรรลัยลงฉับพลัน พวกกุมภัณฑ์ร้องไห้ แตกหนีไป เร็วรา สู่ลงกาธานี ฝ่ายกะบี่พล ทุกตนร้องชโย โห่ถวาย พระพร แด่ภูธรรามจันทร์ จากสวรรค์ยินเสียง สำเนียงร้องเสนาะ ดุริยางค์เพราะประสาน จากสถานเทวา ลมพัดพากลิ่นหอม มา อบออมอุรา กลิบบุบผาก็หล่น กล่นเกลื่อนภูมิสมร เสียงนิกร เทวัน สรรเสริญทั่วท้องฟ้า ว่าพระรามราฆพ ผู้เลิศลบแดนไตร เธอนี้ได้แก้แค้น แทนทวยเทพเรืองศรี ทั้งมุนีทรงพรต ที่ถูก ทศกัณฑ์ มันข่มเหงมานาน ท่านได้มาทรงปราบ ราพณ์แรงร้าย ตายลง ต่อนี้คงจะแสน สุขทุกข์แดนปรีดิ์เปรม เกษมสันติสงบ ขอราฆพชโย ครองโกศลเขตหล้า ชนมะยืนคู่ฟ้า คู่ดิน แม่นเทอญ ฯ

โคลง ๓

๏ อสุรินร์พิเภษณ์ เห็นเชษฐามอดม้วย
ก็โศกสอื้นด้วย กำสรวล

๏ ครวญถึงคุณานันท์ อันเคยมีแต่ก่
มาคับชีพเช่นนี้ อาลัย

๏ พระภูวนัยตรัสปลอบ ว่าชอบแต่ท่านไซร้
จะรำพึงหน่อยให้ เสร็จสรรพ์

๏ อันเชษฐาวายชนม์ เวลารณยุทธแล้ว
สมแก่วีระแกล้ว กาจหาญ

๏ งานยุทธ์สุดสิ้นลง สมประสงค์เสร็จแล้ว
สภาพสันติแผ้ว ผ่องเผดิม

๏ จงเริ่มศราทธพรต สมเกียรติยศท่านท้าว
ผู้จอมราชษสต้าว ลงกา

๏ พญาพิเภษณ์พึ่ง รับสั่งคลายโศกเศร้า
ประณตแทบบาทเจ้า จุมพล

๏ พอมณโฑทะรี มหิษีราพณ์ไชร้
มาจากนิเวศน์ได้ พร้อมกัน

๏ บัดนั้นเริ่มงานศพ ทำถูกครบแบบเค้า
ถวายเพลิงศพเจ้า ลงกา

๏ รามพให้ตั้งการ งานอภิเษกท้าว
พิเภษณ์ทรงรัชต้าว แดนมาร

๏ ประทานรดอภิเษก มงคลเอกเลิดล้ำ
โดยทรงหลั่งซึ่งน้ำ สาคร

๏ แล้วทรงศรคำนึง ถึงองค์อัคเรศแก้ว
ทราบเหตุคงจะแผ้ว ผ่องศรี

๏ ภูมีเรียกหนุมาน ท่านจงไปอย่าช้า
บอกมหิษข้า ฉับพลัน

๏ ว่าลักษมัณสุครีพ คงชีพและราพน์ม้วย
ขอหล่อนเปรมจิตด้วย เราเทอญ

โคลง ๒

๏ เชิญโองการใส่เกล้า วายุบุตร์รุดเข้า
สู่สวน

๏ ทูลนวลนเรศแก้ว ตามที่ตรัสสั่งแล้ว
เสร็จสรรพ์

โคลง ๔

๏ ครานั้นพระแม่เจ้า สีดา
ทราบเหตุก็ปรีดี ยิ่งล้น
โฉดสรงชำระกา ยาเสร็จ
ทรงเศวตภูษาพ้น พิศวง
๏ ขึ้นทรงวอช่อพ้า ม่านทอง
ซึ่งพิเภษณ์จัดมา รับไชร้
ตำรวจยักษ์นำสอง สายเสด็จ
พร้อมพิเภษณ์ท่านไท้ ตามหลัง
๏ มายังค่ายหลวงเจ้า จอมคน
นางแหวกวิสูตร์ทอง ออกแล้ว
ลงกราบพระจุมพล สวามิศร์
เปรมหทัยผ่องแผ้ว เพียงจันทร์

๏ ครานั้นราฆพตรัส
ว่ากรณีย์ข้า
ทำยุทธะสงคราม
ได้รับตัวนางแก้ว
๏ อันว่าเกียรติยศ
เพราะเหตุปราบอรี
แต่ที่ประยุทธ์ยง
จะเพราะรักหล่อนไซร้
๏ ทรามเชยเคยยักษ์อุ้ม
เคยอยู่ในเรือนราพณ์
ฉันใดจะมุ่งหมาย
กลับถนอมกล่อมแก้ว
๏ ใครเหิมก็อาจชี้
ว่าพระจอมโกศล
รับหญิงที่เคนเชา
เปนมหิษีแล้
๏ พอได้ฟังตรัสไท้
นึ่มอนงค์ตรัสแก่
โอรสสุมิตรา
เพราะพี่นี้จะต้อง

แก่ทราม สงวนแฮ
เสร็จแล้ว
ชำนะ
คืนมา
คืนคง
เสร็จได้
สามารถ
ไม่เลย
โอบกาย
นั่นแล้ว
ให้รับ
ดุจเดิม
หน้าเรา
ถ่อยแท้
ปล้ำปลุก
ลงคอ
ภรรดา
พระน้อง
ช่วยพี่ ด้วยเทอญ
จำตาย

๏ ฦๅสายธไม่เลี้ยง อยู่ใย พ่อเอย
จงรีบหาพี่นกอง อย่าช้า
พี่จะสู่กองไฟ เผาบัด นี้แล
สละชีพต่อหน้า ทรงธรรม์
๏ ลักษมัณพังแล้วเหลือบ แลดู
เห็นพระจอมโกศล พักตร์บ้ง
สุครีพพิเภษณ์ผู้ อื่นหมอบ นึ่งนา
เพราะว่าเกรงพระขั้ง ขัดใจ
๏ สั่งให้กระบี่ตัด พื้นมา
กองใหญ่ดังเทวี สั่งไชร้
แล้วหม่อมแม่สีดา ประณต
เดินประทักษิณไหว้ อัคนี
๏ บัดนั้นยกหัตถ์ไหว้ ประกาศ
อ้าพระอัคนีเดช อคร้าว
จิตซ้าบ่เคยขาด สามิภักดิ์
ในพระราฆพท้าว ทรงศีร์
๏ อัคนีเทวะผู้ แรงฉัด
เปนพยานเห็นทุก สิ่งไชร้
หากข้ากล่าวความสัตย์ ขอจุ่ง
มาช่วยด้วยเถิดให้ ปลอดภัย

๏ อรไทยตรัสแล้ว จึงตล
เข้าสู่กองอัคคี กาจกล้า
บัดนั้นจึงทุกตน ร้องร่ำ
สมเพชนาเรศหน้า นวลแข
๏ แต่บัดนั้นได้เกิด อัศจรรย์
และทุกผู้มองใน ฟากฟ้า
เห็นเทวะเทวัน มวลมาก
มาประชุมพร้อมหน้า สลับสลอน
๏ บิดรที่ล่วงลับ ไปนาน
มาอยู่ ณ กลางอา กาศนั้น
ท้าวเวสสะวัณท่าน จอมทรัพย์
ยมเทพเจ้าชั้น ใต้ดิน
๏ องค์อินทร์ปีนเทพไท้ พันตา
ทรงคชเอราวัณ เลิศล้ำ
วรุณเทพครองอา ณาจักร
เปนใหญ่ในน่านน้ำ ธารา
๏ อีกมหาเทพผู้ ทรงโค
และพระพรหมาเอก อคร้าว
ทรงขุนห่านวโร ภาสผ่อง
ลอยอยู่เหนือแค่นด้าว พสุธา

๏ คราน้นทวยเทพเจ้า
อ้าพระองค์ผู้เปน
ผู้สร้างโลกหมดแท้
ให้พระองค์อัศเรศ
๏ ฉันใดไม่รู้สึก
ว่าพระคือเทวะ
ผ่ายรามาพะวง
จึ่งตอบวัจนะ
๏ ข้าไซร้เปนมนุษ
เชื้ออิกษวากุลูก
ผู้ครองเขตโกศล
ขอยกมือประณต
๏ พรหมาตรัสว่าไท้
ตัวท่านแหละนารายน์
ปวงสัตว์ที่กำเนิด
นอบเกศกราบเพราะรู้
๏ ท่านน้นคือหริ
ผู้เมตตาผดุง
เธอนี่แหละคือว่า
ผู้อยู่ทั่วโลกทั้ง

ตรัสแก่ รามนา
โลเกศ
ไฉนจะ
เข้าไป
พระองค์
เทวะ
งงอยู่
ว่าไฟ
ปุถุชน
ทศรถ
ศรีสวัสดิ์
เทวา
พึ่งเกิด
เทพผู้
ในโลก
จักดี
ราชา
โลกทั้ง
วิษณุ
นอกใน

๏ ทรามวัยอันชื่ออ้าง สีดา นี่แล
คือพระลักษมีมาร คาโลก
เพื่อปราบราพณ์พาลา พระเกิด
เปนพระรามบุญโศลก นรินทร์
๏ เสร็จสิ้นกิจที่ไท้ มุ่งมา ทำแล
รอนราพณ์ทุจริต มอดม้วย
ควรที่จะทรงปรา โมทย์ยิ่ง ใหญ่นอ
ทั่วโลกพลอยสุขด้วย เทียวหนอ
๏ พอขาดคำรัสท้าว ธาดา
เปลวอัคคีก็แหวก ออกแล้ว
พระเพลิงจับหัตถา อัคเรศ
จูงออกพ้นไฟแผ้ว พหุภัย
๏ พาไปจำเพาะหน้า ภูบดี
และกล่าวพจน์รับรอง แด่ไท้
มลทินหมดบ่มี พาลพะ อีกเลย
ขอพระจงรับไว้ อย่าฉงน
๏ จุมพลตรัสตอบไท้ อดนี
ว่ามหิษีข้า สุดรัก
แต่มิอยากให้มี ใครดิ ได้เลย
จึ่งทดลองประจักษ์ แก่ตา

๏ จิตข้าเองบ่ได้ สงสัย หล่อนเลย
เพราะเชื่อที่จิตนาง ยิ่งแก้ว
ตรัสพลางรับทรามวัย มากอด
ด้วยสิเนหาแผ้ว ผ่องศรี
๏ บัดนั้นจึงเทพเจ้า มเหศร
ตรัสประทานพรรา ฆพไท้
แล้วชี้พระบิดร ทศรถ
ว่าพระมาด้วยไชร้ จงเห็น
๏ เช่นนั้นราฆพไหว้ บิดา
ทศรถเทพกอด ลูกแก้ว
ประสาทพระพรนา นาเนก
ให้ลูกทั้งสามแผ้ว พหุภัย
๏ ผ่ายไท้เทเวศร์ผู้ ทรงวัชร์
ตรัสว่าเธอทำถูก จิตแท้
เธอขอพระพรบัด น้อยอย่าง ใดฤๅ
เราจะให้แม่นแท้ ดั่งถวิล
๏ รามินทร์นอบเกล้ากราบ ขอพร
แก่พระเพ็ชระปา ณิไชร้
อันว่าพวกพานร สิ้นชีพ
ขอกลับคืนชีพได้ อย่านาน

๏ มัฆวานก็ให้ พรพลัน
กระบี่ที่ตายปอง กลับฟื้น
และชีวโห่พร้อมกัน ชื่นบัด นั้นแล
เสียงสนั่นครั่นครื้น พสุธา ฯ

ร่าย

๏ คราน้ันเสร็จสงคราม จึงพระรามราชา ตรัสลาท้าว พิเภษณ์ เพื่อประเวศเขตกรุง บำรุงราษฎร์สืบไป บัดน้ันไชร้ ขุนมาร กราบภูบาลรีบเข้า ไปเอาบุษบกมาศ มายังราชมาลก ยกถวายภูวนาถ ทรงเปนราชวาหน ขุมพลเปรมหฤทัย รับจะใช้ ยานน้ัน แล้วทรงธรรม์ตรัสลา ราชาพิเภษณ์มิตร์ บพิตร์จอม ลงกา อีกลาสุครีวะราช ติลกชาติวานร ภูธรตรัสขอบใจ ที่ได้ ช่วยรำบาล วานรอนอภิราช จนพินาศสมถวิล แต่อสุรินทร์เรืองเดช กับพานเรศเรืองฤทธิ์ โอนโมลิตบังคม องค์บรมจักรพรรดิ์ ประสาน หัตถ์ทูลความ ขอตามเสด็จไป ถึงกรุงไกรอโยธยา เพื่อวันทา พระบาท ในวันราชพิธี ศรีราชาภิเษก เพื่ออดิเรกบุญญา บารมี ครอบเกล้า เนาสราญสืบไป ภูวนัยประนอม ยอมให้ตามเสด็จ เตรียมการเสร็จพระองค์ ขึ้นทรงบุษบกมาศ พร้อมอัครราชชายา และอนุชาทรงเดช ทั้งพิเภษณ์ตัวดี สุครีวะใจหาญ และบริพาร พร้อมมูล ทั้งอสูรกะบี่ บัดน้ีบุษบกทอง พ่องสู่พ้าคลาไป ใน

อากาศวิถี พระจักรีชวนนาง ชมทางวิถีเดิน ยามเหิรเห็จเตร็จไป ในอัมพรบ่ยั้ง รวดเร็วดังลมพา ไม่ช้าถึงอาศรม แห่งบรมดาบส ปรากฏนามถนัด ภรัทวาชมุนี ที่นี่จึ่งลอยลง องค์พระรามราฆพ เข้าไปนบดาบส แล้วเผยพจน์ตรัสใช้ ให้กำแหงวายุบุตร์ รีบรุดไปล่วงหน้า หาพญาคุหะ พระสหายทรงราชย์ เหนือนิษาททั้งหลาย นัดสหายให้คลา โดยมรรคาจรดล สู่โกศลด้วยไชร้ แล้วไปนันทิคราม ทูลความแต่ภรต ให้ทรงยศเตรียมทาง หว่างนั้นถึงกรุงศรี ทูลชนนีให้ทราบ เพื่อปลาบปลื้มหฤทัย รับใช้พระภูบาล จึ่งหนุมานทูลลา เหิรเวหาเหาะไป ไม่ช้าพบคุหะ บอกข่าวพระสหาย แล้วผายอากาศผัน ถึงนันทิครามเข้า ไปเฝ้าพระอนุชา ทูลกิจจาแถลง แจ้งเหตุทุกสิ่งไชร้ ตามพระรามพไท้ สั่งมา ฯ

โคลง ๓

๏ ฝ่ายว่าพระภรต พึ่งพจน์กะบี่แล้ว
หฤทัยผ่องแผ้ว เกษมสานต์
๏ สั่งการแต่งถนน สถลงามผ่องแผ้ว
สู่ทวาเรศแก้ว กรุงศรี
๏ เชิญชนนีสามรา มาคอยรับอยู่พร้อม
บริวารแวดล้อม คอยชม ฯ

โคลง ๒

๏ ลูกลมกลับสู่ไท้ ทูลการเตรียมเสร็จไว้
ทุกอย่าง แล้วนา ฯ

โคลง ๔

๏ แถลงปางประเวศแคว้น โกศล
สมเด็จพระรามา ธิราช
ยาตราพยุหพล ชาวอยุธย์
พร้อมยักษ์กะบี่กาจ เกียรติไกร
๏ ภูวนัยพร้อมพระ มหิษี
ทรงบุษบกทอง ผ่องแผ้ว
ฝ่ายสามพระเทวี มาตุ
ทรงพระวอกอบแก้ว แกมทอง
๏ พระน้องทั้งสี่ขัน รถทรง
พิเภษณ์สุครีพขี่ มึงม้า
กระบวนแห่ห้อมองค์ จักรพรรดิ์
งามหมดทั้งหลังหน้า พาจร
๏ เข้านครอโยธ ยางาม
ชาวนครยินดี โห่ร้อง
ชโยโห่ด้วยความ ปลื้มจิต จริงฮา
เสียงสนั่นลั่นก้อง เกรอกกรุง

๏ มุ่งไปนิเวศน์ไท้	นาถา
ถึงเสด็จขึ้นยัง	ปราสาท
พ่อพราหมณ์สวดมนตรา	ไตรเพท
สมโภชมณเฑียรราช	ไพศาล
๏ ภูบาลตรัสสั่งตั้ง	พิธี
วรราชาภิ	เษกไซร้
ได้ฤกษ์พระมุนี	วสิษฐ
ทรงมกุฎถวายไท้	ราชา
๏ รามาธิราชครั้น	เสร็จการ
จึ่งแจกบำเหน็จควร	ทุกผู้
ทั้งนายไพร่ทหาร	พิริยะ
ตามเสด็จไปสู้	เดียกษัย
๏ ผู้ใหญ่ที่อยู่เฝ้า	นคร
ก็รับบำเหน็จความ	ชอบไซร้
อีกพศกนิกร	ทั้งสี่ พรรณแล
ธก็บริจาคให้	ทั่วกัน
๏ คราน้นงานใหญ่ตั้ง	หลายวาร
ในอโยธยาแสน	สนุก
ทุกเรือนก็มีงาน	เริงรื่น
อีกประดับแต่งทุก	เคหา

๏ ราชาภิเษกไชร้ เสร็จงาน
พิเภษณ์สุครีพลา นาถท้าว
พิเภษณ์สู่กรุงมาร ครองทวีป
สุครีพคืนครองค้าว ถิษกินธ์
๏ ภูมินทร์ราเมศไท้ ทรงเมือง
ตามนิติธรรมดัง ก่อนก้ำ
พระฤทธิ์พระเดชเลื่อง ฦๅทั่ว ภพแฮ
เปนเยี่ยงกษัตริย์ซ้ำ เลิดคน
๏ โภคลลานติแม้น แดนสรวง
เพราะพึ่งบารมี ดังซุ้ม
ปลอดภัยพิบัติปวง พาลพะ
เพราะพระคุณท่านคุ้ม ประชา
๏ จึ่งนาครทั้งสี่ พรรณะ
ได้กอบกิจสดวก หมดได้
สมกรณียะ กำหนด
เพราะพระนรนาถไท้ การุญ
๏ ส่วนสุนทรราชเจ้า รามินทร์
เคียงคู่มหิษี ท่านไชร้
สุขแม้นพระวัชรินทร์ เสวยสุข
คู่ศจีจิตได้ เปรมปรีย์

๏ ภูมีธได้กอบ การยัญ
หลายอย่างตามตำหรับ พระเวท
ทุกการพลีธรรม์ สัมฤทธิ์
ผลพิสุทธิ์พิเศษ รับสม
๏ รื่นรมย์หลายสิบร้อย ฉนำ
บ่มิได้มีภัย พาดพ้อง
ทรงธรรมรักษาธรรม สุจริต
ไตรโลกรวมแซ่ซร้อง สาธุการ
๏ อวตารปางเจ็ดน้ำ แถลงมา จบนอ (๗๔)
สังเขปเก็บความตาม เรื่องรู้
จากตำหรับรามา ยณะ
ใดพร่องอภัยผู้ แต่งเทอญ ท่านเอย ฯ

ปางที่ ๙

กฤษณาวตาร[๗๔]

ร่าย

๏ จักดำเนินนิทาน ปางแปดท่านจะเห็น พอเปนเค้าโดยย่อ ข้อความข้างต้นนี้ มีแถลงเหตุไว้ ว่าทำไมพิษณุ ผู้เปนจอมอมเรศร์ จึงเสด็จอวตาร ตำนานกล่าวความไว้ ว่าในกรุงมถุรา มีพญาทรงราชย์ นามประกาศอุกระเสน เปนราชาธิบดี มีมหิษีแสนงาม นามกรรณีภัลยา แต่ว่าไร้โอรส กาลกำหนดถึงวาร นงคราญไปเที่ยวป่า หลงคณานารี เทวีเที่ยวตามค้น อสุรคนหนึ่งไซร้ ครั้นได้เห็นนางงาม ก็มีความเสนหา แปลงกายาอย่างดี เหมือนสวามีนงเยาว์ เข้าหานางพลางชวน ทรามสงวนสมพาศ ต่อนั้นราชเทวี มีพระครรภ์เที่ยวหนอ พอถึงกาลกำหนด เกิดโอรสหนึ่งองค์ นามว่ากงส์กุมาร มีสันดานแสนหยาบ ชอบทำบาปชังบุญ ปราศจากคุณสมบัติกษัตริย์ผู้บิดา และมาดาเดือดร้อน จะสั่งสอนเท่าใด บ่มิได้พังเชื่อ เมื่อพระกงส์เติบใหญ่ ได้ทูลพระบิดา ว่าพระองค์เคารพ รามรามพเปนนิตย์ ข้าเห็นผิดทำนอง พระควรตรองดูว่า อันรามรามพไซร้ มิใช่เทพมเหนทร์ เปนแต่เพียงกะษัตริย์ ดำรงค์รัฐผู้หนึ่ง ซึ่งไม่ดีกว่าเรา ไม่ควรเคารพเห็น เปนสรณะเลยนา พระบิดาพังบุตร์ ก็สุด

เสียหฤทัย และท่านไท้ตอบความ ว่ารามเปนพระเจ้า รำงับเศร้าโศก แท้ แม้มิให้บูชา ข้าเปนปุถุชน จะข้ามพ้นสงสาร ผ่านทุกข์ได้ ฉันใด ได้ฟังคำตำรัส กงส์ก็ขัดข้องจิต คิดขบถคดต่อ พระพ่อผู้ทรงราชย์ ถอดนรนาถนั้นลง ขึ้นทรงราชย์เองไซร้ แล้วให้บ่าว ประกาศ แด่ทวยราษฎร์ทั้งหมด ให้งดการบูชิต บพิตร์รามราฆพ ให้เคารพพระศิวะพระมหาเทพแทน พศกแสนเดือดร้อน อนาทรทั่วด้าว เพราะท้าวกงส์ข่มเหง บ่ยำเยงเกรงบาป แสนหยาบคายร้ายกาจ ทั้งอมาตย์มนตรี ที่สุจริตธรรมธร ก็ถอนจากตำแหน่ง ตั้งแต่ผู้เปนพาล สันดานหยาบขึ้นให้ กดขี่ไพร่ทั่วหน้า อีกราชาชอบคบ แทตย์ทานพใจพาล ใช้เที่ยวรานรังแก ทำร้ายแก่ผู้ที่ มีศีลาจารวัตร์ ใคร ทำขัดหฤทัย เกลียดชังใครก็ตาม กงส์ผู้ทรามนิสัย ใช้อสูรทำร้าย ชนทั้งหลายล้ำเกิญ บ่รู้เย็นเช่นเคย บ่เสบยสักน้อย คอยแต่กลัวภัยถึง ดังนี้จึงนิรสุข เปนทุกข์ทั่วเขตไซร้ ทวยราษฎร์บ่มิได้เกษมสันต์ ฯ

โคลง ๔

๏ ปางนั้นจึงแม่พระ ธรณี
รู้สึกเหลืออดทน อีกแล้ว
แปลงรูปอย่างคาวี และรีบ
ไปสู่บรรพตแก้ว สุเมรุ

๏ ทูลสุเรนทร์ว่าอ้า เหลือทน
อันพวกนิสัยพาล มากแท้
กำเริบ ณ สากล แสนทุกข์ ทั่วนา
ธรรมสุจริตแล้ เวิดหนี
๏ ข้านี้เดือดร้อน ร้าคาญ
จึ่งอยากจะใคร่จร จากถ้าว
ไปอยู่ ณ บาดาล แดนต่ำ
ขออนุญาตท้าว เพื่อไป
๏ สหัสสนัย์ทราบแล้ว จึ่งพา
ทวยเทพระเห็จไป ไม่ช้า
เฝ้าองค์พระพรหมา ทูลเหตุ
เชิญช่วยดับทุกข์หล้า ปราบพาล
๏ ท่านท้าวสี่พักตร์นั้น จึ่งชวน
ทวยเทพไปไกลาศ บรรพต
เฝ้าศิวะอิศวร ตรัสปรึก ษาแฮ
ศิวะตอบมธุรส วาจา
๏ ว่าสมควรให้เทพ วิษณุ
เสด็จไปดับเข็ญ อีกครั้ง
เห็นชอบจึ่งพระผู้ เปนใหญ่
ชวนเทพบ่รอรั้ง รีบไป

๏ ถึงไวกูณฐ์เผ้าพระ นารายน์
ศิวะกล่าวคำทูล ท่านไท้
แทนทวยเทพทั้งหลาย วอนวิษ ณุนา
โปรดช่วยปวงสัตว์ให้ สุขสราญ

๏ อวตารอีกครั้ง เป็นคน
ไปปราบกงส์ผู้เป็น เศิกเสี้ยน
ให้ทั่วทั้งสากล เป็นสุข
ล้างเหล่าอริเหี้ยน เหือดหาย

๏ นารายน์รับจะได้ เสด็จลง
ไปเกิดเป็นลูกวะ สุเทพ(๓๖)
ยาทพกษัตริย์วงศ์ จันทระ
เพื่อสกลโลกเสพย์ สุขศานต์

๏ พังท่านดำรัสแล้ว ดีใจ
ทวยเทพต่างตนรับ ว่าจะ
ต่างองค์แบ่งภาคไป สู่โลก มนุษแล
เพื่อช่วยรับภาระ พิษณุ ฯ

ร่าย

๏ อยู่มาวันหนึ่งนา พญากงส์ทรงรถ จรดเที่ยววนะ พร้อม วสุเทพตัวดี และเทวกีนงคราญ ภูบาลยินสำเนียง เสียงส่งจากฟาก

พ้า ว่าเออเธอแสนเชลา ไม่รู้เท่าถึงการ กุมารที่แปดของ นาง นวลลอองที่พา มาด้วยบัดนี้แล แน่จะฆ่าเธอตาย กงส์ใจร้ายได้ฟัง ดังแค้นชักดาบพลัน หมายฟันเทวกี แต่บัดนี้จึงพระ วสุเทพทูลว่า อ้ามหากษัตริย์ อย่าคดเกศเมียข้า ถ้าแม้ยกชีพให้ เมื่อใดนาง คลอดบุตร์ ข้าจะรุดรีบส่ง แต่พระองค์ทุกคน จุมพลอย่าสงสัย กงส์จึงได้พอจิต ยกชีวิตโฉมศรี แต่ต่อนี้ตั้งใจ เพื่อมิให้พลาดพลั้ง จึงสั่งจัดทหาร เฝ้าทวารต่างหนัก ที่พักเทวกี และมีคำสั่งไว้ ว่าเมื่อใด เทวี มีโอรสธิดา ให้นำมาถวาย เพื่อทำลายชีพล้าง ตัดทางที่ศัตรู จะมีอยู่รอดได้ แต่เทพไท้พิษณุ ผู้รู้ทุกสิ่งสรรพ์ พลันสั่งโยคะ นิทรา[๗๗] มีงมายาศักดิ์ขลัง ให้ไปยังบาดาล รับลูกมารแขงขัน หิรัณยกศิปู จู่ไปเข้าครรภ์ศรี เทวกีนงคราญ นับกุมารหกองค์ เพื่อท้าวกงส์ใจพาล จับประหารชีวี ถึงที่คำรบเจ็ด เศษะนาคอันเปน เช่นภาคแห่งเราไซร้ จะได้ไปเข้าท้อง เจ้าต้องคอยดูนา จวนเวลา จะคลอด จงรับปลอดปราศภัย เปลี่ยนไปสู่ครรภ์ดี แห่งโรหินีโฉม ตรู ผู้อยู่โคกุลนั้น แล้วจะพลันมีข่าว ระบือฉาวว่านาง ศรี สองค์แท้งแล้ว ลูกจะแคล้วโพยภัย ได้อยู่ช่วยเราปราบ บำราบ พาลภายหน้า[๗๘] อันว่าตัวเราไซร้ จะได้ไปกำเนิด เกิดเปนลูกเทวี ที่คำรบแปดไซร้ ส่วนเจ้าไปเข้าครรภ์ เมียนันทะโคบาล นามชนา นยโสทา ครั้นเวลาประเสริฐ เราก็เกิดแล้วไซร้ จะคลใจขัดขิยะ

วสุเทพรับเรา เอาไปยังยโสทา รับเข้ามาแทนที่ ข้างเทวกีอนงค์ เมื่อกงส์ทราบเหตุว่า กัลยาคลอดบุตร์ จะรีบรุดไปพลัน จับเด็กนั้น ด้วยโกรธ พิโรธแรงนักหนา แล้วจะปาเด็กลง ตรงศิลาก้อนใหญ่ เพื่อให้เด็กดับขันธ์ แต่บัดเจ้าจง เหาะตรงสู่อัมพร จอมอมรจะ พบ และเคารพเจ้านา เพราะว่าเธอจะถือ ว่าเจ้าคือมหา มายาศักดิ์ ของเรา เจ้าจงจำคำสั่ง ประพฤติดังบอกไว้ ให้กิจสัมฤทธิ์ได้ ทุก อัน เจ้าเอย ฯ

โคลง ๔

๏ ต่อนั้นกิจก็ได้	เป็นไป
ตามพระเป็นเจ้าสั่ง	เสร็จสิ้น
กุมารเกิดเมื่อใด	ก็ถูก
เขาจับประหารถิ้น	ดับลง
๏ องค์ที่เจ็ดนั้นโยค	นิทรา ย้ายเธอ
ไปจากเทวกี	ส่งเข้า
ครรภ์โรหิณีนา	รีรัตน์
และประสูติเป็นเจ้า	พลราม
๏ ครั้นตามกำหนดไว้	เทวกี
ก็ประสูติบุตร์องค์	อัษฎมะ
งามเลิศและฉวี	คล้ำมอยู่
จึ่งเรียกพระกฤษณะ	ยศยง

๏ องค์วสุเทพผู้ บิดา
รับกุมารรีบหนี จากเหย้า
ข้ามลำยมุนา โดยด่วน
ถึงทับนันทะเข้า ไปพลัน
๏ ที่นั้นเอาลูกน้อย ลงวาง
ข้างยโสทานา วินั้น
แล้วอุ้มธิดานาง เกิดใหม่
โดยด่วนเสด็จคืน กลับสถาน
๏ ทหารที่อยู่เฝ้า ตำหนัก
ยินเด็กร้องก็รีบ บอกเหตุ
ผ่ายกงล้อมพัก ผันผ่อน
เดินคุ่มจากนิเวศน์ ตะบึง
๏ พอถึงจับเด็กน้อย เกิดใหม่
ออกนอกตำหนักจันทน์ บัดนั้น
และขว้างเด็กลงไป กับศิลาแล
ว่าอย่าอยู่เพื่อกัน ทีตกู
๏ ภูธรมองเด็กนั้น ตกใจ
เพราะว่าแทนที่จะ มอดม้วย
กลับผุดลุกทันใด และเหาะ
ขึ้นสู่ฟากฟ้าด้วย ฤทธี

๏ บัดนี้ร่างใหญ่ล้ำ ราวผา
มีแปดกรน่ากลัว ใช่น้อย
แปดหัตถ์จับศัสตรา วุธแกว่ง
ร้องตะโกนกล่าวถ้อย ทนง
๏ เหวยกงส์มึงมุ่งล้าง ชีพกู
แต่จะสมประสงค์ บ่ได้
เพราะวีระราชผู้ บังเกิด แล้วแฮ
คงจะล้างมึงไซร้ แน่นา
๏ พญากงส์ทราบเค้า ขัดใจ
จึงสั่งพวกเสนา มาตย์ให้
เที่ยวเสาะแสวงไป โดยทั่ว
ตามเขตจังหวัดใกล้ มฤรา
๏ ทารกใดกอบด้วย สิริลักษณ์
ให้จับเด็กประหาร ชีพล้าง
เพื่อเด็กที่มีศักดิ์ สามารถ
บ่มิให้ตกค้าง อยู่กวน
๏ ส่วนวสุเทพทั้ง เทวกี
กงส์นึกไม่น่ากลัว อีกแล้ว
จึงถอนทหารที่ คุมอยู่
วสุเทพสุดแผ้ว ผ่องใจ

๏ รีบไปบอกข่าวให้ นันทะ
ไปจากมถุรา เร็วรีบ
ก่อนที่ทหารพระ ทรงราชย์
มาเพื่อเผด็จชีพ กุมาร
๏ โคบาลพร้อมด้วยยะ โสทา
พาพระกฤษณะเร็ว รีบรัน
พร้อมโรหิณีนา รีอีก
โอรสนางนันพัน ราชภัย
๏ ไปอยู่ ณ หมู่บ้าน โคกุล
ในหมู่พวกโคบาล พรั่งพร้อม
บำรุงซึ่งพระสุน ทโระส
จัดพวกบริวารล้อม รักษา ท่านนา ฯ

ร่าย

๏ เมื่อคราวพระกษฤณะ และพระพลรามพี่ ยังมีชนม์เยาว์วัย ได้สำแดงปาฏิหาร หลายประการหนักหนา นำมาเล่าที่นี้ มีแต่บางเรื่องหนอ พอเป็นอุทาหรณ์ แม้เมื่อก่อนอดนม ก็อุตมฤทธา เช่นคราหนึ่งยักษี มีชื่อปูตะนา จำแลงมาเป็นนาง รูปสำอางค์สรวยสุด เหมือนมนุษย์เข้าไป ให้กฤษณะกินถนัย โดยนมนั้นเป็นพิษ จงจิตให้วายปราณ แต่กุมารวิเศษ แผลงเดชดูดแรงนัก ยักษิณีเหลือ

ทน ก็วายชนม์เพราะช้า บ่อาจทำร้ายได้ กุมารไชร้แสนแรง เข้มแข็งใครไม่ทัน วันหนึ่งอสุรา ชื่อตฤณาวรรตร้าย แปลงกายเปนลมบ้า หอบพากฤษณะไป แต่เธอไชร้แผลงฤทธิ์ ทำอมิตร์ตกครืนลงยังพื้นดินตาย ใครมุ่งร้ายต้องแพ้ แลวันหนึ่งเล่นชน ล้านมข้นเนยใส กินแล้วไชร้มิหน่ำ ทำหม้อแตกอีกนา ยโสทาขัดใจ อรไทยเอาทาม ผูกเอวล่ามติดไว้ กับอ่างใหญ่ใบหนึ่ง จึงกฤษณะกระชากเดินลากอ่างตามหลัง จนกระทั่งอ่างใหญ่ ไปขัดอยู่ระหว่าง กลางพฤกษาใหญ่คู่ เธอลากผู่ผ่อไป จนไม้ใหญ่ถอนราก ยากที่จะผูกไว้จึงได้นามะกร ทาโมทรดังนี้ อนึ่งฤทธิ์เดช วิเศษแต่เยาวมา เช่นคราหนึ่งรบงู ที่อยู่ย่านชาราฯ ยมุนาใกล้บ้าน พวกโคบาลสถิต นาคเรืองฤทธิ์ชื่อว่า กาลียะเรืองศักดิ์ พิษแรงนักพ่นไป ถูกที่ใดไหม้พลัน ดังนั้นผู้อาศัย ในถิ่นนั้นเดือดร้อน ก่อนที่กฤษณะไป ไม่มีใครต้านทาน แต่กุมารสามารถ เก่งกาจบ่ยอมกลัว สละตัวเพื่อดับระงับทุกข์สหาย ผันผายสู้นที รบกาลียะแรง กาจกำแหงเดชะ ชำนะนาคตัวกาจ เอาบาทเหยียบหัวไว้ จะฆ่าให้วายปราณ แต่บริวารนาคขอ โทษผัวและพ่อนาย ฦๅสายโปรดกรุณา แต่ว่าขับนาคให้ออกไปสู่สาคร ดับร้อนสมปราถนา ยังอสุราแรงร้าย อีกหลายตนจงใจ ไปสังหารกฤษณะ แต่พระกลับปราบมัน อนึ่งนั้นกล่าวว่าพระกฤษณาวตาร ชอบการหยอกเย้าเล่น เช่นเมื่อใดโคบี นารี

เลี้ยงโคไชร้ ลงไปเพื่อสนาน ในธารยมุนา ทั้งพัสตราทองไว้ กฤษณะไชร้เก็บผ้า ขึ้นพฤกษานั่งอยู่ ดูโคบีทั้งหลาย เปลือยกาย มางอนง้อ ขอผ้านุ่งห่มไชร้ ก็บ่ได้คืนผ้า จนกว่านางจะได้ บีนขึ้นไปและขอ เธอล้อหลอกหยอกเย้า แล้วเอาผ้าส่งให้ อยู่มาได้หลายบี บัดนี้รู้สึกฤทธิ์ คิดทดลองกับอินทร์ ผู้เปนบีนสวรรค์ ชวนนันทะโคบาล ให้งดการพลี องค์วัชรีเปนใหญ่ ให้ไหว้ขุนคีรี ศรีโควรรธนะ อธิบายเหตุว่า อันขอมผาไพศาล ให้อาหารอันดี แด่คาวีอุดม โคให้นมแด่เรา เขาควรรับพลี ดังนี้ครั้นนันทะ เชื่อกฤษณะแล้วไชร้ เธอขึ้นไปยืนอยู่ ที่ยอดภูผาใหญ่ ได้รับของพลี ดี ๆ กินอิ่มหน่ำ แล้วทำเปนปราสาท พรพิลาศนานา ผ่ายอมราธิราช เห็นบังอาจเช่นนั้น เทวันขัดเคืองใจ บันดาลให้วลาหก ตกหลายห่าใหญ่มาหมาย ท่วมทำลายโคบาล และประหารคาวี แด่บัดนี้กฤษณะพระยกเขาโควรรธน์ เอาตัชนีเชิดไว้ ให้กันประตุจฉัตร์ คนและสัตว์อาศัย ได้ร่มพันฝนราน ท่านได้ยืนเชิดเขา เอาไว้ได้เจ็ดวัน องค์อินทร์นั้นยอมแพ้ แต่นั้นได้ฉายา ว่าตุงคีศะไชร้ คือเปนใหญ่ยิ่งเขา อีกหนึ่งเล่าวัชรี มีความพอหฤทัย ที่เธอได้อารักษ์ พิทักษ์โคพ้นภัย จึ่งให้ชื่อฉายา เรียกว่าอุเปนทระ ยกกฤษณะนั้นไชร้ ให้เปนน้ององค์อินทร์ ทั่วทั้งถิ่นธรณี จะมีใครเทียมทัน กฤษณะ

นั้นสุดหา อันพจนาสรรเสริญ เพื่อจะเยินเกียรติยอ บ่มิพอเทียงแท้ พระประเสริฐเลิศแล้ เลอสรร ฯ (๔๐)

โคลง ๓

๏ ครั้นเมื่อเจริญวัย เติบใหญ่รุ่นหนุ่มแล้ว
รูปงามจิตร์แผ้ว ผ่องศรี
๏ พวกโคบีชื่นชม นิยมรักท่านแล้
และพระกฤษณะ โปรดเขา มากนา
๏ รับเอาเปนชายา กว่าเจ็ดหรือแปดไซร้
นอกนั้นอีกก็ได้ สมาคม
๏ พระนิยมการรำ ระบำแบบซืออ้าง
มณฑลนฤตยะสล้าง สนุกดี
๏ ระบำน้ำชายพลาง จับหัตถ์นางจรดเลี้ยว
เปนโอกาศเพื่อเกี้ยว กันสราญ
๏ เพื่อนงคราญนานา ไม่น้อยหน้าสักน้อย
พระแบ่งภาคนับร้อย ออกพลาง
๏ จับมือนางทุกคน จึงบ่บ่นงอดเง้า
เพราะคิดว่าพระเจ้า โปรดตน
๏ การดนตรีชำนาญ ทั้งท่านทั้งพี่ไท้
ทรงขลุ่ยเสนาะใด้ บรรเลง เพื่อนแล

๏ พระเก่งทางมายา
อาจแปลงแบ่งภาคได้
๏ เช่นครั้งหนึ่งราชา
ทูลว่าสามีไซร้
๏ พระจึงบอกอุบาย
บ่ต้องวิตกผู้
๏ ยามเชยชมกันอยู่
จึงพระฤษณะไท้
๏ แปลงรูปเป็นกาลี
และราชานั่งไหว้
๏ ฝ่ายอายัณโฆษนั้น
การเคลือบแคลงจิตไซร้
๏ ทั่วทั้งหลายโคบี
ท่านช่วยได้สู่ชั้น
๏ อีกปวงชายผู้มี
ท่านก็ได้โปรดแผ้ว
๏ ทั่วกันได้ประสบ
สมจิตสัมฤทธิ์ด้วย

หาใครบ่เปรียบไท้
สมดัง จิตฮา
เมียอายัณโฆษได้
ออกหึงษ์
แต่โฉมฉายล่วงรู้
ผัวเลย
สามีจู่เกือบใกล้
จำแลง
เทวีฤทธิ์เลิดไซร้
บูชา
เห็นภรรยากราบไหว้
เหือดหาย
ที่จงรักท่านนั้น
แมนสรวง
ความภักดีต่อแล้ว
บาปสรรพ์
สุคติภพเมื่อม้วย
บารมีท่านแล ฯ (๔๑)

โคลง ๒

๏ พระจะมีสุขแท้ หากปลอดอริแล้
คอยราน

๏ กงส์ใจพาลรั่วรู่ ข่าวว่าบังเกิดผู้
กาจไกร

๏ ใช้อสูรทนง จงจิตไปเพื่อล้าง
ชีวิตวีระอ้าง เกียรติอึง

๏ หนึ่งอริษฎะห้าว เปนพฤษภอคร้าว
เข้าไป

๏ แต่ไท้ข่มเขาด้วย แรงหักคอยักษ์ม้วย
มอดชนม์

๏ อีกตนเปนมึงม้า ชื่อเกศินเก่งกล้า
ไปราน

๏ พระประหารชีพม้วย ชำนะอริด้วย
เดชา

๏ เชษฐาพลเทพนั้น ก็เปนวีระชั้น
อุดม (๘๒)

๏ สมควรเปนเพื่อนไซร้ แห่งพระกฤษณะไท้
ธำรง เดชนา ฯ

โคลง ๔

๏ ผ่ายกงสะราชเหี้ยม โหดหนัก
ทราบเหตุว่าอสูร ที่ใช้
กลับไปพ่ายเพ้ศักด์ กฤษณะ
จึ่งคิดจงล้างให้ สมถวิล

๏ ภูมินทร์เตรียมพร้อมซึ่ง อุบาย
ต่าง ๆ ล้วนเห็นว่า เก่งแท้
ไว้ใช้เพื่อทำลาย กฤษณะ
อีกพระพลเทพแม้ มากรุง

๏ โดยมุ่งร้ายเช่นนั้น จึงส่ง
อะกรุระไปเชิญ พี่น้อง
ให้เสด็จมายัง กรุงใหญ่
เพื่อพบญาติพวกพ้อง พงศ์พันธุ์

๏ พร้อมกันจะได้เล่น กรีฑา
พอรื่นรมย์สมาน มิตระจิต
อีกสองกุมารา ก็จะ
ได้แสดงเดชฤทธิ์ ลองดู

๏ อะกรุระรับราช บรรหาร
ไปสู่พฤนทาพน ไม่ช้า
ถึงจึ่งแถลงการณ์ โดยสัตย์
บอกอุบายเจ้าหล้า ปองผลาญ
๏ สองกุมารดั่งนี้ รู้ตัว
แต่เพราะเปนวีระ เก่งกาจ
จึ่งบ่คิดกลัว จนสัก นิดเลย
รับจะไปสู่ราช ธานี
๏ ไกล้บุรีได้พบ หนึ่งชาย
ผู้พนักงานซัก ฟอกผ้า
กุมารมุ่งจิตหมาย ลองจิต
จึ่งกล่าวขอพัสตร์ช้า เถิดหนอ
๏ พั่งขอชายนั้นตอบ คำไป
ว่านี่ผ้าทรงพระ ผ่านเผ้า
ใครใช้ร่วมจัญไร มากละ พ่อเอย
อย่าอวดดีนักเจ้า จะตาย
๏ พั่งชายตอบเช่นนั้น พิโรธ
จึ่งจับกระจาดมา และร้อ
ผู้ซักก็แสนโกรธ ดุด่า
พลางจับกระจาดย้อ แย่งกัน [๒๔]

๏ โดยพลันสองพี่น้อง	ต่อยตี
ตบเตะพนักงาน	ชักผ้า
จนช้ำชอกอินทรีย์	แสนเจ็บ
เซาก็ล้มขว้ำหน้า	ตายลง
๏ สององค์เลือกพัสตระ	ภูษา
ผลัดเปลี่ยนผ้าที่ปอน	เก่าแล้ว
ชวนกันเสด็จคลา	ไคลต่อ
มุ่งสู่ธานีแก้ว	มฤรา
๏ ครานั้นชายหนึ่งผู้	ค้าขาย
บุบผะชาติในกรุง	ใหญ่ไชร้
เห็นสองพี่น้องชาย	นั้นรัก
จึงยื่นดอกไม้ให้	กุมาร
๏ อวตารโปรดแท้	อวยพร
แด่บุรุษผู้ชาย	ดอกไม้
ให้สุขสโมสร	ตลอดชีพ
และเมื่อมรณะให้	ไปสวรรค์
๏ ครั้นเดินต่ออีกได้	พบนาง
หลังค่อมชื่อกุพชา	รีบเต้า
กระเดียดกระจาดพลาง	เดินมุ่ง
ไปสู่นิเวศน์เจ้า	ธานี

๏ นางนั้นนำเครื่องพระ สุคนธ์
เพื่อจะไปส่งใน วังรัตน์
กฤษณะกล่าวยุบล ขอเครื่อง หอมแซ
นางค่อมก็บ่ขัด แบ่งถวาย
๏ ฦๅสายนึกชอบพระ หฤทัย
จึ่งประสาทพระพร บัดนั้น
ให้หลังค่อมโกงไซร้ ตรงยืด
และรูปนางอันต้น กลายสรวย
๏ ด้วยความปราโมทย์แท้ จึ่งนาง
เชิญกษัตริย์สองเสด็จ สู่เหย้า
ถึงแล้วกฤษณะพลาง ผูกรัก
แนบสนิทชิดเคล้า คลึงสมร
๏ พักนอนจนรุ่งเช้า จึ่งไป
สู่ที่สังเวียนกรี ฑะแล้
ท้าวกงส์ธสั่งให้ เตรียมสรรพ
เพื่อจะให้เธอแพ้ และตาย
๏ อุบายขั้นต้นบ่ สมหวัง
เพราะเมื่อกฤษณะกับ พี่ปล้ำ
นักมวยสุดแข็งขลัง กลับพ่าย
และระทมล้มซ้ำ วอดชนม์

๏ จุมพลสั่งขับช้าง ตกมัน
ออกไล่แทงกฤษณะ อีกด้วย
แต่กฤษณะแขงขัน สู้ศร
สารกลับดับชีพม้วย มรณา
๏ พญากงส์โกรธแม้น เพลิงผลาญ
สั่งพวกทหารฆ่า จุ่งได้
กฤษณะโลดทยาน ขึ้นพลับ พลาแล
พันฟาดกงส์บ่ไว้ ชีวัน
๏ บัดนั้นกราบชนก ชนนี
พ่อแม่ก็กอดพระ ลูกแก้ว
ท้าวกงส์วอดชีวี ลงบัด นั้นฤา
ก็หมดอริแล้ว ในวงศ์
๏ องค์กฤษณาจึ่งเข้า ไปทูล
อุคระเสนราชา เก่าไชร้
ให้กลับรับไอสูรย์ สมบัติ
และอยู่เพื่อรับใช้ ราชา
๏ ศึกษายุทธศาสตร์ วิธี
ต่อพระอาจารย์ผู้ ฉลาด
ชื่อสานทิปนี พราหมณ์เอก
บ่เนิ่นก็สามารถ ชัยชาญ ยิ่งแล ฯ

ร่าย

๏ ต่อแต่กาลนั้นมา ราชาชราสันธ์ จอมขัณฑ์มคธเขต ทรงเดชเปนบิดา แห่งชายาทั้งสอง ของท้าวกงส์นั้นไชร้ ขัดใจก่อการศึก อธึกยกโยธา มามถุราแก้แค้น แทนท้าวกงส์ผู้ตาย แต่ก็พ่ายแพ้ฤทธิ์ แห่งพระกฤษณะไชร้ ล่าถอยไปหลายคราต่อมามีศัตรู จู่มาอีกทางหนึ่ง ซึ่งกำแหงฤทธี นี้คือกาลยะวันราชันเจ้าไพรัช กษัตริย์ผู้เปนใหญ่ ในอวนะประชา ฝ่ายกฤษณาวตาร ได้รบรานหลายครั้ง ย่อนกำลังพลไกร ใคร่ครวญดูเห็นว่า มถุราธานี เปนบุรีใหญ่มาก ยากที่จะรักษา จึงไปหาที่ใหม่ อันเปนชัยภูมิดี พบที่ใกล้สมุท ในเขตคุร์ชระราษฎร์ จะสามารถป้องกัน โดยมั่นคงอยู่ได้ จึงไปสร้างบุรี มีพร้อมป้อมปราการ ทั้งธารล้อมรอบไว้ ให้นามนครว่า ทวาระกรุงไกร แล้วจึงได้อพยพ ครอบครัวครบทุกสิ่ง ทั้งมถุราเวียงเก่า เข้าไปอยู่เวียงใหม่ ดังนี้ไชร้ช่วยญาติ ปราศจากยุทธภัย และทรงชัยล้นห่วง ทั้งปวงญาติวงศา จึงตั้งหน้าคิดการ รานรบสู้ไพรี วีระกษัตริย์ไปท้า กาลยะวันให้ตาม ซุ่มซ่ามเซอะเสียเชิง ละเลิงไล่กฤษณะ พระหนีสู่คูหา แฝงกายาในนั้น อันที่ปากถ้ำนี้ มีบุรุษผู้หนึ่ง ซึ่งชื่อมุจุกุนท์ ผู้มีคุณสมบัติ คือเทพตรัสให้พร ว่าเมื่อ

นอนหลับอยู่ แม้ใครจู่ต้องกาย ให้ตายเพราะเพลิงผลาญ ครั้งนั้น กาละยวัน ผลุนผลันเข้าคูหา มาพบบุรุษนั้น พลันเตะเข้าโดยแรง บัดนั้นแสงเพลิงวาม เปลวเพลิงลามลุกไหม้ ทันใดกาละยวัน ล้มที่นั้นสิ้นชีพ ฤษณะรีบออกไป ยังทัพใหญ่ขู่เข็ญ ให้ยอมเป็นทาส แล้ว ดังนี้แลจึงแผ้ว ศัตรู หนึ่งนา ฯ

โคลง ๔

๏ มาอยู่เวียงใหม่แล้ว	ไป่นาน
ใคร่จะมีชายา	ร่วมห้อง
พังข่าวเรื่องนงคราญ	นางหนึ่ง
ซึ่งพระรู้สึกต้อง	หฤทัย
๏ ทรามวัยเอกนี้ชื่อ	รุกมิณี
ลูกภิษมะกะจอม	วิทรรถ
งามเลิดประเสริฐศรี	โสภาคย์
อีกพระมรรยาทสรรพ	พิไลย
๏ ให้ไปขอเพื่อได้	ครองขวัญ
แต่รุกมินพี่นาง	ขัดข้อง
เพราะเหตุชราสันธ์	ยงยุ
จึงมิยอมให้น้อง	สมใจ

๏ กลับให้รีบหมั้นกับ ศิสุบาล
ผู้ญาติกฤษณะเอง นั่นไซร้ (๘๓)
และเร่งรัดจัดงาน อภิเษก
โดยด่วนเพื่อจะได้ ตัดความ
๏ กลับลามลุกขึ้นใหญ่ เกินหมาย
เพราะกฤษณะบ่ยอม พ่ายแพ้
ไปลอบลักโฉมฉาย พาจาก เวียงนา
วันก่อนวันฤกษ์แล้ สมจินต์
๏ รุกมินยกทัพติด ตามนาง
กฤษณะรบมีชัย ชิตได้
หากเห็นแก่สุรางค์ ที่รัก
พระจึ่งยกชีพให้ เชษฐา
๏ อยู่ต่อมาวันหนึ่ง สัตรา ชิตแช
กษัตริย์ยาทพญาติ หนึ่งได้
มากรุงเอกทวารา วดี
เพื่อเยี่ยมกฤษณะไท้ ราชา
๏ สัตราชิตนั้สิ เจ้าของ
แห่งสยะมันตะกะ เลิดแก้ว
ใครถือรัตนะรอง เรืองนี่
รวยทรัพย์อีกทั้งแผ้ว พหุภัย (๘๔)

๏ สงสัยว่ากฤษณะ จะปอง แก้วนา
จึงสัตราชิตฝาก มีงแก้ว
ให้ไว้แด่พระน้อง ประเสนะ
หวังว่าคงจะแผ้ว ภยา
๏ แต่ว่าพระน้องบาป มาทมี
เมื่อรับแก้วเอาไป บำด้วย
ไปประสบซึ่งสีห์ ตัวกาจ
กัดประเสนะม้วย ชีวัน
๏ สิงห์นั้นคาบแก้ววิ่ง สู่ไพร
ชามพะวานจอมหมี สบแล้ว
ฆ่าสิงห์นั้นบรรลัย และคาบ
สยะมันตะกะแก้ว ไปสถาน
๏ เกินกาลควรแล้วที่ ประเสน
จะกลับจากคงบ่ กลับไชร้
พวกญาติเริ่มจะเห็น ไม่ชอบ กลเลย
คิดว่ากฤษณะได้ ลอบปลง
๏ องค์พระกฤษณะรู้ ว่าเขา
ออกระแวงกันอยู่ เช่นนั้น
ชวนญาติรีบไล่เต้า ตามสกด
รอยบาทซึ่งนำชี้ มรรคา

๏ มาถึงซึ่งศพปวะ เสนะ
เห็นชัดซึ่งเหตุตาย แน่แล้ว
แต่แก้วเอกวะระ บ่พบ
จึงสกดตามแก้ว ต่อไป
๏ ได้พบสิงห์ศพกล้ำ กลางผลู
แต่สยะมันตะกะ บ่พบ
จึงสกดรอยดู ไปอีก
จนกระทั่งประสบ คูหา
๏ หน้าถ้ำหมีน้อยหนึ่ง นั่งอยู่
และกฤษณะได้เห็น เล่นแก้ว
พระจึงเสด็จขู่ เข้าปาก ถ้ำแล
ชามพะวานกลั้นแกล้ว ยืนขวาง
๏ ปางนั้นกฤษณะกับ จอมหมี
สู้รบกันด้วยแรง ฤทธิ์แกล้ว
ยี่สิบเอ็ดราตรี แย้งยุทธ์
หมีพ่ายและส่งแก้ว ถวาย
๏ อีกหมายพึ่งกฤษณะ ภูมี
ชามพะวานจึ่งวอน ท่านไท้
รับชามพะวดี นางลูก สาวนา
เปนพระชายาไซร้ สืบไป

๏ ทรงชัยนำแก้วส่ สัตรา ชิตแล
เธอก็แสนปรีดี มากแม้
ยกสัตยะภามา นางลูก
ถวายแด่กฤษณะแล้ อีกนา
๏ อันว่าเหตุนี้จึง อีกกษัตริย์
ชื่อศตะธนู ยาทพ
บังเกิดโทรธเคืองขัด จิตมาก
เพราะชวดนางเลิดลบ สกุลวงศ์
๏ จงจิตคิดแก้เผ็ด จงหนัก
รอเมื่อสัตราชิต หลับแล้ว
ปลงชีพอีกลอบลัก ดวงรัตน์
รีบรุดพายอดแก้ว นั้นหนี
๏ ภูมีกฤษณะกับ พลราม
รีบติดตามศตะ ธนุส
ครั้นทราบว่าถูกตาม ติดต่อ
ศตะธนูรุด รีบคลา
๏ ไปหาญาติเอกอะ กรูระ
และฝากซึ่งสยะมัน ตักไว้
ดังนี้เมื่อกฤษณะ ตามติด
สู้รบและฆ่าให้ วายปราณ

๏ ภูบาลไป่พบแก้ว สำคัญ
จึงเมื่อกลับมาพบ พี่ไท้
เกิดเหตุวิวาทกัน เพราะพี่
หาว่าน้องซ่อนไว้ โดยโกง
๏ ผึงโผลงพลเทพกร้ว อนุชา
ว่าไม่ขออยู่ร่วม พระน้อง
ไปอยู่มิถิลา แหล่งรัฐ
เพื่อจะมิให้ต้อง สมาคม
๏ บรมจักรกฤษณ์เศร้า เสียใจ
บ่งดการสืบสวน เรื่องแก้ว
จนอะกรุระใช ความสัตย์
พระจึ่งได้ปลอดแผ้ว นินทา
๏ คราน้ีมีข้อทุ่ง เถียงกัน
ใครจะควรครอบครอง มิ่งแก้ว
กฤษณะว่าเธอนั้น เมียมาก
หมื่นหกพันเศษแล้ว ไป่ประสงค์
๏ ฝ่ายอนงค์สัตยะ ภามา
เปนธิดาสัตรา ชิตแล้ว
แต่พระภัสดาว่า หากรับ แก้วฤๅ
ก็อาจรับโทษแท้ ฉับพลัน

๏ ดังนั้นจึงพร้อมจิต มอบมณี
ให้อะกรูระครอง แต่ก่อน
แลพลเทพดี กับอนุช (๘๔)
กลับอยู่ชิดเช่นชั้น ก่อนมา ฯ

ร่าย

๏ คราน้ีขอย้อนความ ตามตำนานเล่าไว้ ว่าเมื่อไท้ กฤษณะ ย้ายพระนครหลวง อีกปวงประยูรวงศา มาทวารกาไป่นาน จึงมัฆวานมาวอน เชิญภูธรทรงชัย ไปช่วยปราบไพรี มีนามนรกาสูร ผู้สมบูรณ์ฤทธิ์ศักดิ์ สำนักมันสถิต ปราคช์โยคิษปุระ แสนเกะกะห้าวหาญ ขุนมารเที่ยวฉุดคร่าท้ พาครุณนารี ลูกมุนีพราหมณา เทพธิดาจากสวรรค์ ลูกราชันมากไชร้ ไปขังในบุรีอันเปนที่แข็งขัน อีกมันแย่งฉัตรชัย ไปจากพระวรุณ แล้วซ้ำวุ่นวายหนัก ลักพระกรรณาภรณ ของบังอรอทิติ บัดนี้สิปราถนาไอราพตคชาธาร แม้มัฆวานมิให้ มันไชร้จะยกพล ไปรอนรณยุทธนา อมราวดี วัชรีจึงขอให้ กฤษณะไปบำราบ อสูรหยาบตนนั้น กฤษณะพลันรับใช้ และไปยังยุทธนา ฆ่านรกาสูรได้ และเข้าในบุรี พบสตรีที่ยักษ์ ลักไปขังไว้นั้น หมื่นหกพันร้อยนางรูปสำอางค์น่ารัก ทรงศักดิ์แบ่งภาคา โดยมายาวิธี เข้าสู่ที่บรรทมภิรมย์ร่วมสมร กับบังอรพร้อมกัน หมื่นหกพันร้อยถ้วน แล้วชวน

กลับกรุงไกร ดังนี้ไท้อธิราช ได้บาทบริจา ริกาเพิ่มมาพลัน หมื่นหกพันเศษร้อย แต่ละนางแช่มช้อย น่าชม ฯ

โคลง ๓

๏ สมเด็จพระมัฆวาน ท่านชอบใจจึ่งได้
เชิญพระกฤษณะให้ เยี่ยมสวรรค์
๏ ครั้งนั้นสัตยะภามา ไปด้วยราชะไชร้
เห็นปาริชาตไม้ มีงงาม
๏ มีความโลภเหลือดี มารศรียุให้
กฤษณะท่านไท้ ชลอมา
๏ ฝ่ายอินทรธิราช ตามภูวนาถแย่งไม้
แต่กลับแพ้ท่านไท้ สำหนี ฯ (๔๘)

ร่าย

๏ อนึ่งมีกล่าวไว้ ในมหาภารตะ ว่ากฤษณะนั้นไชร้ ได้เปนมิตร์สมาน กับปาณฑพกษัตริย์ (๔๙) บุรุษรัตน์ได้ไป ในงานสวยัมพร แห่งบังอรกฤษณา (๕๐) ธิดาท้าวทรุบท ยงยศครอบครองขัณฑ์ บัญจาละแดนไกล ได้ช่วยชี้ชาดว่า สุดาแห่งนเรนทร์ควรเปนของอรชุน ผู้มีคุณสมบัติ ปรากฏชัดครั้งนั้น ครั้นปาณฑพกษัตริย์ ครองอินทระปรัสถ์ธานี ภูมีได้ไปหา และพากันเข้าไปในขาณฑพอรัญ ที่นั้นองค์กฤษณะ กับพระอรชุนได้ ไปช่วย

พระอัคนี ที่ต้องการเผาดง แต่องค์อินทร์คัดค้าน แลบันดาลวลาหก ตกดับเปลวอัคคี ครั้นสองวีระช่วย ด้วยฤทธาสามารถ อัคนีอาจ ชำนะ พระวัชรินสมใจ และได้เผาดงแล้ว แสนผ่องแผ้วหฤทัย ให้บำเหน็จกฤษณะ ด้วยจักร์วัชระนาภ สำหรับปราบพาลา อีกคทา บรรฎา ชื่อเกาโมทะกี ดังนี้มีของขลัง รวมทั้งสังข์สนั่น ชื่อบัญจะ ชันยะ ซึ่งกฤษณะได้มา โดยฆ่าชนยักษ์ที่ มีนามเรียกเช่นนั้น จึง แข็งขันหนักหนา อนึ่งคราบพิศร์ ยุธิษเฐียรเธอใฝ่ ทำงานใหญ่ประกาศ นามว่าราชสูยะ กฤษณะยุเธอว่า ถ้าหวังให้พิธี สัมฤทธิ์ดีทุกสถาน ต้องไปรานรบฆ่า ชราสันธ์ทรงยศ จอมมคธผู้ผิด ยุธิษเฐียรเชื่อฟัง ยกทำลังไปพลัน ชราสันธ์ปราชัย ตายลงในสงคราม สมดังความ ปราถนา แห่งราชากฤษณะ โดยพระมุ่งพยาบาท มคธราชมานาน ครั้นถึงงานพิธี มีกษัตริย์มาช่วย ด้วยกันมากนักหนา คราน้ัน ศิสุบาล ผู้อุ่นง่านแค้นเคือง ด้วยเรื่องเก่ามีมา กล่าววาจาหยาบคาย กล่าวร้ายแรงเกะกะ กฤษณะเหลืออดกลั้น พลันขว้างจักร์เรืองรัตน์ ตัดหัวศิสุบาล วายปราณเพราะปากร้าย หนึ่งฎาสายได้ไป ใน เมื่อดวดพนัน กันระหว่างปาณฑพ กับโกรพราชัน ครั้นเมื่อ ปาณฑพแพ้ แลต้องยกกฤษณา ให้เปนทาสีแล้ว นางแก้วถูก เชาลาก กระชากผ้าจากกาย ฎาสายช่วยนิรมิตร์ พัสตราบีด กายพลัน ครั้นเมื่อจะประเดิม เริ่มภารตะยุทธ์ กฤษณะรุดรีบไป

เข้านั่งในสภา พยายามห้ามศึก ชวนให้นึกตรึกตรอง แต่พี่น้องไม่พึ่ง ตั้งจิตทำสงคราม ห้ามศึกไม่สมหมาย ฦๅสายไม่ยอมช่วย ด้วยผ่ายใดโดยตรง ส่วนพระองค์ยอมเปน เช่นนายสารถี ขับพาชีเทียมรถ แห่งกษัตริย์อรชุน สุนทรวีระขลัง ส่วนกำลังทัพไท้ ให้ยุธิษเฐียรขอ ยืมไปต่อยุทธนา ในเวลาสงคราม ช่วยโดยความคิดดี มีอุบายบอกให้ ปาณฑพกษัตริย์ได้ ชำนะ เศิกแล ฯ

โคลง ๔

๏ จะขอกล่าวเรื่องอีก พอเปน
ตัวอย่างแห่งเดชะ อำนาจ
ของพระกฤษณะเห็น เหลืออัศ จรรย์แล
แม้แต่ศิวะราช ปราชัย

๏ ท้าวไทกฤษณะนั้น มีบุตร์
ชื่อปรัทยุมนะลูก นางเอก
หลานชื่ออนิรุทธ์ ลูกลูก
รูปวิไลยรุจิเรข ฦๅชา

๏ อุษานางลูกท้าว กรุงพาณ
ครองนครโสณิต ปุระ
สุบินว่าชายชาญ ชาติกษัตริย์
เข้าสู่ห้องแล้วละ หลีกไป

๏ ทรามวัยตื่นแล้วบอก นงคราญ
นามพิจิตร์เลขา พี่เลี้ยง
แม้มิพบชายชาญ ชู้รัก
อุระจะแตกเพี้ยง ฤกดี
๏ พี่เลี้ยงวาดรูปให้ นางสรร
แต่รูปใครนางก็ ไม่ชี้
จนถึงรูปราชัน อนิรุทธ์
จึ่งบอกว่าชายนี้ ที่เห็น
๏ เช่นนั้นนางพี่เลี้ยง เปนจิต
ไปรับอนิรุทธ์ รีบเต้า
ยังเวียงราชโสณิต ยามคึก
พาสู่ปราสาทเข้า เคียงสมร
๏ ภูธรพาณะเจ้า จอมมาร
ทราบเหตุก็ขัดใจ ไม่น้อย
ตรัสสั่งเหล่าทวยหาญ ไปจับ
ตัวมนุษกระจ้อย ฉับพลัน
๏ กุมภัณฑ์เข้าแวดล้อม หวังจับ
แต่อนิรุทธ์แรง ฤทธิ์สู้
ทหารยักษ์ก็กลับ วายชีพ
สิ้นคิดไปบอกผู้ นายตน

๏ จุมพลพาณะกร้ว โกรธกราด
รีบรุดเร็วไปเอง บัดนั้น
ขว้างนาคะบาศปราศ ไปมัด
อนิรุทธ์อีดอั้น อัดใจ
๏ ให้เอาตัวมัดไว้ ประจาน
เปนเยี่ยงแก่เทวา มนุษ
แล้วจึงจะประหาร พั่นฟาด
ผู้ยกเหิมให้สุด ชีวัน
๏ ข่าวนั้นกระทบโสต วีระ ราชแช
พระตรัสชวนพลราม พี่แก้ว
อีกองค์ปรัทยุมนะ ไปช่วย
อนิรุทธ์ให้แผ้ว ปลอดภัย
๏ ฝ่ายพาณะนั้นไม่ ประมาท
จึ่งรีบเชิญศิวะ ช่วยรบ
อีขันทะเทพราช เรืองเดช
มาช่วยเพื่อสมทบ กำลัง
๏ ขลังแขงแรงฤทธิ์สู้ ฤทธิ์กัน
ศิวะและกุมาร เดชห้าว
ยามมารบประชัน กฤษณะ
บ่อาจต่อต้านท้าว จอมคน [๒๕]

๏ จุมพลขว้างจักร์แก้ว ตัดกร
พาณะขาดทั้งพัน หมดแล้ว
จะขว้างไปอีกรอน เศียรยักษ์
และคงจะไม่แคล้ว จักร์ไป
๏ แต่ไท้ศิวะเจ้า ขอโทษ
ผ่ายกฤษณะมีชัย อยู่แล้ว
จึงกรุณาโปรด ตามที ขอแล
ตรัสเรียกซึ่งจักร์แก้ว กลับมา
๏ พายนิรุทธ์ทั้ง อุษา
จากนครโสณิต กลับแควัน
เรื่องนี้แสดงว่า วีระ
ใดเปรียบกฤษณะแม้น ไปมี ฯ

ร่าย

๏ บัดนี้ขอตัดความ ตามตำนานยาวนัก จักแถลงเรื่องไท้ ให้พิสดารอีกนั้น เปนอันพ้นวิสัย ขอลัดไปตอนท้าย ว่าฦๅสาย กฤษณะ เมื่อพระได้บำราบ อสูรหยาบมากมาย อีกคนร้ายมากล้วน สมควรกลับคืนไป ไวกูณฐ์เทพยสถาน ตามตำนานเล่ามา ว่ามี พวกกุมาร ผู้วงศ์วารยาทพ ไปรบกวนดาบส มีนารทเปนต้น โดย ความชนคนอง ปองจะล้อฤษี ดังนี้แต่งสามพะ ลูกกฤษณะองค์หนึ่ง

ซึ่งยังรุ่นเยาว์วัย ให้แม้นเหมือนนารี พาไปที่ดาบส กล่าวพจน์ถามฤษี ว่าหญิงนี้คลอดลูก ทายถูกฤๅเจ้าฆา ว่าจะเป็นอะไร ดาบสไซร้แสนโกรธ พิโรธตอบวาจา ว่าลูกนั้นจะต้อง เป็นตะบองไพศาล ประหารโคตร์ยาทพ ให้ลบลับดับไป ต่อนั้นไซร้ศพา ออกมาจากศามพะ อุคระเสนสั่งพลัน ตำไม้นั้นบั่นปี้ เป็นธุลีแล้วไป ทั้งที่ในสาคร แต่ก่อนถึงวารี ธุลีหล่นลงบ้าง ที่หาดข้างธารา ไม่ช้าเป็นไม้อ้อ กอดกล้วนแหลมแท้ แลสะเก็ดหนึ่งร้าย รูปเหมือนปลายหอกไซร้ ใครทำลายไม่แหลก สะเก็ดแปลกนี้เขา เอาโยนลงธารา มีปลาหมึกกลืนไว้ ต่อไปประมงหนึ่ง จึงจับปลานั้นแหละ แหวะท้องพบชิ้นไม้ ซึ่งให้แก่นายพราน นามขนานชระ เอาสะเก็ดนั้นไซร้ ดิดศรแทนเหล็กไฉ สืบมา ๆ

โคลง ๔

๑ ถึงครายาทพจะ	สิ้นโคตร์
ลางหลาก ๆ ปรากฏ	มากแท้
ดูดังสุระโกรธ	กร้าวกราด
ยาทพจนสุดแก้	สุดใช
๑ ท้าวไท้กฤษณะจึง	ชวนญาติ
ไปผึงทเลหนี	เคราะห์ร้าย
แต่นี่แหละกลับพลาด	ถนัด
และโทษแห่งการย้าย	พลันเห็น

๏ เปนคราวที่ทุกข์ร้อน รำคาญ
ยาทพจึ่งชวนกัน คืมเหล้า
ยามเมาก็ต่างพาล วิวาท กันแฮ
เรืมแต่เพียงหยอกเย้า ยั่วกัน
๏ ครั้นโทโษเกิดขึ้น ต่างคน
ถอนซึ่งอ้อรินหาด นั้นแล้
ใช้แทงที่มกันจน วายวอด
สุดที่ใครจะแก้ จะไข
๏ แลไปเห็นพี่น้อง และญาติ
ต่างประหารกันเอง และล้ม
นอนตายอยู่เกลื่อนหาด เศร้าจิต
จึ่งพระกฤษณะก้ม พักตร์ศัลย์
๏ ครานั้นชระผู้ พรานไพร
ได้พะเอินเดินผ่าน ที่นั้น
เห็นกฤษณะรำไร คิดว่า มฤคแฮ
ยิงจากระยะสั้น ถูกองค์
๏ ล้มลงและไม่ช้า ชีวัน
ก็คับลงที่ริม สมุท
เสียแรงเก่งกาจกั้น กว่ากษัตร์ ใดใด
อนิจามัวยมุด สุดทราม

๏ ข้อความประวัติท้าว กฤษณะ
ข้าเก็บมากล่าวเพียง ย่อสั้น
เพราะเหตุที่เหลือจะ เก็บหมด ได้นอ
ประวัติกฤษณะนั้น มากมาย
๏ นารายน์ปางแปดนี้ จบลง
ตามที่คนูพอ แต่งไต้
แม้ว่าท่านประสงค์ ทราบพิส ดารฤๅ
เชิญอ่านเองอีกให้ จุใจ ท่านเทอญ ฯ

ปางที่ ๙

พุทธาวตาร

โคลง ๔

๏ ไพษณพปางที่เก้า ลำดับ
สมณะโคดม พุทธเจ้า
นี่เพราะจะไม่รับ รองพระ เสียเลย
เกรงว่าจะเสียเค้า มาทไป
๏ เราไซร้ย่อมรู้อยู่ ไบ่ฉงน
ว่าพระสุคตจอม โลกนั้น
เปนเลิศ ณ สากล ยิ่งกว่า
สุรเทพในชั้น สรวงสวรรค์
๏ อรหันต์ตรัสรู้ แล้วสอน
อุตตมะธรรมอัน ถ่องแท้
สาวกท่านเที่ยวจร สอนต่อ
แผ่พระศาสนาแล้ สืบสาย
๏ ด้วยกายมนัสน้อม บูชา
พระพุทธพระธรรมสงฆ์ เลิศแก้ว
รัตนัตตะยา นุภาพ
ขจัดอุบัทว์แผ้ว ภัยพาล สิ้นแล ฯ

ปางที่ ๑๐

กัลกยาวตาร

โคลง ๔

๏ อวตารปางสิบนั้น นำหนด
ว่าวิษณุจะลง สู่หล้า
ในกาลอนาคต คราวหนึ่ง
ผลาญบาปเพื่อภายหน้า สดใส
๏ ในว่าท่านนั้นชื่อ กัลกี
เปนบุรุษผิวขาว ผ่องแผ้ว
จะทรงมีงพาชี ถือดาพ
เปนเอกวีระแกล้ว กลางสมร
๏ จะรอนบำราบผู้ ใจพาล
ที่บ่ได้เคารพ พระเจ้า
หากใครจะเหิมหาญ แขงขัด
กัลกิจะบั่นเกล้า เกศี
๏ อันกลียุคสิ้น สุดลง
กฤตะยุคเผดิม ใหม่แล้ว
ทุกคนที่งวยงง หลงอยู่
จะกลับเปรื่องปราชญ์แผ้ว ผ่องสม จิตนา ฯ

ตอนส่ง

โคลง ๔

๏ ขยมนามรามราชเร้อง จักรี วงศ์แฮ
วชิราวุธมง กุฎเกล้า
เพียรแต่งลิลิตมี จิตมุ่ง
ปริยายข้อเค้า คำนาน

๏ อวตารเทพเจ้า นารายน์
รวมสิบปางครบตาม กำหนด
แต่บ่มิมุ่งหมาย โอ้อวด
ว่าเก็บเรื่องได้หมด ทั้งผอง

๏ ศกสองพันสี่ร้อย หกห้า
มกราคมที่ สี่ไซร้
ได้เริ่มลิลิตนา รายน์สิบ ปางแล
ค่อยแต่งนิดหน่อยได้ ทุกวัน

๏ สองพันสี่ร้อยหก สิบหก
ที่เจ็ดพฤษภาคม จบส้น
เกรงว่าจะมีบก พร่องอยู่
โคลงเคอะร่ายซาดหว้น อาจมี

๏ ผู้ที่เปนปราชญ์แม้ อ่านไป
คงพบที่บกพร่อง ผิดบ้าง
งดโทษโปรดอภัย ผู้แต่ง
ผู้มิได้ออกอ้าง อวดดี
๏ มีความรู้แต่น้อย แต่งตาม รู้แล
เพื่อให้มหิษี อ่านบ้าง
หากรอต่อมีความ รู้มาก
จึงแต่งจะเลยค้าง อีกนาน
๏ ท่านอ่านแล้วข้าจะ วิงวอน
โปรดช่วยด้วยไมตรี จิตตั้ง
จิตหมายถวายพร พิศิษฏ์
อายุวรรณะทั้ง สุขพล
๏ ตลถึงสมเด็จเจ้า นารินทร์
อินทรศักดิ์ศจี นิ่มเนื้อ
ขออัครเทวิน เกษมสุข
คุณพระไตรรัตน์เอื้อ อวยพร
๏ อมรเทวะทั้ง โลกสาม
รับพลีบูชา เสร็จแล้ว
ช่วยพิทักษ์นงราม ราชี นีนา
ให้พระโรคาแผ้ว ภัยกษัย โสตถีเทอญ ฯ

อธิบาย

อธิบาย

๑ วิษณุมนตร์ :–คือมนตร์ที่พราหมณ์พฤฒิบาศว่าถวายพระราชาธิบดีเวลาขึ้นพระแท่นภัทรบิฐในงานบรมราชาภิเษก, และในงานเฉลิมพระราชมณเฑียรเปนต้น มนตร์นี้ตามที่พราหมณ์ในกรุงสยามสวดอยู่ได้คัดลอกกันต่อ ๆ มาหลายทอดจนเลอะเลือนและอักขระวิบัติอยู่หลายแห่ง, ข้าพเจ้าจึงได้ส่งไปถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระคำรงราชานุภาพ, ขอให้ทรงมอบให้พราหมณ์กุปปุสวามิอารยะ, ซึ่งหอพระสมุดวชิรญาณกำลังใช้ชำระหนังสือสันสกฤตอยู่เมื่อศกก่อนนี้, ให้เขาชำระเสียให้เรียบร้อย. พราหมณ์ผู้นั้นได้ชำระมาเรียบร้อย, และส่งคำแปลเปนภาษาอังกฤษมาด้วย, ข้าพเจ้าจึงได้อาศัยคำแปลนั้นเพื่อแปลเปนภาษาไทยอีกต่อ ๑.

๒ "ศรีวัตสะเด่นดวง" (น่า ๒)–ศรีวัตสะนั้นนัย ๑ ว่าเปนแก้ว, อีกนัย ๑ ว่าเปนขนที่กลางพระทรวงของพระนารายน์หรือพระกฤษณาวตาร, และมักเขียนเปนยันต์ดังนี้

๓ "ปีนมาเกิดปรากฏ เปนโอรสวสุเทพ" (น่า ๒) – คือ เกิดเปนพระกฤษณะ, โอรสแห่งวสุเทพ. (ดูคำอธิบายเลข๗๖).

๔ "เสวยพรหมาณฑ์เลิดล้อม" (น่า ๒) – "พรหมาณฑะ" แปลว่า "ไข่โลก". ตามเรื่องกำเนิดของพระปรพรหมมีว่า ได้บังเกิดเปนไข่ขึ้นก่อน, และเมื่อพระปรพรหมได้บังเกิดขึ้น และอยู่ในไข่นั้นหลายร้อยกัลปแล้ว, ไข่จึงแตกเปนสองซีก; ซีกบนพระปรพรหมเอาทำฟ้า, ซีกล่างเอาทำดิน.

๕ "อวตารเทพนั้น สิบปาง" (น่า ๓) – พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพได้ทรงคัดเรื่องนารายน์สิบปางจากฉบับที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณส่งประทานมา, และข้าพเจ้าได้ตรวจดูแล้ว เห็นมีข้อความคล้ายฉบับที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณได้ทรงพิมพ์ไว้, แต่ฉบับของหอพระสมุดมีข้อความใขพิสดารออกไปกว่าอีก. ตามตำหรับนี้ เมื่อพิจารณาดูโดยถี่ถ้วนแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าคงได้มาทางพราหมณ์ไศวะนิกาย, คือพวกที่นับถือพระศิวะเปนพระเปนเจ้าใหญ่ยิ่งในสาม. ที่สันนิษฐานเช่นนั้น เพราะขึ้นต้นเมื่อกล่าวถึงสร้างโลกใหม่นั้น มีข้อความกล่าวไว้ว่า:

"เมื่อเพลิงบรรลัยกัลป์สังหารโลกไหม้สิ้นแล้ว ก็เป็นอากาศเปล่าอยู่ ครั้งนั้นพระเวทพระธรรมทั้งหลายก็มาประชุมกันเข้า, ก็บังเกิดขึ้นซึ่งพระเป็นเจ้าองค์หนึ่ง, อันทรงพระนามว่าพระปรเมศวรเป็นเจ้า. พระปรเมศวรเป็นเจ้าจึงเอาพระหัตถ์ลูบพระอุระเข้าแล้วก็สบัดออกไปเบื้องพระพักตร์, ก็บังเกิดพระเป็นเจ้าขึ้นอีกพระองค์หนึ่ง, ทรงพระนามชื่อว่าอุมาภควดี. จึงปฤกษากับพระอุมาภควดีว่า เราจะสร้างฉกามาพจรสวรรค์และเขาพระสุเมรุราช. พระอุมาภควดีจึงกราบทูลว่า แต่พระองค์กับข้าพเจ้านี้จะสร้างแผ่นดินเห็นจะขัดสนนัก, ขอพระองค์จงให้บังเกิดพระเป็นเจ้าขึ้นอีกก็จะได้. ฝ่ายพระอิศวรเป็นเจ้าเห็นชอบด้วย, แล้วจึงเอาพระหัตถ์ซ้ายมาลูบพระหัตถ์ขวา จึงบังเกิดพระนารายน์เป็นเจ้า, แล้วพระเป็นเจ้าเอาพระหัตถ์ขวามาลูบพระหัตถ์ซ้าย ก็บังเกิดเป็นพระพรหมธาดาเป็นเจ้า."

ข้าพเจ้าได้พยายามสอบค้นดู พอได้เค้าว่าเรื่องสร้างโลกมีกล่าวไว้ในมานวะธรรมศาสตร์คล้ายๆ ข้างบนนั้น, แต่มนูว่าพระเป็นเจ้าแบ่งภาคออกเป็นปุลลึงค์และอิตถีลึงค์ แล้วสร้างบุรุษคนแรกชื่อวิราช, และวิราชเป็นบิดาแห่งพระมนูองค์ที่ ๑ ซึ่งมีนามว่าสวายัมภุว. ส่วนเรื่องสร้างพระเป็นเจ้าอีกสององค์นั้น, คงได้มาจากพวกคัมภีร์ปุราณะ.

ต่อลงมาในหนังสือนารายน์สิบปางของไทยเรามีกล่าวถึงพระปรเมศวรทรงสำรอกพระมังสะในพระอุระออก บันดาลให้เป็นแผ่นดิน. เอาพระจุฑามณีบั๋กลงบนแผ่นดินสร้างเป็นเขาพระสุเมรุ, แล้วจึ่งสร้างเทวดาทั้งหลาย, แล้วเอาพระสังวาลย์สร้างเป็นอนันตนาคราช ต่อนั้นมีเรื่องพระยาอนันตนาคราชต่อสู้ฤทธิ์กับพระพาย. เสร็จการลองฤทธิแล้ว พระอิศวรทรงสร้างโลกทั้งสามจนสำเร็จ. ต่อนั้นไปพระอิศวรเป็นผู้มีเทวโองการให้พระเป็นเจ้าและเทวดาสร้างพาหนะต่าง ๆ. และพระพรหมธาดาเป็นผู้สอนพระเวท, พระนารายน์สอนศิลปศาสตร์แก่กษัตริย์, และในที่สุดจึ่งแบ่งที่อยู่กัน, คือพระอิศวรทรงสร้างเขาไกลาศขึ้นเป็นที่ประทับอยู่เอง, ให้พระนารายน์ไปอยู่เกษียรสมุท, และให้พระพรหมธาดาไปอยู่เป็นใหญ่ในพรหมโลก. ตามที่กล่าวมานี้ ยกเอาพระศิวะเป็นพระอิศวร, คือเป็นใหญ่กว่าพระเป็นเจ้าทั้งหลาย, เป็นผู้ออกคำสั่งให้องค์อื่น ๆ ไปกระทำกิจธุระต่าง ๆ. พระนารายน์ที่อวตารก็โดยเทวโองการของพระศิวะทุกคราว, จึ่งเป็นข้อควรสันนิษฐานโดยแท้ว่า ตำหรับนารายน์สิบปางของไทยเราคงจะได้มาทางพราหมณ์ไศวะนิกาย.

ในหนังสือนารายน์สิบปางฉบับไทยแถลงเรื่องอวตารของพระนารายน์ไว้เปนลำดับดังต่อไปนี้ :-

๑. มัจฉาวตาร, "ปลากรายทอง."

๒. กัจฉปาวตาร, "เปนเต่าทอง."

๓. วราหาวตาร, "เปนสุกรเผือก."

๔. ทวิชาวตาร, "เปนพราหมณ์หนุ่มน้อย." (ในฉบับของข้าพเจ้าเปนปางที่ ๕).

๕. มหิงษาวตาร, "เปนกระบือเถื่อน." (ในฉบับของข้าพเจ้าหามีไม่).

๖. กฤษณาวตาร. (ในฉบับของข้าพเจ้าเปนปางที่ ๘).

๗. นรสิงหาวตาร. (ในฉบับของข้าพเจ้าเปนปางที่๔).

๘. สมณาวตาร. พระนารายน์อวตารเปนสมณไปหลอกท้าวตรีปุรัมเอาพระตรีวลิงค์คืน. ข้าพเจ้าสันนิษฐานว่าผู้รวบรวมหนังสือนารายน์สิบปางของเราคงเอาเรื่องนี้เข้าแทน "พุทธาวตาร", เพราะคงเห็นไม่ควรที่จะนับเอาพระพุทธเจ้าเปนอวตารปาง ๑ ของพระนารายน์.

๙. อับศราวตาร, พระนารายน์อวตารเปนนางเทพอับศรไปปราบนนทุก. เปนเรื่องเกร็ดเรื่อง ๑, ฉนั้นจึงมิได้มีในฉบับของข้าพเจ้า.

๑๐. รามาวตาร. (ในฉบับของข้าพเจ้าเปนปางที่๗).

ในคำอธิบายต่อ ๆ ไปนี้ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงเรื่องปางต่าง ๆ ตามลำดับที่จะได้อ่านพบในลิลิตต่อไป, เพื่อผู้อ่านจะได้เปรียบเทียบเรื่องในฉบับของหอพระสมุดกับเรื่องที่แถลงในลิลิตของข้าพเจ้า.

๖ มัศสยาวตาร (น่า ๕) – ในเรื่องนารายน์สิบปางฉบับหอพระสมุดแถลงเรื่องมัจฉาวตารไว้แต่เพียงว่า ต้นเหตุเกิดขึ้นเพราะพรหมเหล่าหนึ่งมีใจอุตสาหพระพรหมธาดา, ที่พระอิศวรได้ให้ไปเปนใหญ่ในพรหมโลก. พรหมผู้ ๑ ในเหล่านั้นจุติลงมาเปนสังขะอสูรอยู่ใต้มหาสมุท ณ เชิงเขาพระสุเมรุ. ฝ่ายพระพรหมธาดา, เมื่อนำคัมภีร์พระเวทลงมาเพื่อถวายอิศวร พะเอินร้อนพระกายนัก จึงลงสรงน้ำในมหาสมุท, เอาคัมภีร์วางไว้เหนือผึ่งข้างพระองค์. "ฝ่ายสังขะอสูรแลเห็นคัมภีร์พระเวทคิดว่าตูจะลักเอาไปทิ้งน้ำเสีย ให้พระพรหมชวดสั่งสอนโลกและเทพามนุษทั้งหลาย คงจะไม่นับถือพระพรหมต่อไป. ครั้น

คิดแล้วสังขะอสูรจึงใช้ผีเสื้อน้ำอันมีฤทธิ์ ให้ไปลักเอาซึ่งคัมภีร์แห่งพระพรหมวางไว้นั้น. ฝ่ายผีเสื้อน้ำจึงไปลักเอาคัมภีร์พระเวทได้แล้ว ก็เอามาให้สังขะอสูรฯ ก็เอาคัมภีร์กลืนไว้ในอก." ในที่นี้มีข้อควรสังเกตอยู่อย่าง ๑ คือ ในเรื่องว่าพระเวทเป็นคัมภีร์, คือเป็นหนังสือที่เขียนแล้ว. ทั้งนี้จะเป็นด้วยผู้แต่งเรื่องเป็นภาษาไทยนึกเอาเอง หรือจะเป็นเพราะพราหมณ์ผู้เล่าเรื่องให้ฟังได้เล่าเช่นนั้นก็เหลือที่จะเดา. แต่อย่างไร ๆ ก็ตาม, ต้องจัดเอาว่าเป็นความเข้าใจผิด. เพราะพระเวทในชั้นเดิมหาได้เขียนลงคัมภีร์ไม่, เป็นแต่ท่องจำกันต่อ ๆ มา, พึ่งมามีเขียนขึ้นในชั้นหลัง.

ฝ่ายพระพรหมธาดาเมื่อขึ้นจากน้ำไม่พบพระเวท จึงนำความไปทูลพระอิศวร, และพระอิศวรเล็งพระญาณทราบว่าสังขะอสูรลักเอาไป, จึงให้ไปเชิญพระนารายน์ที่เกษียรสมุท, แล้วและสั่งพระนารายน์ให้อวตารไปสังหารสังขะอสูร. พระนารายน์จึงอวตารลงมาเป็นมัจฉาวตาร, "คือปลากรายทองใหญ่มหึมา", รบผีเสื้อน้ำแล้วจึงไปพบสังขะอสูร, ต่อสู้กันเป็นสามารถ, ล้วงเอาพระเวทออกจากในคอสังขะอสูรได้ นำเอาไปถวายพระอิศวร.

ส่วนเรื่องท้าวสัตยพรตช้อนปลา, และลงเรือใหญ่รอดพ้นอุทกภัย, หาได้มีปรากฏในหนังสือนารายน์สิบปางฉบับหอพระสมุดนั้นไม่

๗ ฤษีเจ็ดตน (น่า ๑๓) – "สัปตะฤษี." หรือตามภาษาสันสกฤตว่า "สปฺตรฺษิ", อีกนัย ๑ เรียกว่า "ประชาบดี", เปนมานะสาบุตร์ของพระพรหมา, โดยพระเปนเจ้าองค์นั้นให้ให้กำเนิดโดยนึก, มิได้กำเนิดจากครรภ์อย่างเทวดาและมนุษอื่น ๆ. โนคัมภีร์ศตะปะพราหมณะได้รับระบุนามไว้คือ (๑) โคตม (๒) ภรัทวาช (๓) วิศวามิตร (๔) ชมทัคนี (๕) วสิษฐ (๖) กัศยป (๗) อัตริ. มหาภารตะระบุไว้คือ (๑) มะรีจิ (๒) อัตริ (๓) องคีรส (๔) ปุละหะ (๕) กระตุ (๖) ปุลัสตยะ (๗) วสิษฐ. วายุปราณะเติมภฤคุเข้าอีกตน ๑, แต่ยังคงเรียกอยู่ว่า "สัปตะฤษี" วิษณุปุราณะเติมภฤคุกับทักษะอีก ๒ ตน, และเรียกว่า "พรหมฤษีทั้งเก้า". สัปตะฤษีปรากฏอยู่ในฟากฟ้าเปนดาว ๗ ดวงที่ไทยเราเรียกรวมทั้งหมู่ว่า "ดาวจรเข้". เมื่อเปนดาวเช่นนี้มักเรียกว่า "ฤกษ์". ข้อควรสังเกตมีอยู่คือ "ฤกฺษ" ภาษา

สันสกฤตแปลว่าหมี, ฉนั้นที่ฝรั่งเขาเรียกดาวจรเข้ว่า "หมีใหญ่" (ละติน "Ursus Major", อังกฤษ "Great Bear"), ก็ตรงกับนามในภาษาสันสกฤต.

๘ "พระมนูชนก โลกล้วน" (น่า ๒๕) – พระมนูที่กล่าวในที่นี้เปนองค์ที่ ๗. พระมนูองค์ที่ ๑ คือ พระมนูสวายัมภุว, ผู้มีกำเนิดจากพระสวยัมภู (พรหมา). ในคัมภีร์ "มานวธรรมศาสตร์" กล่าวไว้ว่าเมื่อพระอาตมภู (ผู้เกิดเอง) มีพระหฤทัยจำนงที่จะทรงสร้างสิ่งทั้งปวง ได้ทรงสร้างน้ำขึ้นก่อน, แล้วได้ทรงเอาพืชหว่านในน้ำ. จากพืชนั้นได้เกิดเปนไข่ทอง, และพระอาตมภูเองได้เข้าอำเนิดในไข่นั้นเปนพระพรหมา, บีตามหา (ผู้สร้าง) แห่งโลก. พระพรหมาอยู่ในไข่นั้น ๑ ปี แล้วจึงแบ่งไข่นั้นออกเปนสองภาคโดยอำนาจพระมโนเท่านั้น. เหตุที่ได้มีกำเนิดในไข่ทองเช่นนี้ จึงเรียกพระพรหมาว่า "หิรัณยครรภ". เมื่อออกจากไข่แล้วพระหรหมาจึงเริ่มทรงสร้างโลกต่อไป. คัมภีร์ "พรหมาปุราณะ" กล่าวว่า เมื่อได้ออกจากไข่ทองแล้ว พระพรหมาแบ่งพระองค์เปน ๒ ภาค, ชาย ภาค ๑ หญิงภาค ๑. ซึ่งช่วยกันสร้างพระวิษณุเปนเจ้า, แล้วพระวิษณุจึงได้ทรงสร้างบุรุษที่ ๑ ชื่อวิราช, และวิราช

สร้างพระมนูสวายัมภุว. แต่คัมภีร์ "มัตสยะปุราณะ" กล่าวว่า พระพรหมาสร้างนางขึ้นองค์ ๑ ชื่อ ศตะรูปา (หรือ สรัสวตี), และตรัสชวนให้ช่วยกันสร้าง "ภูตะ" (สัตว์มีชีวิต,) ทุกชนิด, คือมนุษ. สุระ. และอสุระ. สององค์จึงไปอยู่สำราญในที่รโหฐานด้วยกัน ๑๐๐ ปีสวรรค์, แล้วจึงได้กำเนิดพระมนูองค์ที่ ๑ ซึ่งเรียกว่าสวายัมภูวและวิราช [ดูคำอธิบายที่ ๕ ด้วย.]

พระมนูสวายัมภูวองค์นี้เป็นผู้ที่รับมอบธุระสร้างคน, ฉนั้นคนจึงได้ชื่อว่า "มนุษ", เพราะเกิดแต่มนู. พระมนูได้สร้างประชาบดีขึ้น ๑๐ คน, เพื่อให้เป็นมหาชนกของมนุษสืบมา. ประชาบดี, หรือมหาฤษี ๑๐ คน คือ (๑) มะรีจิ (๒) อัตริ (๓) อังคีรส (๔) ปุลัสยะ (๕) ปุลาหะ (๖) กระตุ (๗) วสิษฐ (๘) ประเจตัส, หรือ ทักษะ (๙) ภฤคุ (๑๐) นารท. บางตำหรับก็ออกนามประชาบดีเพียง ๗ คน, คือที่เรียกสัปตะฤษีนั้นเอง [ดูคำอธิบายที่ ๗] พระมนูองค์ที่ ๑ นี้เป็นผู้รจนาคัมภีร์ ที่เรียกว่า "มนุสันหิตา", หรือเรียกอีกนัยหนึ่งว่า "มานวธรรมศาสตร์". พระมนูที่ ๑ นั้นจัดว่าเป็นพราหมณ์โดยพระชาติ.

พระมนูมีกำหนดจะมาบังเกิดในโลก ๑๔ องค์, เป็นใหญ่อยู่ในโลกองค์ละ ๑ มานวันตร, ซึ่งเทียบเป็นปีมนุษถึง ๔,๒๐๐,๐๐๐ ปี [ดูคำนำ, น่า (๒)]. พระมนูในเรื่องมัศสยาวตารเป็นกษัตริยชาติ, โอรสพระสุริยาทิตย์, เป็นมนูองค์ที่ ๗, และในกาลบัดนี้ ยังเป็นมานวันตรของมนูองค์ที่ ๗ นั้นอยู่.

นามพระมนู ๑๔ องค์มีตามลำดับดังต่อไปนี้, คือ (๑) สวายัมภูว (๒) สวาโรจิษ (๓) โอตตมี (๔) ตามะสา (๕) ไรวตะ (๖) จากษุษ (๗) ไววัสวัต, หรือสัตยพรต (๘) สาวรรณ (๙) ทักษะสาวรรณ (๑๐) พรหมสาวรรณ (๑๑) ธรรมสาวรรณ (๑๒) รุทระสาวรรณ (๑๓) เราจยะ (๑๔) เภาตยะ.

พระมนูไววัสวัต, องค์ที่กล่าวถึงในปางมัศสยาวตารนี้, มีโอรสที่ ๑ ชื่อ อิกษวากุ, และอิกษวากุนี้ได้เป็นประถมกษัตร์ต้นสุริยวงศ์ ซึ่งครองนครอโยธยา, จึงมีข้อความกล่าวไว้ในโองการแช่งน้ำ, ที่พระมหาราชครูอ่านในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม, ว่า:—

"สมมติแกล้วอาทิตย์ เดอมกาล
สายท่านทรงธรณี เรื่อยหล้า."

๙ กูรมาวตาร (น่า ๒๘) – ในหนังสือนารายน์สิบปางฉบับหอพระสมุด มีข้อความแถลงเรื่องแห่งปางนี้ไว้เพียงแต่ว่า มีพรหมชั้น ๑ มีความทุกข์ยาพระพรหมธาดา, จึงพากันจุติลงมาเปนอสูรมัจฉา, ว่ายเข้าเบียดเชิงเขาพระสุเมรุ จะให้แผ่นดินซึ่งทรงพระสุเมรุนั้นพังไป. พระอิศวรเปนเจ้าได้ทรงทราบเหตุ จึงตรัสใช้พระนารายน์ให้ไปปราบอสูรมัจฉา, พระนารายน์ก็อวตารเปนเต่าทองลงไปตามเทวโองการ เรื่องหมดเท่านี้, มิได้มีกล่าวถึงการกวนเกษียรสมุททำน้ำอมฤตเลยจนคำเดียว แท้จริงเรื่องกวนเกษียรสมุทนี้เปนเรื่องแถลงกิจสำคัญอัน ๑ ของเทวดา, เหตุไฉนจึงมิได้กล่าวถึงเลย, ออกจะน่ารู้สึกแปลกใจอยู่

๑๐ กุรวาส (น่า ๒๘) – ฤษีตนนี้นัย ๑ ว่าเปนโอรสพระอัตริประชาบดีกับนางอนะสูยา, อีกนัย ๑ ว่าเปนหลานพระประชาบดีองค์นั้น. ฤษีตนนี้เปนคนโทโสร้าย. และเมื่อไรใครทำให้ขัดใจสักนิดหน่อยก็มักจะสาปเสียทันที. เช่นในเรื่องศกุนตลา ฤษีตนนี้ได้ไปถึงอาศรมของพระกัณวะมุนีในเวลาเช้า, ไม่มีใครออกไปต้อนรับ จึงสาปนางศกุนตลา, ทำให้นางนั้นต้องพรากกับท้าวทุษยันต์เปนหลายปี. ในมหาภารตะกล่าวไว้ว่า

ฤษีทุรวาสได้อำนวยพรแก่นางกุนตี ให้มีสิทธิเชิญเทวดาองค์ใด ๆ ลงมาเป็นสามีได้ตามปรารถนา, นางนั้นจึงได้เชิญพระอาทิตย์ลงมาเป็นสามี, และมีโอรสชื่อกรรณะ, ซึ่งนางกุนตีเอาไปทิ้งไว้ที่ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา, เพราะไม่อยากให้ท้าวศูระ, เจ้านครมถุรา, ผู้เป็นบิดาทราบว่าตนได้ชุกชน. นายอธิรถ, ผู้เป็นสารถีของท้าวธตรฐ กษัตร์จันทวงศ์ในนครหัสตินาปุระ, ไปพบทุมารนี้ที่ฝั่งแม่น้ำ จึงเก็บเอาไปเลี้ยงเป็นบุตร์บุญธรรม. กรรณะนี้ภายหลังได้เป็นเจ้าครองแคว้นองคราษฎร์ (คือที่เรียกว่า "เบ็งคอล" ในกาลบัดนี้). ฝ่ายนางกุนตีนั้น, ต่อจากเวลาที่ได้ประสูติกรรณะแล้ว, ได้ทำการอภิเษกสมรสกับท้าวปาณฑุ กษัตร์จันทรวงศ์ผู้ครองนครหัสตินาปุร, แต่ท้าวปาณฑุนั้นพระเอินได้ถูกสาปไว้ว่า ถ้าเมื่อใดเสพเมถุนจะต้องเสียพระชนม์ชีพ. นางกุนตีจึงเชิญเทวดา ๓ องค์มาให้กำเนิดแก่โอรสแทน, คือ พระยมให้กำเนิดแด่พระยุธิษเฐียร, พระพายุให้กำเนิดแด่พระภีมะเสน, และพระอินทร์ให้กำเนิดแด่พระอรชุน. เจ้าสามองค์นี้, กับโอรสของนางมัทรีมเหษีซ้ายของท้าวปาณฑุ ๒ องค์, ซึ่งได้กำเนิดจากพระอัศวินเทพบุตร์แฝด, มีนามว่าสหเทพ กับนกุล, รวม ๕ องค์เรียกในมหาภารตะว่า กษัตร์ปาณฑพ. อนึ่งในมหาภารตะมีเรื่องว่า

ครั้งหนึ่งท้าวกฤษณะได้นิมนต์พระทุรวาสฉัน, แต่ลืมเช็ดเศษอาหารที่ได้ตกเปื้อนตีนพระฤษีตนนั้น, พระฤษีโกรธจึงทำนายว่าพระกฤษณะจะตายโดยอาการเลวทรามอย่างไร, ดังปรากฏในเรื่องพระกฤษณาวตารนั้นแล้ว.

๑๑ "พระเจ้าที่แท้ก็ อีศะ นั่นเอง." (น่า ๔๖) – คำตรัสของพระอิศวรในโคลงบทนี้และบทต่อลงไป ข้าพเจ้าแต่งตามเค้าความที่มีอยู่แห่ง ๑ ในปัทมะปุราณะ.

๑๒ วราหาวตาร (น่า ๔๘) – ในหนังสือนารายณ์สิบปางฉบับหอพระสมุดแถลงเรื่องไว้คล้าย ๆ กับที่ข้าพเจ้าแต่งไว้ในลิลิตนี้เอง, ผิดกันอยู่แต่นามอสูรเรียกว่า "เหรันตยักษ์," ซึ่งบำเพ็ญตะบะจนได้พรพระอิศวรแล้ว จึงสำแดงอานุภาพม้วนเอาแผ่นดินทั้ง ๔ ทวีปไปบาดาล, จนพระอิศวรต้องใช้พระนารายน์ให้อวตารไปปราบ.

อนึ่งในหนังสือที่กล่าวนั้น เมื่อเล่าถึงการปราบอสูรแล้วมีข้อความแถลงต่อไปว่าพระนารายน์ไปบรรทมสินธุ์ เหนือหลังอนันตนาคราช ณ เกษียรสมุท, จึงบังเกิดดอกประทุมชาติผุดขึ้นจากพระอุระประเทศ และเมื่อดอกบัวนั้นบานจึงเห็นพระพรหมสี่พักตร์ชูกุมารองค์หนึ่งอยู่ในนั้น. พระนารายน์พากุมาร

นั้นขึ้นไปเฝ้าพระอิศวร ๆ จึงสั่งพระอินทร์ให้ลงไปสร้างกรุงศรีอยุธยา, แล้วทรงประสิทธิ์นามให้แก่กุมารชื่ออโนมาตัน, ประทานเทพอาวุธต่าง ๆ ด้วย. "ท้าวอโนมาตันรับพระพรกับเทพอาวุธแล้วก็ลงมาลงมาเสวยราชสมบัติในกรุงทวาราวดีศรีอยุธยาสืบมา."

เรื่องกำเนิดท้าวอโนมาตันนี้ ดูไม่เกี่ยวกับเรื่องวราหาวตารเลย, ทำไมจึงเอามาต่อท้ายเข้าก็แปลไม่ออก. อีกประการ ๑ ที่ว่าท้าวอโนมาตันเป็นประถมกษัตริย์ผู้ครองนครอโยธยาก็ไม่ตรงกับข้อความที่ข้าพเจ้าค้นพบในคำหรับปุราณะ, ซึ่งกล่าวว่าประถมกษัตริย์แห่งอโยธยาคือท้าวอิกษวากุ, โอรสแห่งพระมนุไววัสวัต, ดังได้อ่านมาแล้วในคำอธิบายเลขที่ ๙. ในคำอธิบายหมายเลข ๙ นั้นผู้อ่านคงจำได้ว่าได้พบเรื่องกำเนิดแห่งพระมนุสวายัมภุว, ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกับกำเนิดแห่งท้าวอโนมาตันในหนังสือนารายน์สิบปางนี้ทีเดียว นี่ทำให้ข้าพเจ้าเกิดสงสัยว่าผู้เล่าเรื่องจะเอาเรื่องทั้ง ๒ นั้นสับสนปนกนเสียแล้ว, คือเอาเรื่องกำเนิดของมนุที่ ๑ มาต่อเข้ากับประวัติการของลูกมนุที่ ๗. นาม "อโนมาตัน" นั้นก็ค้นไม่พบในที่ใด ๆ เลย, ข้าพเจ้าจึงใคร่จะสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากคำ "อนุมติ", คือ "เห็นชอบ" นั่นเอง. ส่วนข้อที่ว่าท้าวอโนมาตันลงมาเสวย

ราชสมบัติ "ในกรุงทวาราวดีศรีอยุธยา" ดังนี้, คงเป็นความหลงของคนไทยผู้จดเรื่องตามคำเล่าของพราหมณ์, ไม่ใช่พราหมณ์ผู้เป็นครูกล่าวผิดเช่นนั้น, เพราะพราหมณ์คงต้องทราบอยู่ดีว่า "ทวาราวดี" กับ "อโยธยา" เป็นคนละนครห่างกันไกล "ทวาราวดี", หรือ "ทวารกา", เป็นนครของท้าวกฤษณะมหากษัตริย์จันทรวงศ์, แต่ "อโยธยา" เป็นนครของกษัตริย์สุริยวงศ์. ที่ช้างไทยเราเอานามนครทั้งสองนี้ไปปนกันก็เป็นเพราะเหตุที่กรุงเก่าของเรามีนามว่า "กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุธยา", จึงทำให้เข้าใจไปว่า "ทวาราวดี" กับ "ศรีอยุธยา" เป็นนามแห่งนครเดียว.

ไหน ๆ ก็ได้แสดงความเห็นมามากแล้ว ข้าพเจ้าอยากจะใคร่เลยแสดงความเห็นต่อไปอีกสักนิดหนึ่งถึงเหตุที่ตั้งนามกรุงเก่าดังกล่าวข้างบนนี้. ตามทางที่รู้มาในทางตำนาน. พระเจ้าอู่ทองเมื่อมีพระประสงค์จะสร้างพระนครขึ้นใหม่นั้น ได้เลือกที่เหมาะได้ที่ตำบลหนองโสน (ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่า "บึงพระราม"). ที่นี้อยู่กลางแคว้นไทยโบราณซึ่งเคยมีกษัตริย์ครองอยู่แต่ก่อนที่พระเจ้าอู่ทองย้ายไปจากอู่ทอง, และพระนครหลวงแห่งแคว้นนี้เรียกว่าพระนครศรีอยุธยา. เมื่อพระเจ้าอู่ทองเสด็จไปถึงที่นั้น พระนครศรีอยุธยาเก่านั้นรกร้างหมดแล้ว, จึงทรงเลือกที่สร้าง

พระนครใหม่ในที่ตรงข้ามฟากแม่น้ำ, และเพราะเหตุที่สร้างพระนครขึ้นใหม่จึงมีพระประสงค์ที่จะให้มีนามปรากฏผิดกับพระนครศรีอยุธยาเก่า, แต่ก็ยังอยากให้มีนามเก่าติดอยู่ด้วย. เพราะเปนชื่อที่คนไทยเคยรู้จักเปนพระนครหลวงมาช้านานแล้ว นักปราชญ์ราชบัณฑิตในสมัยนั้น, ซึ่งโดยมากคงเปนพราหมณ์หรือมีความรู้ดีในทางไสยศาสตร์ พิจารณาดูภูมิประเทศเห็นว่าเปนที่มีน้ำล้อมรอบ. ต้องด้วยลักษณะแห่งนครทวาราวดีของท้าวบรมจักรกฤษณ์, จึงขนานนามพระนครใหม่ว่า "กรุงเทพมหานครบวรทวาราวดี", และเพื่อให้มีนามพระนครเก่าอยู่ด้วยตามพระราชประสงค์ จึงต่อสร้อยว่า "ศรีอยุธยามหาดิลกภาพ". ข้อความนี้ข้าพเจ้าสันนิษฐานตามเหตุผลที่น่าจะเปน, หาใช่ค้นได้หลักฐานแห่งใด ๆ มาประกอบไม่, ฉนั้นท่านจะเห็นตามหรือไม่ก็ตามแต่ใจของท่านเทอญ.

๑๓ "ไตร์ติริยะสันหิตา ฯลฯ" (น่า ๔๘) – "ไตร์ติริยะสันหิตา" คือคัมภีร์รวบรวมบรรดามนตร์และคาถาแห่ง "ยัชุรเวทดำ". เพื่อให้ทราบความถ่องแท้ จำจะต้องชี้แจงในที่นี้ว่าพระเวทนั้นมี ๔, คือ (๑) ฤคเวท (๒) ยัชุรเวท (๓) สามะเวท (๔) อถรรพเวท, ที่เรียกต้นตำหรับแห่งไสยศาสตร์

ว่า "ไตรเวท" หรือ "ไตรเพท" นั้น, เพราะอถรรพเวทถือว่าเปนของใหม่ที่แต่งเพิ่มเติมขึ้นภายหลัง, จึงคงนับแต่สามตามเดิม, ฤคเวทเปนพระเวทเดิม, ซึ่งได้มีผู้แต่งและรวบรวมขึ้นหลายพันปีมาแล้ว. ต่อมาพวกพราหมณ์ผู้มีน่าที่ทำพิธีต่าง ๆ ได้คิดเอามนตร์ต่าง ๆ ในฤคเวทมารวมไว้เปนหมวด ๆ เพื่อสดวกแก่การค้น, จึงได้เกิดมียชุรเวทและสามะเวทขึ้นเปนลำดับ. ในมานวธรรมศาสตร์มีกล่าวถึงแต่สามพระเวทเท่านั้น ซึ่งเปนพยานแสดงว่า อถรรพเวทนั้นเปนของที่เกิดขึ้นภายหลังยุคแห่งมานวธรรมศาสตร์, คือไม่เก่ากว่าพุทธกาลเท่าใดนัก.

พระเวททุกคัมภีร์แบ่งเปน ๒ ภาค, คือ ภาคที่รวบรวมคาถาและมนตร์ต่าง ๆ เรียกว่า "สันหิตา", ภาคที่รวบรวมอรรถกะถา แสดงแบบแผนพิธีต่าง ๆ เรียกว่า "พราหมณะ". นอกจากนี้ยังมีหนังสือรวบรวมคำอธิบายเพิ่มเติมอีก, เรียกว่า "อุปนิษัท" และ "อรัณยกะ".

ฤคเวท มี ๑ สันหิตา, พราหมณะ ๒ คือ (๑ ไอตเรยะพราหมณะ, หรืออีกนัย ๑ เรียกว่าอาศวลายนะพราหมณะ, (๒) เกาษีตะกิพราหมณะ, หรืออีกนัย ๑ เรียกว่าศางขยายนะ

พราหมณะ, ทั้ง ๒ นี้เปนตำหรับแถลงน่าที่แห่งพราหมณ์ผู้เปน โหตฤ, คือผู้สวดมนตร์เวลาทำพลีกรรม.

ยชุรเวท แบ่งเปน "นิกายดำ" กับ "นิกายขาว". มีตำหรับแยกกัน, คือ นิกายดำมีไตต์ติริยะสันหิตา กับ ไตต์ติริยะพราหมณ์; นิกายขาวมีวาชสะเนยีสันหิตา กับศตะปถะพราหมณะ. ศตะปถะพราหมณะนี้ใช้มากกว่าตำหรับอื่น, แถลงน่าที่แห่งพราหมณ์ผู้เปนอัธวรยุ, คือผู้ลงมือกระทำกิจบูชายัญ.

สามะเวท มี ๑ สันหิตา, มีพราหมณะ ๘, ซึ่งมีผู้ใช้อยู่มาก ๒ คือ เปาราณะพราหมณะ หรืออีกนัย ๑ เรียกปัญจวิงศะพราหมณะ, กับตาณฑยะพราหมณะ หรืออีกนัย ๑ เรียกว่าษัทวิงศะพราหมณะ, เปนตำหรับแถลงน่าที่พราหมณ์ผู้เปนอุทคาตฤ, คือผู้สวดเปนทำนองในเวลาทำพิธีต่าง ๆ.

อถรรพเวท มี ๑ สันหิตา, และมีพราหมณะชื่อโคปถะพราหมณะ, เปนตำหรับแถลงวิธีรักษาโรคและไล่ผีที่เข้าสิงในกายมนุษ. ตำราเกร็ดต่าง ๆ ที่ใช้สำหรับไล่ผีและทำเสน่ห์เปนต้น เปนสามาแห่งอถรรพเวท, จึงเรียกว่า "อาถรรพ์".

การเรียนรอบรู้พระเวทเรียกว่า "เวทางค์", ถอบด้วยองค์ ๖ คือ :—

๑. ศึกษา. ออกสำเนียงและอ่าน, มีอ่านให้ถูกจังหวะ, ให้คล่อง, และให้เสียงไพเราะ.

๒. ฉันทัส. รู้คณะฉันท์, แต่งได้,

๓. ไวยกรณ. รู้ตำราภาษา.

๔. นิรุกต์. รู้มูลและคำแปลแห่งศัพท์.

๕. โชย์ติษ. รู้จักดาว และหาฤกษ์ ผูกดวงชตา, วลา

๖. กัลปะ รู้แบบแผนทำพิธีต่าง ๆ.

นรสิงหาวตาร (น่า ๕๕) — ในหนังสือนารายน์สิบปาง ฉบับหอพระสมุดจัดไว้เป็นปางที่ ๗, และแถลงเรื่องข้างต้นว่า "หิรันตะอสูร" คิดจะใคร่เป็นใหญ่ในไตรภพ, จึงตั้งตะบะพิธีริมเชิงพระสุเมรุได้ ๑๐๐ ปี พระเป็นเจ้าก็ยังมิได้ประสาทพร ให้, "อสูรตนนั้นจึงกองเพลิงแล้วทำชาอย่าง ขึ้นย่างกายจนมันเหลวในกายนั้นไหลออก จึงเอามันเหลวตามประทีปบูชาพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ องค์." ครานั้นพระเป็นเจ้าเสด็จลงมา, หิรันตะยักษ์ก็ขอพร, พระอิศวรประทานพรและพระนารายน์ประทานคทาไว้คู่มือ, และพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ ประทานโอวาท

แล้วก็เสด็จกลับ. ในที่นี้ไม่ปรากฏว่าพระพรหมธาดาได้ประทานอะไรจนอย่างเดียว, แต่ในตำหรับที่ข้าพเจ้าเก็บความมาแสดงในลิลิตนี้กลับกล่าวว่า พระพรหมาเป็นผู้ประทานพรองค์เดียว, พระอิศวรและพระนารายน์หาได้เกี่ยวข้องด้วยไม่.

ในหนังสือฉบับหอพระสมุดกล่าวต่อไปว่า เมื่อได้รับพรและคทาแล้ว หิรันตะยักษ์ก็กำเริบยิ่งนัก, ถึงแก่ตั้งตัวขึ้นเทียมพระนารายน์; และแต่เดิมเมื่อฤษีมุนีจะสาธยายเวทมนตร์อะไรก็มักตั้งต้นว่า "โอม นโม นารายนะมะมะ", แต่หิรันต์บังคับให้เปลี่ยนว่า "โอม นโม หิรันตะมะมะ". เทพดาและฤษีนำความไปทูลพระอิศวร, จึงมีเทวโองการให้พระนารายน์อวตารไปสังหารหิรันตะอสูร. "พระนารายน์รับศิวะโองการแล้วก็บันดาลมหาสังข์ทักษิณาวัฏซึ่งทรงนั้น ให้ลงมาเกิดเป็นบุตร์หิรันตะอสูร, ครั้นอยู่จำเนียรมา กุมารนั้นเจริญขึ้น จึงมีนามปรากฏว่ากระลาธรรมกุมาร."

เรื่องราวต่อไป มีพิศดารดี และตรงกันกับ ที่มีในลิลิต ของข้าพเจ้า, เป็นแต่ในลิลิตเรียกนามตามที่ปรากฏในตำหรับที่ข้าพเจ้าใช้, คือเรียกอสูรผู้บิดาว่า "หิรัณยกศิปุ", และ

เรียกอสูรผู้บุตร์ว่า "ประหลาท". ข้าพเจ้าอยากจะใคร่สันนิษฐานว่า นามของอสูรทั้ง ๒ นี้ ที่ผิดเพี้ยนไปในหนังสือฉบับไทยเห็นจะไม่ใช่ความผิดของครูเดิม, น่าจะเปนความผิดของคนไทยผู้จดเรื่อง พึ่งนามผิดไปจึ่งจดลงตามที่ได้ยิน; เพราะหิรัณยกศิปุนั้น พราหมณ์อาจเรียกย่อๆ ว่า "หิรัณยะ". แต่ได้ยินเปน "หิรันตะ", แต่ได้ยินเปน "กระลาธรรมทุมาร" ไปก็ได้. ไม่ต้องดูอื่นไกล, แต่นาม "เซอร์ เจมส์ บรุก" ในรัชกาลที่ ๓ ยังเรียกได้ว่า "เยสัปปุรุษ" ดังนี้เปนตัวอย่าง. ใช่แต่เท่านั้น, ข้าพเจ้ายังเคยได้พึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงเล่าว่า ครั้ง ๑ ทรงใช้เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต), ซึ่งเวลานั้นเปนเจ้าหมื่นสรรเพธภักดี, ให้ไปเรียกเอาหนังสือเรื่อง "เซอร์ เจมส์ บรุก", เจ้าพระยานรรัตน์ไปบอกผู้รับสั่งว่าต้องพระประสงค์หนังสือ "ซีจำปลุ๊ก", ผู้รับสั่งไปเรียนคุณจอมผู้เก็บหนังสืออีกต่อ ๑ ว่าต้องพระประสงค์หนังสือ "คือคะรี"!

๑๕ "แย่งกุเวรเปนเจ้า ทรัพย์ล้วน" (น่า ๕๗) – ท้าวกุเวร, หรือที่เรียกนามอีกด้วยว่า "เวสสวัณ" หรือ "ไพศรพน์" มีกำเนิดเปนยักษ์และมีบริวารเปนยักษ์, แต่เหตุใดจึ่งเข้าข้าง

ฝ่ายเทวดาทุกๆ คราวที่เทวดารบกับยักษ์? ข้อนี้ย่อมเป็นข้อฉงนของคนโดยมาก. แท้จริงในต้นรามเกียรติ์ก็มีแถลงประวัติของท้าวกุเวร. แต่ในที่นั้นเรียกว่า "ท้าวกุเปรัณ" จึงไม่มีใครสำเหนียกว่าเป็นตัวเดียวกันกับท้าวกุเวรนั้นเอง. ที่นามกลายเป็น "กุเปรัน" ไปนั้น, ข้าพเจ้าสันนิฐานว่าคงเป็นไปโดยทางเดียวกับที่ "เชอร์ เจมส์ บรุก" กลายเป็น "ชีจำปลุ๊ก" เช่นที่กล่าวมาแล้วในคำอธิบายที่ ๑๔. กล่าวคือพราหมณ์ผู้เป็นครูคงได้ออกนามว่า "กุเพรำ", ซึ่งอ่านตามสำเนียงสันสกฤตก็คล้าย "กุเบรัน". ผู้จดจึงจดลงตามที่ตนได้ยิน, แล้วเมื่อคัดลอกกันต่อมา หางตัว บ ยาวออกจึงกลายเป็น ป. ส่วนประวัติในต้นรามเกียรติ์กล่าวไว้ถูกต้องดีพอประมาณ, แต่เพราะเหตุที่ "ท้าวกุเปรัน" นั้นตั้งแต่ถูกทศกัณฐ์แย่งบุษบกแล้วก็มิได้กล่าวถึงอีก, คนไทยโดยมากจึงมิใคร่ได้ใฝ่ใจถึง. ฉนั้นในที่นี้ข้าพเจ้าขอแถลงประวัติของท้าวกุเวรโดยย่อ. ตามที่มีในอุตตรกัณฑ์แห่งรามายณะ, และเก็บจากที่อื่นประกอบบ้างพอสมควร.

ในกฤตะยุค พระปุลัสตยะประชาบดี, ผู้เป็นมานะสาบุตร์ของพระพรหมา, บำเพ็ญฌานอยู่ในป่าหิมพานต์ ได้รับความรำคาญเป็นอันมากเพราะมีสตรีหลายคนชอบ ไปขับลำทำเพลง

และจับระบำเล่นที่ข้างอาศรม, พระปุลัสตยะจึงประกาศคำสาป ไว้ว่า ถ้าหญิงใดเข้าไปใกล้อาศรมของเธออีกให้เกิดมีครรภ์. มีนางกษัตริย์องค์ ๑, ซึ่งเป็นบุตรีของท้าวตฤณะวินทุ, มิได้ทราบคำสาปนั้น, เดินเข้าไปใกล้อาศรม จึงเกิดมีครรภ์ ครั้นท้าวตฤณะวินทุทราบดังนั้นก็เลยยกธิดาให้แก่พระปุลัสตยะ, แลนางมีโอรสชื่อ วิศระวัส, หรือเรียกตามกำเนิดว่า "เปาลัสตยะ" พราหมณ์ผู้แถลงเรื่องรามเกียรติ์คงจะได้ออกนามว่า "เปา, ลสฺตฺย", ผู้เขียนจึงขีดลงตามที่ตนได้ยินว่า "ลัสเตียน", ดังปรากฏอยู่ในรามเกียรติ์นั้น. พระเปาลัสตยะศึกษาและบำเพ็ญตะบะเชี่ยวชาญจนได้เป็นฤษี และทำการสมรสกับบุตรีพระภรัทวาชประชาบดี, มีโอรสองค์ ๑ ซึ่งพระพรหมาประทานนามว่า "ไวศระวัน" ("เกิดแต่วิศระวัส"), และเพราะว่ารางกายไม่งดงามจึงมีฉายาว่า "กุเวร" ("ตัวขี้เรว"). กุเวรได้บำเพ็ญตะบะอยู่หลายพันปี, จึงได้รับพรของพระพรหมาให้เป็น "ธนะบดี" ("เจ้าแห่งทรัพย์ทั้งหลาย"), และให้เป็นโลกบาลประจำทิศเหนือด้วย. พระวิศระวัสผู้เป็นพระบิดาแนะนำให้กุเวรไปอยู่นครลงกา, ซึ่งพระวิศวกรรมได้สร้างขึ้นในปางก่อนเพื่อเป็นที่อยู่ของพวกรากษส, แต่ซึ่งพวกรากษสได้ทิ้งร้างไป เพราะเกรงเดชพระนารายน์.

อยู่มาวัน ๑ ท้าวสุมาลี, เจ้ารากษสซึ่งเปนเชื้อวงศ์รากษส ที่หนีจากลงกาไปอยู่บาดาล, ได้ขึ้นมาเยี่ยมมนุษยโลก, เห็นท้าวกุเวรขึ้นบุษบกอันเปนของพระพรหมาประทานนั้น ลอยไปในอากาศเพื่อไปเฝ้าพระบิดา, ท้าวสุมาลีมีความอิสสา, จึ่งคิดอุบายที่จะเอานครลงกาคืน. ด้วยความคิดเช่นนี้ สุมาลีจึ่งได้นำตัวธิดาชื่อไกกะสีไปถวายให้เปนขายาของพระวิศระวัส, และนางนี้ได้เปนมารดาแห่งท้าวราพณ์ (ทศกัณฐ์) ๑ กุมภกรรณ ๑ นางศูรปนขา ๑ พิเภษณ์ ๑. เมื่อนางไกกะสีได้เห็นความสง่าของท้าวกุเวรในเมื่อเสด็จไปเฝ้าพระบิดา, นางนั้นก็มีความแค้นและยุยงลูกของตนให้คิดแข่งท้าวกุเวร พญาราพณ์ก็ตั้งใจบำเพ็ญตะบะอยู่หลายพันปี, จนพระพรหมาทรงพระเมตตาแล้ว, พญาราพณ์จึ่งขอประทานพรว่า มิให้แพ้ผู้ใดที่มีอิทธิฤทธิ์ยิ่งไปกว่ามนุษ. พอได้รับพรแล้ว พญาราพณ์ก็ไปแย่งเอานครลงกากับบุษบกได้จากท้าวกุเวร

ฝ่ายท้าวกุเวรพายักษ์บริวารหนีไปเฝ้าพระบิดา, พระบิดาจึ่งสร้างนครให้ใหม่, เรียกนามนครว่า "อลกา" หรือ "ประภา" บ้าง, "วสุธรา" บ้าง, "วสุสถลี" บ้าง, ตั้งอยู่ในบำหิมพานต์, และมีสวนระโหฐานชื่อเจตระรถ อยู่บนเขามันทร, อันต่อเนื่องกับเขาพระสุเมรุ. อันนครและสวน

ของท้าวกุเวรนั้น เปนรมณียสถานน่าสำราญยิ่งนัก, ทั้งผู้ที่อยู่ในที่นั้นก็ปราศจากโศก, ความเหน็จเหนื่อย, ความวิตก, ความหิว, และความกลัวภัยใด ๆ, และคงชนม์ชีพอยู่ได้ตั้งหมื่นปี. ต้นไม้ในสวนเจตระรถนั้นมีใบเปนผ้าเนื้อดี, มีดอกเปนมณีมีค่า, และมีผลเปนนารี, ปราสาทที่อยู่ของท้าวกุเวรเปนผีมือพระวิศวกรรมสร้างขึ้นอย่างวิจิตร์, และเสวกในปราสาทนี้คือกินนร, และนางกินรีเปนนางบำเรอ, พวกยักษ์ผู้เปนบริวาร ได้ตามท้าวกุเวร จากนครลงกาไปอยู่ใน นครอลกาด้วย. และเพราะเหตุที่ท้าวกุเวรเปนผู้ที่อยู่ในศีลในธรรม, มิได้มีใจพาลสันดานหยาบ, จึงเข้าข้างฝ่ายเทวดาทุก ๆ คราวที่รบกับอสูร

ในภาพที่เขาเขียน ท้าวกุเวรเปนคนผิวขาว, มีสามขา มีพุง ๙ ชั้, และกายประดับด้วยอาภรณ์ต่าง ๆ. นอกจากนามที่กล่าวมาแล้ว ท้าวกุเวรมีนามที่เรียกอีกด้วยว่า "กุตะนุ" (ตัวขี้เหร่), "อิจฉาวสุ" (ผู้มีทรัพย์ได้ตามใจจำนง), "ยักษะราช", "มยุราช" (เจ้าแห่งพวกมยุ, คือกินนร), "รากษะเสนท์ร" (เปนใหญ่เหนือรากษส), "รัตนะครรภ" (พุงแก้ว), "ราชาราช" (เจ้าแห่งเจ้า), และ "นรราช" (เจ้าแห่งคน, หมายความว่าทรัพย์มีอำนาจให้คนต้องเคารพ)

มเหษีของท้าวกุเวรเปนธิดาแห่งพญามุรทานพ, มีนามว่า "ยักษี" หรือ "จารวี", หรือ "เกาเวรี" ก็เรียก, มีโอรสชื่อ "มณีครีพ" หรือ "วรรณกวี" ๑ "นลกูพร" หรือ "มยุราช" ๑ กับมีธิดาชื่อ "มีนากษี"

ท้าวกุเวรมีของวิเศษอยู่ ๙ อย่าง, เรียก "นิธิ", แต่ไม่ได้ความชัดเจนว่าเปนอะไรบ้าง และมีลักษณะและคุณวิเศษอย่างไรบ้าง นามแห่งนิธิทั้ง ๙ นั้น คือ:—

(๑) กัจฉปะ. แปลตามศัพท์ตรง ๆ ว่าเต่า.

(๒) มุกุนทะ. เปนชื่อแก้วชนิด ๑.

(๓) นันทะ. แปลตามศัพท์ว่าความปลื้ม, ความดีใจ.

(๔) ขรรวะ. แปลตามศัพท์ว่าบทพร่อง, ชำรุด. (ดูไม่น่าเปนของมีราคาเลย).

(๕) มกะระ. แปลตามศัพท์ตรง ๆ ว่ามังกรหรือเหรา.

(๖) นีละ. แปลตามศัพท์ว่าสีน้ำเงินแก่, หรือพลอยนิล.

(๗) ศังขะ. แปลตามศัพท์ตรง ๆ ว่าหอยสังข์.

(๘) ปัทมะ. แปลตามศัพท์ว่าดอกบัวหลวง, หรือพลอยทับทิม.

(๙) มหาปัทมะ. (ไม่ได้เค้าเลย).

๑๖ วามนาวตาร (น่า ๙๔) – ในหนังสือนารายน์สิบปางเรียกว่า "ทวิชะอวตาร", และจัดไว้เปนปางที่ ๔. เรื่องราวที่มีอยู่ในนั้นก็น้อยเต็มที, จึงพาให้เห็นเปนปางที่ไม่สำคัญ. ตามเรื่องมีว่า ยังมีอสูรตน ๑ ชื่อท้าวตาวันตะอสูร กระทำความเพียรหมั่นเฝ้าพระอิศวรเปนนิจ, แล้วทูลขอที่บริเวณสามร้อยโยชน์, ว่าถ้าสัตว์ล่วงเข้าไปในบริเวณนั้น เมื่อใดจึงจะจับกินเปนอาหาร. ครั้นเมื่อได้พรแล้ว อสูรตนนั้นก็ร่ายมนตร์เสน่ห์, เทวดา และมนุษกับ สรรพสัตว์ หลงเข้าไปใน บริเวณ สามร้อยโยชน์นั้นก็จับกินเสีย. เทวดาพากันเดือดร้อนไปทูลพระอิศวร, พระเปนเจ้าองค์นั้นจึงให้พระนารายน์อวตารลงมาปราบ, ฝ่ายพระนารายน์ "จึงอวตารลงมาครั้งนั้นชื่อว่าทวิชาวตาร, คือทรงเพศเปนพราหมณ์หนุ่มน้อยโฉมงามยิ่งนัก, ก็เข้าไปสู่แดนท้าวตาวันตะอสูร ๆ ก็พิศวาทด้วยรูป, จึงปราไสยว่า เจ้ามาหาเรานี้จะประสงค์สิ่งใดฤๅ." พระทวิชาวตารตอบว่าขอแดน ๓ ย่าง, ท้าวตาวันตะอสูร "จึ่งอวยให้ด้วยความรัก." แล้วพระทวิชาวตาร "ก็กระทำอานุภาพย่างพระบาทไป ๓ ย่าง ก็สิ้นแดนท้าวตาวันตะอสูรทั้งสามร้อยโยชน์. ฝ่ายท้าวตาวันตะอสูรก็รู้ว่าพระนารายน์ลงมาบันดาลด้วยฤทธิ์, ก็บังเกิดความทุกข์โทร์มนัสยิ่งนัก, จึ่งไปอาศัยอยู่ยังเชิงพระเมรุราช."

ตามเรื่องที่แถลงไว้เช่นนี้ นับว่าเป็นการบกพร่องจนทำให้เรื่องเดิมของเขาเสียทีเดียว. ประการที่ ๑ ที่ว่าท้าวตาวันตะอสูรขอแผ่นดิน ๓๐๐ โยชน์นั้น มิได้มีความมุ่งหมายอะไรยิ่งกว่าที่จะจับสัตว์กินเท่านั้น เป็นอันมีความตะกละอย่างเดียวเป็นมูลเหตุ แท้จริงอสูรในปางนี้เขาขอแผ่นดินทั้งสามโลกต่างหาก, จึงเป็นที่เดือดร้อนแก่เทวดา, และการที่พระนารายน์อวตารลงมาก็เพื่อเอาเทวโลกและมนุษยโลกคืนจากอสูรต่างหาก, หาใช่เพียงแย่งที่ดักสัตว์เท่านั้นดูเป็นกิจอันเลวเกินที่พระนารายน์จะควรทำโดยแท้ ประการที่ ๒ ถ้อยคำที่แถลงเรื่องทวิชาวตารขอและอสูรให้ดินแดนนั้น ก็เป็นเครื่องแสดงชัดว่าผู้แต่งมิได้เข้าใจมูลเหตุ หรือความมุ่งหมายแห่งอวตารปางนี้เลย, จึงกล่าวให้เป็นที่เข้าใจไปว่า พระนารายน์อวตารเป็นพราหมณ์หนุ่มลงมา เพื่อล่อให้ยักษ์หลงโดยวิราคะจริตของยักษ์, ซึ่งเป็นความคิดอันเลวทรามมากอยู่ แท้จริงตามเรื่องเดิมของเขาว่า พระนารายน์อวตารเป็นพราหมณ์ไปขอทักษิณาตามวิสัยของพราหมณ์, และอสูรก็ยกที่ดินแดนให้เป็นทักษิณาตามประเพณีต่างหาก, ไม่ใช่เพราะหลงรักรูปโฉมแห่งพราหมณ์หนุ่มแล้วและยกที่ดินให้โดยตกอยู่ในอำนาจแห่งราคะจริตฉนั้นเลย.

ข้าพเจ้าได้เคยนึกร่ำคาญเรื่องความเข้าใจผิดดังแสดงมาข้างบนนี้อยู่นานแล้ว ตั้งแต่เมื่อได้อ่านเรื่องนารายน์สิบปางฉบับของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ; แต่ครั้นเมื่อได้เห็นลครนฤมิตร์เอาเรื่อง "ทวิชาวตาร" ออกแสดงในงานราชดฤหมงคลที่พญาไท พ.ศ. ๒๔๕๓, ข้าพเจ้ายิ่งรู้สึกมากขึ้นว่า ดูลครแสดงออกท่าทางให้ประจักษ์แก่ตาทำให้เห็นชัดยิ่งกว่าอ่านหนังสือ, ว่าเรื่อง "ทวิชาวตาร" ตามที่มีอยู่ในหนังสือนารายน์สิบปางของไทยเราเป็นเรื่องที่ไม่งดงามเลย, และทำให้บางคนมีความคิดสัประดนไปได้ตามจริตอันเลวของตนเอง. ฉนั้นข้าพเจ้ารู้สึกยินดีที่ได้มีโอกาศแถลงเรื่องตามที่มีมาจริงทางไสยศาสตร์, และหวังใจว่าผู้อ่านคงจะแลเห็นเองว่าอวตารปางนี้แท้จริงมิได้มีเรื่องเลวหรือลามกอย่างเช่นที่เคยเข้าใจผิดกันมา

อนึ่งในหนังสือนารายน์สิบปางฉบับหอพระสมุดมีข้อความเล่าต่อจากเรื่อง "ทวิชาวตาร" โดยตรงด้วยอีก, คือกล่าวถึงพระอินทรสร้างเมืองมายันให้ท้าวพันตาผู้เปนโอรส, และว่าเมื่อท้าวพันตาสิ้นพระชนม์และไปเกิดในดาวดึงษพิภพแล้ว, เมืองมายันว่างอยู่, ท้าวดาวันตะอสูร เมื่อถูกไล่ไปอยู่ที่เชิงเขาพระสุเมรุแล้ว, ขึ้นไปเฝ้าพระอินทรมิได้ขาด, จึงไปให้นางบุษมาลี

ชักสือให้นางรัมภา, แล้วท้าวตาวันตะอสูรลักนางรัมภาลงมาซ่อนไว้ในเมืองมายัน พระอินทรทรงทราบเหตุก็ขว้างวัชระลงมาสังหารท้าวตาวันตะอสูรตาย แล้วเรียกนางรัมภาขึ้นไปชำระได้ความแล้ว, จึงสาปนางบุษมาลีผู้ชักสือให้ลงมาอยู่คนเดียวในเมืองมายัน, จนกว่าทหารของพระนารายน์อวตารไปพบจึงจะพ้นสาป. นี่เปนเรื่องที่ดูไม่เกี่ยวกับอวตารปางที่ ๕ เลย, ข้าพเจ้าจึงมิได้กล่าวถึงในลิลิตตอนที่กล่าวถึงปางนี้ ข้าพเจ้าสอบตำหรับดูได้ความว่า ในรามายณะแถลงเรื่องนี้ไว้ว่า นางรัมภานั้นเปนนางบำเรอของท้าวกุเวร, หาใช่ของพระอินทรไม่, และยักษ์ที่ลอบรักกับนางรัมภานั้น คือ วิราธ, ซึ่งในรามเกียรติ์เรียกว่า "พิราพ". เรื่องพระรามต่อสู้กับวิราธนี้จะได้กล่าวถึงในปางที่ ๗ ต่อไป

๑๗ "เอือนโอษฐว่าพรหมะ จาริ" (น่า ๙๓) – ตามมานวธรรมศาสตร์กำหนดความยังชีพแห่งพราหมณ์เปน ๔ สถาน, คือ :–

(๑) พรหมจารี – ตรงกับที่ข้างพระพุทธศาสนาเรียกว่า "นวกะ", คือเปนผู้ศึกษา, และต้องปฏิบัติอาจารย์ผู้สอนพระเวท

(๒) คฤหัสถะ – "ผู้อยู่เรือน", คือมีภรรยาและครอบครัว, ปกครองบ้าน, อ่านและสอนพระเวท, ทำการบูชายัญ, อวยทานและรับทักษิณา.

(๓) วานะปรัสถะ – "ผู้อยู่ป่า", ตรงกับ "อรัญญวาสี" ของฝ่ายพุทธศาสนา: คือผู้ที่ได้กระทำหน้าที่คฤหัสถ์โดยบริบูรณแล้ว, ออกไปอยู่ป่าบำเพ็ญเนกขัมและสันโดษมักน้อยในเครื่องอุปโภคบริโภค, บำเพ็ญทางสมาธิ, และกระทำกิจการพลีโดยเคร่งครัด.

(๔) สันน์ยาสี – คือพวกเที่ยวจาริกไปในที่ต่าง ๆ และยังชีพโดยภิกขาจาร, คล้ายภิกษุในพระพุทธศาสนา, บำเพ็ญฌาณสมาบัติเพื่อตัดกิเลสและมุ่งนฤพาน.

๑๘ "ไปอยู่แดนสุดล เขตแดวัน" (น่า ๑๐๕) – ภายใต้โลกมนุษลงไปมีโลกที่เรียกชื่อรวมว่า "บาดาล" เป็นที่อยู่แห่งนาค, แทตย์, ทานพ, ยักษ์, และอสูรอื่น ๆ โลกบาดาลนี้ตามปัทมะปุราณะกล่าวว่ามี ๗ ชั้น, และบอกนามผู้ครองเขตทั้ง ๗ นั้นไว้ด้วย คือ:–

(๑) อตล. ผู้ครองชื่อมหามายะ.

(๒) วิตล. ผู้ครองชื่อหาตะเกศวร, เป็นภาค ๑ แห่งพระศิวะ

(๓) สุตล. ผู้ครองชื่อพลี, คือแทตย์คนที่กล่าวถึงในเรื่องวามนาวตาร

(๔) ตลาตล. ผู้ครองชื่อมายะ

(๕) มหาตล. เปนแดนที่อยู่ของงู

(๖) รสาตล. เปนแดนที่อยู่แทตย์และทานพ.

(๗) บาดาล. เปนแดนที่อยู่ของนาค, มีพญาวาสุกีเปนราชา

แดนบาดาลชั้นสูง ๆ ว่าเปนที่สำราญปานกันกับสวรรค์, ฉนั้นพลีเมื่อถูกไล่ลงไปอยู่บาดาล, อันเปนแดนต่ำที่สุด, จึงเดือดร้อนนัก, และเมื่อพระนารายน์ให้ย้ายขึ้นมาอยู่ในแดนสุตล จึงยินดีนัก.

๑๔ "เปนใหญ่ในภพท้าว สามแดน" (น่า ๑๐๖) – อาศัยเหตุที่ท้าวพลีได้เคยครองไตรโลกแล้ว ๑, และได้รับพรพระวิษณุเปนเจ้าไว้ว่าจะได้ครองอีกครั้ง ๑ ในอนาคต, เวลาที่โหรบูชาเทวดาจึงกล่าวว่า "โอมพระภูมพระธรณี กรุงพลี

เรืองฤทธิ์" ดังนี้. อนึ่งรูปท้าวพลีก็มีอยู่ด้วยในศาลหลักเมือง ในกรุงเทพ ฯ, เรียกว่ารูป "กรุงพาลี"

๒๐ กานยะกุพชะ (น่า ๑๐๔)–นครนี้ในสมัยที่ชาวอินเดีย เรียกว่า "กาเนาช", เปนนครโบราณอยู่ในประเทศอินเดีย, ริมฝั่งแม่น้ำกาลีนที, เปนแควที่ ๑ แห่งแม่น้ำคงคา, และอยู่ทิศตวันตกแห่งแม่น้ำนั้น. แต่ก่อนเคยเปนนครหลวงที่สถิตแห่งกษัตริย์เกาศิกวงศ์. นาม "กานยะกุพชะ" นั้นแปลว่า "นางค่อม" [กนฺย=นาง, กุพฺชะ=ค่อม]. สาเหตุคือวัน ๑ พระพายผ่านไปทางนครนั้น เห็นธิดาร้อยองค์ของท้าวกุศะนาภะเล่นอยู่ในสวน, พระพายกล่าวเกี้ยวนางเหล่านั้น, แต่นางไม่ยินยอม, พระพายจึงสาปให้นางทั้งร้อยนั้นเปนคนค่อมไปหมด.

๒๑ "ท้าวราพณาสูร ทรงราชย์" (น่า ๑๒๕)–เรื่องพระอรชุนกับทศกัณฐ์ ข้าพเจ้ากล่าวในลิลิตนี้แต่โดยย่อ, เพราะได้เคยเก็บข้อความพิศดารแต่งขึ้นไว้ก่อนนี้แล้ว เปนบทละครรำเรียกว่าเรื่อง "อรชุนกับทศกัณฐ์", และละครเรื่องนั้นได้เคยเล่นออกโรงแล้วหลายครั้ง, แต่บทยังหาได้ตีพิมพ์ไม่, เปนแต่หวังว่าจะตีพิมพ์ขึ้นอีกสักครั้ง ๑ ในอนาคต.

๒๒ "กามะเธนุ ฯ ล ฯ" (น่า ๑๓๓)–คือโคที่เกิดขึ้นจากเกษียรสมุทเมื่อกวนอมฤต, ดังกล่าวไว้ในเรื่อง "กูรมา

วตาร". โคนี้เรียกว่า "กามะเธนุ" แปลว่า "ผู้ให้ทุกอย่างดังต้องการ", และเรียกด้วยว่า "สุระภี". โคนี้เทวดาพร้อมกันมอบให้แด่พระวสิษฐมุนี, ผู้เป็นพรหมฤษี และนับอยู่ในพวกสัปตะฤษี. [ดูคำอธิบายเลขที่ ๗.]

๒๓ "เล่าเรื่องลงโทษนั้น เสร็จสรรพ์" (น่า ๑๔๒) – ในรามเกียรติ์มิได้ปรากฏเลยว่าเหตุใดอรชุนกับ "รามสูร" จึงได้รบกัน, เพราะตามบทสุดพระราชนิพนธ์นั้นปรากฏแต่เพียงว่า รามสูรได้พยายามชิงแก้วของนางเมขลาไม่สมปรารถนาแล้ว, เหาะต่อไป พบพระอรชุนเหาะผ่านหน้า, รามสูรก็ร้องท้าไป, ฝ่ายพระอรชุนก็โต้ตอบถึงใจ, โดยอวดดีเข้าหากัน จึงต้องรบกัน; พระอรชุนเสียทีรามสูรจับข้อคีนได้จึงฟาดกับเขาพระสุเมรุตาย. ในรามเกียรติ์ว่ารามสูรเป็นยักษ์, และพระอรชุนเป็นเทวา, เป็นอันเขวไปทั้งสองคน.

๒๔ "บ่มิกลับไวกูณฐ์ ดั่งก่อ" (น่า ๑๕๐) – ในที่นี้ควรสังเกตว่า นี่เป็นปางแรกที่พบเรื่องที่พระนารายน์ทำกิจเสร็จแล้วยังไม่กลับคืนสู่ไวกูณฐ์. ตามเรื่องที่ว่าเมื่อสังหารกษัตริย์หมดชมพูทวีปแล้ว ปรศุรามไปอยู่ที่เขามเหนทร, เป็นอันหมดเรื่องปางที่ ๖ โดยตรงเพียงเท่านี้. แต่ในรามายณะซึ่ง

แสดงตำนานปางที่ ๗, และมหาภารตะซึ่งแสดงตำนานปางที่ ๘ นั้น, มีกล่าวถึงปรศุรามอีก. ในรามายณะว่าเกิดไปท้าพระรามจันทร์ลองฤทธิ์กัน, แพ้พระรามและยอมรับว่าพระรามเป็นพระนารายน์อวตาร, ซึ่งเป็นตัวอย่างอันเดียวที่ได้พบผู้เป็นนารายน์อวตารอยู่เองก่อนยอมแพ้ผู้ที่เป็นอวตารใหม่, ราวกับการเป็นอวตารนั้นลาออกได้, ซึ่งไม่มีใครเคยนึกว่าเป็นได้เลย. ในมหาภารตะและปุราณะบางคัมภีร์ที่แต่งขึ้นสำหรับแสดงประวัติและสรรเสริญพระกฤษณาวตาร, มีกล่าวถึงปรศุรามเป็นแต่เพียงพราหมณ์ผู้รอบรู้ชำนาญในทางยุทธศาสตร์ และเป็นมิตรของพระกฤษณะเท่านั้น, หาได้เรียกว่านารายน์อวตารไม่, จึงเป็นอันกล่าวได้ว่า ในปางที่ ๘ นั้นปรศุรามเป็น "อวตารนอกตำแหน่ง" โดยแท้ทีเดียว.

ตามความสันนิษฐานของนักปราชญ์ผู้ที่ได้พิจารณาสอบค้นคัมภีร์ไสยศาสตร์ต่าง ๆ คงลงความเห็นว่า เรื่องปรศุรามาวตาร แท้จริงในชั้นต้นคงจบอยู่เพียงฆ่าพวกกษัตริย์เพื่อแก้แค้นแทนบิดาเท่านั้น; ส่วนเรื่องต่อนั้นคงได้แต่งเติมขึ้นภายหลัง โดยผู้แต่งปราถนาจะยกยอเกียรติคุณและบารมีของพระรามจันทราวตาร และพระกฤษณาวตารให้ใหญ่ยิ่งขึ้นนั้นแลเป็นที่ตั้ง.

๒๕ รามจันทราวตาร (น่า ๑๔๑)– ในหนังสือนารายน์สิบปาง ฉบับหอพระสมุดจัดเป็นปางที่ ๑๐, และไม่มีเรื่องพิสดาร, เป็นแต่เล่าถึงกำเนิดของอสูรและวานรบางตน. แล้วในที่สุดบอกไว้ว่ามีเรื่องพิสดารอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์แล้วเท่านั้น

เรื่อง รามจันทราวตารตามที่ ข้าพเจ้าจะได้แถลงในลิลิตนี้ ข้าพเจ้าดำเนินความตามที่มีมาในคัมภีร์รามายณะ, แต่ก็ต้องย่อ ๆ เอาพอแต่ให้ได้เรื่องเท่านั้น, เพราะถ้าจะแต่งตามรามายณะโดยพิสดารจะต้องแต่งขึ้นเป็นหนังสืออีกเล่ม ๑ ต่างหากทีเดียวจึงจะพอ ถ้าผู้อ่านคนใดมีความปรารถนาจะใคร่ทราบโดยพิสดารยิ่งขึ้นอีกว่าในรามายณะนั้นมีข้อความอะไรบ้าง ข้าพเจ้าขอเชิญให้อ่านหนังสือเรื่อง "บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์" ที่ข้าพเจ้าได้แต่งและพิมพ์ขึ้นจำหน่ายนานมาแล้วนั้นเถิด

ในการแต่งลิลิตตอนรามจันทราวตารนี้ ข้าพเจ้าได้อาศัยหนังสือรามายณะซึ่ง เรล์ฟ ตี. เอช. กริฟฟิท (Ralph T.H. Griffith) เป็นผู้แปลและประพันธ์เป็นกาพย์ภาษาอังกฤษ.

๒๖ "ชนครบสี่ตระกูล เนาถิ่น นั้นแล" (น่า ๑๔๓)–พวกชาวอินเดียโบราณถือกันว่า นครที่สมบูรณต้องมีชนทั้ง ๔ ชาติ

อยู่โดยบริบูรณ, และชนชาตินั้น ๆ ต้องหมั่นกระทำกรณียะของตนด้วยจึงจะนับว่าเป็นนครที่ปกครองดีแท้.

ตามมานวะธรรมศาสตร์จัดแบ่งชนเป็น ๔ "วรรณ" (สี), มีลักษณะและน่าที่ต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้:-

(๑) พราหมณ์. ชาตินักบวชและปราชญ์, และชนชาตินี้อาจจะเป็นนักบวช, แต่หาใช่จำเป็นจะต้องเป็นทุกคนไม่: พราหมณ์เป็นราชาครองเมืองก็มี, เป็นแม่ทัพก็มี.

(๒) กษัตริย์. ชาติผู้ปกครอง (ราชัน) และนักรบ

(๓) แพศย์ (ไวศย). ชาติพาณิชและชาวนา.

(๔) ศูทร์. ชาติคนรับใช้. มีน่าที่รับใช้ชาติที่ ๑,๒, และ ๓.

สามวรรณข้างบน, คือพราหมณ์, กษัตริย์, และแพศย์, ได้นามว่า "ทวิชะ" (เกิดสองหน) เพราะมีสิทธิที่จะบวชได้, แต่ศูทร์บวชไม่ได้.

๒๗ "อีกหนึ่งชื่อสุมันตร์ ตัวเอก" (น่า ๑๕๔) – สุมันตร์ที่ออกนามในที่นี้ คือที่ออกชื่อในรามเกียรติ์ว่า "สุมันต์" ตามราชประเพณีโบราณในอินเดีย, นายสารถีเป็นคนสำคัญและเป็นมนตรีที่ไว้วางพระหฤทัยของกษัตริย์, เป็นผู้อยู่ใกล้

ชำยิ่งกว่าใคร ๆ, จึงต้องใช้คนดีและมีสกุลสูง. น่าที่ของสารถี ไม่ใช่จำเพาะสำหรับขับรถและเลี้ยงม้า, ทั้งโดยปกติต้องมีน่าที่กำกับการปรุงเครื่องเสวย, ปลุกบรรทมโดยสวดสรรเสริญ, และเปนองคะมนตรีที่ปฤกษาการทั่ว ๆ ไป, และในเวลาออกสู่ที่ยุทธภูมิ ต้องทำน่าที่คล้ายเสนาธิการกบสมุหราชองครักษ์รวมกันด้วย ข้อที่ว่าตำแหน่งสารถีเปนตำแหน่งสูงย่อมมีพยานปรากฏอยู่, ในมหาภารตะยุทธ, ท้าวบรมจักรกฤษณ์มหาราชาธิราชผู้ครองนครทวาราวดี, ได้กระทำน่าที่เปนสารถีของพระอรชุน ผู้เปนกษัตร์ปานฑพองค์ที่ ๓. ในรามายณะก็จัดสารถีเปนคน ๑ ในพวกเจ้าน่าที่สำคัญในพระนครอโยธยา, ซึ่งปรากฏว่ามี ๑๐ ตำแหน่ง, คือ พระวสิษฐ์, ปุโรหิต; พระวามเทพ, ผู้ช่วยปุโรหิต; ชยันต์, วิชัย และธฤษฏิ, ขุนพล; สิทธรรถ, และอรรถสาธก, ขุนคลัง; ธรรมบาล, และอโศก, ตุลาการ; สุมันตร์, สารถี.

๒๗ "มหิษีท่านไซร้ สามนา รีแล" (น่า ๑๔๕)–มเหษีท้าวทศรถมีสามองค์, คือ (๑) เกาศัลยา, (ซึ่งในรามเกียรติ์เรียกว่า "นางเกาสุริยา"), แปลว่านางชาวโกศล, ฉนั้นเปนเชื้อพระวงศ์เดียวกันกับท้าวทศรถ; (๒) สุมิตรา;) ซึ่ง

ในรามเกียรติ์เรียกว่า "นางสมุทเทวี"), (๓) ไกเกย์, (ซึ่งในรามเกียรติ์เรียกว่า "นางไกยเกษี"), แปลว่านางชาวเกกัย, เปนลูกท้าวอัศวบดี, ราชาแห่งเกกัย, ว่าเปนแควันอยู่ในมณฑลปั้ญจาพ.

๒๕ "เอกอัศวะเมธอัน ประเสริฐ" (น่า ๑๕๕)– พิธีอัศวเมธ เปนพิธีสำคัญอันมีกำหนดไว้ว่าให้เพื่อทำขอพรพระเปนเจ้าในเมื่อปรารถนาอะไรสำคัญมาก ๆ. ในรามายณะมีกล่าวถึงพิธีอัศวเมธถึงสองครั้ง, คือครั้ง ๑ ท้าวทศรถทำเมื่อต้องการขอโอรส, อีกครั้ง ๑ เมื่อพระรามได้เปนใหญ่ในกรุงศรีอยุธยาแล้วและปรารถนาจะลองอำนาจ. พิธีที่ท้าวทศรถทำ ในรามเกียรติ์เรียกว่าพิธีกวนข้าวทิพย์, และพิธีที่พระรามทำในรามเกียรติ์เรียกว่าพิธีปล่อยม้าอุปการ, แต่ที่แท้เปนพิธีอย่างเดียวกัน.

พิธีอัศวเมธนี้ เฉพาะแต่พระราชาธิบดีจึงจะทำได้, และในโบราณสมัยเปนพิธีขอลูกเท่านั้น, แต่ต่อ ๆ มากลายเปนพิธีแผ่อำนาจไป. เริ่มต้นลงมือทำพิธีเรียกว่า "อัคนิษโฏม" คือบูชาไฟและฉลองม้าตัวสำคัญ, แล้วปล่อยม้านั้นให้เดินไปในแคว้นต่าง ๆ, มีกองทัพตามไปด้วย. เมื่อม้าไปถึงแห่งใด ผู้ครองแว่นแคว้นนั้นต้องกระทำการเคารพ, หรือมิฉะนั้นก็ต้องสู้รบกับกองทัพที่ตามม้านั้นไป. เมื่อม้าได้เที่ยวไปครบ ๑ ปีแล้ว

จึงพากลับพระนคร, และพระราชาผู้เปนเจ้าของมาทำพิธีฉลองเปนการใหญ่โต, แล้วฆ่าม้าสำคัญนั้นบูชายัญ. พระอัครมเหษีของพระราชาต้องเปนผู้ลงมือฆ่าม้า, แล้วต้องเฝ้าศพม้าอยู่ตลอดคืน, พร้อมด้วยมเหษีรองและสนมกำนัล เข้าขืนจึงสรงชำระพระกายแล้วขึ้นเฝ้าพระราชสามี ทางไสยศาสตร์นิยมกันว่า ถ้าพระราชาองค์ใดกระทำพิธีอัศวเมธได้ร้อยครั้งจักได้เปนพระอินทร์ ครอบครองเทวดาและมนุษทั่วไป.

๓๐ เรื่องพระฤษยะศฤงค์ ที่กล่าวนี้ (น่า ๑๕๖) – มีในรามเกียรติ์, แต่เรียกนามฤษีผู้เปนตัวการนั้นว่า "ประลัยโกฏิ", และว่าเปนลูกพระ "อิสีสิงค์", ส่วนพระราชาในเรื่องนั้น ในรามเกียรติ์เรียกว่า "ท้าวโรมะพัท", ซึ่งไม่ต้องสงสัยเลยว่าเพี้ยนไปจาก "โลมะบาท" นั่นเอง.

ตามเรื่องที่มีมาในรามายณะว่า พระฤษีฤษยะศฤงค์ [ฤษย=กวาง, ศฤงค=เขา] เปนบุตรพระฤษีชื่อวิภาณฑก, เชื้อสกุลกาศยป. มารดาเปนนางเนื้อ, จึงมีเขาเล็กเขา ๑ ที่หน้าผาก (ในรามเกียรติ์ว่าหน้าเปนเนื้อทีเดียว) บิดาเลี้ยงไว้ในป่าตั้งแต่เล็ก, จึงมิได้เคยพบเห็นมนุษอื่นนอกจากบิดาของตน มีเรื่องเล่าว่าในแคว้นองคราษฎร์มีพระราชาทรงนามว่าท้าวโลมบาท [ตีนขน] มีอำนาจวาศนามาก, แต่พเอินได้

ทำบาปอะไรอย่าง ๑ ไม่ปรากฏชัด จึงบันดาลให้ฝนแล้งในอาณาเขต. ปุโรหิตและขีพ่อพราหมณ์แนะนำให้ท้าวโลมบาทไปเอาตัวฤษยะศฤงค์เข้ามาทำพิธีขอฝน, ท้าวโลมบาทจึงคิดอุบาย จัดหานางนครโสเภณีหลายคนให้ไปล่อฤษยะศฤงค์ผ่ายฤษยะศฤงค์ได้พบพวกหญิงและได้แตะต้องกายแล้วก็ใจแตก. และเมื่อบิดาถามว่าเหตุใดจึงมิได้เอาใส่ในกรณีอย่างเช่นเคยมา, ฤษยะศฤงค์ก็เล่าว่าได้ไปพบพวกมนุษพวกหนึ่งซึ่งมีรูปน่าดู ตางาม, เนื้อนุ่มและน่าอกเต็มและอ่อนผิดกับตน, เปนที่พึงพอใจยิ่งนัก. พระวิภาณฑกจึงบอกลูกว่า นั่นคือหมู่มารมาประจนให้เสียพรหมจรรย์, ฉนั้นอย่าให้คบอีกเลย. แต่ครั้นเมื่อบิดาไปพ้นอาศรมแล้ว, ฤษยะศฤงค์ก็ออกไปพบกับพวกหญิงที่ยั่วยวนนั้นอีก, จึงถูกล่อลวงจนออกไปพ้นแนวบำไปถึงพลับพลาของท้าวโลมบาท. เมื่อนั้นเขาก็จับตัว, ถวายท้าวโลมบาท. และท้าวโลมบาทพูดจาเอาใจอย่างดี, และบอกว่าจะยกนางศานตาผู้เปนราชธิดาให้, ฤษยะศฤงค์ก็ตกลงเข้าไปในนครหลวงของท้าวโลมบาท และทำพิธีขอฝนสำเร็จสมปรารถนาของท้าวโลมบาท แล้วก็ได้ทำการสมรสกับนางศานตา, อยู่เปนสุขด้วยกันสืบมา.

๓๑ "ทุทยักษ์สรรพแสนกล้า" (น่า ๑๖๙)–ยักษ์ที่กล่าวในที่นี้คือพวกบริวารของท้าวกุเวร ฉนั้นจึงเต็มใจช่วยในการปราบทศกัณฐ์ โดยมีเหตุดังแสดงไว้แล้วในคำอธิบายที่ ๑๕

๓๒ วานร ที่ออกนาม ณ ที่นี้ (น่า ๑๖๙)–มีนามและกำเนิดตรงกันกับที่กล่าวไว้ในรามเกียรติ์ทีเดียวอยู่ ๓ ราย คือพาลี ๑, สุครีพ ๑, หนุมาน ๑; นอกจากนี้มีนามที่ผิดเพี้ยนกับในรามเกียรติ์ แต่บอกตัวได้โดยไม่ผิด ๓ ตน, ที่เทียบไม่ได้หรือสงสัยอยู่อีก ๕ ตน, ดังได้จำแนกไว้ข้างล่างนี้:–

๑. ตาระ	ลูกพระพฤหัสบดี	เทียบกันไม่ถูก
๒. ศันธมาทน์	ลูกท้าวกุเวร	บางทีจะเปน "เกสรทมาลา".
๓. นล	ลูกพระวิศวะกรรมา	รามเกียรติ์เรียก "นิลพัทธ์". ว่าเปนลูกพระกาล
๔. นิล	ลูกพระเพลิง	รามเกียรติ์เรียก "นิลนนท์"
๕. ทวิวิท	ลูกพระอัศวิน	เทียบกันไม่ถูก
๖. แมนทะ (ไมนุน)	ลูกพระอัศวิน	เทียบกันไม่ถูก.

๗.	สุเษณ	ลูกพระวรุณ	รามเกียรติ์เรียก "สุรเสน"
๘.	ศะรัภ	ลูกพระปรรชัณย์	เทียบกันไม่ถูก.

๓๓ "เสด็จมากำหนด เลิดสรรพ์" (น่า ๑๗๐)–ในรามายณะบอกยามกำเนิดของพระรามไว้โดยพิสดาร, คือวันขึ้น ๙ ค่ำ เจตรมาศ (เดือน ๕) พระจันทร์อยู่ยามปุณรวสุ (ยาม ๗), พระอาทิตย์สถิตราศีเมษ, พระอังคารสถิตราศีมกร, พระเสาร์สถิตราศีตุล, พระพุทธบดีบรรสถิตราศีกรกฎ, พระศุกร์สถิตราศีมีน. ชาวอินเดียนิยมกันว่าพระรามประสูติเวลาที่ไตรดายุคกับทวาบรยุคต่อกัน. ส่วนน้องพระราม ๓ องค์นั้น, ปรากฏตามวันประสูติว่า พระลักษณ์กับพระศัตรุฆน์, ซึ่งเปนลูกแฝด, ประสูติก่อนพระภรต, และพระภรตนั้นอ่อนกว่าพระราม ๑๑ เดือน

๓๔ "ประสาทพระนามให้กุมาร" (น่า ๑๗๐)–นามกุมารทั้ง ๔ ที่พระวสิษฐตั้งนั้นมีคำแปลต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้; (๑) ราม แปลว่าเปนที่รัก; (๒) ลักษมณะ, แปลว่าดีงามพร้อม (๓) ศตรุฆนะ, แปลว่าผู้ทำลายศตรู, (๔) ภรต แปลผู้ว่าค้ำจุน.

๓๕ เรื่องพระวิศวามิตร์ขอพระรามไปรบยักษ์ (น่า ๑๗๔-) ในรามเกียรติ์กล่าวว่าพระวสิษฐกับพระ "สวามิตร์" พร้อมกันเข้าไปทูลขอท้าวทศรถ. ทั้งนี้คงจะเป็นโดยความเข้าใจผิด, เพราะเห็นพระวสิษฐช่วยพูดด้วยว่าให้ท้าวทศรถอนุญาตให้พระรามไป แท้จริงพระวสิษฐกับพระวิศวามิตร์จะอยู่ร่วมสำนักกันหาได้ไม่, เพราะได้เคยเป็นคู่แข่งกันมามากมาย, ดังข้าพเจ้าได้เก็บเรื่องเล่าไว้แล้วในหนังสือ "บ่อเกิดรามเกียรติ์", น่า ๒๕ ถึง ๓๒.

๓๖ "นามว่าตาฑะกา โหดห้าว" (น่า๑๗๗) – ยักษิณีคนนี้ในรามเกียรติ์เรียกว่า "ทากะนาสูร." ลูกของนางนี้คือมารีจกับสุวาหุ, ซึ่งในรามเกียรติ์เรียกว่า "สวาหุ".

๓๗ เรื่องพระรามถอนสาปนางอหลยา (น่า๑๗๘) – ในรามเกียรติ์ก็มี, แต่ทั้งเรื่องและนามบุคคลเพี้ยนกันอยู่บ้าง, ในรามเกียรติ์ว่า "นางกาลอัจนา" ทำชู้กับพระอินทร์และพระอาทิตย์ มีลูกกับเทวดาทั้ง ๒ นั้นองค์ละคน. นางสวาหะผู้เป็นลูกสาวขยายความให้พระโคดมทราบ. พระโคดมจึงเสี่ยงลูกชายทั้ง ๒, กลายเป็นลิงไป, แล้วพระโคดมจึงสาปนางกาล

อัจนาให้เปนศิลาจนกว่าพระรามจะมาพบจึ่งให้ถอนสาป. ฝ่ายนางกาลอัจนาสาปนางสวาหะอีกต่อหนึ่ง ว่าให้ไปยืนตีนเดียวเหนี่ยวกินลม, จนกว่าจะได้มีลูกออกมาเปนวานรทหารนารายน์อวตารจึ่งให้พ้นสาป.

อนึ่งพระอินทร์ที่ถูกพระโคตมสาปกลายเปนกะเทย แล้วได้กลับคืนเพศเปนชายได้อีกอย่างไร ข้าพเจ้าได้แถลงไว้แล้วในหนังสือ "บ่อเกิดรามเกียรติ์" น่า ๒๓.

๓๘ ประวัติพระวิศวามิตร์ (น่า ๑๘๗)—พระศตานันท์แถลงโดยพิสดารในรามายณะตอนนี้. แต่ข้าพเจ้าหาได้นำมาลงไว้ในลิลิตไม่, เพราะเห็นว่าไม่ใช่ประวัติการของพระราม. แต่ในเรื่องราวของพระวิศวามิตร์มีเรื่องต่อเนื่องด้วยกษัตริย์วงศ์อโยธยาหลายอย่าง, จะนับว่าเปนเรื่องนอกประเด็นทีเดียวหาได้ไม่, ฉนั้นจึ่งขอกล่าวไว้ในคำอธิบายนี้ว่า ถ้าท่านผู้ใดปรารถนาทราบเรื่องประวัติพระวิศวามิตร์ ขอได้โปรดพลิกอ่านดูในหนังสือ "บ่อเกิดรามเกียรติ์", เพราะข้าพเจ้าได้แถลงไว้แล้วในหนังสือนั้น, น่า ๒๕ ถึงน่า ๓๒.

๓๙ เรื่องยัญญะกรรมของพระทักษะ (น่า ๑๘๙)—กล่าวถึงในรามายณะแต่โดยย่อ ๆ เท่านั้น, เพราะผู้รจนาเรื่องเดิมเห็น

ว่าเปนเรื่องที่ผู้ศึกษาไสยศาสตร์ภาคที่กล่าวถึงพระศิวะควรจะรู้กันอยู่ดีแล้ว. แต่สำหรับผู้อ่านไทยที่มิได้ศึกษาทางไสยศาสตร์ ข้าพเจ้าขอแถลงเรื่องให้ยาวอีกหน่อย.

พระทักษะมุนีเปนมานะสาบุตร์ (บุตร์เกิดแต่ใจ) ของพระพรหมา, และเปนบิดาของนางสตีผู้เปนมเหษีของพระอิศวร พระทักษะไม่ชอบพระอิศวร, เห็นว่าแต่งพระองค์ปอนและชอบสมาคมกับปีศาจ. ครั้ง ๑ พระทักษะจัดการยัญญะกรรมใหญ่, เชิญเทวดาชุมนุมหมด, แต่ไม่เชิญพระอิศวร. นางสตีจึงไปต่อว่าบิดา, แต่พระทักษะกลับกล่าววาจาหมิ่นประมาทพระอิศวรต่าง ๆ, นางสตีมีความโทร์มนัสจึงกลั้นใจตายเสีย. ความทราบถึงพระอิศวรก็กริ้ว, เสด็จไปยังที่สโมสรสันนิบาต, ทรงพระแสงธนูศรยิงทักษะหัวขาดไป, และยิงเทวดาบาดเจ็บไปมาก. เทวดาผู้ใหญ่ช่วยกันทูลวอนขอโทษ, หายพระพิโรธแล้วจึงประทานพรให้เทวดาที่บาดเจ็บกลับคืนดีตามเดิม, แต่พระทักษะนั้นทรงเอาหัวแพะต่อให้แทนหัวที่ขาดไป. เพื่อให้เปนเครื่องประจานว่าพระทักษะโง่เขลาเหมือนแพะ พระอิศวรเสด็จจากที่สโมสรนั้นแล้ว ก็ไปเข้าฌานอยู่ในถ้ำแห่ง ๑ ในเขาไกรวาส, เพราะทรงอาลัยถึงนางสตีไม่รู้หาย. ฝ่ายนางสตีตาย

แล้ว ได้ไปเกิดใหม่เป็นธิดาท้าวหิมวัต (คือเขาหิมาลัย), มีพระนามว่าอุมาไหมะวตี, มีความจงรักภักดีในองค์พระอิศวร แต่กำเนิด. จนเมื่อเจริญวัยขึ้นได้บำเพ็ญตะบะเป็นอันมากแล้ว จึงได้เป็นพระมเหษีของพระอิศวร: และพระเป็นเจ้าองค์นั้นจึงเสด็จขึ้นไปสถิตบนยอดเขาไกลาศตามเดิม.

๔๐ "จึงให้ชื่อสีดา ตามเกิด นั้นแล" (น่า ๑๘๔)– "สีดา" แปลว่า "รอยไถ" เรื่องกำ.นิดนางสีดามีอยู่ถูกต้องในหนังสือรามเกียรติ์, แต่ที่กล่าวว่าเดิมเป็นลูกทศกัณฐ์นั้นไม่มีในรามายณะ.

๔๑ "สองสกุลเลิดนั้น สุดสม กันนา". (น่า๑๙๗)– ลำดับสุริยวงศ์ทั้ง ๒ สาขาตามที่แสดงในรามายณะในที่นี้ มีลำดับดังต่อไปนี้ : –

พระพรหมา

มะรีจิ

กัศยป

พระสุริยเทวราช

พระมนุไววัสวัต

อิกษวากุ

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
กุกษิ	นิมิ
วิกุกษิ	มิถิ
วาณะ	ชนก
อนะรัณยะ	อุทาวะสุ
ปฤถุ	นันทิวรรธนะ
ตริศังกุ	สุเกตุ
ธุนธมาร	เทวะราต
ยวนาศวะ	พฤหัทรถ
มานธาตา [มันธาตุ]	มหาวีระ
สุสันธิ	สุธฤติ

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
ธ์รุวะสันธิ	ธฤษฎะเกตุ
ประเสนะชิต (น้อง)	หรยาศวะ
ภรต (ลูกธ์รุวะสันธิ)	มรุ
อสิต	ประตินธก
ศศะวินทุ	เกียรติรถ
สะคร	เทวะมิฒะ
อสะมัญชัส	วิพุธ
อังศุมาน	มหานธ์รก
ทิลีป	เกียรติราต
ภคีรถ	มหาโรม
กกุศต์ถะ	สุวรรณโรม
ระฆุ	หรัศวะโรม
ปุรุษาทก [กัลมาษบาท]	ศีระธวัช–และ–กุศธวัช (น้อง)*
ศังกัณ	
สุทรรศนะ	
อัคนิวรรณ	
ศีฆระคะ	
มรุ	

* ท้าวศีระธวัชเล่าด้วยว่า ท้าวสุธันวัน, ราชาครองนคร สังกาศยา, ได้ยกทัพมาติด

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
ประศุศรุก	นครมิถิลา และขอให้ท้าวศีระ
อัมพะรีษ	ธวัชยกวัตนธนูและนางสีดาให้.
นหุษ	ศีระธวัชไม่ยอมและรบฆ่าสุธัน
ยะยาติ	วันตาย จึงอภิเษกกุศธวัช
นาภาค	ให้ครองนครสังกาศยา.
อชะ [อัชบาล]	
ทศรถ	
รามจันทร์	

ลำดับสุริยวงศ์ที่กล่าวมาแล้วนี้ เป็นแต่จำเภาะ ๒ สาขาใหญ่ที่จะได้ทำงานอภิเษกสมรสกันเท่านั้น. นอกจากนี้ยังมีแยกออกไปครองนครอื่น ๆ อีกหลายแห่ง, เปนธรรมเนียมที่ใช้กันต่อ ๆ มา. และในประเทศอื่น ๆ เช่นสยามก็มีประเพณีส่งลูกหลวงไปครองนครอื่น ๆ.

อนึ่งลำดับสุริยวงศ์มีอยู่ในหนังสืออื่น ๆนอกจากรามายณะอีกด้วย, เช่นในวิษณุปุราณะมีรายนามกษัตริย์มากกว่าในรามายณะด้วยซ้ำ, และลำดับผิดเพี้ยนกันอยู่หลายแห่ง, ดังปรากฏอยู่ในบัญชีที่ข้าพเจ้าได้คัดมาไว้ต่อไปนี้ :-

อิกษวากุ

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
วิกุกษี	นิมิ
กกุตสถะ	ชนก
อเนนัส	อุทาวะสุ
ปฤถุ	นันทิวรรธนะ
วิศวคัศวะ	สุเกตุ
อรรทระ	เทวราต
ยุวนาศวะ (ที่ ๑)	พฤหัทรถ
ศราวัสตะ	มะหาวีรยะ
พฤหทัศวะ	สัตยะธฤติ
กุวลยาศวะ	ธฤษฏะเกตุ
ทฤธาศวะ	หรยาศวะ
หรยาศวะ (ที่ ๑)	มรุ
นิกุมภะ	ประติพันธกะ
สัณหตาศวะ	กฤตะรถ
กฤศาศวะ	กฤตะ
ประเสนะชิต	วิพุธ

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
ยุวนาศวะ (ที่ ๒)	มหาธฤติ
มานธาตฤ [มันธาตุ]	ทฤติราต
ปุรุกุตสะ	มหาโรม
ตรสะทัสยะ	สุวรรณโรม
สัมภูตะ	หรัศวะโรม
อนะรัณยะ	ศีระธวัช (พ่อนางสีดา)
ปฤษะทัศวะ	ภาณุมัต
หรยาศวะ (ที่ ๒)	ศตะทยุมนะ
สุมะนัส	ศุจิ
ตรีธันวัน	อูรช์ชะวาหะ
ตรัยารุณ	สัตยะธวัช
สัตยพรต [ตรีศังกุ]	กุณิ
หริศจันทร	อัญชัน
โรหิตาศวะ	ฤตุชิต
หะริต	อริษฏะเนมี
จุญจุ	ศรุตายุส
วิชัย	สุปาร์ศวะ

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
รุรุก	สัญชัย
วฤกะ	เกษมาริ
พาหุก	อเนนัส
สะคะระ	มีนะรถ
อสะมัญชัส	สัตยะรถ
อังศุมัต	สาตยะรถี
ทิลีป	อุปะคุ
ภคีรถ	ศรุตะ
ศรุตะ	ศาสวตะ
นาภาค	สุธันวัน
อัมพะรีษ	สุภาสะ
สินธุทวีป	สุศรุตะ
อยุตายุส	ชัย
ฤตุบรรณ	วิชัย
สรรวะกาม	ฤตะ
สุทาส	สุนัย
เสาทาส [กัลมาษบาท]	วีตะหัพยะ
อัศมกะ	ธฤติ

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
มูลกะ	พหุลาศวะ
ทศรถ (ที่ ๑)	กฤติ
อิลวิละ	
วิศวะสหะ (ที่ ๑)	หมายเหตุ: ที่นามกษัตริย์
ขัฏวางคะ	ในวงศ์มิถิลามีจดไว้น้อยกว่า
ทีรฆพาหุ	วงศ์อโยธยานั้น, หาใช่เพราะ
รฆุ	มีจำนวนน้อยกว่าไม่, แต่
อชะ [“อัชบาล”]	เพราะเหตุที่กษัตริย์แห่งวงศ์
ทศรถ (ที่ ๒)	มิถิลามิใคร่จะได้ปรากฏว่าทำ
รามจันทร	อะไรที่เก่ง ๆ อย่างเช่นวงศ์
กุศะ (“พระมงกุฎ”)	อโยธยา, จึงไม่ใคร่จะได้มี
อติถิ	นามปรากฏในตำนานต่าง ๆ.
นิษธ	อนึ่งมีข้อควรสังเกตว่ากษัตริย์
นล	วงศ์มิถิลาโดยมากมักใช้เรียก
นภัส	ว่า “ท้าวชนก”, ไม่ว่านาม
ปุณฑรีก	ส่วนตัวจะมีอยู่แล้วอย่างไร,
เกษมธันวัน	เช่นบิดานางสีดาโดยมากก็ออก
เทวานีก	นามเรียกว่า “ท้าวชนก”, แต่

วงศ์อโยธยา	วงศ์มิถิลา
อหีนะคุ	มีนามจำเพาะว่า "ศีระธวัช"
ปาริปาตระ	ดังนี้เป็นตัวอย่าง.
ทล	
ฉล	
อุกกะ	
วัชระนาภ	
ศังขะนาภ	
ธยุษิตาศวะ	
วิศวะสหะ (ที่ ๒)	
หิรัณยะนาภ	
ปุษยะ	
ธรุวะสันธิ	
สุทรรศนะ	
อัคนิวรรณ	
ศีฆระ	
มรุ	
ประศุศรุตะ	
สุสันธิ	

วงศ์อโยธยา

อะมรรษ

มหาศวะ

วิศรุตะวัต

พฤหัทพล

๔๒ "จัดงานสมรสพร้อม แปดองค์" (น่า ๑๙๙)– ในรามเกียรติ์มีราชาภิเษกสมรสกันแต่พระรามกับนางสีดาเท่านั้น. ในรามายณะแต่งกัน ๔ คู่, คือ (๑) พระรามกับนางสีดา; (๒) พระลักษมณ์กับนางอูรมิลา, ธิดาท้าวชนก; (๓) พระภรตกับนางมาณฑวี, ธิดาท้าวกุศธวัช; (๔) พระศตรุฆนะกับนางศรุตะเกียรติ, ธิดาท้าวกุศธวัช.

๔๓ เรื่องปรศุรามท้าลองฤทธิ์กับพระราม (น่า ๒๐๗) มีในรามเกียรติ์, แต่ในที่นี้ว่า "รามสูร" เป็นยักษ์ ฉะนั้นจึงมาเกะกะท้าพระรามด้วยความกำเริบฤทธิ์, และเมื่อแพ้พระรามแล้ว ขอชีวิตไว้, พระรามจึงแผลงศรไปทำลายวิมานที่อยู่ของรามสูรนั้นเสีย. แท้จริงตามข้อความในรามายณะเป็นคนละอย่างทีเดียว. ปรศุรามเป็นพราหมณ์ผู้ที่ได้ตั้งใจบำเพ็ญตะบะจนบรรลุถึงอริยะผลหลายชั้นแล้ว, ยังแต่จะมุ่งไปสู่ชั้นปรพรหมอันเป็นชั้นที่สุด, เทียบด้วยนิพพานของทางพุทธศาสนา. แต่

ปรศุรามเปนคนโทโษร้าย, อันเปนความเสียสำคัญสำหรับผู้กำเนิดในชาติพราหมม์, จนได้ฉายาว่า "น์ยักษะ", คือ "ต่ำ", จึงบรรลุอริยะผลได้โดยยากและต้องบำเพ็ญเพียรมาก ฉายา "น์ยักษะ" นี้เองคงเปนเหตุให้ผ่ายไทยเราเข้าใจว่าปรศุรามเปนยักษ์. ครั้นเมื่อมาอวดหาญท้าพระรามและแพ้แล้ว, พระรามไม่ฆ่าเพราะเคารพว่าเปนพราหมณ์, จึงให้ปรศุรามเลือกว่าจะให้แผลงศรไปทำลาย มรรค (คือทางดำเนินขึ้นสู่อริยะภูมิชั้นสูง ๆ) หรือ ผล (คืออริยะภูมิที่ได้บรรลุถึงแล้วด้วยความพยายาม); ปรศุรามเลือกเอาให้ทำลายผลเท่าที่ตนได้บรรลุถึงแล้ว, เพราะถ้าทำลายมรรคเสียแล้วก็จะหมดโอกาศที่จะได้บรรลุถึงนิพพานต่อไป. ดังนี้แปลว่าในรามายณะเขาหาได้มุ่งกล่าวในทางโลกียะไม่, กล่าวในทางโลกุตรทั้งนั้น, คือไม่ได้กล่าวถึงทางเดินในโลกไปสู่ที่ใด ๆ ในโลก, เปนแต่กล่าวถึงทางธรรมและภูมิธรรมทั้งนั้น.

๔๔ "กล่าวถึงมันถรา ฯลฯ" (น่า ๒๐๙) – นี่คือนางที่เรียกในรามเกียรติ์ว่า "นางกุจี". คำว่า "กุจี" ไม่ใช่ชื่อ, เปนคุณศัพท์มุ่งความว่าค่อม, แต่เขียนอักขระวิบัติไปเท่านั้น;

ข้าพเจ้าค้นในพจนานุกรมสันสกฤตของโมเนียร์–วิลเลียมส์ ได้ความว่า "กุฏี" แปลว่าค่อมหรือโค้ง.

๔๕ "โกรธะกุฏีออก ชื่อชี้" (น่า ๒๑๓) – "ห้องโกรธ" เป็นห้องย่อม ๆ ไม่มีเครื่องตกแต่งและมืด, เป็นที่สำหรับพระชายาของพระราชาหนีไปเข้าอยู่เมื่อมีความแค้นอย่างใดอย่างหนึ่ง. ธรรมเนียมนี้ของเขาออกจะเข้าทีอยู่บ้าง,

๔๖ "เริ่มทำตามน่าที่ เป็นกรณียะ ประเพณีโบราณ" (น่า ๒๑๔) – นายสารถีของกษัตริย์ในการตะประเทศมีน่าที่สำคัญต่าง ๆ นอกจากขับรถ, คือเป็นผู้กำกับการประกอบเครื่องต้นและกล่าวฉันท์สรรเสริญปลุกบรรทมเวลาเช้าเป็นต้น.

๔๗ "– – – จนต้องพรากภัสดา" (น่า ๒๓๐) – เรื่องที่สุมันตร์ยกขึ้นกล่าวเพื่อเตือนใจนางไกเกยีนี้, เข้าใจว่าคงเป็นเรื่องเกร็ดแซกเข้าไปเช่นนั้นเอง. ข้อความตามที่มีในรามายณะตอนนี้ข้าพเจ้าหาได้แปลลงไว้ในตัวลิสิตไม่, แต่เห็นว่าเป็นเรื่องนิทานเก่าเรื่อง ๑ ซึ่งสำหรับเล่าสอนใจกุลสตรี, ข้าพเจ้าจึงขอแปลลงไว้ในที่นี้ดังต่อไปนี้:–

"โดยได้ทราบประวัติการนานมาแล้ว ข้าพเจ้าทั้งหลายก็ย่อมจะได้เคยทราบบาปอันน่าชังแห่งพระมารดาของพระนางเจ้านั้นอยู่. ข้าพเจ้าได้ยินเขาเล่ามาว่า พระมุนีผู้มีญาณคน

หนึ่งได้ประสาทพรแด่พระบิดาของพระนางเจ้า, ให้ทรงสามารถทราบบรรดาภาษาทั้งปวงอันมีใช้อยู่ในบ่า, ในน่านน้ำ, และในทุ่ง. ไม่มีสัตว์ใด ๆ ที่เดิน. หรือว่ายน้ำ, หรือบิน, ซึ่งท้าวเธอจะมิได้ทรงทราบภาษาของมันนั้น ๆ. อยู่มาเช้าวันหนึ่งเมื่อเธอนอยู่บนพระแท่น, ท้าวเธอได้ทรงฟังคำพูดของนกงามตัวหนึ่ง, ซึ่งเมื่อได้ทรงทราบเค้าความแล้วก็ทรงพระสรวล ฝ่ายพระมารดาของพระนางเจ้าทรงพระพิโรธพระสวามี, แสร้งทำมายาประหนึ่งว่าจะผูกพระศอให้สิ้นพระชนม์, และทูลแด่พระภัสดาว่า: 'เทวะ, กระหม่อมฉันขอประทานทราบบ้างว่าทำไมจึงทรงพระสรวลเช่นนั้น'. พระราชาธิบดีตรัสตอบว่า: 'ถ้าแม้ว่าฉันแถลงเหตุที่หัวเราะนี้แก่เธอเมื่อใด, เมื่อนั้นก็จะเป็นกาลสุดท้ายแห่งอายุของฉัน, เพราะเชื่อเถิด มรณภัยจักต้องมีตามมาโดยทันที.' อีกครั้งหนึ่ง พระมารดาของพระนางเจ้า, เต็มไปด้วยพระโทโษ, จึงตรัสทูลท้าวเกกัยผู้เป็นพระราชบิดาของพระนางเจ้าว่า: 'ตรัสแถลงเหตุแด่หม่อมฉันเถิด: แล้วจะคงดำรงพระชนม์หรือจะเสด็จสวรรคตก็ตามที: ส่วนหม่อมฉันนี้ที่จะยอมทนพระสรวลของพระองค์นั้นไม่มีละ.' เมื่อได้ทรงฟังพระมเหษีผู้ทรงสิเนหาตรัสดังนั้น, พระราชาธิบดีผู้ทรงบรรฦๅพระฤทธิ์ทั่วสากล, ก็เสด็จไปเล่าเรื่องแด่พระมุนีผู้ที่ได้

ประสาทพระพรพิเศษถวายแต่ก่อนนั้น. พระมุนีฟังคำปรับทุกข์ของพระมหากษัตริย์นั้นแล้ว ก็ทูลตอบว่า: 'เทวะ, ยอมให้พระนางนั้นไปจากพระราชฐานหรือให้สิ้นพระชนม์ชีพเสียเถิด, แต่อย่าได้ทรงยอมตามคำทูล ขอของ พระนางนั้น เป็นอัน ขาด.' พระ ราชา ธิราช ได้ทรง ฟังคำ มุนีทูลตอบ เช่นนั้นก็วายพระวิตก, และพระหฤทัยก็เต็มไปด้วยความโสมนัส. ท้าวเธอขับพระมารดาของพระนางเจ้าไปพ้นพระราชฐาน, แล้วก็ทรงเกษมสำราญดังท้าวกุเวรมหาราชตลอดมา. เช่นเดียวกัน, องค์พระนางเจ้า (ไกเกยี) ก็จะทรงบังคับสมเด็จพระราชาธิบดี (ทศรถ), ซึ่งได้ทรงหลงเชื่อพระองค์นั้น, ให้ทรงพระดำเนินไปในอนาริยะวิถี, และโดยทรงมุ่งอยู่ในทางบาป, เพราะโมหะครอบงำ, พระองค์ก็จะทรงเริ่มก่อกุศลกรรมนั้สืบไป. ข้าพเจ้าเห็นว่าพระนางเจ้าแลทรงสำแดงประจักษ์ซึ่งความจริงในสุภาสิตโบราณอันมีผู้รู้กันอยู่มาก, กล่าวคือ, บุตร์ย่อมแสดงคุณสมบัติแห่งบิดา และธิดาย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกับมารดา. พระนางเจ้าอย่าทรงเป็นเช่นนั้นเลย.---"

๔๘ "---ประทักษิณอัคนี นั้นแล้" (น่า ๒๓๙) – ในพิธีแต่งงานบ่าวสาวของชาวอินเดียมีสิ่งสำคัญคือ เจ้าบ่าวกับเจ้าสาวจูงมือกันเดินประทักษิณเวียนพระเพลิง.

๔๘ "กูจะสั่งมิให้ เผากู" (น่า ๒๓๙) – ในหนังสือ "บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์", น่า ๔๔, ข้าพเจ้าได้กล่าวข้อความไว้ว่า: "ในรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑ มีข้อความกล่าวไว้ว่า ทั้งนางไกยเกษีและพระภรตถูกห้ามมิให้ถวายพระเพลิง (พระศพท้าวทศรถ), แต่การห้ามเช่นนี้ในฉบับเดิมไม่มี; ตรงกันข้าม, กล่าวชัดว่าพระภรตเป็นผู้จัดการถวายพระเพลิง, เพราะฉนั้น ต้องเข้าใจว่าการห้ามถวายพระเพลิงเป็นของที่มาเติมขึ้นเองในฉบับไทย."

ครั้นเมื่อมาแต่งเรื่อง "รามจันทราวตาร" ในนารายน์สิบปางนี้, ข้าพเจ้าอ่าน "รามายณะ" คำแปลของกริฟฟิท ได้พบข้อความว่าท้าวทศรถห้ามมิให้นางไกเกยีเผาพระศพ, และพระภรตนั้น ถ้าหากว่าเห็นชอบด้วยในความคิดชั่วของพระมารดา ก็ห้ามมิให้เผาศพด้วยเหมือนกัน, ดังนี้ข้าพเจ้าจึงจำเป็นต้องลุแก่โทษสารภาพว่า เมื่อเก็บข้อความแต่ง "บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์" นั้น, ข้าพเจ้าคงได้อ่านหนังสือสะพร่าวไป, โดยความรีบร้อน, จึงมิได้พบข้อความที่กล่าวนี้. ส่วนข้อที่พระภรตได้ถวายพระเพลิงพระศพท้าวทศรถนั้น ก็เพราะพอได้ทราบเหตุก็ได้แสดงอย่างแข็งแรงว่าไม่เห็นชอบด้วยใน

ความคิดและความประพฤติของนางไกเกยี, จึงมิได้ต้องถูกห้าม.

๕๐ "ชื่อคุหะผู้มี ฤทธิ์ล้ำ" (น่า ๒๔๒) – คุหะ, ราชาแห่งนิษาท, คือผู้ที่ออกนามในรามเกียรติ์ว่า "ขุขัน"

๕๑ "สัมฤทธิ์กิจอย่างล้ำ เลิศดี" (น่า ๒๖๕)–ศราทธะพรต ที่พระรามกระทำในที่นี้ ปรากฏตามข้อความในรามายณะตอนนี้ว่า พระรามได้ลงไปในลำน้ำ, กอบน้ำขึ้นด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง และผันพระพักตร์ไปสู่ทักษิณแล้วตรัสว่า: "น้ำอันเลิศและบริสุทธิ์, อันเป็นพลีที่จะยืนยงอยู่ชั่วกาลนาน, ข้าพเจ้าขอถวายแด่สมเด็จพระบรมราชาธิราช: ขอพระองค์จงทรงรับพลีนี้ในปรโลกเทอญ." นี่คือตรวจน้ำผ่ส่วนบุญไปให้นั่นเอง. แล้วพระรามจึงขึ้นจากลำน้ำและ, พร้อมด้วยพระอนุชา, ขัดหาผลไม้ป่าชนิด ๑ ผสมกับเมล็ดพืชไม้อิงคุทีปั้นเป็นขนมและทอดบนหญ้าคาและถวายเป็นพลีแด่พระบิดา. ดังนี้เป็นอันได้กระทำทั้งธรรมพลี และอามิษพลีโดยบริบูรณตามที่จะทำได้ในกลางดงอันเป็นที่กันดาร.

๕๒ "คอยท่าพระทรงเดช เชษฐา ท่านนา" (น่า ๒๖๙ – ตั้งแต่ต้นเรื่องลงมาจนถึงตรงนี้ ข้าพเจ้าได้แต่งโดยพิสดาร

หน่อย, เพราะเห็นว่าเปนตอนที่คนเราโดยมากมิใคร่จะรู้, โดยเหตุที่ตอนต้น ๆ นี้โขนลครไม่ใคร่จะเลือกเล่น. ต่อแต่นี้ไปเปนตอนที่รู้กันมาก, เพราะเข้าถึงตอนที่โขนลครมักจะเล่น, ฉนั้นข้าพเจ้าจะแถลงเรื่องในลิลิตแต่โดยย่อ ๆ พอเปนสังเขปเท่านั้น.

๕๓ "ตัวกูชื่ออวิราช เรืองฤทธิ์" (น่า ๒๗๑ – ยักษ์ตนนี้คือที่เรียกในรามเกียรติ์ว่า "พิราพ"

๕๔ ศรภังค์ (น่า ๒๗๕) – ฤษีตนนี้ไม่ปรากฏในรามเกียรติ์. อนึ่งในที่นี้มีข้อน่าสังเกตอยู่อย่าง ๑, คือศรภังค์มุนีนี้ เมื่อได้ทราบว่าตนบำเพ็ญฌาณจนสำเร็จมรรคผลจะได้ไปถึงพรหมโลกแล้ว ก็หาได้อยู่รอจนถึงเวลาที่ตนจะตายไปโดยธรรมดาไม่, แต่เข้ากอง ไฟเผาตัวเสีย เพื่อวิญญาณจะได้ออกจากร่างไปสู่พรหมโลกโดยพลัน, ไม่ต้องสงสัยเลยการเผาตัวเช่นนี้ข้างฝ่ายไสยศาสตร์ในสมัยนั้นเห็นจะนับถือกันและสอนกันว่าเปนของดี, พระพุทธเจ้าของเราจึงต้องทรงติโทษแห่งการฆ่าตัวตายไว้มากว่าเปนสิ่งซึ่งหาผลดีมิได้เลย, กลับจัดว่าเปนบาป, และภิกษุใดเทศนาชักชวนให้คนหลงปลงชีพของตนเองจึงได้ทรงบัญญัติเอาโทษเปนมนุสสวิคหะปราชิก. แต่ทั้ง ๆ ที่พระพุทธเจ้าของ

เราได้ทรงห้ามปรามอย่างเด็ดขาดเช่นนั้น ก็ยังมีผู้ที่เรียกตนว่าเป็นพุทธศาสนิกคงนิยมในการเผาตัวอยู่, ดังปรากฏในเมืองไทยเราเองก็เคยมี, เช่นนายเรืองที่เผาตัวที่วัดอรุณในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ เป็นตัวอย่าง.

๕๕ สุตีกษะณะ (น่า ๒๗๔) – ฤษีนี้ในรามเกียรติ์เรียกว่า "สุทัศน์."

๕๖ อคัสตยะ (น่า ๒๗๕) – ฤษีนี้ในรามเกียรติ์เรียกว่า "องคต." ในรามเกียรติ์กล่าวว่า "พระองคต" ชุบศรพระขรรค์ให้พระราม, แต่ในรามายณะกล่าวว่าอาวุธสำคัญนั้น ๆ เป็นของที่พระมุนีได้รักษาไว้ก่อนนาน, เพื่อให้พระราม.

๕๗ ชฎายุ (น่า ๒๗๗) – ในรามเกียรติ์เรียกว่า "สดายุ" เป็นลูกพญาครุฑ, น้องพญาสัมปาตี, จึงเรียกว่า "เชื้อชาติเวนไตย." ในรามายณะตอนนี้ชฎายุแถลงลำดับกุลวงศ์ของตนโดยพิสดาร, แต่เพราะไม่เกี่ยวกับเรื่องพระรามโดยตรงจึงตัดออกเสีย.

๕๘ "จัดเทียมล่อเลอสรร" (น่า ๒๘๕) – ในรามเกียรติ์ของเรารถยักษ์มักเทียมราชสีห์, แต่ในรามายณะปรากฏว่าเทียม "อัศดร" [อศฺวตร] ซึ่งแปลตรงตามศัพท์ว่า "ดีกว่าม้า".

ศัพท์ "อัศดร" แปลโดยมากว่า "ล่อ", แต่อาจแปลว่าม้า) ที่ดียิ่งกว่าม้าสามัญก็ได้; ในภาษาไทยเราใช้คำอัศดรในที่หมายความว่า "ม้าดีเลิศ" นั้นอย่างเดียว, เพราะชาวเราในสมัยโบราณหาใคร่ได้พบเห็นล่อไม่. ที่ชาวภารตะวรรษเรียกล่อว่า "สัตว์ดีกว่าม้า" นั้นก็มีความจริงอยู่บ้าง, เพราะสำหรับใช้ในที่ขึ้นเขาลงห้วย ล่อแข็งแรงและอดทนกว่าม้าเป็นอันมาก. ทหารบีนใหญ่ภูเขาในอินเดียบัดยุบันนี้ก็ใช้ล่อเป็นสัตว์ผูกต่างขนบีนและกระสุน. ที่ในประเทศสเปญและโปร์ตุกัลเขาใช้ล่อเทียมรถเวลาขึ้นเขา, และข้าพเจ้าได้เคยขี่รถเทียมล่อในประเทศทั้ง ๒ นี้, สังเกตว่าเดินทางขึ้นเขาดีกว่าม้ามากจริง ๆ.

๕๘ "นามโอยมุขี" (น่า ๒๔๙) – แปลว่า "หน้าเหล็ก". ในรามเกียรติ์เรียกนางยักษ์ตนนี้ว่า "อัษมุขี", ซึ่งข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่าคงเป็นความผิดของผู้คัดลอกหนังสือรามเกียรติ์จากฉบับเดิม. พราหมณ์ผู้เล่าเรื่องคงเรียกนางยักษ์ตนนี้ว่า อัยมุขี", และผู้จดตามคำบอกในชั้นเดิมก็คงจดลงถูกแล้ว, แต่ผู้คัดลอกภายหลังคงสำคัญเอาเองว่าตัว "ย" นั้นเป็น "ษ" จึงเขียนผิดไปตามที่สำคัญผิดเช่นนั้น.

๖๐ "อันกะพนต์ตนนี้" (น่า ๓๐๐) – "กพนฺธ" แปลว่าถัง หรือพ้อม, และแปลได้ด้วยว่า "ตัวไม่มีหัว, รูปเหมือนถัง." ยักษ์ตนนี้ในรามเกียรติ์เรียกว่า "กุมพล", ซึ่งคงผิดได้เช่นนี้ เพราะผู้จดแต่เดิมอาจเขียนผิดแล้วว่า "กพล"; ภายหลังผู้คัดเติมสระอุเข้าไปตามวิสัยเสมียนมือบอน. แล้วต่อมาคงมีนักปราชญ์ต้น ๆ เห็นว่า "กุพล" ไม่ได้ความจึงแก้เป็น "กุมพล".

๖๑ "ใกล้จึงแปลงเป็นวา นะปรัสถ์" (น่า ๓๐๑) – ในรามเกียรติ์หนุมานไปพบพระรามและพระลักษมณ์บรรทมอยู่, อดชนไม่ได้ตามแบบลิง, จึงได้พบและรู้จักกัน. ในรามายณะเขาแต่งให้หนุมานประพฤติไม่ผิดกับคนเลย, และแปลงตัวเป็นวานะปรัสถ์ (พราหมณ์พวกอยู่ป่า) เพื่อได้ทราบก่อนว่ามาร้ายหรือมาดี, แล้วจึงแสดงตนให้ปรากฏ.

๖๒ เรื่องหนุมานเข้าเมืองมายา (น่า ๓๐๗) ในรามเกียรติ์ก็มี, แต่กล่าวไว้ไม่ตรงกับในรามายณะ. ในรามเกียรติ์เรียกเมืองเมืองนั้นว่า "มายัน", และนางพ้าที่เป็นชู้กับยักษ์ก็เรียกว่า "วัมภา"; ส่วนประวัติของเมืองนั้นนางบุษมาลีเป็นผู้เล่าให้หนุมาน, และหนุมานได้เสียกับนางนั้นแล้วจึงส่งนางขึ้นสวรรค์; ส่วนนางซีไม่มีกล่าวถึงเลย.

๖๓ "ตรีชฎาผู้เฒ่า" (น่า ๓๑๒) – ในรามเกียรติ์ว่าตรีชฎาเปนชายาของพญาพิเภษณ์, และว่าได้ถูกส่งไปอยู่กับนางสีดาที่สวนเมื่อพิเภษณ์ถูกขับแล้ว. แต่นางตรีชฎาที่กล่าวถึงในรามายณะตอนนี้ ไม่ใช่ชายาของพิเภษณ์, เพราะพิเภษณ์ยังหาได้ถูกขับไม่. ข้าพเจ้าได้ตรวจค้นดูได้ความว่าชายาของพิเภษณ์นั้นชื่อ "ศรมา", หาใช่ตรีชฎาไม่, จึงนึกเดาว่าการที่ชื่อในรามเกียรติ์เปนตรีชฎาไปนั้นน่าจะเปนโดยความเข้าใจผิด.

๖๔ "ครั้นอิ่มแล้วจึงได้ ตรัสตาม" (น่า ๓๒๔) – กุมภกรรณได้รับพรพระพรหมาว่าให้มีแรงยิ่งกว่าใคร ๆ และรบเก่งกว่าใคร ๆ ทั้งหมด, แต่ได้ถูกพระสรัสวดีสาปไว้ด้วยว่าให้นอนหลับเสียตั้งปีจึงตื่นครั้ง ๑ และกินอาหารประจุท้องไว้ให้พอแล้วก็ให้ง่วงนอนอีก, ในรามายณะกล่าวว่า เมื่อทศกัณฐ์ให้ไปปลุกขึ้นช่วยรบนั้น, พวกเสนาต้องจุดธูปเทียน, เป่าสังข์และร้องตะโกนเรียก; ทุบน่าอก, ตีฉาบแลกลอง, เป่าเขาควาย; ตีด้วยตะบองและทุ่มด้วยก้อนหิน; ให้ช้าง, ม้า, และอูฐไปช่วยส่งเสียงอึง; เอาน้ำรดหลายร้อยโพง, กัดหูด้วยฟันและฉีกด้วยเล็บ; เอาตะบองมัดเข้าหลาย ๆ อันแล้วตีหัวและหน้า;

ให้ช้างหลายตัวขึ้นกระทืบบนแขนซา, น่าอก, และหน้า, ดังนี้แล้วจึงตื่น, พอตื่นก็หาวหวอด, แล้วลงมือกินจนอิ่มหนำ, แล้วจึงพูด.

๖๕ เรื่องศึกกุมภกรรณ (น่า ๓๒๘) – ตามที่แถลงในที่นี้ดำเนินความตามที่ปรากฏในรามายณะ, ซึ่งผู้อ่านคงสังเกตได้เองแล้วว่าผิดกับที่แถลงไว้ในรามเกียรติ์. ข้อสำคัญคือในรามายณะไม่มีกล่าวถึงกุมภกรรณใช้หอกโมกขศักติ์เลย, แต่มีกล่าวถึงทศกัณฐ์ใช้หอกชื่อกะบิลพัสดุพุ่งถูกพระลักษมณ์บาดเจ็บ. ฉนั้นในรามเกียรติ์ของเราจะเล่าเรื่องไขว้ตัวไปเสียกระมัง? อีกอย่าง ๑ เรื่องกุมภกรรณทดน้ำก็ไม่มีกล่าวถึงเลยในรามายณะ,

๖๖ เรื่องอินทรชิตแผลงพรหมาสตร์ (น่า ๓๒๙) – ตามที่แถลงที่นี้ไม่ตรงกับในรามเกียรติ์, คือไม่มีข้อความกล่าวถึงอินทรชิตจำแลงเปนพระอินทร์ขี่ช้างเอราวัณไปเลย, เปนแต่ออกไปรบตรง ๆ แลแผลงศรเมื่อมีโอกาศเหมาะเท่านั้น.

๖๗ "ต้นยาสี่วิสุทธ" (น่า ๓๓๐)–ต้นยาสี่อย่างนี้คือ (๑) วิศัลยกรณี, สำหรับถอนศรให้หลุด; (๒) มฤตสัญชีวนี,

สำหรับทำให้ชีวิตกลับฟื้นขึ้น; (๓) สันธยาณี, สำหรับเยียวยาบาดแผลให้หายสนิท; (๔) สะวรรณกรณี, สำหรับทำให้ผิวพรรณแช่มชื่นอย่างเดิม. ในรามเกียรติ์เรียกต้นยาเหล่านี้ว่า "สังกรณีตรีชวา".

๖๘ "ขุนมารมังกะรากษ์นี้" (น่า ๓๓๑) – คือที่ออกนามในรามเกียรติ์ว่า "มังกรกรรณ" ชื่อ "มังกะรากษ์" [ส. มงฺกร + อกฺษ] แปลว่าตามังกร, แต่ชรอยฝ่ายผู้แต่งรามเกียรติ์ของเราจะเห็นว่าชื่อนั้นเสียงไม่เพราะสำหรับหูคนไทย, จึงแปลงชื่อให้เสียว่า "มังกรกรรณ" (หูมังกร).

๖๙ "อัคนีโหตร์ล้ำ เลิศยัญ" (น่า ๓๓๒) – พิธีบูชาไฟ: พราหมณ์นับถือกันนักว่าเป็นยอดแห่งยัญการ, และอาจให้ผลพิเศษต่างๆ แก่ผู้ทำ. ดังนี้แม้ในพุทธศาสนภาษิตก็ยังออกนามพิธีนี้ไว้ว่า "อคฺคิหุตฺตํ มุขา ยญฺญา" ดังนี้.

๗๐ "เอาออกไปฆ่าให้ สิ้งเห็น" (น่า ๓๓๓)–ในรามเกียรติ์กล่าวว่า ทศกัณฐ์ใช้ให้นายทหารผู้ ๑, ชื่อสุขาจาร, ซึ่งเป็นโทษหนีตาทัพ, จำแลงตัวเป็นนางสีดาออกไปให้อินทรชิตฆ่า.

๗๑ "ล้างกิจนิกุมภี ลาเร่ง ไปเทอญ" (น่า ๓๓๔) – พิธีซึ่งในรามายณะเรียกว่า "นิกุมภิลา" นี้, ในรามเกียรติ์เรียกว่า

"กุมภนิยา". การรบกันเมื่อพระลักษมณ์ไปทำลายพิธีนี้ มีลักษณะพิสดารคล้ายกันในรามายณะและรามเกียรติ์.

๗๒ "ส่งเทวะรถแก้ว ลงมา" (น่า ๓๓๗) – ในรามเกียรติ์ว่าพระอินทร์ส่งรถลงมาถวายพระรามตั้งแต่เมื่อจองถนนเสร็จ.

๗๓ มนตร์อาทิตยหฤทัย (น่า ๓๓๘) – คือ "หัวใจพระอาทิตย์". ตามที่ในรามเกียรติ์กล่าวว่าทศกัณฐ์ถอดดวงใจได้ จึงฆ่าไม่ตาย. และหนุมานต้องไปหลอกเอากล่องดวงใจจากฤษีโคบุตร์ได้มาแล้ว, ทศกัณฐ์จึงล้ม. แต่ตามที่เขากล่าวในรามายณะว่าพระรามได้มนตร์อาทิตยหฤทัยแล้ว จึงฆ่าทศกัณฐ์ได้, หมายความว่าได้มนตร์วิเศษที่ล้างบรรดาเวทมนตร์ของทศกัณฐ์ได้หมดดังนี้, ข้าพเจ้าเห็นว่าของเขาเข้าทีกว่า.

๗๔ "อวตารปางเจ็ดนี้ แถลงมา จบนอ" (น่า ๓๕๓) – ในรามายณะ, หรือแม้ในรามเกียรติ์, เมื่อวิจารณดูแล้วจะต้องเห็นว่า แท้จริงเรื่องรามจันทราวตารจบลงเพียงที่พระรามกลับเข้านครอโยธยาและทำพิธีราชาภิเษกเท่านั้น. แม้ผู้ที่มิได้เคยอ่านหนังสือรามายณะเลย, แต่ได้อ่านรามเกียรติ์แล้วด้วยวิจารณะญาณ, คงจะต้องรู้สึกว่า เรื่องราวที่กล่าวต่อจากเมื่อพระรามเข้าเมืองแล้วนั้น เปนข้อความจืดๆ ซ้ำ, มิได้สนุกใกล้เคียงกับตอนต้นๆ เลย, และวิญญูชนย่อมจะต้องรู้

สึกได้ว่าเป็นตอนที่แต่งต่อขึ้นภายหลัง. ถ้ายิ่งได้อ่านรามายณะด้วยแล้วจะยิ่งต้องรู้สึกชัดหนักขึ้นว่าเป็นเช่นที่ว่านั้นแน่แท้. ข้อความต่อจากเมื่อพระรามกลับเข้าเมืองแล้วนั้น รวบรวมอยู่ในอุตตรกัณฑ์, เป็นกัณฑ์แถม. ดังนี้ในเมื่อแต่งลิลิตนี้ข้าพเจ้าจึงได้ตกลงใจว่าเรื่องรามจันทราวตารควรให้จบลงเพียงถึงพระรามกลับเข้าเมืองและราชาภิเษกแล้วเท่านั้น, ซึ่งหวังใจว่าผู้อ่านจะให้อภัย.

๗๕ กฤษณาวตาร (น่า ๓๕๔) – ในหนังสือนารายน์สิบปางฉบับของพระสมุดวชิรญาณจัดปางนี้ไว้เป็นปางที่ ๖ และกล่าวข้อความไว้แต่เพียงเท่านี้:-

"อวตารชาติที่ ๖ นั้น ราพณ์บังเกิดเป็นอสูร มีนามว่าพาณาสูร, มีศีรษะ ๑๐, มีมือ ๒๐ ทรงเทพอาวุธครบทั้ง ๒๐ หัตถ์, ได้เป็นเจ้าพิภพในเมืองรัตนานคร. พระนารายน์เป็นเจ้าอวตารมาเอากำเนิดในวงศ์กษัตริย์, ได้เสวยราชสมบัติในเมืองณรงกา, ทรงนามว่าพระบรมจักรกฤษณ์, มีครุฑเป็นพาหนะ, ได้สังหารพาณาสูรแล้วก็คืนยังเกษียรสมุท. แลเรื่องราวอวตารชาติเป็นคำรบ ๖ นี้พอเป็นสังเขป; พิสดารอยู่ในเรื่องนิทานพระอุณรุทโน้นแล้ว."

ข้าพเจ้าขอแสดงความเห็นทักท้วงแต่เพียงว่า (๑) ในคัมภีร์ปุราณะต่าง ๆ มิได้กล่าวเลย ว่าพาณาสูรคือพญาราพณ์มาบังเกิดใหม่; (๒) นครหลวงของพาณาสูร ที่ถูกควรเปน โสณิต, ไม่ใช่รัตนา; (๓) นครหลวงของพระบรมจักรกฤษณ์ ที่ถูกควรเปนทวารกา หรือ ทวาราวดี, ไม่ใช่ ณรงกา, และคำว่า "ณรงกา" แปลไม่ได้ความว่ากระไร; (๔) พระกฤษณาวตาร ไม่ได้กลับคืนไปเกษียรสมุทเมื่อได้สังหารพาณาสูรเสร็จแล้ว, เพราะยังคงมีชีวิตอยู่ต่อมาอีกนาน.

นอกจากนี้ข้าพเจ้าเองออกจะเห็นใจผู้แต่งหนังสือนารายน์สิบปางในการที่กล่าวเรื่องอวตารปางนี้แต่พอเปนสังเขป, เพราะเว้นแต่ที่จะยอมเสียเวลาแรมปีแล้ว อย่างไร ๆ ก็ไม่สามารถที่จะรวบรวมเรื่อง กฤษณาวตารมาเลาให้เปนประวัติการติดต่อกันโดยเรียบร้อย และเข้าใจได้ง่ายอย่างเรื่องพระราม. ส่วนพระรามนั้น มีประวัติการดำเนินเรื่องติดต่อกัน อย่างดีอยู่ในรามายณะ, แต่ส่วนเรื่องพระกฤษณะมีแสดงไว้ในหนังสือปุราณะหลายคัมภีร์, ซึ่งกวีหลายคนต่างคนต่างแต่งขึ้นตามชอบใจของตน, ฉนั้นเรื่องเกร็ดต่าง ๆ จึงมีมากมายเหลือล้นคณนา, และบางแห่งก็มีเถียงกันเองด้วยซ้ำ.

การที่มีผู้ชอบแต่งเรื่องพระกฤษณะมากมายนัก เพราะพวกพราหมณ์ชั้นหลังๆ พากันนิยมว่าพระกฤษณะเปนตัวพระนารายน์เสียเองทีเดียว, จึ่งถือกันว่าใครได้แต่งเรื่องยอพระเกียรติพระกฤษณะแล้วก็จะได้บุญมาก, ผลของการที่มีผู้แต่งเรื่องพระกฤษณะเปนหลายรายเช่นกล่าวนี้, แทนที่จะเปนเครื่องสนับสนุนความเลื่อมใส ดูเหมือนจะกลับทำให้ผู้อ่านผู้ฟังที่มิใช่ผู้ถือศาสนาพราหมณ์กลับรู้สึกความบกพร่อง ของพระกฤษณะมากขึ้น.

สำหรับข้าพเจ้าเอง ข้าพเจ้าเชื่อตามความสันนิษฐานของนักปราชญ์ชาวยุโรป, ว่าพระกฤษณะ แท้จริงเปนกษัตริย์ซึ่งได้มีอำนาจขึ้นครั้ง ๑ เพราะเปนผู้มีฝีมือในการรบ, และมีความฉลาดในทางยุยงด้วย, แต่ประวัติการจริงจะมีเพียงเท่าใด ก็ยากที่จะสันนิษฐานให้แน่เสียแล้ว. ในมหาภารตะซึ่งเปนหนังสือรุ่นเก่ากว่าหนังสือพวกปุราณะ, พระกฤษณะปรากฏในที่นั้น แต่เพียงเปนวีระกษัตร์ ที่เปนญาติและมิตร์กับพวกกษัตร์ปาณฑพ, และได้ไปช่วยในงานมหาภารตะยุทธเมื่อพวก ปาณฑพ รบกับ พวก โกรพ แย่งความ เปน ใหญ่ กัน. กษัตริย์พวกที่ทำสงครามกันนั้น เปนเชื้อจันทรวงศ์สาขาโปรพ, ที่เปนมหากษัตร์ครองนครประดิษฐานและหัสดินบุระ; ฝ่าย,

กฤษณะเปนเชื้อจันทรวงศ์สาขายาทพ, ซึ่งถึงนับว่าเปนสาขา "ลูกพี่" ก็จริง, แต่เปนเพียงกษัตริย์ครองเมืองน้อย ๆ, เพราะยทุผู้เปนมหาชนกแห่งสาขานี้ได้ถูกยยาตี ผู้เปนพระบิดาเนรเทศเสียจากนคร, จึงต้องไปตั้งตัวเอาเอง. ส่วนตัวพระกฤษณะเองนั้น, ตามความเห็นของข้าพเจ้า, เปนวีระบุรุษกล้าหาญและมีสติปัญญาสามารถจริง, แต่ความประพฤติทรามมาก, มีกิเลสแรงกล้า, ใครขัดใจก็ฆ่าเสียง่าย ๆ, และชอบประพฤติทางกามะมิจฉาจาร, และเปนเจ้าเล่ห์หลอกลวงต่าง ๆ. ใช้กลมายาอย่างปราศจากธรรม. แต่ทั้งในทางผิดเมียเขาก็ดี, ฆาตะกรรมก็ดี, ดูผู้แต่งเรื่องพระกฤษณะกลับยกย่องแสดงเปนคุณสมบัติ, ซึ่งทำให้เห็นได้ชัดว่าศาสนาพราหมณ์ได้ทรามลงปานใด, และทำให้แลเห็นได้ว่า เหตุใดพระพุทธเจ้าของเราจึงต้องทรงริเริ่มตั้งลัทธิศาสนาขึ้นใหม่.

ในลิลิตนี้ข้าพเจ้า จะได้เก็บข้อความ เรื่องพระกฤษณะเท่าที่ค้นได้ในหนังสือที่แสดงลัทธิไสยศาสตร์โดยสังเขป, พอให้ผู้อ่านได้ทราบเรื่องเปนเลาๆ เท่านั้น. ถ้าข้าพเจ้าจะพยายามค้นหาจากหนังสือปุราณะต่าง ๆ ก็คงจะได้เรื่องพิสดารขึ้นอีกจริงอยู่แล, แต่ข้าพเจ้ามิได้ทำเช่นนั้น เพราะประการที่ ๑ ข้าพเจ้า

ไม่มีเวลาพอในสมัยนี้ที่จะสละเพื่อทำเช่นนั้น; และประการที่ ๒ ข้าพเจ้าขอสารภาพโดยตรงว่าข้าพเจ้าไม่รู้สึกนิยมในคุณสมบัติของพระกฤษณะ, และไม่ชอบประวัติการของพระกฤษณะเท่าที่ข้าพเจ้าชอบประวัติการของพระราม. แต่ถ้าผู้ใดปรารถนาที่จะทราบประวัติการของพระกฤษณะโดยพิสดารยิ่งขึ้นก็เชิญอ่านหนังสือ "ภาควัตปุราณะ", หรือหนังสือ "เปรมสาคร" เองเถิด. ในมหาภารตะมีเรื่องพระกฤษณะอยู่มาก, แต่สลับอยู่กับประวัติการของกษัตริย์ปาณฑพ และโกรพที่ทำสงครามกัน, ซึ่งจะทำให้ต้องเปลืองเวลาค้นหามากอยู่, จึงสู้อ่านในหนังสือ ๒ คัมภีร์ที่ออกนามก่อนนั้นไม่ได้.

๗๖ "ไปเกิดเป็นลูกวสุเทพ" (น่า ๓๕๗)–วสุเทพเป็นลูกท้าวศูระ, กษัตริย์จันทรวงศ์ สกุลยาทพ, ทรงราชย์ในนครมถุรา. วสุเทพได้ธิดาท้าวอาหุกะ ๗ นางเป็นชายา, แต่ที่จะได้ออกชื่อในลิลิตนี้เพียง ๒ นาง, คือโรหิณีมารดาพระพลราม (หรือพลเทพ), กับเทวกีมารดาพระกฤษณะ.

สกุลยาทพ [ยาทว] คือกษัตริย์ที่สืบสายโลหิตลงมาจากท้าวยทุจันทร์วงศ์, โอรสใหญ่แห่งท้าวยะยาติ, กษัตริย์

องค์ที่ ๕ แห่งจันทรวงศ์. ท้าวยะยาติมีมเหษี ๒ องค์; ที่ ๑ คือเทวยาณี, ธิดาของพระศุกร์, และเปนมารดาของยทุ; ที่ ๒ คือสรรมิษฐา, ซึ่งเปนมารดาของปุรุ, นอกนี้มีโอรสอีก ๓ องค์. ท้าวยะยาติเปนผู้มักมากในกาม และไม่ซื่อตรงต่อเทวยาณี. พระศุกร์จึงสาปให้ชราภาพและทุพพลภาพมาถึงก่อนกาลอันควร. แต่เทวยาณีวิงวอนให้ถอนสาปนั้น, พระศุกร์ว่าถอนไม่ได้, แต่ถ้าโอรสองค์ใดองค์ ๑ รับชราภาพและทุพพลภาพนั้นแทนจึงจะพ้นได้ ยทุผู้เปนโอรสใหญ่ไม่ยอมรับสาปแทน, พระบิดาจึงยกเสียจากตำแหน่งทายาท, และแช่งไว้ด้วยว่าอย่าให้ลูกหลานวงศ์เครือของยทุได้ครอบบ้านครองเมืองหรือเปนใหญ่ที่ใดได้นานเลย. เมื่อพระกฤษณะเกิดนั้น, พวกยาทพเปนกษัตริย์ชาวชนบท, ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ริมฝั่งน้ำยมุนา.

สกุลโปรพ [เปารว] คือกษัตริย์ที่สืบสกุลลงมาจากปุรุ โอรสของยะยาติกับสรรมิษฐา. เมื่อพระบิดาถูกสาปนั้น, ปุรุรับสาปแทน, พระบิดาจึงตั้งให้เปนทายาทครองนครประดิษฐานสืบสันตติวงศ์. มหาภารตะยุทธ์ได้เกิดขึ้นในระหว่างเชื้อสกุลนี้, ซึ่งแบ่งออกเปน ๒ พวก; พวก ๑ เปนลูกท้าวธตรฐ,

เรียกตนว่า "โกรพ" [เการว], จากนามท้าวกุรุผู้เปนวีระชนกองค์ ๑; อีกพวก ๑ เปนลูกท้าวปาณฑุ, จึงเรียกตนว่า "ปาณฑพ" [ปาณฺฑว]. พระกฤษณะเปนญาติสนิทกับพวกปาณฑพ เพราะนางกุนตี, ผู้เปนมารดาท้าวยุธิษเฐียร, พระภีมะ, และพระอรชุน, เปนภคินีของวสุเทพ.

ลำดับกษัตริย์จันทรวงศ์ – เผื่อผู้อ่านจะพอใจทราบลำดับกษัตริย์จันทรวงศ์บ้าง, ข้าพเจ้าได้คัดบัญชีกษัตริย์ทั้งสองสาขาที่กล่าวแล้วนั้น, อีกทั้งสาขาที่ครองแคว้นกาศี (กรุงพาราณสี) ด้วย, มาลงไว้ ณ ที่นี้ บัญชีนี้ลำดับตามหนังสือ "วิษณุปุราณะ."

จันทรวงศ์

พระอตริประชาบดี

พระจันทรเทวราช

พระพุธเทวราช

ปุรูระวัส

อายุ

นะหุษ

ยะยาติ

กษัตริย์แห่งกาศี

ยาทพ	โปรพ	กษัตระพฤทธะ
ยะทุ (โอรสใหญ่ของ	ปุรุ (โอรสน้อยของ	สุโหตระ
ยะยาติ)	ยะยาติ)	กาศะ
โกรษฏุ	ชนเมชัย	กาศิราช
วฤชินีวัต	ประจินวัต	ทีรฆาตมะ
สวาหิ	ประวีระ	ธันวันตะรี
รุษัทคุ	มนัสยุ	เกตุมัต
		ภีมะรถ
		ทิโวทาส

ยาทพ	โปรพ	กษัตริย์แห่งกาศี
จิตระรถ	อภัยทะ	ประตรรทนะ*
ศศะพินพุ	สุทยุมนะ	ทยุมัต
ปฤถุศระวัส	พหุคพ	ศตรุชิต
ศมัส	สันยาติ	วัตสะ
อุศะนัส	อหันยาติ	ฤตุธวัช (หรือกุวละยาศวะ)
ศิเตยุส	เราทราศวะ	อลรรกะ
รุกมะกะวัจ (หรือรุจะกะ)	ฤเตยุ	สันนะติ (หรือสันตะติ)
ปะราพฤต	รันตินาระ	สุนีถะ
ชยามัฆ	ตังคุ	สุเกตุ
วิทรรภ	อนิล	วิภู
กรถะ	ทุษยันต์ [ผัวศกุนตลา]	สุวิภู
กุนติ	ภรต	สุกุมาร
พฤษณิ	ภวัทวาช, หรือ วิตัต [บุตรบุญธรรมของภรต]	ธฤษฏะเกตุ
นิรพฤติ	ภวันมันยุ	ไวนะโหตระ
ทศารหะ	พฤหัตกษัตร์	ภาร์คะ
โพ์ยมัน	สุโหตระ	ภาร์คะภูมิ
ชีมูตะ		

ยาทพ	โปรพ	กษัตริย์แห่งกาศี
วิกฤติ	หัสดิน [สร้างหัสตินา	[* ท้าวประตรรทนะ
ภีมะรถ	ปุระ]	น้ำออกนามในรามมาย-
นวรถ	อชะมีฒะ	ณะ ว่า เป็น มิตร์ ของ
ทศะรถ	ฤกษะ	ท้าวทศรถและพระราม.
ศะกุนิ	สังวรณ	อนึ่งกษัตริย์จันทรวงศ์
กะรัมภิ	กุรุ	สาขาที่ครองกาศีนี้ มี
เทวะราต	ชหนุ	มากกว่าที่ปรากฏนาม
เทวะกษัตร์	สุรถ	ในบัญชีนี้เป็นอันมาก,
มธุ	วิทูรถ	แต่ไม่ชอบกันกับพวก
อนวะรถ	สรรพะเภามะ	สกุลยาทพ, พวกผู้
กุรุวัตสะ	ชยเสน	แต่ง ประวัติ ของ พระ
อนุรถ	อาราวิน	กฤษณะจึงไม่เอาใจใส่
ปุรุโหตระ	อยุตายุส	พอที่ จะ ค้น หา ลำดับ
อังศุ	อะโกรธนะ	กษัตริย์ใน สาขา กาศี
สัตวัต	เทวาติถิ	มาแสดง แต่ข้อที่ว่า
อันธะกะ	ฤกษะ	วงศ์ กาศี มีสืบต่อ ยืด
ภชะมาน	ทิลีปะ	ยาวมานั้นมีพยานปรา-
วิทูรถ	ประตีปะ	กฏในหนังสือต่าง ๆ

ยาทพ	โปรพ	กษัตริย์แห่งกาศี
ศูระ	ศานตะนุ	ทางพระ พุทธ ศาสนา, ซึ่งกล่าวถึงกษัตริย์กาศีว่ามีอำนาจวาศนามากอยู่.]
ศามิน	ปาณฑุ [บิดาพวกปาณฑพ]	
ประติกษัตร์	ธฤตะราษฎร์ (ธตรฐ)	
สวยัมโภช	ยุธิษเฐียร [ลูกปาณฑุ]	
หฤทิกะ	ปะริกษิต	
เทวะมีดรุษะ	ชนเมชัย	
ศูระ	ศานตานีกะ	
วสุเทพ	อัศวะเมธะทัต	
กฤษณะ และ พลราม	วธิสีมะกฤษณะ	
	นิจักรุ	
[นี้เปนลำดับบรรพบุรุษแต่ สาย ตรง ของพระกฤษณ, และหาใช่กษัตริย์ที่ทรงราชย์ทุกองค์ไม่.]	อุษณะ	
	จิตระรถ	
	พฤษณิมัต	
	สุเษน	
	สุนีถะ	
	ฤจะ	

ยาทพ	โปรพ	กษัตริย์แห่งกาศี
	นฤจักษุ	
	สุทาสุ	
	ปะริปละวะ	
	สุนัย	
	เมธาวิน	
	นฤบัญชัย	
	มฤทุ	
	ติคมะ	
	พฤหัทรถ	
	วสุทาน	
	ศานตานีกะ	
	อุทัยนะ	
	อหินะระ	
	ขัณฑะปาณี	
	นิรามิตร์	
	เกษมะกะ	

๗๗ โยคะนิทรา (น่า ๓๕๘) – "ความหลับโดยถูกสกด" บางแห่งว่าเป็นนางผีผู้รับใช้พระพิษณุเป็นเจ้า; บางแห่งว่าเป็นมายา. ศักติของพระพิษณุ, ซึ่งทรงใช้เพื่อสกดใคร ๆ ได้ตามปรารถนา. ในรามายณะก็มีกล่าวว่า เมื่อพระพรหมาใช้พระอินทร์ให้นำทิพยภักษาไปประทานนางสีดาในสวนอโศกนั้น, พระอินทร์ได้พาโยคะนิทราไปด้วย เพื่อช่วยสกดพวกยักษ์ให้หลับหมด. โยคะนิทรานี้, ถ้าจะเทียบกับของที่เรารู้จักอยู่ในสมัยนี้ก็คือการหลับโดยวิธีสกดดวงจิต, ซึ่งเรียกตามภาษาฝรั่งว่า "ฮิปโนติสม" (Hypnotism), หรือเรียกตามภาษาอังกฤษว่า "ตรานซ์" (Trance).

๗๘ "– – – ได้อยู่ช่วยเราปราบ บำราบพาลภายหน้า" (น่า ๓๕๘) – ที่ต้องกล่าวว่า พระพลราม (พลเทพ) เป็นลูกนางเทวกีเช่นนี้ ก็เพราะต้องการจะให้สนิทกับพระกฤษณะมากขึ้น, จึงกล่าวว่าโยคะนิทราย้ายเอาไปเข้าครรภ์นางโรหิณี. ความจริงว่าจะมีอยู่ว่า นางเทวกีแท้งลูกคนที่ ๗, และพระพลรามนั้นที่แท้เป็นลูกนางโรหิณี

๗๙ "พระประเสริฐเลิศแล้ เลอสรร" (น่า ๓๖๕)–ข้าพเจ้ากล่าวเช่นนี้ในที่นี้ไม่ใช่เป็นคำแสดงความเห็นส่วนตัวข้าพเจ้าหา

มิได้. เป็นแต่แต่งเลียนโวหารของพวกกวีที่แต่งหนังสือปุราณะเท่านั้น. แท้จริงข้าพเจ้าเองมีความเห็นว่า ประวัติการของพระกฤษณะในตอนที่เป็นเด็กนี้ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่าแสดงลักษณะของเด็กที่เก่งอย่างหัวโจกเด็ก, มีความซุกซนเป็นลักษณะอันปรากฏชัดกว่าลักษณะอื่น. เช่นการแกล้งลักผ้านุ่งของพวกหญิงเลี้ยงโคไปไว้บนต้นไม้นั้น. ข้าพเจ้าแลไม่เห็นเลยว่าเป็นกิจการอันน่ายกเอามาสรรเสริญ. เพราะดูเป็นการเล่นรังแกและอยากดูผู้หญิงแก้ผ้าเท่านั้น. ส่วนการที่พูดชักชวนนันทะโคบาลให้นำเครื่องพลีไปเส้นเขาโควรรธนะ แล้วกฤษณะไปกินเครื่องเส้นเสียเองนั้น. ก็ประพฤติอย่างคนสัประคน, และทำให้ข้าพเจ้านึกถึงเรื่องทิตเพ็ชร์แต่งตัวเป็นเทวดาไปกินเครื่องเส้นของหมื่นหาญที่ไร่ผ้ายนั้นเทียว. ผลของการเล่นสัประคนคราวนั้นก็เกือบนำผลร้ายสู่พวกโคบาลที่เป็นมิตร์สหาย, แต่พะเอินแก้ตัวหลุดได้โดยสำแดงปาฏิหาริย์อย่างไม่น่าเชื่อเลย, เพราะเรื่องปาฏิหาริย์ใครนึกจะแต่งขึ้นอย่างไรก็แต่งได้ตามใจทั้งสิ้น. ตามความจริงบางทีกฤษณะจะ ได้เป็น ผู้มีสติ ปัญญาออก อุบายให้ โคบาลและโคได้พ้นอุทกภัยได้ โดยพาเข้าอาศัยในถ้ำอัน ๑ ในเขาโควรรธนะ, จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ช่วยให้พ้นอุทกภัย, ส่วน

ปาฏิหาริยกเขาขึ้นทั้งเขา และถือกันแทนร่มนั้น คงเป็นของที่คิดแต่งเติมขึ้นใหม่.

๘๑ "สมจิตสัมฤทธิ์ด้วย บารมี ท่านแล" (น่า ๓๖๖)– ประวัติพระกฤษณะตอนนี้แสดงกิเลสของผู้ประดิษฐ์ขึ้นโดยแจ่มแจ้งทีเดียว, คือแสดงว่าตัวของตัวพอใจในทางกามคุณารมย์แล้ว ก็ต้องหาเหตุมาอ้างเพื่อแก้ความชั่วให้กลายเป็นดี. อย่าว่าแต่ในพระพุทธศาสนาเลย, ถึงแม้ในไสยศาสตร์เอง, มีมานวธรรมศาสตร์เป็นต้น, ก็ถือว่าการล่วงประเวณีเป็นบาป, เป็นกามะมิจฉาจาร, แต่ในตำนานพระกฤษณะกลับเอาขึ้นสรรเสริญเป็นคุณสมบัติของผู้ที่ยกย่องเป็นผู้วิเศษถึงแก่ว่าเป็นองค์พระนารายน์เอง, ไม่ใช่เป็นเพียงอวตาร. การทำชู้กับนางราชาภรรยานายอาย้นโฆษ, แทนที่จะติเตียนกลับยกเอาขึ้นเป็นข้อสรรเสริญ, และเมื่อผัวจวนจะเข้าไปจับได้ ต้องแปลงตัวเป็นผู้หญิงแล้วยืนแลบลิ้นปลิ้นตาทำเป็นเทวรูปกาลี, ก็กลับสรรเสริญว่าเป็นปาฏิหาร. อีกอย่าง ๑ นางโคบีคนใดที่ใจง่ายยอมให้กฤษณะเล่นชู้กับตนก็กลายเป็นได้บุญไปหมด, และมีชู้, ไม่ซื่อตรงต่อผัวของตัว, น่าจะให้ตกนรกกลับกลายเป็นให้ขึ้นสวรรค์. คำสั่งสอนอย่างเต็มไปด้วยอคติเช่นนี้ แม้แต่พวกถือศาสนาพราหม์ด้วยกัน บางพวกก็เห็นว่ากลืนไม่ลง.

แต่เป็นธรรม ดามนุษย บุถุชน ย่อมมี ความ ปราถนา ที่จะได้ ไปสู่สุคะติภพ, และถ้ายิ่งไปได้ง่าย ๆ ก็ยิ่งพอใจ, เมื่อมีผู้กล่าวให้พังว่าอาจสมปรารถนาได้โดยไม่ ต้องทำอะไรมากไปกว่าทำความภักดีในพระกษณะให้ปรากฏเท่านั้นฉะนี้, พวกคนที่อยากขึ้นสวรรค์โดย ไม่ต้องลำบาก จึงพากันเลื่อมใสในพระกฤษณะมาก. คนชนิดนี้ถ้ามีคนหลอกให้ดี ๆ ว่า อาจซื้อตั๋วเดินทางจากเชาเพื่อไปสวรรค์ได้ คงพากันยกผู้ขายตั๋วนั้นขึ้นเป็นพระนารายน์อวตารเป็นแน่!

๘๒ "เชษฐาพลเทพนั้น ฯลฯ" (น่า ๓๖๗)—พระพลเทพ, หรือพลราม (เรียกได้ทั้งสองชื่อ) เขายกย่องนับถือกันเสียยิ่งกว่าพระลักษมัณ. บางอาจารย์ยกเอาพระกฤษณะขึ้นเป็นองค์พระนารายน์แบ่งภาคเสียแล้ว, และนับเอาพระพลรามเป็นอวตารปางที่ ๘. แต่กิจการของพระพลรามโดยมากก็ได้กระทำร่วมมือกับพระกฤษณะ, ฉนั้นข้าพเจ้าจึงมิใคร่จะได้ออกนามพระพลรามในลิลิต.

๘๓ "ผู้ญาติกฤษณะเอง นั้นไซร้" (น่า ๓๖๗)—ศิสุบาลเป็นลูกท้าวทมะโฆษ, ราชาครองแคว้นเจที, กับนางศรุตะเทวา, ผู้เป็นภคินีของพระวสุเทพ, บิดาพระกฤษณะ, ฉนั้น

ศิสุบาลนับว่าเป็นลูกพี่ลูกน้องกับพระกฤษณะ. แต่เพราะเหตุที่แย่งผู้หญิงกันจึงกลายเป็นอริแก่กัน.

๘๔ แก้วสยะมันตะกะ ที่กล่าวถึง ณ ที่นี้ (น่า ๓๗๕)–เป็นของพระอาทิตย์ประทานแด่สัตราชิต. แก้วนี้มีคุณวิเศษคือบันดาลให้เจ้าของได้ทองวันละ ๘ หาบ, และป้องกันลางร้ายต่าง ๆ, และสัตว์ร้าย, คนร้าย อัคคีภัย และทุพภิกขะภัย. แก้วนี้ให้คุณมากแก่ผู้ที่ถือไว้ต่อเมื่อผู้นั้นเป็นคนสุจริต. แต่ถ้าเป็นคนทุจริตแก้วนั้นกลับเป็นเครื่องทำลายถึงสิ้นชีวิต.

๘๕ "และพลเทพดี กับอนุช" (น่า ๓๘๐)–เหตุการณ์ต่างๆ เนื่องด้วยแก้วสยะมันตะกะนี้ ข้าพเจ้าได้แถลงโดยพิสดารหน่อย, เพราะเห็นว่าเป็นเรื่องที่แสดงให้เห็นว่าพวกยาทพกษัตริย์เป็นสกุลที่ทรามปานใด. และขาดความปรองดองกันก็เพราะต่างคนต่างเห็นความทรามของกันและกัน. แม้แต่พระพลเทพผู้สนิทยังติดใจสงสัยพระกฤษณะได้.

๘๖ เรื่องขโมยต้นปาริชาต (น่า ๓๘๑) – ดูเป็นการโจรกรรมอันทอบด้วยความลบหลู่คุณด้วยโดยแท้. แต่อัศจรรย์ที่พวกพราหมณ์เซาแสดงไว้เป็นปาฏิหาริย์อัน ๑ ของพระกฤษณะ.

๘๗ ปาณฑพกษัตริย์ (น่า ๓๘๑)–คือโอรสท้าวปาณฑุมหากษัตริย์จันทรวงศ์ผู้ทรงราชย์ ณ กรุงหัสตินาปุระ. ปาณฑพ

กษัตริย์มี ๕ องค์คือ (๑) ยุธิษเฐียร (๒) ภีมะ (๓) อรชุน เป็นลูกนางกุนตีน้องพระวสุเทพ, ฉนั้นเป็นญาติสนิทกับพระกฤษณะ, (๔) นะกุล (๕) สหเทพ, ลูกแฝดของนางมัทรี. ตามมหาภารตะกล่าวว่า แท้จริงปาณฑพกษัตริย์ทั้ง ๕ นั้นหาใช่โอรสของท้าวปาณฑุไม่. ท้าวปาณฑุได้ถูกฤษีตนหนึ่งสาปไว้ ว่าเมื่อใดสมพาศกับมเหสีให้ตาย นางกุนตีจึงได้ขออนุญาต พระสามี เพื่อเชิญเทวดาลงมา เพาะพืชแทน. นางกุนตีจึงได้มีพระยุธิษเฐียรโดยพระยม, มีพระภีมะโดยพระพายุ, และมีพระอรชุนโดยพระอินทร์, แล้วขอเชิญพระอัศวินเทวดาแฝดลงมาสมพาศกับนางมัทรี, จึงได้เกิดพระนะกุลและพระสหเทพ. เมื่อท้าวปาณฑุสิ้นพระชนม์ลง, อมาตย์มนตรีได้เชิญท้าวธฤตะราษฎร์ (ธตรฐ), พระเชษฐาผู้พระเนตร์มืด, ขึ้นทรงราชย์, ท้าวธฤตะราษฎร์นั้นมีโอรส ๑๐๐ องค์ มีพระทุรโยชน์เป็นองค์ใหญ่. โอรสของธฤตะราษฎร์ ๑๐๐ องค์นี้ออกนามว่า โกรพกษัตริย์, เพื่อให้ต่างกับพวกปาณฑพกษัตริย์.

๘๘ "ในงานสวยัมพร แห่งบังอรกฤษณา" (น่า ๓๘๑)– เรื่องพิธีสวยัมพรนี้, อีกทั้งเรื่องพนันสการะหว่างยุธิษเฐียรกับทุรโยชน์, ข้าพเจ้าได้เล่าไว้แล้วในนิทานวัจน์ต้นเรื่อง "พระนล", ในหนังสือ "พระนลคำหลวง".

อภิธาน

อภิธาน.

ข้าพเจ้าขอชี้แจงไว้เพื่อความสดวกของท่านในการใช้อภิธานนี้ว่าวิธีลำดับอักขรานุกรม ข้าพเจ้าดำเนินตามแบบอภิธานสันสกฤต, คือเริ่มด้วยสระตามลำดับ:- อ, า, ิ, ี, ุ, ู, ฤ, ฤๅ, เ, แ, ไ, โ, เ า, ำ; แล้วจึงถึงพยัญชนะ, ซึ่งลำดับตามวรรค, พยัญชนะผสมกับสระจนหมดแล้วจึงถึงพยัญชนะควบ.

เครื่องหมาย: ส. แปลว่า "สันสกฤต", ม. แปลว่า "มคธ".

อนึ่งขอท่านจงเข้าใจว่า ในอภิธานนี้จะมีแต่ศัพท์ที่แปลกๆ และค้นไม่ใคร่พบ (หรือไม่มีเลย) ในหนังสือปะทานุกรมของกระทรวงศึกษาธิการ, และจะมีเป็นนามบุคคลหรือสถานที่ซึ่งกล่าวถึงในหนังสือ "นารายน์สิบปาง" นี้แปนพ้น. ศัพท์ที่อาจค้นพบได้โดยสดวกในปะทานุกรมจะไม่นำลงไว้ในที่นี้.

อ

อกัมบั่น [ส. อกมฺปน] – "ไม่หวั่นไหว" (๑) ชื่ออสูรนายทหารของพญาชร; (๑) ชื่ออสูรนายทหารเมืองลงกา, ซึ่งในรามเกียรติ์เรียกว่า "อสูรกัมบั่น."

อะกฺรูระ [ส. อกฺรูร] – กษัตร์สกุลยาทพ, เป็นญาติกับพระกฤษณะ.

อักษะกุมาร [ส. อกฺษ] – อสูร, ลูกท้าวราพณาสูร; ถูกหนุมานฆ่าตายที่สวนอโศก.

อคัสตยะ [ส. อคสฺตฺย] – พรหมฤษี, ผู้ให้อาวุธสำคัญต่าง ๆ แด่พระราม, (ดูอธิบายที่ ๕๖), และในที่สุดให้มนตร์อาทิตยหฤทัยแด่พระรามเพื่อสังหารทศกัณฐ์. (ดูอธิบายที่ ๗๓)

อัคนิโหตร์ [ส.] – พิธีบูชาไฟ. (ดูอธิบายที่ ๖๙)

องคท (ส.) – ลูกพญาพาลีกับราช.

องคราษฎร์ [ส. องฺคราษฺฏร] – แคว้นเบ็งคอลเดิม; นครหลวงชื่อจัมปา.

อังคีรส [ส.] – มหาฤษีตน ๑ ในพวกสัปตะฤษี.

อติกาย [ส.] – "ตัวโต", อสูรลูกราพณาสูร.

อัตริ [ส.] – พรหมฤษีและประชาบดี; เป็นมานสาบุตร์ของพระพรหมา; เป็นผัวนางอนะสูยา, และมีหลานชื่อทุรวาส. ในรามายณะว่าพระรามได้ไปเยี่ยมเมื่อเดินดง.

อนันต์ [ส.] – "ไม่มีที่สุด"; เป็นนาม ๑ ของพญานาคที่เป็นบัลลังก์ของพระนารายน์; เป็นนามเรียกพระนารายน์เองด้วย.

อนะสูยา [ส.] – ธิดาพระทักษะประชาบดี, และมเหษีของพระอัตริประชาบดี.

อนิรุทธ์ [ส.] – "ไม่มีผู้กีดขวาง", เปน นาม ของ กษัตร์สกุลยาทพ จันทรวงศ์, ลูกปรัทยุมนะ, หลานพระกฤษณะ, ผัวนาง อุษา.

อมราวดี [ส. อมราวติ] – นคร หลวงของเทวดา, ที่สถิตของ พระอินทร์.

อมรรตัย, อมรรตยะ [ส. อมรฺตฺย] – ไม่ตาย

อมฤต [ส.] – น้ำทิพย์ที่กวนได้ จากเกษียรสมุท, ดังปรากฏ เรื่องในกุรมาวตาร.

อโยธยา [ส.] – นครหลวงแห่ง แคว้นโกศลโบราณ. ตั้งอยู่ ริมฝั่งแม่น้ำสรยุ, สาขาแห่ง แม่น้ำมุนาะ เดี๋ยวนี้ไม่ปรากฏ ชัดว่าตั้งอยู่แห่งใด.

อโยมุขี [ส.] – "หน้าเหล็ก", เปนนามยักษิณี ที่ พระรามและ พระลักษมณ์ได้ไปพบ .(ดู อธิบายที่ ๕๙)

อริษฏะ [ส.] – อสูรที่จำแลงเปน โคไปทำร้ายพระกฤษณะ, แต่ ถูกพระกฤษณะฆ่าตาย.

อรชุน [ส. อรฺชุน] – "ขาว", (๑) ราชาแห่งพวกไหหัย, มี ฉายาว่าการ์ตะวีรยะ, มีพัน แขน; รบชนะราพณาสูร, แต่ ภาย หลัง ถูก ปร ศุ ราม ฆ่า ตาย, ดังปรากฏในเรื่องปรศุ รามาวตาร. (๒) กษัตร์ปาณ ฑพ, ลูกพระอินทรกับนาง กุนตีมเหษีท้าวปาณฑุ. (ดู อธิบายที่ ๘๖)

อรรถสาธก [อ. อรฺถสาธก] – ขุนคลังของท้าวทศรถ.

อวตาร [ส.] – ปางกำเนิดของพระเปนเจ้า.

อโศก [ส.] – "ไม่มีโศก"; (๑) ชื่อตุลาการของท้าวทศรถ; (๒) ชื่อต้นไม้, ซึ่งไทยเราเรียก "โศก".

อัศดร [ส. อศฺวตร] – "ดีกว่าม้า" ล่อ.

อัศวบดี [ส. อศฺวปติ] – ราชาแห่งเกกัย, พ่อนางไกเกยี.

อัศวเมธ [ส.] – พิธีบูชายัญด้วยม้า. (ดูอธิบายที่ ๒๙)

อสะมัญช์ [ส. อสมญฺชสฺ] – กษัตร์สุริยวงศ์, โอรสหัวปีของท้าวสคะระ. (ดูอธิบายที่ ๔๑)

อหลยา [ส.] – ชายาของพระโคตมพรหมฤษี; เปนชู้กับพระอินทร์ และถูกสาปอยู่จนพระรามได้ไปพบ. (ดูอธิบายที่ ๓๗)

อา

อาคเณยาสตร์ [ส.] – "อาวุธของพระอัคนี", เปนศรชุบขึ้นในเวลาบูชาไฟ; ศรนี้ในรามายณะปรากฏว่ามีใช้ทั้งฝ่ายมนุษและฝ่ายยักษ์, และต่างฝ่ายต่างแผลงแข่งฤทธิ์กัน

อาทิตยหฤทัย [ส.] – ชื่อมนตร์ที่พระอคัสตยะมุนีบอกให้พระรามา. (ดูอธิบายที่ ๗๓)

อายัณโฆษ [ส.] – โคบาล, ผัวนางราธา.

อิ

อิกษวากุ [ส. อิกฺษฺวากุ] –ประถมกษัตร์แห่งสุริยวงศ์, ผู้สร้างนครอโยธยา. (ดูลำดับสุริยวงศ์, อธิบายที่ ๔๑)

อิงคุทิ [ส.] – ต้นสำโรง

อินทิรา [ส.]–"ความงาม, ความสง่า"; นาม๑ของพระลักษมี.

อินทร์ [ส.] – "ผู้เปนใหญ่"; มักใช้เรียกท้าวศักระผู้เปนใหญ่เหนือเทวดาทั้งหลาย.

อินทรชิต [ส.]– "ผู้ชำนะพระอินทร"; เปนลูกท้าวราพณาสูร, เดิมชื่อเมฆะนาท, และเมื่อได้รบชนะพระอินทร์แล้วจึงได้นามว่าอินทรชิต. ได้สู้รบกับพระราม และ ทัพวานรอย่างแขงแรง, แต่ในที่สุดพระลักษมณ์ฆ่าตาย.

อินทรปรัสถ์ [ส. อินฺทฺรปฺรสฺถ; ม. อินฺทปตฺถ] – นครหลวงของปาณฑพกษัตร์.

อิศวร [ส. อีศฺวร; ม. อิสฺสร]– "ผู้เปนใหญ่", มักใช้เรียกพระศิวะ.

อี

อีร์ษยา [ส. อีรฺษฺยา; ม. อิสฺสา]– ความชิงชัง, ความหึง. ไทยเรามักเขียนเขวไปเปน "ฤษยา",

อีศะ [ส.]– "ผู้เปนเจ้า, ผู้เปนใหญ่ยิ่ง"; ใช้เรียกพระนารายน์ก็ได้, พระศิวะก็ได้.

อุ

อุคระเสน [ส.] -- ราชาครองนครมถุรา, พ่อพญากงส์; ถูกลูกชายเอาออกจากราชสมบัติ, แล้วพระกฤษณะกลับยกขึ้นใหม่

อุเปนทร์ [ส.] – "น้องอินทร์", เปนฉายาเรียกพระกฤษณะ.

อุษา [ส.] – ธิดาพาณาสูร; ชายาพระอนิรุทธ์.

อู

อูรมิลา [ส. อูรฺมิลา] – ธิดาท้าวชนก ราชาแห่งมิถิลา; อภิเษกสมรสกับพระลักษมณ์

ฤ

ฤกษ์ [ส. ฤกฺษ] – (๑) หมี; (๒) ดาว; (๓) ดาว ๗ ดวงที่ไทยเราเรียกรวมทั้งหมู่ว่า "ดาวจรเข้", และอังกฤษเรียก "Great Bear"

ฤคเวท [ส.] – พระเวทคัมภีร์ที่ ๑. (ดู "เวท")

ฤจิก [ส.] – ฤษีลูกพระภฤคุประชาบดี, และเปนพ่อพระชมทัคนี. (ดูชมทัคนี)

ฤษภ [ส.]– (๑) สัตว์ตัวผู้, มีโคเปนต้น; ใช้เปนฉายาเรียกพระนารายน์ได้อย่าง ๑; (๒) นายทหารวานร; (๓) เขายอด ๑ ในเทือกเขาหิมาลัย.

ฤษี [ส., ม. อิสิ] – "ผู้สรรเสริญเทวดา"; นักบวช, โดยมากอยู่ในป่า, และมีฌาณแก่กล้า. แบ่งเปนหลายชั้น. คือ ราชฤษี. มหาฤษี, และพรหมฤษี.

ฤษยมูก [ส.] – เขา ๑ ในทักษิณเทศ, ใกล้ต้นลำน้ำบั๋มปาและทเลสาบปั๋มปา. เปนที่พระรามได้ไปพักอยู่กับ พวกวานรก่อนยกทัพไปตีลงกา.

ฤษยะศฤงค์ [ส.] – "เขากวาง" ฤษี, ลูกวิภาณฑกมุนี, กาศยปะโคตร์, แม่เปนเนื้อ, จึงมีเขาสั้น ๆ อัน ๑ ขึ้นที่ตรงหน้าผาก. เปนผู้ช่วยท้าวทศรถทำพิธีขอลูก. (ดูอธิบาย ๓๐)

เอ

เอนทราสตร์ [ส.] – "อาวุธของพระอินทร", เปนชื่อศรเล่ม ๑ ของพระราม.

เอราวัณ [ม.] – ช้างวิเศษที่เปนพาหนะของพระอินทร์. อีกนัย๑ เรียกว่า "ไอราพต".

ไอ

ไอราพต [ส.ไอราวต] – ช้างวิเศษที่เปนพาหนะของพระอินทร์. ไทยเรามักเขียนเพี้ยนไปว่า "ไอยราพต." อีกนัย ๑ เรียกว่า "เอราวัณ."

โอ

โองการ [ส]– "การออกสำเนียง โอม.", คำว่า "โอม"; เปนคำใช้นำมนตร์สำคัญ ๆ ของพราหมณ์. แต่ช้างไทยเราใช้หมายความว่าคำรัสของพระเปนเจ้าหรือของพระสมมติเทวราช.

ก

กงส์ [ส. กำส] – กษัตริ์ลูกท้าวอุคระเสน, ราชาแห่งนครมถุรา: เปนคนดุร้าย, ถอดบิดาจากราชสมบัติ, และเปนอริสำคัญของพระกฤษณะ: ในที่สุดพระกฤษณะฆ่าตาย.

กะบิลพัศดุ์ [ส. กปิลวสฺตุ] – ชื่อหอกของทศกัณฐ์.

กะพนธ์ [ส.] – ยักษ์ซึ่งมีแต่ตัวและแขน, ไม่มีหัวและขา. (ดูอธิบายที่ ๖๐)

กมล [ส. และ ม.] – ดอกบัว; หัวใจ. ไทยเรามักเขียนผิดไปเปน "กระมล".

กมลา [ส. และ ม.] – ดวกบัว. ใช้เปนนาม ๑ ของพระลักษมี.

กมะเลกษณะ [ส.] – ตางามปานดอกบัว.

กรรณาภรณ [ส.] – ต่างหู.

กรรณี [ส.] – มเหษีท้าวอุคระเสน, แม่พญากงส์.

กะรูษ [ส.] – นามดินแดนแห่ง ๑ ซึ่งพระรามผ่านไป พร้อมด้วยพระวิศวามิตร์

กลิยุค [ส.] – ยุคที่ ๔ แห่งกัลป์, นับว่าเปนยุคที่เลวทรามที่สุดในยุคทั้ง ๔.

กัลกิ [ส.]–อวตารปางที่ ๑๐ ของพระนารายน์. อันจะได้มีมาในอนาคต.

กัลป์ [ส. กลฺป; ม. กปฺป]–วัน ๑ ของพระพรหม, เท่า ๔,๓๒๐,๐๐๐,๐๐๐ ปีมนุษ.

กวี [ส. และ ม.]–ผู้ฉลาด, รอบรู้, เปนหัวหน้าคน; ผู้จรนาเรื่องและมนตร์, ฯลฯ. ไทยเรามักเขียนผิดไปว่า "กระวี".

กัศยป [ส. กศฺยป] – ฤษีและประชาบดี, มานะสาบุตร์ของพระพรหมา.

กาตยายน [ส. กาตฺยายน] – ฤษีตน ๑ ซึ่งอยู่ในนครอโยธยา, และเปน พราหมณ์ ประจำ ราชสำนัก.

กายะกุพชะ [ส.] – "เมืองนางค่อม", เปนนคร ๑ ในภารตะวรรษ (อินเดีย). ในบัดยุบันนี้เรียกว่า "กาเนาช" (Kanauj.)

กามะเธนุ [ส.]– แม่โคสำคัญของพระวสิษฐมุนี. (ดูอธิบายที่ ๒๒)

การ์ตะวีรยะ [ส. การฺตวีรฺย]–"ลูกกฤตะวีริยะ", คือท้าวอรชุน, ราชาแห่งพวกไหหัย; เธอมีพันแขน, มีฤทธิ์เดชปราบราพณาสูรได้, แต่ถูกปรศุรามฆ่าตาย.

กาละยะวัน [ส. กาลยวน] – ยวนดำ" เป็นนามของราชาแห่งพวก "ยวน" (ชาวต่างประเทศ, ตรงกับคำ "ยวน" ของจีน), ซึ่งได้ยกทัพไปติดนครมถุระ, แต่ถูกพระกฤษณะฆ่าตายโดยกลอุบาย

กาลี [ส.] – "แม่ดำ", คือพระอุมาภาคคุ. ตามรูปมักทำเป็นหญิงผิวดำ, หน้าตาน่ากลัว. แลบลิ้น, มีเลือดหยดจากอวัยวะ, มี ๑๐ แขนซึ่งถือศัสตราวุธต่าง ๆ; แวดล้อมไปด้วย งู และ กระโหลก หัว มนุษ. และหัวหัวยักษ์. พระกาลีน้ำคนกลัวมันมากจึงได้รับบูชามาก, โดยวิธีต่างๆอันน่ากลัวและน่าเกลียด, มีฆ่าสัตว์เอาเลือดบูชา, เชือดและพันร่างกายของตนเอง, และออกท่าทางอันอนาจารต่าง ๆ เป็นต้น

กาศี [ส.] – แคว้น ๑ ในภารตะวรรษ (อินเดีย), มีกษัตริย์จันทรวงศ์สาขา ๑ ทรงราชย์ในกรุงพาราณสี ซึ่งเป็นนครหลวง. (ดูลำดับกษัตริย์แห่งกาศีจันทรวงศ์, อธิบายที่ ๗๖.)

กาศยป [ส. กาศฺยป] – "เผ่ากัศยป."

กิษกินธา (ส. กิษฺกินธา; ม. ขีกขินท) – นครหลวงของพวกวานร.

กุกษี (ส. กุกษิ) – โอรสที่ ๑ ของท้าวอิกษวากุ; ต้นสาขาสุริยวงศ์แห่งอโยธยา.

กุพชะ กุพชา (ส. กุพช, กุพชา) – คนค่อม.

กุมภะ (ส.) – ลูกท้าวราพณาสูรตน ๑

กุมภกรรณ (ส.) – "หูหม้อ" ลูก พระ วิศระ วัสมุนี กับ นาง ไกกะสี, น้องร่วมครรภ์กับทศกัณฐ์. ร่างกายใหญ่โตจนเอาหม้อน้ำเข้าใส่ในหูได้ จึงได้ชื่อว่า "หูหม้อ" ในรามเกียรติ์เขียนชื่อว่า "กุมภะกัณฐ์" ดังนี้, ผิด. (กำเนิดกุมภกรรณ, ดูอธิบาย ๑๕)

กุมภิลา (ส.) – ทุ่งนอกเมืองลังกา ที่อินทรชิตไปทำพิธีนิกุมภิลา.

กุเวร (ส.) – โลกบาลประจำทิศเหนือ. (ดูอธิบายที่ ๑๕)

กุศะธวัช [ส.]– น้องท้าวศีระธวัช (ชนก), กษัตริย์วงศ์แห่งมิถิลา. พี่ตั้งให้เป็นราชาครองนครสังกาศยา. เป็นพ่อของมเหษีพระภรตและพระศตรุฆน์.

กูณฑ์ (ส.) – หลุมสำหรับติดไฟบูชายัญ. ไทยเรามักเข้าใจกันว่า "กูณฑ์" แปลว่าไฟ.

กูรมะ (ส. กูรม) – เต่า.

กฤตะมาลา (ส.) – ชื่อลำน้ำ. (ไม่ปรากฏว่าอยู่แห่งใด)

กฤตะยุค (ส.)–ยุคที่ ๑ แห่งกัลป์. เป็นยุคที่ดีเลิศ, เต็มไปด้วยธรรมสุจริต.

กฤตะวีรยะ (ส.) – ราชาแห่งพวกไหหัย, เป็นบิดาของท้าวอรชุน การ์ตะวีรยะ

กฤษณะ (ส.) – "ดำ" อวตารปางที่ ๘ ของพระนารายณ์, ลูกวสุเทพกับเทวกี, โครศยาทพ, จันทรวงศ์.

กฤษณา [ส.]– "ดำ", บุตรีท้าวทรุบท, ราชาครองแคว้นปัญจาล. พระอรชุนกษัตร์ปานฑพ ได้นางโดยยิงศรแข่งขันในงานสวยัมพร.

เกกัย [ส.] – แคว้นของท้าวอัศวบดี, บิดานางไกเกยี; นครหลวงชื่อราชคฤห.

เกศพ, เกศวะ, [ส. เกศว]– "ผมงาม". เปนนาม ๑ ของพระนารายน์.

เกศิน [ส.] – อสูรซึ่งจำแลงเปนม้าไปทำร้ายพระกฤษณะ, แต่พระกฤษณะกลับฆ่าตาย.

เกศินี [ส.] – ราชกัลยาผู้เปนมเหษีพระวิศระวัส, และเปนมารดาทศกัณฐ์. อีกนัย ๑ เรียกว่าไกกะสี

ไกกะสี [ส.] – ดูที่เกศินีข้างบนนี้

ไกเกยี [ส.] – "นางชาวเกกัย". ธิดาท้าวอัศวบดี, มเหษีที่ ๓ ของท้าวทศรถ, และมารดาพระภรต.

ไกลาศ [ส.; ม. เกลาส] – เขาที่สถิตของ พระ ศิวะ มหา เทพ. ไทยเรามักเขียนผิดว่า "ไกรลาศ"

ไกฬาสะวัน [ม.] – "บ่านกกะเรียน" บ่า ๑ ซึ่งพระรามผ่านไปเมื่อตามนางสีดา.

โกรพ [ส. เการ] – "เผ่ากุรุ" คือกษัตร์ จันทร วงศ์ ที่ สืบ สายโลหิตลงมาจากท้าวกุรุ, แต่ใน มหา ภารตะ ใช้ เรียก กษัตร์ ๑๐๐ คน ผู้เปนโอรสท้าวธฤตะราษฎร์, และที่เปนอริกับปาณฑพกษัตร์.

โกศล [ส.] – แควันใหญ่อัน ๑ ในภารตะวรรษ (อินเดีย) ซึ่ง กษัตริย์ สุริย วงศ์ แห่ง กรุง อโยธยาเปนผู้ครอง.

เกาโมทะกี [ส.]– ชื่อคทาซึ่งพระเพลิงให้พระกฤษณะ.

เกาศัลยา [ส.]– "นางชาวโกศล" มเหษีที่ ๑ ของท้าวทศรถ, และพระมารดาของพระราม.

เกาศิก [ส.] – "เผ่ากุศิก". เชื้อวงศ์ ท้าว กุศิก รา ชา แ ห่ง นคร กานยะกุพชะ เกาศิกะนันทน์, "ผู้ ทำ ความ ยิน ดี แก่เกาศิก", เปน นาม เรียก พระ วิศวา มิตร มุนี.

กระตุ [ส.] ประชาบดี, มานะสาบุตรของพระพรหมา. บางที ก็นับเข้าในจำพวกฤษี ๗ ตน. (ดูอธิบายที่ ๗)

โกรธะกุฏี [ส. โกรธกุฏิ] – ห้องโกรธ. เปนห้องโถงไม่มีเครื่องตกแต่ง, สำหรับเข้าไปอยู่ในเวลาที่โกรธ. (ดูอธิบายที่ ๔๕)

ข

ขันทะ [ม.; ส. สกนฺท] – นามเทวราชเจ้าสงคราม, โอรสพระศิวะมหาเทพ

ขร [ส.] – อสูร, น้องทศกัณฑ์; พี่ให้ไปอยู่ชนะสถาน; ถูกครพระรามตาย.

ขาณฑพ [ส. ขาณฺฑว] – ชื่อดงและดินแดนริมฝั่ง แม่น้ำยมุนา, ซึ่งท้าวธฤตะราษฎร์ ยกให้แก่ปาณฑพกษัตร์, และกษัตร์ พวกนั้น ไปสร้างนครอินทรปรัสถ์ขึ้นเปนที่อยู่. ดงนั้นถูกพระอัคนีเผา.

ค

คงคา [ส.] – แม่น้ำใหญ่อันเปนที่นับถือมากที่สุดของพวกพราหมณ์, เพราะถือกันว่าต้นน้ำอยู่ในสวรรค์.

คชะ [ส.] – ชื่อทหารวานรตน ๑.

คชะเกศ [ส.] – "หัวช้าง", พระคเณศ.

คเณศ [ส. คเณศ], คเณศร [ส. คเณศฺวร] – เทวราชโอรสของพระศิวะมหาเทพ.

คันธะมาทน์ [ส. คนฺธมาทน] – นายทหารวานร, ลูกท้าวกุเวร.

คะวัย [ส] – นายทหารวานรตน ๑.

คะวากษ์ [ส.] – นายทหารวานรตน ๑.

คาธี [ส.] – ราชาครองนครกานยะกุพชะ; เปนโอรสท้าวกุศิกและเปนบิดาพระวิศวามิตร์มุนีกับนางสัตยะวดี.

คุร์ชรราษฎร [ส. คุรฺชรราษฺฏร] – แคว้นในภารตะวรรษ (อินเดีย), ซึ่งเดี๋ยวนี้เรียกว่าคุชะรัฐ, (Cujarat).

คุหะ [ส.]– ราชาแห่งพวกนิษาท, อยู่ในดินแดนริมฝั่งแม่น้ำคงคา; เปนมิตร์ของพระราม.

โคกุล [ส]– ตำบล ๑ ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา, เปนที่อยู่ของกษัตร์ยาฑพและพวกโคบาล.

โคคม [ส. โคตม] – ฤษีตน ๑ ในพวกฤษี ๗ ตน; เปนสามีนางอหลยา. – [ส. เคาตม] นามพระโคตร์ของพระพุทธเจ้า.

โคทาวารี [ส.]–ลำน้ำสำคัญลำ ๑ ซึ่งเปนที่ นับ ถือ ของ พราหมณ์; พระรามไปประทับอยู่ ริม ฝั่ง แม่น้ำนานเมื่อผนวช.

โคบาล [ส. และ ม. โคปาล] – ตนเลี้ยงโค. นามพระกฤษณะเมื่ออยู่กับพวกเลี้ยงโค.

โคบี [ส.] – หญิงเลี้ยง, หรือเมียโคบาล, ซึ่งพระกฤษณะชอบเล่นด้วยเมื่อเด็ก ๆ, และชอบเกี้ยวและร่วม รัก เมื่อ เปน หนุ่ม.

โควรรธนะ [ส.] –ภูเขาลูก ๑ ในตำบลพฤนทาพน, ซึ่งพระกฤษณะได้ยก ขึ้น เปน ฉัตร์ กัน ฝนเมื่อพระอินทร์บันดาลให้ฝนตกใหญ่.

โควินท์ [ส.]– คนเลี้ยงโค. นามพระ กฤษณะ เมื่อ อยู่ กับ พ ว ก เลี้ยงโค.

จ

จักรี, จักรินฺ, [ส. จกฺรินฺ] – "ผู้ถือจักร์". นามพระนารายน์.

จตุรพักตร์ [ส. จตุรฺวกฺตฺร]– "สี่หน้า". นามพระพรหมา.

จตุรภุช [ส. จตุรฺภุช]- "สี่แขน". นามพระนารายน์.

จิตระกูฏ [ส.]– "ยอดสีงาม" เขาที่อยู่ของพระวาลมีกิ, ผู้รจนาเรื่องรามายณะ

จิตระรถ [ส.] – ราชาผู้ครองนครมฤตติกาวตี, ซึ่งกล่าวถึงในเรื่องปรศุรามาวตาร.

เจตระมาศ [ส. ไจตฺรมาศ: ม. จิตฺตมาศ]– เดือน ๕.

ช

ชฏายุ [ส. ชฏายุ]– นกสำคัญ, ลูกพระยาครุฑ เปนมิตร์ของท้าวทศรถ. (ดูอธิบายที่ ๕๗)

ชนก [ส.]– มหากษัตร์ผู้ครองนครมิถิลา, และเปนบิดานางสีดา; มีนามจำเพาะว่าศีรธวัช. (ดูอธิบายที่ ๔๑)

ชนะสถาน [ส.]– ดินแดนริมผึ่งแม่น้ำมุนา, ที่พญาชรไปตั้งเมืองอยู่

ชมทัคนี [ส. ชมทคฺนิ]–ฤษีภาร์ควะโคตร์, ลูกฤจิกและสัตยะวตี, ผัวเรณุกา และบิดาปรศุราม.

ชมพูทวีป [ส] – มหาทวีป ๑ ใน ตำหรับภูมิศาสตร์โบราณ เขาพระสุเมรุเป็นสูนย์กลางแห่งทวีปนั้น.

ชมพูมาลี [ส.] – นายทหารยักษ์ลูกประหัสต์.

ชยันต์ [ส.] – ขุนพลของท้าวทศรถ.

ชระ [ส. ชร] – พรานผู้ยิงพระกฤษณะตาย.

ชราสันธ์ [ส.] – ราชาแห่งมคธราษฎร์, ผู้ที่ยกทัพไปติดนครมถุราหลายคราว, จนพระกฤษณะต้องย้ายจากนครนั้น.

ชามพะวดี [ส. ชามฺพวติ] – ธิดาของชามพะวานจอมหมี; บิดายกให้พระกฤษณะ เมื่อรบชิงแก้วสยะมันตะกะกัน และแพ้พระกฤษณะ.

ชามพะวาน [ส. ชามฺพวาน] – จอมหมี. ในรามายณะกล่าวว่าได้ไปในกองทัพของพระรามที่ไปตีเมืองลงกา, และได้ช่วยรักษาพระรามเมื่อถูกศร ในปุราณะต่าง ๆ ว่ารบแย่งแก้วสยะมันตะกะกับกฤษณะ, และแพ้แล้วยกธิดาให้กฤษณะ.

ชาวาลี [ส.] – ฤษีตน ๑ ซึ่งทำพิธีอัศวเมธของท้าวทศรถ.

ต

ตะมะสา [ส.] – ลำน้ำ ๑, ซึ่งไหลจากเขาฤกษะคีรี ไปลงแม่น้ำคงคา.

ตาฑะกา [ส.] – รากษสีผู้มีฤทธิ์มาก, ได้ต่อสู้กับพระรามและพระลักษมณ์. เปนแม่สุวาหุและมารีจ.

ตาระ [ส.] – นายทหารวานร, ลูกพระพฤหัสบดี.

ตุงคีศะ [ส.] – "เปนใหญ่เหนือภูเขา". นามที่พระกฤษณะได้โดยยกเขาโควรรธนะ.

ไตต์ติริยะ [ส.] – นามคัมภีร์รวมคาถาแห่งยัชุรเวท. (ดูอธิบายที่ ๑๓)

ตรีชฎา [ส. ตฺรีชฏา] – นางรากษสีที่อยู่กับนางสีดาในสวนอโศก, และใจดีต่อนางสีดา. (ดูอธิบายที่ ๖๓)

ตรีบุรัม [ส. ตฺรีปุราสุว] – อสูรซึ่งได้พรพระเปนเจ้าแล้วทำเริบ, ถูกพระศิวะมหาเทพสังหาร.

ตรีเศียร [ส. ตฺรีศิรสฺ] – (๑) อสูรผู้เปนขุนพลของพญาขร; ถูกพระรามฆ่าตายที่ชนะสถาน; (๒) ลูกทศกัณฐ์. ตายในที่รบหน้าเมืองลงกา.

ไตรดายุค [ส. เตฺรตายุค] – ยุคที่ ๒ แห่งกัลป์.

ท

ทักษะ [ส.]–ฤษีประชาบดี, เปนบิดานางสตี, ซึ่งในชาติหลังกำเนิดเปนพระอุมา. มีเหตุวิวาทกับพระศิวะเปนเรื่องใหญ่โต. (ดูอธิบายที่ ๓๙)

ทัตตะไตรย [ส. ทตฺตเตฺรย]–ฤษี, โอรสพระอัตริประชาบดีกับนางอนะสูยา, และบิดาพระทุรวาส.

ทัณฑัก [ส]–ดงใหญ่ในระหว่างแม่น้ำโคทาวารีกับนรรมะทา. ในดงนี้มีสำนักตาบสอยู่หลายแห่ง, เปนที่พระราม, นางสีดา, และพระลักษมณ์ไปท่องเที่ยวอยู่ถึง ๑๐ ปี.

ทศกัณฐ์, ทศพักตร์, ทศเศียร [ส. แผลง]–"สิบคอ", "สิบหน้า", "สิบหัว" เปนชื่อเรียกท้าวราพณาสูรผู้มีลักษณะเช่นนั้น.

ทศรถ [ส.]–"สิบรถ", คือชำนะกษัตริ์มหารถได้ ๑๐ คน เปนนามราชาสรียวงศ์ผู้ทรงราชย์ในอโยธยา, แควันโกศล; เปนโอรสท้าวอชะ, และเปนพระบิดาพระราม, พระลักษมณ์, พระศตรุฆน์, และพระภรต.

ทานพ [ส. ทานว]–พวกอสูร ลูกนางทนุ กับ พระกัศยป ประชาบดี.

ทาโมทร [ส.] – "พุงเขือก". นามพระกฤษณะ,

ทุรวาส [ส. ทุรฺวาสสฺ] – "นุ่งห่มปอน." ฤษีสำคัญ, ลูกพระทัตตะไตรยมุนี; เปนคนโทโษร้าย; เปนต้นเหตุแห่งกุรุมาวตาร. (ดูอธิบายที่ ๑๐)

ทูษณ์ [ส. ทูษณ] – น้องพญาขร ไปรบพระราม และตายที่ชนะสถาน.

เทวกี [ส.] – ธิดาอาหุกา, กษัตร์ขันทรวงศ์, ยาทพโคตร์; เปนมเหษีของวสุเทพ. และมารดาพระกฤษณะ.

เทวราต [ส.] – ราชฤษี, กษัตริย์สุริยวงศ์แห่งนครมิถิลา; เปนผู้รับรัตนะธนูจากพระอิศวร.

เทวานตัก [ส. เทวานฺตก] – ลูกทศกัณฐ์.

แทตย์ [ส. ไทตฺย] – พวกอสูร ลูกนางทิติกับพระกัศยปประชาบดี.

ทวาปรยุค [ส. ทฺวาปรยุค] – ยุคที่ ๓ แห่งกัลป์.

ทวารกา [ส. ทฺวารกา], และ ทวาราวตี [ส. ทฺวาราวติ] กรุงที่พระกฤษณะสร้างขึ้นใหม่ชายมหาสมุทในแคว้นทุรชระราษฎร์.

ทวิวิท [ส.] – นายทหารวานร, ลูกพระอัศวิน.

ธ

ธตรฐ [ม. ธตรฏฺฐ]-ดูที่ "ธฤตะราษฎร์"

ธันวันตะรี [ส. ธนฺวนฺตรี] – นายแพทย์สวรรค์, ผู้ถือผอบน้ำอมฤตผุดขึ้นจากเกษียรสมุท.

ธรณี [ส.] – (๑) แผ่นดิน; (๒) ดอกบัวที่พระนารายน์ถือ.

ธรรมบาล [ส. ธรฺมปาล]–ตุลาการของท้าวทศรถ.

ธาดา [ส. ธาตฺฤ. หรือธาตา]–พระพรหมา.

ธูมรากษ์ [ส. ธูมฺรากฺษ] – "ตาควัน". นายทหารเมืองลงกา.

ธฤตะราษฎร์ [ส. ธฺฤตราษฺฎร] – "เมืองมั่น". กษัตร์จันทรวงศ์ ครองหัสดินาปุระ. บิดาของพวกโกรพกษัตร์, (ดูอธิบายที่ ๗๖)

ธฤษฎิ [ส.] – ขุนพลของท้าวทศรถ.

น

นันทะ [ส.] – นายโคบาล, พ่อเลี้ยงพระกฤษณะ.

นันทกะ [ส.] – ชื่อดาบของพระนารายน์.

นันทนะ [ส.]–สวนของพระอินทร์.

นันทิคราม [ส.]–ตำบลที่พระภรตไปประทับคอยพระรามระหว่างที่จากพระนครไป ๑๔ ปี.

นรกาสูร [ส.] – พญาอสูรที่ไปเที่ยวลักสตรีจากที่ต่าง ๆ ไปขังไว้ และทำชั่วอย่างอื่น ๆ; พระอินทร์เชิญพระกฤษณะไปปราบ, แล้วพระกฤษณะได้นาง ๑๖๑๐๐ คน.

นรานตัก [ส. นรานฺตก] – ลูกทศกัณฐ์.

นล [ส.] – พญาวานร, ลูกพระวิศวกรรมา. เป็นผู้อำนวยการของถนนให้พระรามยกพลข้ามไปเกาะลงกา. ในรามเกียรติ์เรียก "นิลพัทธ์".

นาคบาศ [ส.] – "บ่วงงู". (๑) ศรของอินทรชิต; (๒) บ่วงของพาณาสูร, ราชาแห่งโสณิต.

นารท [ส. นารท] – พรหมฤษี, ประชาบดี, และเป็นคน ๑ ในฤษี ๗ คน. นัย ๑ ว่าเกิดจากพระนลาฏของพระพรหมา, แต่วิษณุปุราณะว่าเป็นโอรสพระกัศยปประชาบดี เป็นผู้คิดสร้างพิณ, และเป็นใหญ่เหนือพวกคนธรรม. จึงได้มานว่า "ปรคนธรรพ". เป็นผู้ชอบเที่ยวเตร็จเตร่ในโลก และเก็บข่าวไปเที่ยวเล่า, จึงได้ชื่อว่า "บีศุนะ", คือ "ปากบอน".

นิกุมภะ [ส] – ลูกทศกัณฐ์.

นิกุมภิลา [ส.] – พิธีปลุกตัวและชุบศร. ซึ่งอินทรชิตทำที่ทุ่งกุมภิลา.

นิมิ [ส.] – ประถมกษัตริย์แห่งมิถิลา.

นิล [ส. นีล] – พญาวานร, ลูกพระเพลิง. ในรามเกียรติ์เรียกว่า "นิลนนท์".

ป

บาดาล [ส. ปาตาล] – โลกใต้พื้นโลกมนุษ. มีแผ่นดิน ๗ ชั้น. (ดูอธิบายที่ ๑๘)

บุรุษ [ส. ปุรุษ] – (๑) ผู้ชายทั่ว ๆ ไป; (๒) ชายคนที่ ๑ ที่พระเป็นเจ้าสร้างขึ้น, คือ พระนารายน์.

บุรุโษดม [ส. ปุรุโษตฺตม] – "ชายเลิศ". นามเรียกพระนารายน์.

บุษบก [ส. ปุษฺปก] – "กอบด้วยดอกไม้." ชื่อรถของท้าวกุเวรที่ทศกัณฐ์แย่งเอา, และพิเภษณ์ถวายพระรามทรงกลับนคร.

ป

บัญจะชันยะ [ส.] – (๑) อสูรซึ่งอยู่ในหอยสังข์ที่ก้นมหาสมุท, พระกฤษณะลงไปฆ่าตาย; (๒) สังข์ของพระกฤษณะ, ทำด้วยเปลือกหอยอันเป็นที่อาศัยของบัญจะชันยาสูร.

บัญจะวฏี [ส.] – ตำบลริมฝั่งแม่น้ำโคทาวารี, ที่พระรามไปตั้งอาศรมอยู่เมื่อศูรปะนขาไปพบ.

บัทมะ [ส.] – ดอกบัวหลวง. เป็นนามกัลป์สุดท้ายแห่งปะวาร์ทธะที่ ๑.

บัมปา [ส.] ชื่อลำน้ำที่ตกจากเขาฤษยะมูกไปลงลำน้ำตุงคะภัทร์; ชื่อทเลสาบใกล้ที่นั้น

ปะระ [ส.] – ชนมายุของพระพรหมา, ดังอธิบายไว้ในคำนำ.

ปรพรหม [ส. ปรพฺรหฺม] พระผู้เปนใหญ่ยิ่ง; พระเปนเจ้าองค์เดิม, ซึ่งแบ่งภาคออกเปนพระนารายน์, พระศิวะ, และพระพรหมา.

ปรศุราม [ส.] – "รามขวาน". อวตารปางที่ ๖ ของพระนารายน์. โอรสพระชมทัคนีกับนางเรณุกา, ภารควะโคตร์

ปะรารทธะ [ส. ปราร์ทฺธ] – "กึ่งปะระ", คือกึ่งชนมายุของพระพรหมา. ปะรารทธะที่ ๑ ได้ล่วงไปแล้ว, เวลานี้อยู่ในปะรารทธะที่ ๒.

ปรรชันยะ [ส. ปรฺชนฺย] – เทวดาเจ้าฝน.

ปาณฑพ [ส. วาณฺฑว] กษัตร์ ๕ องค์ผู้ที่สมมติว่าเปนโอรสท้าวปาณฑุ, มหากษัตร์จันทรวงศ์ผู้ครองนครหัสตินาปุร. (ดูอธิบายที่ ๘๗)

ปาณฑุ [ส.] – "ซีด". มหากษัตร์จันทรวงศ์ผู้เปนบิดาพวกปาณฑพกษัตร์.

ปายาส [ส.] – ข้าวหุงด้วยนม. "ข้าวทิพย์".

ปาริชาต [ส.] – ต้นไม้วิเศษที่เกิดขึ้น จาก เกษียร สมุท เมื่อ เทวดา กวนอมฤต. เทวดายกให้พระอินทร์, และพระอินทร์เอาไปปลูก ไว้ กลาง สวน นันทนะ อุทยาน, เปนต้นไม้โปรดยิ่งของพระศจี. พระกฤษณะขะโมยเอาไป.

ปุราณะ [ส.] – "เก่า". เปนชื่อหนังสือ ซึ่งแต่งขึ้น แถลง เรื่องเก่า, เนื่องด้วยพระเปนเจ้าต่าง ๆ.

ปุโรหิต [ส.] – หัวหน้านักบวชประจำราช สำนัก พระ ราชาธิบดี.

ปุลัสตยะ [ส.] – ประชาบดี; ๑ ใน ฤษี ๗ ตน.

ปุลหะ [ส.] – ประชาบดี; ๑ ใน ฤษี ๗ ตน.

ประเจตัส [ส.] – ประชาบดี; ๑ ใน ฤษี ๗ ตน.

ประชาบดี [ส. ปฺรชาปติ] – "ผู้เปนใหญ่เหนือประชา" ผู้สร้างสัตว์ทั้งหลาย. ใช้เรียกพระพรหมา, หรือฤษีผู้เปนมานะสาบุตร์ ของ พระ พรหมา, ผู้ได้รับ มอบให้ สร้าง มนุษและอมนุษทั่วไป. บางตำหรับว่าพระมนู สวายัมภูวเปนผู้ให้ประชาบดีมีกำเนิดขึ้น. (ดูอธิบายที่ ๙)

ปรัทยุมนะ [ส. ปฺรทฺยุมฺน] – ลูกพระ กฤษณะ กับ นาง รุก มิ ณี, และเปนบิดาพระอนิรุทธ.

ประยาค [ส. ปฺรยาค] – ที่แม่น้ำยมุนาไหลลงแม่น้ำคงคา; ที่เมือง อัลลาหะ บัดตั้งอยู่ ณ กาลบัดนี้.

ประลัย [ส.] – ความแตกทำลาย. โลกแตก,

ปรัศระวัณ [ส. ปฺรศฺรวณ] – เขาข้างนครกิษกินธา, ที่พระรามไป พัก อยู่ เมื่อ รอ พั่ง ข่าว นางสีดา.

ประเสนะ [ส.] – น้องสัตราชิต, เจ้าของแก้วสยมันตะกะ.

ประเสนะชิต [ส.] – ที่ออกนามในลิลิตนี้ คือราชาเกาศิกวงศ์ผู้เปนบิดานางเรณุกา.

ประหัสต์ [ส.] – "มือยาว." ขุนพลของทศกัณฐ์.

ประหลาท [ส. ปฺรหลาท] – ลูกหิรัณยะกศิปุ. (ดูอธิบายที่ ๑๔)

พ

พลเทพ [ส. พลเทว] – นาม ๑ ของพระพลราม.

พลราม [ส. พลราม] – กษัตร์ยาทพ, โอรสวสุเทพกับนางโรหิณี, พี่พระกฤษณะ. (ดูอธิบายที่ ๗๘ และ ๘๒)

พลี [ส.] – (๑) สิ่งที่อุทิศถวายเทวดา หรือ พระเจ้า แผ่น ดิน; (๒) นามพญาอสูร, ลูกวิโรจน์หลานประหลาท; เปนอสูรตัวสำคัญในเรื่องวามนาวตาร.

พาณ [ส.] – "ลูกศร". นามพญาอสูร, ลูกท้าวพลี; เปนราชาครองโสณิตปุระ, และเปนพ่อนางอุษา.

พายวาสตร์ [ส. วายวาสฺตฺร] – "อาวุธของพระพายุ". ศรของพระราม.

พาลี [ส.] – ราชาแห่งวานร, ครองนครกิษกินธา. เปนลูกพระอินทร์; พระรามฆ่าตาย.

พิจิตรเลขา [ส.] – นางพี่เลี้ยงของนางอุษา. อีกนัย ๑ เรียกว่า "ศุภลักษณ์."

พิเภษณ์ [ส. วิภีษณ] – อสูร, โอรส พระวิศระวัส กับนางไกกะสี, น้องทศกัณฐ์, (กำเนิดพิเภษณ์, ดูอธิบายที่ ๑๕)

พิษณุ, พิษณุ, [ส. วิษฺณุ] – พระเปนเจ้าผู้ถนอมโลก. โดยมากเรียกว่าพระนารายน์.

พฤนทาพน [ส.วฺฤนฺทาวน] – ตำบล ๑ ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา. เปนที่อยู่ของพระกฤษณะและพวกโคบาล.

พฤษภ [ส. วฺฤษภ] – โคผู้. เปนนาม ๑ ซึ่งใช้เรียกพระนารายน์.

พฤหัสบดี [ส. วฺฤหสฺปติ] – เทพฤษี, ปุโรหิตของเทวดา. ลูกพระองคีรสมุนี; มีมเหษีชื่อตารา, ซึ่งพระจันทร์ลักเอาไปเสพย์สังวาส, จึงกำเนิดพระพุธ; พระพฤหัสบดีเปนบิดาพระภรัทวาชมุนีโดยนางมะมตี.

เพ็ชรทนต์ [ส. วชฺรทนฺษฏฺร] – นายทหารเมืองลงกา; ตายในที่รบหน้าเมืองนั้น.

ไพษณพ [ส. ไวษฺณว] – พวกพราหมณ์ที่ถือพระพิษณุ.

พรหม [ส.] – "ผู้ให้กำเนิด."

พรหมจารี [ส.] – พราหมณ์ผู้บวชชั้นต้น, เป็นผู้ศึกษาพระเวทและปฏิบัติอาจารย์ผู้สอน. (ดูอธิบายที่ ๑๗).

พรหมราตรี [ส.] – คืนของพระพรหมา. เป็นเวลายาวเท่า ๑ กัลป์. (ดู กัลป์)

พรหมา [ส.] – พระเป็นเจ้าผู้สร้าง

พรหมาณฑ์ [ส.] – "ไข่พรหม" (ดูอธิบายที่ ๔).

พรหมาสตร์ [ส.] – "อาวุธของพระพรหมา". เป็นศรของพระราม, พระลักษมณ์, และอินทรชิต.

ภ

ภคะวัต [ส.] – "เป็นที่นับถือ, เลิศ". ใช้เรียกพระนารายน์.

ภรต [ส. ภรต] – "ผู้ค้ำจุน". ในรามายณะ คือโอรสท้าวทศรถกับนางไกเกยี. (ไทยเรามักออกสำเนียงนามนี้ว่า "พรต", แต่ที่ถูกควรเป็น "ภะรต").

ภรัทวาช [ส. ภรทฺวาช] – ฤษี, โอรสพระพฤหัสบดี. ในรามายณะว่าอยู่ที่ตำบลประยาค, และพระรามได้ไปหาที่นั้น. เป็นต้นโคตร์ของพวกพราหมณ์ภารัทวาช.

ภาคะวัต [ส.] – "เนื่องด้วยภคะวัต". นามแห่งปุราณะคัมภีร์ ๑.

ภาร์ควะ [ส. ภารฺควะ] – "เผ่าภฤคุ". มักใช้เรียกพระศุกร์เทพฤษีและปรศุราม.

ภีษมะกะ [ส.] – ราชาแห่งวิทรรภ, บิดานางรุกมิณี.

ภีมะ [ส.] – "แขงแรง". ปาณฑพกษัตร์องค์ ๑. (ดูอธิบายที่ ๘๗)

ภฤคุ [ส.] – ประชาบดี; ๑ ในฤษี ๗ ตน

ม

มังกะรากษ์ [ส.] – ลูกพญาขร. พระรามฆ่าตายที่หน้าเมืองลงกา. (ดูอธิบายที่ ๖๘)

มณฑลนฤตยะ [ส. มณฺฑลนฺฤตฺย] – "ระบำเปนวง". ของพระกฤษณะโปรดเล่น.

มณโฑทะรี [ส. มณฺโฑทรี] – ธิดามยาสูร, มเหษีของทศกัณฐ์.

มัตสยะ, มัตสยา, [ส. มตฺสฺย] – ปลา. อวตารปางที่ ๑ ของพระนารายน์

มถุรา [ส.] – นครใหญ่ ตั้งอยู่ฝั่งขวาแห่งแม่น้ำยมุนา. เดี๋ยวนี้มีเมืองย่อม ๆ อยู่ตรงนั้น เรียกว่า "มัตตรา". เปนเมืองชาวอินเดียนับถือ, เพราะเปนที่กำเนิดของพระกฤษณะ. พระศัตรุฆน์เคยได้ไปครองเมืองนี้ด้วย.

มนู [ส.] – "ผู้สร้างมนุษ". (ดูอธิบายที่ ๘)

มันถรา [ส. มนฺถรา] – นางค่อมข้าหลวงนางไกเกยี, ที่ยุยงให้ไกเกยี ก่อเหตุ จน พระราม ต้องออก จาก อโยธยาเข้า ไป อยู่ ใน ป่า ๑๔ ปี. (ดูอธิบายที่ ๔๓)

มันทร [ส. มนฺทร]–ภูเขาที่เทวดาใช้ เป็น ไม้ หมุน กวน เกษียรสมุท, ดังกล่าวไว้ในเรื่องกูรมาวตาร.

มัย [ส. ม ย], มยาสูร – แทตย์ผู้ เป็น ช่าง เอก มี ฝี มือ เทียม กับพระวิศวกรรมา. ได้สร้างเมือง มา ยา อัน เป็น เมือง งาม และอัศจรรย์ต่าง ๆ. เป็นพ่อนางมณโฑทะรี. ได้บังอาจลักเอานางพ้า ชื่อเหมาลง มาไว้ที่เมืองมายา, พระอินทร์จึงตามลงมาฆ่าตาย.

มะรีจิ [ส.] – ประชาบดีและมานะสาบุตร์ของพระพรหมา; ๑ ในฤษี ๗ คน.

มรรกัณไทย [ส. มรฺกณฺเฑยะ] – ฤษีซึ่ง ออก นาม ใน รา มา ยณะ ว่าเป็นที่นับถือ ของท้าวทศรถ.

มลัช [ส. มลช] – ดินแดน ๑ ซึ่งพระราม ได้ ผ่าน ไป พร้อม ด้วยพระวิศวามิตร์.

มลัย [ส. มฺลย] – เทือกเขาในทักษิณเทศ, ซึ่งสุครีพไปอา ศัย อยู่ เมื่อ ถูก เนร เทศ จาก กิษกินธา.

มหาเทพ [ส. มหาเทว] – เป็นศัพท์ใช้เรียกพระศิวะเป็นเจ้า.

มหาปรรศวะ [ส. มหาปรฺศฺว] – "สีข้างโต" อมาตย์ของทศกัณฐ์.

มหาภารตะ [ส.] – หนังสือแสดงเรื่องงานสงครามใหญ่ระหว่างปาณฑพและโกรพกษัตร์ เพื่อแย่งความเป็นใหญ่ในหัสดินาปุระ. นัยว่าพระวยาส (รจนาจารย์) ชื่อกฤษณะไทวปายนเป็นผู้แต่ง. นักปราชญ์สันนิษฐานว่า ได้แต่งต่อแต้มเติมกันหลายคน, และว่าได้แต่งขึ้นภายหลังหนังสือรามายณะราว ๑๐๐ ปี. มหาภารตะแบ่งเป็น ๑๘ บรรพดังต่อไปนี้:– (๑) อาทิบรรพ (๒) สภาบรรพ (๓) วนะบรรพ (๔) วิราฏะบรรพ (๕) อุโท๎ยคะบรรพ (๖) ภีษมะบรรพ (๗) โท๎รณะบรรพ (๘) กรรณะบรรพ (๙) สัลยะบรรพ (๑๐) เสาป๎ติกะบรรพ (๑๑) สตรีบรรพ (๑๒) ศานติบรรพ (๑๓) อนุศสนะบรรพ (๑๔) อัศวะเมธิกะบรรพ (๑๕) อาศรมบรรพ (๑๖) เมาสลบรรพ (๑๗) มหาประสถานิกะบรรพ (๑๘) สวรรคาโรหณะบรรพ.

มหิษมะตี [ส. มหิษฺมติ] – นครหลวงของไห๎หยราช, มีท้าวอรชุนการ์ตะวีรยะเป็นต้น.

มเหนทร [ส. มเหนฺทฺร] – (๑) นามใช้เรียกพระอินทร์ (๒) ชื่อเขาเทือก ๑ ซึ่งยืดจากแคว้นคนทวานะถึงแคว้นโอริสสะในประเทศอินเดีย.

มโหทัย [ส. มโหทย] – เขาสรรพยา, ซึ่งในรามายณะกล่าวว่าอยู่ที่เทือกเขาหิมาลัย. เขาลูกนี้มียาวิเศษ ๔ อย่าง. (ดูอธิบายที่ ๖๗)

มโหทร [ส.] – "ท้องโต". อมาตย์ของทศกัณฐ์.

มาณฑวี [ส. มาณฺฑวี – ธิดาท้าวกุศะธวัช, ได้อภิเษกสมรสกับพระภรต.

มานะสะบุตร [ส. มานสาปุตฺรสฺ] – "ลูกเกิดแต่มโน" (ของพระพรหมา); มีจำนวน ๗ หรือ ๑๐ ตน. (ดูอธิบายที่ ๗)

มานวันตร [ส. มานฺวนฺตร] – สมัยของมนู, มีกำหนด ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปีมนุษ,

มายา [ส.] – (๑) หลอกลวง; ของที่ทำให้มีขึ้นโดยโยควิธี; (๒) เมืองที่มยาสูรสร้างขึ้น.

มายาวี [ม.; ส. มายาวินฺ] – ผู้เชี่ยวชาญในการมายา.

มิถิลา [ส.] – นครหลวงแห่งแคว้นวิเทห (Nhrth Bihar), ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำคันทะกีและโกศี. เปนราชธานีของท้าวชนกสุริยวงศ์, และบางทีก็เรียกว่าชนกปุระ.

มุจุกุนท์ [ส.] – เปนกษัตร์, ลูกท้าวมนธาตุราช. ได้ไปช่วยเทวดารบอสูร, จึงได้รับพรให้หลับได้นาน ๆ โดยไม่ตื่น, และถ้าผู้ใดไปถูกต้องตัวในเวลาหลับก็ให้ตายด้วยไฟที่พลุ่งออกมาจากกาย. พระ

กฤษณะ ล่อ ท้าว กาละยวัน ให้เข้าไปในถ้ำที่ มุจุกุนท์นอนอยู่, จึงถูกไฟเผาตาย, ดังเล่าไว้ในเรื่องกฤษณาวตาร.

มฤตติกาวะตี [ส. มฺฤตฺติกาวติ] – นครของท้าวจิตะรถ.

มฤตยู [ส. มฺฤตฺยุ] – ความตาย, นามเรียกพระยม, ผู้เป็นเจ้าแห่งความตายและเป็น ใหญ่ในบาดาล. ไทยเรามักเรียกตามภาษามคธว่า "ท้าวมัจจุราช".

แมนทะ [ส. ไมนฺท] – นายทหารวานร, ลูกพระอัศวิน.

ไมถิลี [ส.]– "นางชาลมิถิลา". เป็นนามใช้เรียกนางสีดา.

ย

ยัชุรเวท [ส.] – พระเวที ๒. (ดู อธิบายที่ ๑๓)

ยัญ,ยัญญะ [ม. ยญฺญ; ส. ยชฺญ] – การบวงสรวง, บูชาเทวดา.

ยัญเญศ, ยัญเญศวร, [ส. ยชฺเญศ ยชฺเญศฺวร] "เป็นใหญ่ในการยัญ". นามเรียกพระนารายน์.

ยม [ส.] – เทวดาผู้เป็นเจ้าแห่งความตาย, และเป็นโลกะบาลทิศใต้. เป็นโอรสพระวิวัสวัต (พระอาทิตย์) กับนางสัญญา, และ เป็น บิดา ท้าว ยุธิษ เฐียร. เป็นใหญ่ในบาดาล, นครหลวงชื่อยมประ.

ยมุนา [ส.] – แม่น้ำสำคัญลำ ๑ ในมหานทีทั้ง ๗. เปนธิดาพระวิวัสวัตกับนางสัญญา, และเปนน้องสาวพระยม, ในภูมิศาสตร์ฝรั่งเรียกลำน้ำนี้ว่า "Jumna."

ยโสทา [ส.] – ภรรยาของนันทะโคบาล, แม่เลี้ยงพระกฤษณะ.

ยุค [ส.] – ชั่วเวลา, สมัย. มี ๔, คือ (๑) กฤตะยุค (๒) ไตรดายุค (๓) ทวาบรยุค (๔) กลียุค. ยุคทั้ง ๔ นี้รวมกันเปน ๑ มหายุค หรือมันวันตร, คือ ๔,๓๒๐,๐๐๐ ปี ๑๐๐๐ มหายุคเปน ๑ วัน ของ พระพรหม, และพรหมราตรี ก็ยาวเท่ากัน. ๑ วันกับ ๑ คืนของพระพรหมเปน ๑ กัลป์, คือ ๘๖๔๐ ล้านปีมนุษ.

ยุธิษเฐียร [ส. ยุธิษฐิ] – พี่คนใหญ่ในพวกปาณฑพกษัตร์. เปนลูกพระยมกับนางกุนตี. (ดูอธิบายที่ ๘๖) ในชั้นต้นได้เปนมหากษัตร์ทรงราชย์ในอินทรปรัสถ์นคร; เมื่อได้มีชัยในมหาภารตะยุทธ์แล้ว ได้ทรงราชย์ในหัสตินาปุระ.

โยคะนิทรา [ส.] – "ความหลับโดยสกด." เปนมายาศักดิ์ของพระนารายน์. (ดูอธิบายที่ ๗๗)

ร

ราฆพ [ส. ราฆวะ] – "เผ่าระฆุ ระฆุเปนวีระกษัตร์องค์ ๑ ในสุริยวงศ์แห่งอโยธยา. (ดูอธิบายที่ ๔๑) ศัพท์ "ราฆพ" โดยมากใช้เรียกพระรามจันทร์.

ราชคฤห [ส.] – นครหลวงของท้าวอัศวบดี.

ราชัน [ส. ราชน์]– เจ้านาย, เขือเจ้านาย.

ราชะสูยะ [ส] – พิธีใหญ่ซึ่งมหากษัตร์กระทำเพื่อเผยแผ่อานุภาพ, เชิญกษัตร์ทั้งที่เปนญาติและที่เปนเจ้าต่างแดนไปชุมนุมพร้อมกัน.

ราธา [ส.] – ภรรยาอายัณโฆษโคบาล. เปนโคบีตัวโปรดของพระกฤษณะ, มักจับระบำด้วยเสมอ. พวกพราหมณ์บูชานางราธาคู่กับพระกฤษณะ.

ราพณ์ [ส. ราวณ], ราพณาสูร – พญารากษส, ราชาครองนครลงกา; ลูกพระวิศระวัสกับนางไกกะสี. (กำเนิดราพณ์, ดูอธิบาย ๑๕) มีสิบหัว, ญี่สิบกร; มีฤทธิ์เดชมาก, ปราบเทวดาได้, แต่แพ้ท้าวอรชุนการ์ตะวีรยะ, และในที่สุดตายด้วยศรพระราม.

ราม [ส.] – "งาม". (๑) นามอวตารปางที่ ๖ ของพระนา-

รายน์, ซึ่งเรียกว่าปรศุราม (๒) นามอวตารปางที่ ๗ ของพระนารายน์ ซึ่งเรียกว่า รามจันทร.

รามจันทร [ส.] – ปางที่ ๗ ของพระนารายน์. เปนวีระกษัตร์สุริยวงศ์, โอรสท้าวทศรถกับนางเกาศัลยา.

รามายณะ [ส.] – เรื่องกิจการของพระราม". พระวาลมีกิมุนีเปนผู้รจนา. หนังสือนี้นัยว่าได้แต่งขึ้นราว ๆ ก่อนพระพุทธเจ้าของเราประสูติไม่ช้านัก, คือราว ๒๕๐๐ ปีล่วงมาแล้ว. แบ่งเปน ๗ กัณฑ์ ดังต่อไปนี้:– (๑) พาลกัณฑ์ (๒) อโยธยากัณฑ์ (๓) อรัณยกัณฑ์ (๔) กิษกินธากัณฑ์ (๕) สุนทรกัณฑ์ (๖) ยุทธกัณฑ์ (๗) อุตตรกัณฑ์.

รุกมิณี [ส. รุกฺมิณี] – ธิดาท้าวภีษมกะ, ราชาแห่งวิทรรภ, และเปนมเหษีเอกของพระกฤษณะ. ว่าเปนพระลักษมีอวตาร.

รุกมิน [ส. รุกฺมินฺ] – โอรสท้าวภีษมกะ, ราชาแห่งวิทรรภ, พี่ชายของนางรุกมิณี.

รุทระ [ส. รุทฺร] – "ผู้ร้องดัง; น่ากลัว". ในชั้นเดิมในพระเวทว่าเปนเจ้าแห่งพายุและฟ้าคนอง. ต่อมาใช้เปนนามพระศิวะเปนเจ้าเสียโดยมาก, เช่นในรามายณะก็ใช้ "รุทระ" เปนนามพระศิว. บางอาจารย์ว่ารุทระมีถึง ๑๓ องค์ เป็น

ลูกพระกัศยปประชาบดีกับนางสุรภี. อีกนัย ๑ ว่าเกิดจากพระนลาฏของพระพรหมา.

รุมณวัต [ส. รุมณฺวต] – ลูกคนใหญ่ของพระชมทัคนี และนางเรณุกา. ขัดคำสั่งบิดา. ไม่ยอมฆ่าแม่, ถูกพ่อสาปให้วิกลจริต. แต่ปรศุรามผู้เป็นน้องแก้ไขให้กลับคืนดี.

เรณุกา [ส.] – นางกษัตริย์, ธิดาท้าวประเสนะชิต, ราชาเกาศิกวงศ์ แห่งนครกานยะกุพชะ, และเป็นมเหษีของพระชมทัคนี, เป็นมารดาของปรศุราม.

โรหิณี [ส.] – (๑) มเหษีตัวโปรดของพระจันทร; (๒) ธิดาท้าวอาหุกะ, ยาทพโคตร์; มเหษีวสุเทพ, และมารดาพระพลราม.

ล

ลักษมัณ [ส. ลกฺษฺมณ] – โอรสท้าวทศรถกับนางสุมิตรา, และพระอนุชาคู่ทุกข์ของพระราม.

ลักษมี [ส. ลกฺษฺมิ] – โชคดี, เจริญ, มั่งมี, สง่า; เป็นนามของเทวีผู้เป็นมเหษีพระวิษณุ.

ลงกา [ส.] – (๑) ชื่อเกาะและนครหลวงของท้าวราพณ์ (๒) ชื่อนางเสื้อเมืองแห่งนครนั้น

โลมะบาท [ส. โลมปาท] – ราชาแห่งองคราษฎร์, พ่อตาพระฤษยะศฤงค์. (ดูอธิบายที่ ๓๐)

ว

วัชระ [ส.]–แก้ว; "ก้อนฟ้าผ่า". อีกนัย ๑ เรียกว่า "อศะนี". เป็นอาวุธของพระอินทร์.

วัชรนาภ [ส.]–จักร์ซึ่งพระเพลิงให้พระกฤษณะ.

วัชรี, วัชรินฺ. [ส. วชฺรินฺ]–"ผู้ถือวัชระ". พระอินทร์.

วราห [ส.]–หมูป่า. อวตารปางที่ ๓ ของพระนารายน์

วรุณ [ส.]–ในพระเวท พระวรุณเป็นเทวะราชอันครอบงำทั่วไป, เป็นฟ้า, เป็นผู้สร้างและถนอมทั้งฟ้าและดิน; เป็นเจ้าแห่งเทวะดาและมนุษ, เป็นผู้รอบรู้หาที่สุดมิได้, เป็นที่นับถืออย่างเอกอุ. ต่อ ๆ มากลายเป็นหัวหน้าพวกอาทิตย์ (เทวดาลูกนางอทิติ), เป็นเจ้าแห่งน่านน้ำทั้งหลาย, มีมังกรเป็นพาหนะ, มีปลาเป็นธง, และเป็นโลกะบาลประจำทิศตวันตก.

วสิษฐ [ส.]–"มังคัง". เป็นตน ๑ ในฤษี ๗ ตน, และเป็นประชาบดีมานะสาบุตร์ของพระพรหมา. เป็นเจ้าของนางโคชื่อนันทินีหรือกามะเธนุ, ซึ่งเรียกได้ว่า "โคสรรพัตนึก", เพราะเมื่อเจ้าของอยากได้อะไรก็เรียกเอาจากโคนั้นได้. เป็นปุโรหิตของกษัตริย์สุริยวงศ์ ซึ่งทรงราชย์ในนครอโยธยา.

วสุเทพ [ส. วสุเทว]–กษัตริย์ยาทพโคตร์, จันทรวงศ์; ลูกท้าวศูระ, และเปนบิดาพระกฤษณะและพระพลราม. (ดูอธิบายที่ ๗๖)

วานะปรัสถ์ [ส.] – พราหมณ์อรัญวาสี. (ดูอธิบายที่ ๑๗)

วามะเทพ [ส. วามเทว] – ฤษีผู้เปน อาจารย์ ประจำ ใน ราช สำนักแห่งท้าวทศรถ.

วามน [ส.] – "เตี้ย, แคระ, เล็ก, ย้อย". เปนนามแห่งอวตารปางที่ ๕ ของพระนารายน์.

วารุณี [ส.] – เทวีผู้เปนเจ้าแห่งเหล้า, ได้เกิดขึ้นมาจากเกษียรสมุท เมื่อ เทวดา กวน น้ำอมฤต, ดังแถลงไว้ในเรื่องกูรมาวตาร. เทวีนี้เปนมเหษีของพระวรุณ, และมีนามอีกด้วยว่า "มทา" (ความเมา) และ "สุรา"

วาลมีกิ [ส.] – มุนีและฤษี, ผู้รจนาเรื่องรามายณะ. เปนลูกพระวรุณ. ในชั้นต้นชอบคบกับพวกชาวบ้าและโจร. อยู่มา ณ กาลครั้ง ๑ ได้ประทุษร้ายพระฤษี ๗ คน, พระฤษีนั้น ๆ จึงว่ากล่าวสั่งสอนให้รู้ตึกผิดแล้ว แล สอน ให้ ท่อง มนตร์ ว่า "มะรา, มะรา", อันเปนคำผวนพระนามแห่งพระราม; พระมุนีก็นั่งบ่นมนตร์นี้อยู่หลายพันปี, จนเมื่อพระฤษี ๗ คน กลับมายังที่นั้น พบพระมุนีกลายเปนจอมปลวก [ส. วลฺมีก], จึงได้นามว่า "วาลฺมีกิ".

วาสพ [ส. วาสว] – "เจ้าแห่งพวกวสุเทพ", คือพระอินทร. พวกวสุมี ๘ องค์, คือ: – อาปะ (น้ำ) ธ์รุวะ (ดาวเหนือ), โสมะ (ดวงเดือน), ธะระ (ดิน,) อนิล (ลม,) อนล (ไฟ), ประภาส (รุ่ง), ประตยูษ. (แสงสว่าง)

วาสุกี [ม. และ ส.]–นาคราช, พญาแห่งนาคทั้งหลาย ใน บาดาล. เทวดา ได้ ใช้ เปน เชือก ใน การกวนเกษียรสมุท. ไทยเรามักเขียนชื่อผิดไปว่า "วาสุกรี".

วาสุเทพ [ส. วาสุเทว] – "ลูกวสุเทพ". ใช้เรียกพระกฤษณะเปนพื้น, แต่เรียกพระพลรามก็ได้.

วิทรรภ [ส. วิทรฺภ] – แคว้นใหญ่ในภาคตะวันตกของอินเดีย, เดี๋ยวนี้เรียกว่า "พิราร์" (Birrar) นครหลวงชื่อกุณฑิณ. เปนเมืองของท้าวภีมะ พ่อนางทมยันตีในเรื่องพระนล, และของท้าวภีษมะกะ พ่อ นางรุก มิ ณี ใน เรื่อง กฤษณาวตาร.

วิเทห [ส.] – แคว้นที่เปนอาณาจักรของท้าวชนก, มีมิถิลาเปนนครหลวง. ในปัจจุบันสมัยนี้เรียกดินแดนนี้ว่า "ตีรหุต" (Tirhut) และ "อตตรพิหาร์", (North Bihar).

วินธยะ [ส. วินฺธย] – เทือกเขาซึ่งตั้งอยู่กลางภาคตะวันตกของอินเดีย), เปนเขาบั้นแดนระหว่าง

มัธยะเทศ (Central India) กับทักษิณเทศ (The Dakhin, or the Deccan).

วิราธ [ส.–] ยักษ์ตนร้ายที่พระรามพบและสังหารในป่า. (ดูอธิบายที่ ๕๓)

วิรูปากษ์ [ส.]– "ตาเสีย", ที่ออกนามในลิลิตนี้เป็นนายทหารเมืองลงกา.

วิโรจน์ [ส. วิโรจน]–ทานพ,ลูกประหลาท. พ่อพลี.

วิวัสวัต [ส. วิวสฺวตฺ]– "ผู้รุ่งเรือง". พระสุรยาทิตย์.

วิศวกรรมา [ส. วิศฺวกรฺมา, วิศฺวกฺรมนฺ]– นายช่างใหญ่ของพวกเทวดา.

วิศวามิตร์ [ส.]–"เพื่อนของคนทั่วไป". โดยกำเนิดเปนกษัตริย์,, โอรสท้าวคาธิ เกาศิกโคตร์, ราชาครองนครกานยะกุพชะ, แต่พอใจในทางพราหมณ์วิสัย จึงออกผนวชเปนราชฤษี, แล้วและพยายามบำเพ็ญตะบะอย่างแรงกล้า, และต่อฤทธิ์กับพระวสิษฐมุนีอย่างรุนแรงสามารถ, จนในที่สุดได้เปนพรหมฤษี, และนับเข้าเปน ๑ ในพวกฤษี ๗ ตน.

วิศระวัส [ส. วิศฺรวสฺ]– มุนีและฤษีโอรสพระปุลัสตยะประชาบดี, เปนบิดาท้าวกุเวรโดยนางอิฬาวิฑาธิดาพระภรัทวาชมุนี, และเปนบิดาท้าวราพณ์

ฯลฯ โดยนางไกกะสีธิดาท้าว สุมาลีรากษส. (ดูอธิบายที่ ๑๕)

วิษณุ [ส.] –พระเปนเจ้าผู้ถนอมโลก. โดยมากเรียกว่าพระนารายน์. ในฤคเวท พระวิษณุมิได้เปนเทวดาชั้นสูง, เปนเพียงองค์แห่งกำลังของดวงตวัน, และกล่าวว่าได้ดำเนินไป ได้จบสวรรค์ทั้ง ๗ ชั้นด้วยสามย่าง. สามย่างนั้นเขาอธิบายว่าเปนเครื่องหมายแห่งแสงสว่าง ๓ ประการ, คือ ไฟ ๑, แสงฟ้าแลบ ๑, ดวงตวัน ๑, หรืออีกนัย ๑ ว่าเปรียบด้วยตวันขึ้น, ตวันเที่ยง, และตวันตก. เข้าใจว่านี่เปนมูลเดิมแห่งเรื่องพระนารายน์เดิน ๓ ย่างในวามนาวตาร. ในมหาภารตะและหนังสือปุราณะ พระวิษณุจึงได้กลายเปนพระเปนเจ้าองค์ ๑ ใน ๓ มีน่าที่เปนผู้ถนอมโลก, เปนนารายน์อย่างที่เรารู้จักกันอยู่ในกาลบัดนี้. (ดูข้อความพิสดารในคำนำ)

วิษณุปุราณะ [ส.] – คัมภีร์ปุราณะ แถลงเรื่องวิษณุเปนเจ้า. ผู้รจนาชื่อปะราศร. หนังสือนี้เริ่มด้วยการสร้างโลกใหม่ในวราหกัลป์, แสดงกรณียะสำหรับพราหมณ์ไพษณพ.

เวคะทรรศี [ส. เวคทรฺศินฺ]– นายทหารวานรตน ๑.

เวท [ส.]–"ความรู้เลิศ". ตำหรับอันเป็นหลักแห่งไสยศาสตร์. มี ๔ คัมภีร์, กล่าวคือ:– (๑) ฤคเวท (๒) ยชุรเวท (๓) สามะเวท (๔) อถรรพเวท. (ดูอธิบายที่ ๑๓)

เวนไตย [ส. เวนเตย]– "ลูกวินะตา". คือพญาครุฑ. ไทยเรามักเขียนผิดเป็น "เวนไตรย".

ไวกูณฐ์ [ส. ไวกุณฺฐ]-ที่อยู่ของพระนารายน์. (บอกลักษณะพิสดารไว้แล้วในคำนำ).

ไวกูณฐนาถ เป็นนามของพระนารายน์

ไววัสวัต [ส. ไววสฺวตฺ]–"ลูกวิวัสวัต". พระมนูองค์ที่ ๗. (ดูอธิบายที่ ๘)

ศ

ศักร [ส. ศกฺร; ม. ลกฺก]– พระอินทร.

ศังกร [ส.]–นาม ๑ ของพระศิวะมหาเทพ.

ศรี [ส.]-มเหษีของพระอินทร

ศจีบติ [ส.]–"ผัวศจี". พระอินทร.

ศตะธนู [ส. ศตธนุส]–กษัตร์ยาทพที่ลักเอาแก้วสยะมันตะกะไปจากสัตราชิต. และถูกพระกฤษณะฆ่าตาย.

ศตานันท์ [ส.]–มุนี, ลูกพระโคตมพรหมฤษีกับนางอหลยา; เป็นปุโรหิตของท้าวชนก.

ศตรุฆนะ [ส. ศตฺรุฆฺน]– โอรสท้าวทศรถกับนางสุมิตรา.

ศะผะริ [ส.]- "ปลาน้อย", ไม่ปรากฏชัดว่าเป็นปลาชนิดใด

ศะรัภ [ส. ศรภ]-นายทหารวานร, ลูกพระปรรชันย์.

ศรภังค์ [ส.] -ฤษีที่พระรามไปพบในดงทัณฑัก. (ดูอธิบายที่ ๕๔)

ศวรี [ส.]-นางชีที่พระรามไปพบริมผึ่งทะเลสาปบัมปา.

ศานตา [ส.ศานฺตา]-เรียกว่าธิดาท้าวโลมะบาท, ราชาแห่งองคราษฎร์, แต่ที่แท้เป็นธิดาท้าวทศรถ, ซึ่งท้าวโลมะบาทขอไปเลี้ยงไว้ตั้งแต่ยังเล็ก ๆ. นางนี้ได้เป็นชายาของพระฤษยะศฤงค์มุนี. (ดูอธิบายที่ ๓๐)

ศามพะ [ส. ศามฺพ]-โอรสพระกฤษณะ, ซึ่งพวกกษัตร์ยาทพแต่งเป็นหญิงไปล้อพระนารท, จนถูกสาป, ดังแถลงไว้ในเรื่องกฤษณาวตาร.

ศิวะ [ส.]- "ผู้ซึ่งสิ่งทั้งปวงรวมอยู่", ความงาม, ความสบาย เป็นนามพระเป็นเจ้าผู้สังหาร.

ศิสุบาล [ส. ศิสุปาล] – ลูกท้าวทมะโฆษ, นครเจที; เป็นผู้แย่งนางรุกมิณีกับพระกฤษณะ. (ดูอธิบายที่ ๘๒)

ศุกร์ [ส.ศุกฺร]-เทพฤษีและเทวดานพเคราะห์องค์ ๑. ปุราณะว่าเป็นโอรสพระภฤคุประชาบดี; เป็นปุโรหิตของพลีและพวกแทตย์.

ศูรปะนขา [ส. ศูรฺปนขา]–รากษสี; ธิดาพระวิศระวัสกับนางไกกะสี, น้องทศกัณฐ์.

เศษะ [ส.]– "ปลาย" คือพญาอนันตนาคราช.

ไศละ [ส. ไศล]–เขาหิน. ไทยเรามักอ่านเขวไปว่า "สะไหล"

ศราทธะเทพ [ส. ศฺราทฺธเทว]– "เจ้าแห่งการเส้นผู้ตาย". คือท้าวสัตยพรตมนูในเรื่องมัสยาวตาร.

ศรี [ส.]– "ความเจริญ". นามเทวีผู้เป็นพระมเหษีของพระนารายน์. เกิดขึ้นมาจากเกษียรสมุท เมื่อเทวดากวนอมฤต, ดังได้แถลงไว้ในกูรมาวตาร. ได้ตามเสด็จพระนารายน์อวตารลงมาหลายปาง.

ศรีวัตสะ [ส.] – ขนกลางทรวงพระนารายน์. (ดูอธิบายที ๒).

ศฺรุตะเกียรติ [ส.ศฺรุตะกีรฺติ] –ธิดาท้าวกุศะธวัช, มเหษีพระศตรุฆนะ.

ส

สังกาศยา [ส]–นครของท้าวกุศะธวัช, ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอิกษุมะตี, ในกุรุเกษตร์, เป็นทุ่งใหญ่อยู่ใกล้นครเทลหิ (Delhi).

สัตยะพรต [ส. สตฺยวฺรต] "ผู้ดำรงสัตยะธรรม", เป็นนามพระมนูองค์ที ๗. (ดูอธิบายที ๘)

สัตยะภามา [ส.]–ธิดาสัตราชิต, และเปนชายาของพระกฤษณะ; นางนี้ที่ยุยงให้พระกฤษณะลักเอาต้นปาริชาตจากสวรรค์.

สัตยะวดี [ส. สตฺยวติ]–ธิดาท้าวคาธิ, ราชาแห่งนครกานยะกุพชะ, มเหษีพระฤษิกมุนี, และมารดาพระชมทัคนี.

สัตราชิต [ส. สตฺราชิต]–กษัตร์ยาทพ. ผู้ได้รับแก้วสยะมันตะกะจากพระอาทิตย์, มีชื่อเสียงเพราะแก้วนี้และตายเพราะแก้วนี้. เปนบิดานางสัตยะภามา, ซึ่งยกให้แก่พระกฤษณะเมื่อได้แก้วคืน.

สัปตะฤษี [ส. สปฺตรฺษิ]– "ฤษีเจ็ดคน". (ดูคำอธิบายที่ ๗)

สัมปาตี [ส]–พญานก, ลูกพญาครุฑ, พี่ชฎายุ. ชี้ทางให้หนุมานไปลงกา. ในรามเกียรติ์เรียกว่า "สัมพาที."

สรยุ [ส.]–แม่น้ำที่ไหลผ่านไปข้างนครอโยธยา. ชาวอินเดียสมัยนี้เรียกว่า "สารชู" [Sarju]

สานทีปนี [ส. สานฺทีปนิ]–พราหมณ์ผู้เปนอาจารย์สอนยุทธศาสตร์แก่พระกฤษณะ

สิทธรถ [ส. สิทฺธรฺถ]–ขุนคลังของท้าวทศรถ.

สิงหิกา [ส.]–นางผีเสื้อสมุทรักษาด่านลงกา.

สีดา [ส. สีตา] – "รอยไถ". ธิดาบุญธรรมของท้าวชนก, มเหษีพระราม. ตามความนิยมว่าเปนพระลักษมีอวตาร.

สุครีพ, สุครีวะ [ส. สุคฺรีว] – "คองาม". พญาวานร, น้องพาลี, และสัมพันธมิตร์ของพระราม.

สุตล [ส.] – ชั้นที่ ๓ แห่งโลกบาดาล. ซึ่งพระนารายน์ให้พลีไปครองอยู่. (ดูอธิบายที่ ๑๘)

สุตีกษณะ [ส. สุตีกฺษฺณ] – ฤษีตน ๑ ซึ่งอยู่ในคงทัณฑก, และซึ่งพระรามได้ไปเยี่ยม. ในรามเกียรต์เรียกว่า "สุทัศน์".

สุทามัน [ส.] – อมาตย์ของท้าวชนก.

สุมันตร์ [ส.] – สารถีและอมาตย์ของท้าวทศรถ. ในรามเกียรต์เรียก "สุมันตัน". ในรามายณะ สุมันตร์เปนคนสำคัญมาก. (ดูอธิบายที่ ๒๗)

สุมิตรา [ส.] – มเหษีที่ ๒ ของท้าวทศรถ, และมารดาพระลักษมัณและศัตรุฆนะ.

สุยัญญะ [ส. สุยชฺญ] – ฤษี, ลูกพระวสิษฐ: เปนพระครูประจำราชสำนักของท้าวทศรถและพระราม.

สุระภี [ส.] – ดูที่ "กามะเธนุ".

สุรา [ส.] – เทวีแห่งเหล้า อีกนัย ๑ เรียกว่า "วารุณี".

สุราษฎร์ [ส. สุราษฺฏฺร] – "แควันอันงาม". อยู่ในภาคตวันตก

เฉียงใต้ของภารตะวรรษ. ในแผนที่สมัยปัตยุบันนี้เรียกว่า "สุรัฐ" (Surat).

สุโรดม [ส. สุโรตฺตม]–"เปนใหญ่ยิ่งในพวกสุร". คือพระอินทร์.

สุวีระ [ส.]–แควัน ๑ ในภารตะวรรษโบราณ, ไม่ปรากฏชัดว่าอยู่แห่งใด, แต่เข้าใจว่าอยู่ภาคตวันตกแห่งแม่น้ำสินธุ.

สุเวล [ส.]–ภูเขาที่ตรงหน้านครลงกา.

สุเษณ [ส.]–นายทหารวานร, ลูกพระวรุณ.

โสณิต [ส.]–นครหลวงของพาณาสูร.

สยะมันตะกะ [ส.]–แก้วสำคัญซึ่งพระอาทิตย์ประทานแก่สัตราชิต (ดูอธิบายที่ ๘๓)

สวยัมประภา [ส.]–"สว่างเอง" นางชีที่หนุมานไปพบในเมืองมายา.

สวยัมภู [ส. สฺวยมฺภู]–"กำเนิดเอง". ใช้เรียกพระนารายน์หรือพระพรหมา.

สวายัมภุว [ส. สฺวายมฺภุว]–"เกิดแต่สวยัมภู". นามพระมนูองค์ที่ ๑. (ดูอธิบายที่ ๘).

ห

หนุมาน [ส.]–พญาวานร, ลูกพระพายุ. เปนขุนพลเอกของพระราม.

หัยครีพ [ส. หยคฺรีว]–"คอม้า" อสูรตนที่ลักพระเวทในเรื่องมัดสยาวตาร.

หร [ส.] – "ผู้ผลาญ" พระศิวะ มหาเทพ.

หริ [ส.] – "ผู้ถนอม". พระนารายน์.

หัสตินบุระ, หัสตินาปุระ [ส. หสฺตินาปุระ] – นครหลวงของกษัตริย์จันทรวงศ์โปรพโคตร์. ในกาลบัดยุบันนี้ยังมีร่องรอยแห่งนครนี้ปรากฏอยู่ริมร่องเก่าแห่งแม่น้ำคงคา, ทางทิศตวันออกเฉียงเหนือ และห่างจากจากนครเทลหิ ประมาณ ๕๗ ไมล.

หิมาลัย [ส.] – เทือกเขาใหญ่อันเป็น พรหมแดนด้าน เหนือแห่งภารตะวรรษ, เป็นภูเขาที่ชาวอินเดียนับถือมาก, เพราะนิยมกันว่าเป็นที่อยู่ แห่งเทวดาและประชาบดีและฤษีสำคัญ ๆ เป็นอันมาก.

หิรัณยะกศิปุ [ส. หิรณฺยกศิปุ] – "หุ้มทอง". พญาแทตย์คู่แข่งกับพระนารายน์, และถูกพระนารายน์สังหารใน ปางนรสิงหาวตาร. เป็นพ่อประหลาท.

หิรัณยากษะ [ส. หิราณฺยากฺษ] – "ตาทอง". พญาแทตย์, พี่หิรัณยะกศิปุ, เป็นผู้หวงแผ่นดินไว้ในก้นทเล, และถูกพระนารายน์สังหารใน ปางวราหาวตาร.

หิราณยะครรภ [ส. หิราณฺยครฺภ] – "ผู้อยู่ในห้องทอง". คือพระพรหมา, ซึ่งกำเนิดขึ้นใน "ไข่พรหม" (พรหมาณฑะ) หรือ "ห้องทอง" (หิรัณยะครรภ).

เหมะกูฏ [ส.] – "ภูเขาทอง" ที่อยู่ของพระกัศยปประชาบดี.

เหมา [ส.] – "นางทอง". นางพ้า ที่ม ยาสูร ลอบ ลักพา ไป ไว้ ใน เมืองมายา. เมื่อพระอินทร ตามไปฆ่ามัยตายแล้ว, พระ พรห มาได้ ประทาน เมือง มายา แก่นางเหมา.

ไหหัย [ส. ไหหย]–ชนพวก ๑ ซึ่งอยู่ชาย ๆ แดนภารตะวรรษ, แต่ได้บุก รุก เข้า ไป ถึง ใน ภาร ตะ วรรษ และ ตั้ง กระ จาย อยู่ หลายแห่ง. แบ่งเปน ๕ ก๊ก, ชื่อตาละชงฆ์ ๑, วิติโหตร ๑, อวันตี ๑, ตุณฑิเกระ ๑, สุ ชาตะ ๑ เคยได้ชะนะพระราชา แห่งอโยธยา, แต่ภายหลัง ถูกท้าวสะคะระบำราบ, เคยตี ได้แคว้นกาศีครั้ง ๑, แต่ภาย หลังก็ถูกบำราบอีก. อรชุน การ์ตะวีรยะ เปนราชาแห่งชน พวกนี้.

พิมพ์ที่ – โรงพิมพ์มิตรสยาม 48/26 ตลาดใหม่ บางลำพู พระนคร โทร. 822276
นายสุรินทร์ คุ้มสิน ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2514

